АДЫГЭ ІОРЫІОТЭ ПАМЯТНИКХЭР

NARTLAR Boldo
cilt 4

НАРТХЭР

АДЫГЭ ЭПОС

ТОМИБЛ ХЪУРЭ
ТЕКСТ УГЪОИГЪЭХЭР

NARTLAR
CILT-4

Зэфэзыхьысыжьхи зэхэзгъэуцуагъэр, ублэпІэ очеркымрэ комментариехэмрэ зытхыгъэр

ХЬЭДЭГЪЭЛІЭ АСКЭР

1 SEL

IV
ТОМ

Selçuk NACKAR

МЫЕКЪУАПЭ—1970

сибзэ sibza.org

ЧИТАЮЩАЯ ЧЕРКЕСИЯ ★★★VK.COM/CIRCASBOOK vk.com/circasbook

АДЫГЭ НАУЧНЭ-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКЭ ИНСТИТУТЫМ И УЧЕНЭ СОВЕТ ИУНАШЪОКІЭ КЪЫХАУТЫ

РЕДКОЛЛЕГИЕР:

Кэстан Д. Г. (редактор шъхьаІ)
Мэрэтыкъо Къ. Хь., филологическэ наукэхэмкІэ кандидат
Хъут Щ. Хь., научнэ ІофышІ

ПЕЧАТАЕТСЯ ПО РЕШЕНИЮ УЧЕНОГО СОВЕТА АДЫГЕЙСКОГО НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

Д. Г. Костанов (главный редактор)
К. Х. Меретуков, кандидат филологических наук.
Ш. Х. Хут, научный работник.

ГУЩЫІАП

Нартхэм яхьылІэгъэ адыгэ текст угъоигъэхэр тхылъыбэ хъоу адыгэ культурэм гъэшІэгъоныгъэ фызиІэ пстэумэ апае фольклорнэ произведениехэр къызэрэхаутхэрэ хабзэм тетэу къыдэтэгъэкІых. Мыр ящэнэрэ томым кІэлъэкІю.

ШІыкІэ гъэнэфагъэ хэлъэу томхэр гъэпсыгъэх.

1. Текстхэр томиблымэ ягъэкІугъэх. Апэрэ томым «ГущыІанэ», «УблэпІэ очерк» дэт. Очеркым адыгэ лІыхъужъ эпосым нэІуасэ уфешІы.

2. Текст пэпчъ номер иІ.

3. Текстхэр цикл-циклэу зэхэугъоягъэх. А зы партым анахьэу фэгъэхьыгъэ текстхэр зы чІыпІэ тшІыхи, а партым ыцІэкІэ циклым теджагъ. Ябэгъэ-мэкІагъэкІэ циклэхэр зэфэдизхэп, къэтыугъоижьын тлъэкІыгъэм ар елъытыгъ.

4. ЯкъэхъукІэхэр япэублэу, ягъэхъагъэхэр къэзгъэлъагъохэрэр ащ алъыкІоу, якІодыкІэхэр якІэухэу цикл кІоцІмэ текстхэр ащызэкІэлъэкІох.

5. Том пэпчъ нотэкІэ тхыгъэу нартмэ яхьылІэгъэ орэдхэми пщыналъэхэми яорэдышъохэр дэтых. Ахэмэ къаушыхьатырэр эпосым ыкупкІ циклхэм пкъы афэхъурэ произведениехэр орэдэу къаІоу адыгэмэ зэрахэлъыр ары.

6. Том пстэуми комментариехэр адэтых. Ахэмэ циклхэмэ ахэхьэрэ текстхэр къэзыІуагъэр, зытхыгъэр, къэбарэу пылъыр къагъэлъагъо.

7. Яблэнэрэ томым «гущыІалъэ» дэт. Ащ ижърэ гущыІэхэм ямэхьанэ къеІю.

8. Текстхэр анахь орэдыІо, тхыдэІотэ Іазэхэм къызэраІожьыгъэм тетых, — ялъэпкъ жабзэхэри, яІокІэ-шІыкІэхэри апкъы зэритых. Тхыдэ е пщынэлъэ зэфэшъхьафхэр «зэпыдгъэщагъэхэп», «зэпытІулІагъэхэп», дгъэкІэрэкІагъэхэп, ахэдгъэхъуагъэп, ахэдгъэкІыгъэп. Орэдымэ жъыу гущыІэхэр зэрапытых.

Текстхэр къуаджэхэм ащатхыхэ зэхъум зэу нафэ къытфэхъугъэмэ ащыщыр: зы адыгэ лъэпкъыбзэм тет шъыпкъэу гущыІэхэу орэдыІохэри тхыдэІуатэхэри зэрэщымытхэр е, нэмыкІэу къэпІон хъумэ, «бжъэдыгъу», е «кІэмгуе», е нэмыкІ бзэ къэбзэ хэхыгъэ ахэмэ зэраІумылъыр ары. Ащ фэшІ, текстхэр ттхыхэ зэхъум тэ анахьэу тынаІэ зытедгъэтыгъэр тэзгъэтхырэм ыбз ары ныІэп.

Филолог-фонетистмэ къыхэтыутырэ текстхэм ашІомытэрэз адыгэ лъэпкъ къэІуакІэхэр халъэгъонкІи хъун. Сыда пІомэ, а текстхэр шъхьадж къыІозэ зэратхыжьыгъэхэм тетэу къыхэтэуты-

жьых. Зэрэдгъэунэфыгъэу, хэтрэ къэбарIуати къэIокIэ шэпхъэ гъэнэфэгъэ дэдэ тетэп. А зы нэбгырэм «ащ», «джащ», «ай»; «жи», «жиIэри», «жеIэри»; «джэуап», «джъыуап» ыIоу урехьылIэ.

9. Адыгэмэ тхэкIэ амал зэрямыIагъэм пае нартымэ яхьылIэгъэ адыгэ орэдхэри хъишъэхэри мытхыгъэхэу, зым адырэм фиIотэжьзэ лIэшIэгъу пчъэгъабэхэм къызэрахьыгъэм къыхэкIыкIэ, ахэр зэтраIотыкIыгъэх. Ащ фэшIы зы нартым икъэхъукIэ, ыгъэхъагъэхэр, илIакIэ зэфэшъхьафхэу цIыфмэ къаIотэжьэу бэрэ урехьылIэ. ГущыIэм пае, ащ фэдэу нарт Саусырыкъо икъэхъукIэ къэIокIабэ иI. Зым Саусырыкъорэ Шэбатныкъорэ янэхэр зэшыпхъугъэх еIо, адырэм ахэр зэшыгъэхэу къеIуатэ. Ащ фэдэ нэшанэ хэтрэ цIыфлъэпкъи ифольклор хэлъэу щыт. ТапэкIэ научнэ IофышIэмэ а текстыхэм язэгъэшIэн нахь Iэрыфэгъу зэрафэхъуным фэшIы, джэуапышIу тызэрафэхъуным тыдеплъызэ, а къэIокIэ пстэухэри къыхэтыутыгъэх.

10. Адыгэ лъэпкъ зэфэшъхьафхэмэ абзэ хабзэу хэлъым елъытыгъэу чIыпIэхэм, нартхэм ацIэхэр зэтраIотыкIых: нат, нарт, Натие, Басэ губгъ, Барсэ губгъ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазырмэдж, Сэосырэкъо, Саусэрыкъу, Саусырыкъу, Сосрыкъуэ... А зэтеIотыкIыныгъэхэри текстмэ къахэдгъэнэжьыгъэх. Мы щIэхэм зы тхыкIэ яIэу къэдгъэнагъэх: «Iэдииф», «Iэкуанд», «Iащэмэз».

11. Адыгэ лъэпкъ пстэури абзэкIэ зэгурыIохэу зэрэщытым пае, етIани, а лъэпкъ пстэуми ащыщхэр Адыгеим зэрисхэм фэшI, шапсыгъэ, бжъэдыгъу, кIэмгуе, абдзэхэ, натхъоджэ, хьатикъое, хьакIуцу, къэбэртэе, беслъанэи орэдыIохэм, тхыдэIуатэхэм нартымэ яхьылIэгъэ текстхэр ежь шъхьадж ыбзэкIэ къызэриIожьыгъэм тетэу вариантхэр яIэхэу къыхэтыутыгъэх. Ащ эпосым лингвистическэ географиеу иIэри, нартмэ яорэдхэмрэ яхъишъэхэмрэ игъэкIотыгъэу адыгэмэ зэрахэлъыр нафэ къешIы, вариантмэ ятворческэ баиныгъэ къаушыхьаты.

Текстхэу томхэмэ къадахьэхэрэм адыгэ лъэпкъ пстэуми ащыщ корректорхэр ядгъэджэжъхи, етIанэ а текстхэр тэрэзныгъэм лъэныкъо пстэумкIи нахь пэблагъэу зэрэхъуным пае, тиорэдыIохэм, тхыдэIуатэхэм етIани адэтыуплъэкIужьыгъэх.

12. Адыгэ алфавитым тамыгъэу иIэмэ къамыхьрэ макъэхэу, шапсыгъэхэмэ абзэ (натхъуаджэхэм, Пшызэ Iус шапсыгъэхэм, къушъхьэчIэс шапсыгъэхэм) къахафэхэрэр, мыщ фэдэу ттхынхэу дгъэнэфагъэх: кь (кьетыу), кIь (кIэкIьигъ), сI (сIыфы), джь («дж» шъаб: ащыджьэ).

13. Тэ тыугъоигъэ пщыналъэхэм, орэдыхэм, хъишъэхэм якъэIокIэ шъхьафхэу Къэбэртае, Черкесием къащаугъоигъэхэм ащыщхэу къыхэтыутыгъэхэр ежьхэмэ яалфавиткIэ зэратхыжьыгъэхэм тетых. Къэбэртэе-черкес алфавитыр адыгэ алфавитым зэрэтекIырэр бэп. Ахэр анахьэу мыщ фэдэх.

Адыгэ алфавитымкIэ:	Къэбэртэе-черкес алфавитымкIэ:
Щ	Ш
ШЪ	Щ
ШI	ЩI
ЖЬ	Ж
ЖЪ	ЖЬ

14. Нартмэ яхьылIэгъэ адыгэ текстхэу тхылъ зэфэшъхьафхэм къадэтхыжьыгъэхэр, зи зэхъокIыныгъэ афэтымышIэу къыхэтыутыжьыгъэх.

15. Томхэр къызыщыдэкIырэ хэкум елъытыгъэу Адыгеим литературабзэкIэ комментариехэр ттхыгъэх.

Томхэр адэтхэмкIэ нахь зэфэдизхэ хъунхэм фэшIы цикл инхэм нахь цикл цIыкIухэр ятыдзэкIыгъэх.

Ащ фэд нартмэ яхьылIэгъэ адыгэ IорыIотэ текст угъоигъэхэу къыхэтыутыгъэхэмэ ягъэпсыкIэ къэбар кIэкIэу пылъыр.

ПСЭЛЪАПЭ

Нартхэм ятеухуа адыгэ текстхэр зэхуэхьэсауэ, тхылъ зыбжанэ хъуэ, адыгэ культурэм гулъытэрэ гъэщIэгъуэныгъэрэ хузиIэ псоми папщIэ, фольклорнэ произведениехэр зэрытрадзэ хабзэм тету, къытыдодзэ. Мыр ещэнэрей томым кIэлъокIуэ.

ЩIыкIэ гъэнэхуам тету томхэр гъэпсащ.

1. Текстхэр томиблым игъэзэгъащ. Япэрей томым «Псэлъапэ», «ЩIэдзапIэ очерк» итщ. Очеркым адыгэ лIыхъужь эпосым нэIуасэ ухуещI.

2. Текст къэс номер щхьэхуэ иIэщ.

3. Текстхэр цикл-циклу гуэшащ. А зы нартым теухуа текстхэр зы цикл тщIыри а нартым и цIэр фIэтщыжащ. Я куэдагъ-я мащIагъкIэ циклхэр зэхуэдизкъым, зэхуэтхьэсыжьыфын тлъэкIа текстырщ ар зэлъытар.

4. Нарт лIыхъужьхэр къызэралъхуамкIэ къыщIидзэу, абы игъэхъамрэ и дуней тетыкIамрэ кIэлъыкIуэрэ и кIуэдыжьыкIамкIэ иухыжу, дэтхэнэ зы циклми апхуэдэ ухуэкIэ иIэщ.

5. Нартхэм ятеухуа уэрэдхэмрэ пшыналъэхэмрэ я мэкъамэхэр нотэкIэ тхыжауэ том къэс ярытщ. Ахэр щыхьэт тохъуэ эпосым и купщIэу циклхэм пкъы яхуэхъу произведениехэр уэрэду макъкIэ къыжаIэу адыгэхэм зэрахэлъыр.

6. Том псоми комментариехэр ярытщ. Ахэм циклхэм яхыхьэ текстхэм я паспорт къагъэлъагъуэ: къэзыIуэтэжар, зытхар, абыхэм я гъащIэм теухуауэ хъыбар кIэщIхэр...

7. Ебланэрэй томым «псалъалъэ» дэтщ. Абы кIуэдыжа псалъэжь дыдэхэм я мыхьэнэр къаIуатэ.

8. Текстхэр нэхъ уэрэджыIэ, IуэрыIуатэмкIэ Iэзэхэм къызэрыжаIэжа дыдэм тету тхыжащ, — я лъэпкъыбзэри, я къэпсэлъыкIэ щхьэхуэхэри зэрыщытауэ къэдгъэнэжащ. Хъыбар е пшыналъэ зэпэщхьэхуэхэр зэпыдгъувакъым, дгъэщIэрэщIакъым, яэдгъэхъуакъым, яхэдгъэщIакъым. Уэрэдхэм я ежьухэр ягъусэжщ.

Текстхэр къуаджэхэм щы щатхым щыгъуэ зыуэ нахуэ къытхуэхъуахэм ящыщщ: зы лъэпкъыбзэм тету пэжу псалъэхэу уэрэджыIэхэри IуэрыIуэтакIуэхэри зэрыщымытхэр е, нэгъуэщIу жыпIэмэ, «бжьэдыгъу е «кIэмыргуей» нэгъуэщI бзэ къабзэ щхьэхуэ зэраIумылъыр арщ. Абы папщIэ, текстхэр щыттхым дэ нэхъыбэу ди нэIэ зытедгъэтар дэзгъэтхым и бзэр, и къыжыIэкIэр тэмэму зэрыттхыныр арщ.

Филолог-фонетистхэм къытеддзэ текстхэм яфIэмытэрэз адыгэ лъэпкъ къыжыIэкIэхэр халъэгъуэнкIи хъунщ. Сыту жыпIэмэ, — а текстхэр IуэрыIуатакIуэ къэс щхьэхуэу къыжиIэурэ зэратхыжам тету тыдодзэж. Зэрыдгъэунэхуащи, дэтхэнэ IуэрыIуатакIуэри къэ-

IуэтэкIэ щапхъэ гуэрым иткъым. А зы IуэрыIуатакIуэм «ащ», «джащ», «ай», «жи», «жиIэри», «жеIэри», «джыуап», «джэуап» жиIэу урохьэлIэ.

9. Адыгэхэм тхыгъэ зэрамыIам къыхэкIыу, нартхэм ятеухуа адыгэ уэрэдхэмрэ хъыбархэмрэ мытхауэ, зым адрейм хуиIуэтэжурэ лIыщIыгъуэ бжыгъэ куэдхэм къызэрыкIуэцIырахам къыхэкIкIэ ахэр зэтемыхуэу жаIэ хъуащ. Абы къыхэкIкIэ, зы нартыр къызэралъхуа, абы игъэхъахэр, и лIэжыкIар зэтемыхуэу цIыхухэм къаIуэтэжу куэдрэ урохьэлIэ. Псалъэм папщIэ, апхуэдэу, нарт Сосрыкъуэ къызэралъхуа щIыкIэр зэмыфэгъу куэду къаупсэлъ. Сосрыкъуэрэ Щэбэтныкъуэрэ я анэхэр зэшыпхъуу щытауэ зым жеIэ, адрейм ахэр зэкъуэшахэу къеупсэлъ. Дэтхэнэ цIыху лъэпкъми и IуэрыIуатэм апхуэдэ нэщэнэ хэлъщ. Научнэ лэжьакIуэхэм а текстхэр ди япэкIэ нэхъ тыншу зрагъэщIэн щхьэкIэ дэIэпыкъуэгъуфI дазэрыхуэхъуным дыпылъурэ, а къэпсэлъыкIэ псори къытеддзащ.

10. Адыгэ лъэпкъ зэпэщхьэхуэхэм я бзэм хабзэу хэлъым елъытауэ щIыпIэхэмрэ нартхэм я цIэхэмрэ зэтемыхуэу къаупсэлъ: Нат, Натие, Басэ губгъуэ, Барсэ губгъуэ, Орзэмэс, Уазырмэс, Орзэмэдж, Уазырмэдж, Сэосырэкъуо, Саусэрыкъу, Саусырыкъу, Сосрыкъуэ... Апхуэдэу зэтемыхуэу къызэрыжаIэхэри текстхэм къахэднэжащ. Мы цIэхэм зы тхыкIэ яIу къэдгъэнащ: «IэдниIху», «IэкуандэI», «IащэмэзI».

11. Адыгэ лъэпкъ псори я бзэкIэ зэгурыIуэу зэрыщытам щхьэкIэ, абы нэмыщIауэ а лъэпкъ псоми я щыщхэр Адыгейм зырисхэм щхьэкIэ, шапсыгъ, бжъэдыгъу, кIэмыргуей, абэзэхэ, натхъуаджэ, хьэтыкъуей, хьэкIуф, къэбэрдей, беслъней уэрэджыIэкIуэхэм, IуэрыIуэтакIуэхэм нартхэм ятеухуа текстхэр езым щхьэж и бзэкIэ къызэрыжиIэжам тету, вариантхэр яIэу къыттедзащ. Абы лингвистическэ географу эпосым иIэри, нартхэм я пшыналъэхэмрэ я хъыбархэмрэ лъэхъэнэ жыжьэм къызэрыщежьар къегъэлъагъуэ, вариантхэр абыхэм я творческэ беягъэм и щыхьэтщ.

Текстхэу томхэм къытрадзэхэм адыгэ лъэпкъ псоми ящыщ корректорхэр ядгъэджэжхэри, етIанэ а текстхэр лъэныкъуэ псомкIи дгъэтэмэмын щхьэкIэ ди уэрэджыIэкIуэхэмрэ IуэрыIуэтакIуэхэмрэ аргуэру зэ хэдгъэплъэжащ.

12. Адыгэ алфавитым дамыгъэу иIэхэм къамыщтэ макъхэу, шапсыгъхэм я бзэ (нартхъуаджэхэм, Псыжь Iус шапсыгъхэм, къурш жьэгъум щIэс шапсыгъхэм) къахэхуэхэр мыпхуэдэу ттхыну тедубыдащ: кь, (кье-тыу), кIь (кIэкIыыгъ), сI (сIыфы), джь («дж» шъаб: ащыджьэ).

13. Къэбэрдейм, Шэрджэсым щызэхуахьэса пшыналъэхэмрэ хъыбархэмрэ къэпсэлъыкIэ щхьэхуэу яхэлъыр зэрыщыту къэдгъэнащ, а текстхэр езым я алфавиткIэ зэратхэм тетщ.

Къэбэрдей-шэрджэс алфавитыр адыгэ алфавитым зэрытекIыр куэдкъым. Ахэр мыпхуэдэщ.

Адыгэ алфавитымкIэ:	**Къэбэрдей-шэрджэс алфавитымкIэ:**
Щ	Ш
Шъ	Щ
ШI	ЩI
Жь	Ж
Жъ	Жь

14. Нартхэм ятеухуауэ адыгэ текстхэу тхылъ зыбжанэхэм къитхыжахэр дыхэмылэжьыхьыжу къытеддзэжащ.

15. Томхэр щытрадзэ хэкум елъытакIэ Адыгейм и литературэбзэкIэ комментариехэр етташ.

Томхэр, Iэмал зэриIэкIэ, нэхъ зэхуэдиз тщIын щхьэкIэ, цикл нэхъ инхэм нэхъ цIыкIухэр еддзылIэурэ зэдгъэзэхуащ.

Апхуэдэщ нартхэм ятеухуа адыгэ IуэрыIуатэ текстхэу зэхуэхьэсауэ къытеддзахэм я щытыкIэр кIэщIу.

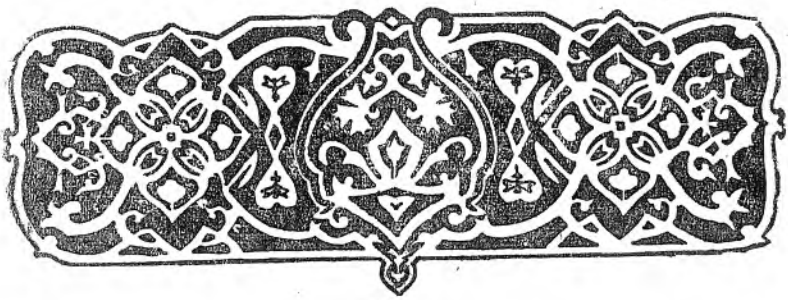

ТЕКСТХЭР

(№ 284—579)

АДЫГЭ ОРЭДХЭР, ПЩЫНАЛЪЭХЭР,
ХЪИШЪЭХЭР

ЯБЛЭНЭРЭ ЦИКЛ

ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

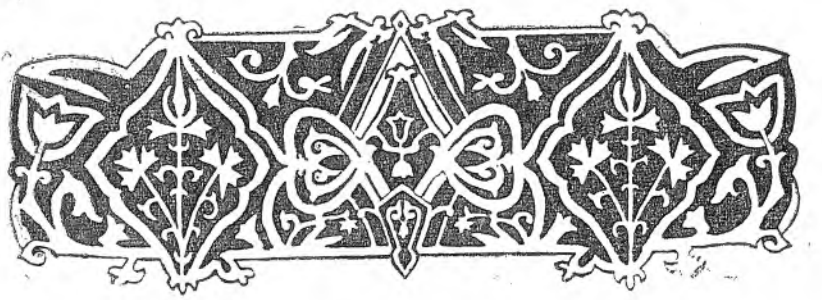

484. ПЩЫ—МАРЫКЪО ЫКЪОХЭУ ХЪЫМЫЩРЭ ЧЭЧАНРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

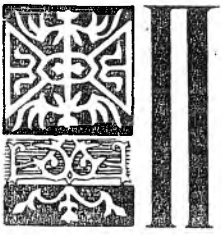

Пщы-Марыкъо къафэгубжи ыкъуитIу къызхифыгъ. Арыти, Гъуагъо мэз Iушъо кIохи нарт Чэчанрэ нарт Хъымыщрэ IутIысхьагъэх. Бэрэ Iусыгъэх.

Зы пчыхьэ горэм зэшитIор зэдэгущэIагъэ.

— ТIуми зы чIапIэ тимыгъэс. Пщы-Марыкъо тятэ мэхъаджэ къэкIонышъ къытэзэот — ыIуагъ Хъымыщы.

— Дэгъу, — ыIуи Чэчанэ кощи Пхъэшъаб зыфаIорэ чIапIэм кIуи Iыстыгъэ.

А чIапIэм «Чэчанэ иIуашъхь» непэ къызнэсыгъэми раIо.

Хъымыщ ыгъэзэжьи иунагъо дэжь, Гъуагъо мэз Iушъо кIожьыгъэ.

Арэущтэу хэтхэзэ, Пщы-Марыкъо къежьи Хъымыщ дэжь къэкIуагъ. Ащ Хъымыщ ыщэжьынэу морад иIагъ, ау Хъымыщ мыкIожьынэу зеIом:

— КъэкIожь нахь, дзэ къыосщэлIэт, — къыриIуагъ.

Хъымыщ зыфэмыкIожьым, дзэ къыщи Пщы-Марыкъо къакIуи зао къыришIэлIагъ, а заом Хъымыщ ыкъуитIу хэкIодагъ.

— ПкъуитIу щыIэжьэп, джы некIожь, — ыIуи шъхьаем, Хъымыщ фэкIожьыгъэп.

— Ащыгъум, джы укъэмыкIожьыгъэу сыкъызыкIоджэ, о усыукIыт, — ыIуи, къыриIуи кIожьыгъэ.

Бэ темышIэу Пщы-Марыкъо къакIуи Хъымыщ къыукIыгъ. Пщы-Марыкъо Чэчан кIэупчIагъ, ау зыми зыдэщыIэр къыриIуагъэп.

Хъымыщ ишъуз гъумыти, джы Енэм зыфаIорэ чIапIэм дэжь щагъэбылъыгъ. Ау хэтхэзэ шъузым кIалэ къыфэхъугъ. Пэтэрэз цIэу фаусыгъ. КIалэр ащ щапIугъ. Шъузэр чэмыщэу бзылъфыгъэмэ ахагъэуцуагъ.

КIалэр нахь ины хъугъэу, шъузыхэм мырэу аухэсыгъ: «Зыгорэджэ Пщы-Марыкъо мыщ къакIомэ, кIалэм зыпари ышIэрэп, тшIуиукIын, шкIахъо орэкIо».

— Дэгъу, — аIуи кIалэри шкIахъомэ ахагъэхьагъ.

КIалэм ар ыгъэцакIэзэ, пкIэгъолэшко горэм тесэу

шыу горэ ыпэ къифагъ. «Мы къакIорэр арын фае тятэ зыукIыгъэр — ыIуагъ. — Ащ сэ сыдэгущэIэн!».

Пэтэрэзэр гъогум теуцуи шыор къызэсым:

— Еблагъ, сипщытат, — риIуагъ.

— Ухэт? — ыIуи къеупчIыгъ.

— Нартэу Пщы-Марыкъо къырифыгъэмэ сащыщэу сышкIахъу.

— Адэ себлагъэмэ тэ сыпщэта?

— Сэ о пшкыни уздэщылъыни къэзгъотыт, — ыIуагъ.

Пщы-Марыкъор къырищажьи унэу яIэм къыщагъ. Пщы-Марыкъор зыхищагъэхэм къашIэти, былым къыфаукIи дэгъоу къахьэкIагъ.

— Тэ укIорэ, Пщы-Марыкъу? — аIуи еупчIыгъэх.

— Нарт Лъэпшъ дэжь сэкIо, — ыIуагъ. — Нарт Хъымыщ зысэукIым сисэшко ыцэ IуикIыгъагъэшъ, ар къезгъэшIыжьыт.

Ежьэжьын зэхъум, кIалэр чъи шыIупэр ыубыти ыгъэшэсыжьыгъ.

Пщы-Марыкъо зыщыгугъыжьырэ нарты лIымэ ащышыти, кIалэм къеупчIыгъ.

— Адэ кIал, — о зи лъэIу уиIэба? Себгъэблэгъагъ, ау зи къэпIуагъэп. Зи къэпIон щыIэба?

Арэущтэу къызеупчIым, кIалэм:

— СиI, ау гущаIэр къысэнэсыгъэп. О ушэсыжьыгъахэу сэ сыщытэу къэсIотри къэсIошъунэп, — Пэтэрэзы ыIуагъ.

Пщы-Марыкъо шым къепсыхыжьи:

— КъаIо, — ыIуагъ.

— Сэ къэсIотэр бэшъы, моу тахэгъэкIот. Сипшытат, о къыптекIонэу зи дунаем лIы тетын фаеп. Ау о жъы ухъугъ, хэгърэи уиIэн фае.

— Ари шъыпкъэ, — ыIуагъ Пщы-Марыкъо. — Адэ шъыпкъэмэ, сэ хэгъырэеу сышт.

— Ары шъхьае, о шы уиIэп.

— Ши къэзгъотыт, Iаши къэзгъотыт о сыпштэмэ, сипщытат. Сэ егъашIи шы сытетIысхьагъэп, сэбгъэлъэгъугъэемэ дэгъугъэ.

Пщы-Марыкъо къыригъэлъэгъугъ шым узэрэтесытэри, Iашэр зэрэзепхьатэри.

КIалэр Пщы-Марыкъом кIэлъырылъади пчыджэ еуагъ.

Пщы-Марыкъо зыкъигъэзагъ хъугъэр ымышIэу, кIалэр ятIонэрэу къеуагъ а пчымджэ.

— Адэ, кIал, пшIэрэр да, ощ нахь цахь фэсшIыгъэу щыIэп, — Пщы-Марыкъо ыIуагъ.

— Сэ осшIэжьыт а тятэ Хъымыщым епшIагъэр!

Еуи ыукIыгъ.

КIалэр иш къепсыхи Пщы-Марыкъо ионакIэ псылъэр къыпитIэтыкIи лъэу къыкIэчъыгъэм щыщ ригъэхъуагъ. Пщы-Марыкъо ышъхьэ шIуихи онэкIэ Iалъмэкъым рилъхьагъ.

КIалэр къэшэсыжьи яунэ къэкIожьыгъ.

— ГъэшIэгъон хъугъэ, Пщы-Марыкъо ишы тесэу Пэтэрэз къэкIожьыгъ! — аIуи зылъэгъугъэхэм агъэшIэгъуагъ.

Хъугъэр амышIэу еупчIыгъэх.

— Хъугъэр шъушIэ шIоигъомэ, одэ Iалъмэкъым шъхьэу илъым шъуеплъ.

Iалъмэкъым зеплъэхэм, Пщы-Марыкъо ышъхьэ ралъэгъуагъ.

— Джы а мэхъаджэр зэрэщымыIэжьэр тинаф, тэшIэ, тэлъэгъу, — аIуагъ цIыфмэ.

Янэ къеджи ритыгъ псылъэр.

— Мары, тяти пкъохэри зыукIыгъэм ылъ. Сешъожьыгъагъэмэ пIуагъэшъ, ешъу, зеIом, ныом лъэр ришъугъ.

485. НАРТ ХЪЫМЫЩ

(Къэбэрдей текст)

Нарт Хъымыщ нэхърэ нэхъ хахуэрэ нэхъ лIыхъужьрэ Нарт хэкум истэкъым, абы сыт щыгъуи шу закъуэу къикIухьырт, нарт яхэту зекIуэ кIуэ и хабзэтэкъым.

Зэгуэрым щакIуэ дэкIащ Хъымыщыр. КъыпэщIэхуа щымыIэу куэдрэ къикIухьа, мащIэрэ къикIухьа — плъэри, жыжьэу зы щыхь къыхуэжэу илъэгъуащ. Шабзэр иутIыпщынкIэ фIэжыжьэт, езы щыхьри къыпэжэрти, мыпIащIэурэ хуэкIуэрт. Щыхьри къэблагъэу хуежьауэ, мэуэ «сеуэнт иджы», жиIэу шабзэр зыIуидзэрэ пэт, къыздихуари къыздикIари имыщIэу зы тхьэкIумэкIыхь шу цIыкIу Хъымыщ и шыныбэгумкIэ щIэжри ежьэжащ. А тхьэкIумэкIыхь шу цIыкIур щыхьым и дежкIэ жэрти, Хъымыщым абы и нэIэ тету кIуэрт,куэду хуабжьу телъыджэ щыхъуауэ. ТхьэкIумэкIыхь шур щыхьым и деж нэмысыпэу щыхьыр джэлащ. Хъымыщ абы шабзэкIэ еуатэкъым, ар, дауикI, зыгуэрым къиукIат. Елъэдэкъуауэу и шыр щырихулIэм къилъэгъуащ: щыхьым и фэр испы цIыкIум телъыджэу псынщIэу тыриудри и кIуэцIри къыридзауэ IэкIуэлъакIуэу зэIеуд.

— Іуэхуфіохъу апщи!

— Упсэу апщи, къеблагъэ, «япэ узэрихьэлІэ шхыныфІщ» жыхуаІэращ, — жиІэри къыщылъэтри, Хъымыщ и шхуэІур иубыдри щІыхь къыхуищІу иригъэпсыхащ.

— Сэ слъэгъуащ уэри укъажэрэ пэт щыхьыр зэрыджэлар, ар дауэ къэбукІа?

— Абы и гущхьэм си шабзэшэр ихуа хъунти арщ. — Мэуэ зы тІэкІурэ къыспэплъэ; зэІысхмэ, итІанэ нэхъыфІу дызэрыцІыхунщ.

ЗэрыжиІам хуэдэу испы цІыкІум щыхьыр напІэзыпІэм зэІихащ. Хъымыщри хьэщІэти иригъэблэгъащ. Испым и унэр абдеж дыдэр арт. Хъымыщыр ерагъкІэ щІэпщхьащ испым и унэ цІыкІум ауэ абы и кІуэцІыр Іэхуитлъэхуитт.

Нартхэм я зэманым щыгъуэ испыкІэ еджэу зы лъэпкъ гуэр щыІащ. Ахэр я инагъкІэ цІыкІухэт, абыхэм я унэхэр мывэ джей зэупсеят. Испыхэм щхьэкІэ нартхэм жаІэрт: «зи щхьэр мыхъуу зи пкъыр хъуща». Ахэр цІыкІу щхьэкІэ, бланэхэт, амалрэ хьилэкІэ бзаджэхэт. Абыхэм нартхэр хуабжьу къагъэгулэзу щытащ. Ауэ Хъымыщ и зэманым щыгъуэ, испыхэм я лъэщыгъэр фІэкІат, езы лъэпкъри кІуэдыжу хуежьауэ, нартхэми къапэмылъэщыж хъуат. Мис а лъэпкъ бэлыхъу щыта испыхэм ящыщ зыт, абыхэм япщт Хъымыщыр езыгъэблэгъар. Езы испыпщми фІыуэ къицІыхурт Хъымыщыр: абы и лІыгъэмрэ и цІыхугъэмрэ испы лъэпкъыр фІыуэ щыгъуазэт.

Испыхэр шыгъупІастэрэ фадэкІэ куэду хуэщІахэу, хьэщІэкІэ фІыуэ апхуэдэт. Нарт Хъымыщ хьэщІэ лъапІэр абы, сытми, нэсу къигъэхьэщІащ. Испыхэм я деж хабзэу щызекІуэрт хьэщІэу я унагъуэм къихьар жэщищ-махуищкІэ имысынкІэ амал имыІэу. Ауэ езы испыпщыр зекІуэ емыжьэнкІэ амал иІэтэкъым етІуанэ махуэми, и пхъур къыриджэри жыриІащ:

— Иджы, си хъыджэбз, сэ сожьэ, псынщІэу къэзгъэзэжынщ, сыкъэкІуэжыхункІэ нарт хьэщІэ лъапІэм кІэлъыплъ, зыми ущымысхьу сыт ищІыскІи и Іуэхур гъэтэрэз. — Ар жиІэри ежьащ.

Испым а зы хъыджэбз закъуэм фІэкІа быни иІэтэкъым, фыз зэримыкІэжри куэд щІат; а пщащэ цІыкІур тхьэІухудым хуэдэу дахэт.

И адэм зэрыжиІам хуэдэу абы хьэщІэр игъэхьэщІащ, Хъымыщымрэ абырэ фІыуэ нэІуасэ зэхуэхъуащ. Пщащэ гуакІуэр Хъымыщ игу ирихьащ, езы пщащэми ар гурымыхь щыхъуакъым.

— Сэ уэ фІыуэ услъэгъуащ, укъыздэкІуэмэ, укъэс-

шэнущ, — жиІащ Хъымыщым. ИтІанэ пщащэ дахэ цІыкІур гупсысэри жэуап къиташ:

— Сэ сыцІыкІу щхьэкІэ уэркІэ фыз сыхъунщ, уэри лІы ухъуну къыщІэкІынщ, ауэ мы Іуэхугъуэр уэрэ сэрэ быдэу зэдухылІэн хуейщ: уэ угушыІэ нэхъ мыхъуми «мыгъуэ цІыкІу» къызжэпІэмэ, сэ уэ итІанэ щхьэгъусэ сыпхуэхъужынукъым.

Хъымыщыр акъылэгъу хъуащ.

Куэд мыщІэу испылІыр къэсыжри Іуэхур зыІутым щыгъуазэ хуэхъуащ, акъылэгъуи хъуащ и пхъур Хъымыщым иритыну.

ПІалъэ зэраухылІар къэсри, Хъымыщыр къакІуэри испы пщащэр ишащ и деж.

Нарт Хъымыщ сыт щыгъуи гъусэншэу зекІуэ кІуэрт, ауэ гупу ежьахэм нэхърэ нэхъыбэ къихьырт, къихурти къэкІуэжырт. Нарт цІэрыІуэ Сосрыкъуэ, Нэсрэн ЖъакІэ, Уэзырмэс сымэ гуп-гупурэ къакІухьырт Хъымыщ нэхъ зэфІэкІ зэриІэм, абы нэхъыбэ къызэрыпэщІэхуэм щхьэкІи ахэр зэгуэпырт.

Хъымыщи щакІуэ дэкІауэ, нартхэри зэгъусэу щакІуэу мэзыжьым щызэхуэзахэщ. Хъымыщ мэзым хыхьа къудейуэ илъэгъуащ нартхэр зыгуэрым игъэпІейтейуэ. Нартхэм апхуэдизу къызыкІэлъажыхьыр фІэгъэщІэгъуэн хъуащ.

— Сыт мыпхуэдизу хьэчэхьэпсэу зи яужь фит хьэкІэкхъуэкІэр? — жиІэри еупщІащ Хъымыщ, мэз Іуфэм шыхэм ябгъэдэту щыт нарт щІалэщІэм.

— Мы мэзыжьым зэикІ щамылъэгъуауэ, нартхэм я нэгу щІэмыкІауэ зы кхъуэпІащэ ин гуэр къыхыхьащи, махуитІ мэхъу къызэретхуэкІри зырикІ тхуещІэркъым. Ди щакІуэхэм щыщуи лІитІ къиукІащ, аращ псори щІызэрызехьэр.

Махуэр шэджагъуэхуэкІуэм нэсат, нартхэр ешаелІахэу мэзым къыхэкІыжу щыхуежьам щыгъуэ. Ахэр мэз фэхушхуэм щызэхэтІысхьауэ зэхэст, къапсэлъ щІагъуи щыІэтэкъым. Абдежым Хъымыщ абыхэм къабгъэдыхьэри мафІохъу къарихащ:

— МафІохъу апщи, щхьэ фыкъепэзэзэхрэ нарт лІыхъужьхэр?

— Упсэу апщи, нарт Хъымыщ! — къитыжащ Алыджыкъуэм жэуап псом я пІэкІэ, щІагъуэу хуэмычэфу. — Дэ дыкъезыгъэпэзэзэхым уэ узэрехъулІэми деплъынт, ауэ уи закъуэ абы яужь уихьэмэ, итІанэ дыптеплъэжынукъым армыхъумэ.

— ПщІэну щыткъым, сыкъелынкІи хъунщ апхуэдизу фэ гупыр фыкъэзыгъэгулэз кхъуэпІащэм, фынакІуэ девгъэплъ, — жиІащ Хъымыщ, абы жиІар щхьэкІуэ зыщимыщІу.

Нартхэр хуабжьу къызэгуигъэпащ абы и псалъэм. Ешхи-ефи ямыІэу къызэщІэтаджэри зэдыжаІащ нартхэм:

— НакІуэ атІэ, дэ ар зы лъэныкъуэкІэ къедгъэжьэнщи, уэ абы нынэув, апхуэдизу ущылІыпхъашэкІэ.

Нартхэм зы лъэныкъуэкІэ яунэтІащ, Хъымыщыр абы къемылыну ахэр абы щэхуу иригуфІэрт.

Нартхэм къырагъэжьа кхъуапІащэм илъэсищэ жыгыжьхэр зэтырикъутэу къыпхыкІырт мэзыжьым. Ар къэблагъэу щыхуежьэм, Хъымыщым шабзэшэ иутІыпщар абы и пщэгурыгъым техуэри пхырихащ, итІанэ ар джэлащ жыгхэр зэтыригъэщІыщІэу. Хъымыщыр абы ежэлІащ и джатэмкІэ еуэн мурадыр иІэу, ауэ кхъуэпІащэр къыщылъэтри Хъымыщым къыжьэхэлъащ удын ехыпІэ къыримыту. Хъымыщыр пхъуэри Іэ сэмэгукІэ абы и пщэр зэщІиубыдащ, и хьэджэсэр и гум хихуэри иукІащ. ХьэкІэкхъуэкІэ мэхъашэм и гум къырикІыкІ лъыр псыхьэлыгъуэу жэрт, а щІыпІэм а лъым и бахъэр гъуэзу щхьэщытт. Мыбдежым нартхэри къэсащ, Хъымыщым кхъуэпІащэм и кІэбдзыр иубыдри тафэм къытырилъэфащ, нартхэр псори иужьым ищІауэ. Хъымыщым кхъуэпІащэ укІар нартхэм къахуигъанэри зыри жимыІэу шым шэсри еуэри ежьэжащ. Нартхэр абдежым къыщызэхэнащ укІытахэу, нахъри Хъымыщым гужьгъэжь хуаІэ хъуащ.

— Иджы, — жиІащ Пщы-Марыкъуэ, — абырэ дэрэ дунейм дызэдытетынкъым. Ди щІалэхэм я Пащхьэм абы ди напэр къытырихри ежьэжащ. Хъымыщ жыІэзыфІэщщ, абы и жыІэзыфІэщагъэр къэдгъэсэбэпу дэ ар дукІын хуейщ.

Нартхэм къащтащ абы къыжиІа гукъэкІыр икІи зэгурыІуащ мыбыкІэ: Хъымыщым елъэІуу иныжь хэкум зыдашэну, амал зэрагъоткІэ ар абы щаукІыну.

486. НАРТ ХЪЫМЫЩЫ КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт Хъымыщэ лІэбланэу кІочІэшкоу алъытэтыгъэ. Хъымыщы хэти гъусэ ымышІэу изакъоу къыкІуахьынэр лъэшэу икІэсагъ.

Зэгорэм Хъымыщы изакъоу шыоу шакIо кIуагъэ.. Зи ыпэ къимыфэу Хъымыщ бэрэ шэкIуагъэ. ЕтIуанэ чыжьэджэ шъыхьы горэ къачъэу ылъэгъугъ. Хъымыщ шъыхьым еонэу хъугъэп.

Шъыхьэр Хъымыщы къыфиузэнкIыгъэу къакIотыгъ. Арыти, Хъымыщы щэбзапэр шъыхьым фигъэзагъэу зэплъэм, зы лIы цIыкIу горэ тхьакIумкIахьым тесэу къачъэу ылъэгъугъ.

ТхьакIумкIахьым тес шыор Хъымыщы ишы бэкъуджэ дэлъэти, шъыхьым дэжьы чъагъэ.

Хъымыщы ар ыгъэшIэгъуагъ. Хъымыщ пэблагъэу екIуалIи зеплъым, лIы цIыкIум шъыхьым ышъо гуаIэзэ тырихэу ылъэгъугъ.

Хъымыщы:

— Хьалэлэу ошк! — риIуагъ лIы цIыкIум.

ЕтIуанэ лIы цIыкIум:

— Къыздэошк, къеблагъ, узэрахьакIэрэр шъыдигъоджи нахь IэшIу, — ыIуагъ.

ПсынкIэу къэтэджи, Хъымыщы иш Iихи ыубытыгъ.

— Сэ слъэгъугъэ шъыхьэри ори шъукъызэрэчъэтыгъэр, ау шъыхьэр зыфебэджыгъэр сшIэрэп.

— Ар зыфебэджыгъэр сэ сищэ ыгу шъыпкъэм тефагъэти ары, — ыIуагъ лIы цIыкIум.

— Сэ шъыхьыл укIыгъакIэджэ усхьакIэт, некIо тадэжьы, — ыIуи лIы цIыкIум Хъымыщ ядэжь ригъэблэгъагъ.

Хъымыщ ерагъэу ихьагъ унэ цIыкIум, ау унэр ыкIоцIыджэ нэфынэу ыджи инэу щытыгъ. А унэр зиунагъэр Исп цIыф цIыкIу лъэпкъыгъ.

Нартымэ аIотыгъэ: испыхэм ашъхьэхэр цIыкIоу, ау акъылышIохэу, кIочIэшкохэу, тхьагъэпцIыхэу. Испымэ нартымэ къарашIэтыгъэр багъэ мыхъо-мышIэу, ащ пае нартымэ испхэр уцогъу хъатэу ашIытыгъэхэп, ягугъуи шIагъоу ашIытыгъэп.

А лъэпкъым щыщыгъ Хъымыщ езыгъэблэгъэгъэ лIы цIыкIори. ЛIы цIыкIум нарт Хъымыщ къышIэтыгъэ зэрэлIы цIэрыIор, джащ фэшI зыкIыригъэблэгъагъэри.

ЛIы цIыкIум шъонэу иIагъэр бэ. Арыти санэ къыригъэшъуагъ, шъыхьыли къыригъэшкыгъ. Ащ ыужым Хъымыщ къежьэжьынэу хъугъэп, шъыда зыпIоджэ, хьакIэр чэщ-мэфищэ щысын фаеу яхэбзагъ. Джащ фэшIы нарт Хъымыщ ятIонэрэ мафэми щысыгъ.

ЛIы цIыкIор ятIонэрэ мафэм шакIо ежьагъэти, дэкIыным ыпэджэ, ыпхъу къыфигъэпытагъ хьакIэр ымыгъэзэ-

щынэу. Ыныбжьыджэ икъугъэу, ау иинагъэджэ цIыкIоу пшъашъэр щытыгъ.

Пшъэшъэ дэхэ цIыкIор ятэ къыриIуагъэм блэмыкIэу хьакIэм ыIорэмджэ дахэу дэзекIуагъ. Арыти, нарт Хьымыщы пшъашъэр лъэшэу ыгу ыхьыгъ.

Бэрэ ахэр зы чIапIэ имысыгъэхэ нахь мышIэми тIори шIу зэрэлъэгъугъэх, зэгурыIуагъэх. ЕтIуанэ Хъымыщы пшъашъэм риIуагъ:

— Къыздакlу, — ыIуи.

Пшъашъэр егупшыси:

— Сэ сыцIыкIу, ау сыгу шIулъэгъунытъэу илъэр ины. Орыджэ шъыпкъэныгъэ сиIэу шъузы сыхъут, ау зыгурыгъаIу: тыщэIэфэ нэсыджэ сэ сицIыкIугъэм ехьылIагъэу уцIыкIу къызысэпхъоныджэ, ащ къынэужым уишъузыджэ сымылъытэжь, — ыIуагъ.

Хъымыщи пшъашъэм ыIуагъэм еуцолIагъ, «цIыкIу» ыIоу римыхъонынэу ыштагъ.

Хъымыщ ядэжьы кIожьи, етIуанэ пшъашъэм дэжь къакIуи яти рыразэу шъузыджэ къыщагъ.

487. НАТЭ ХЪЫМЫЩЭ КЪЫЗЭРИЩАГЪЭР

(Нэтыхъоджэ текст)

Натэ Хъымыщэ кIэлэ къэзымыщэу щытыгъ. Хъымыщ лIы хэтакIоу, бэлахьэу хэтызэ, испы пшъашъэ горэм IукIи нэIуасэу ышIыгъ.

Ащ ыужьэу къыщэнэу епсэлъыхъуагъ. КъыдэмыкIонэу къыриIуагъ. Зэ уепсэлъыхъомэ хъуныя, гукIэгъу зыфишIыгъэ цIыфым етIуанэ зыIокIэм, епсэлъыхъуагъ. Адрэри къыдэкIонэу къыриIуагъ.

— Зы осIощт, — ыIуагъ, — «мыгъо цIыкIу» къысэмыIуи тызэгъусэзэпытын, ау ар къызысапIоджьэ тызэшIокIодынджьэ сенэгуе.

Хъымыщы къыщи, исп пшъашъэр шъузэу фэхъугъ. ЛIы хэтакIоу щытыти, гъусэхэр иIэу дэкIыыгъ. Бэрэ хэтыгъэу пшъыгъэу, гъусэхэри иIэу къызыдэхьажьым, Хъымыщэ шъузым:

— Зыгорэ къэупщэрахьи хьакIэхэр къэхьакIэх, — риIуагъ.

Пщэрахьыным зиукIьахьи, Хъымыщэ ышIуабэ рэшIэу зэхъум, шъузым ыдэжьы рэкIуагъэ. РэкIуи:

— Шъыдэу адэ бэрэ упэтырэ, мыгъо цIыкIу, — ыIуи риIоу мыхъущтэр, къызыфелъэIугъагъэр риIуагъ.

— Ухэукъуагъ! — ыIуагъ шъузым.

Дэгъоу хьакIэхэр ыхьакIэхи, ыгъащхэхи, ыгъэкIотэжьыгъэх.

Ахэр зежьэжьым шъузэри икIьыжьи ытыщымэ адэжьы кIожьыгъэ.

488. НАРТ ХЪЫМЫЩРЭ ИСП-ГУАЩЭРЭ

(Еджэркъое текст)

Нарт Хъымыщ кIэлэ зикъэмыщэу щытыти, испхэмэ адэжь кIуагъэу пшъашъэ горэм нэIуасэ фэхъугъ. Къыщэ шIоигъоу зепсэлъыхъом, къыфидагъэп.

— Орырэ сэрырэ тызэкIущтэп, — пшъашъэм къыриIуагъ.

Нарт Хъымыщ шъхьакIошIылэу щытыти, икъаигъагъэ рихьылIи, къыдэмыкIомэ зэрэшIомыкIыщтыр ышIошъ ыгъэхъугъ.

— Зы Iофыгъо сыщэщтэ нахь, сыбдэкIощт, — ыIуагъ пшъашъэм.

— Сыд узыщыщтэрэр?

— СызэрэцIыф цIыкIур къысэпхъонэу, «мыгъо цIыкIу» къызысапIокIэ, тызэшIокIодыжьыщт. Джащ семынэгуещтыгъэмэ, зи сыкъэзгъэнэн фэдэ салъэныкъокIэ щыIэп.

— Мы уашхъор ситхьамыгъэпцI.

СепцIыжьмэ сытегъэкIуад.

«Мыгъо цIыкIу» осымыIонкIэ

Тхьэлъанэ къэсэшIы! —

ыIуагъ нарт Хъымыщы.

А Iуагъэр зэфашIи, нарт Хъымыщ екIуалIи Исп-гуащэр къыщагъ.

Нарт Хъымыщ зекIолIэу, лIы бэ къызылъыкIорэ цIыфэу щытыти, зы мафэ горэм иIэгу шыу куп къыдэпсыхагъ.

ХьакIэщым хьакIэхэр рагъэблагъэхи, шыхэмэ яфэIофашIэхэри хигъэкIи Исп-гуащэм дэжь нарт Хъымыщ къекIолIэжьыгъ. Ягуащэ хьакIэщым къаригъэхьынэу Iанэхэр зэрэфэлъэкIэу ыгъэхьазырыщтыгъэ. ЛIым шIуабэ шIэгъэIон фае, псынкIэгъэ-шэнычъэгъэ тIэкIу къыхэфагъ.

— Ежьырыу, мыгъо цIыкIу! — нарт Хъымыщы Исп-гуащэ риIуагъ.

Исп-гуащэ зи ыIуагъэп, Iанэхэр хьакIэщым къаригъа-

хьыхи хьакIэхэр ыгъэшхагъэх. Ахэри гъогу тетхэти, зэкIэшасэхи дэкIыжьыгъэх.

Хъымыщ ыжэ къышIудэкIыгъэ гущыIэм гу лъитэжьыгъэу щытыгъ, ау гущыIэр — бзыоп, игущыIэ къыфэубытыжьыгъэп.

ХьакIэмэ адэкIотэгъагъэти, къыгъэзэжьи ихьакIэщы лIыр къызехьажьым Исп-гуащэ лъихьагъ.

— Ухэукъуагъ, Хъымыщ, — ыIуагъ,
О титIо тызэшIокIодыгъ.
Мы уашхъор ситхьамыгъэпцI,
Сэ сIуагъэм семыпцIыжьынкIэ!

Ышъо кIалэ хэфагъэу Исп-гуащэр ытыщы кIожьыгъэ.

Нарт Хъымыщ изакъоу хэтзэ, илIыгъэкIэ пстэуми атекIоу, ищытхъу чыжьэу Іоу щыттыи, нартмэ икIодыкIэ аухэси, Пщы-Марыкъо рагъэукIыгъ. ЕтIанэ, зыгорэкIэ Исп-гуащэм ятэ илIыгъэ хэлъэу, янэ иIушыгъэ иIэу шъао къыфэхъумэ, ятэ ылъ ышIэжьыным енэгуехи, пIурэу ахьынэу, благъэ къызыфашIынэу тыраубытагъ.

Исп-гуащэм шъао къызыфэхъум къылъагъакIуи нартмэ пIуркIэ ахьыгъ. КIалэм нэпкъ-пэпкъ тэрэз иIэу зэрэщытым фэшIы, ежь иплъышъо елъытыгъэу Пэтэрэз фаусыгъ, ыпIунэу Жъокъоянэ ратыгъ.

489. НАРТ ХЪЫМЫЩ КЪЫЗЭРИЩАГЪЭМРЭ ЗЭРАУКIЫГЪЭМРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт Хъымыщ шэкIоным пылъыгъ. Испы-гуащэм ятэ (ыцIэ къэсшIэжьырэп) шакIотыгъ. ЛIитIор зэрэмылъэгъоу, ау якъэбар зэнэсэу, «тызэблагъ» зэраIуагъэу, зыщзэлъыкIотхэу, зыщзэрэлъэгъутымджэ пIэлъэ гъэнэфагъэ ямыIэу къахьытыгъ. ТIори шIу зэрэлъэгъугъэу, игъом лъынэмысхэзэ, мэфэлы бэкIае азыфагу иуагъэу щытыгъ.

Мафэ горэм Хъымыщым унашъо ышIыгъ иблагъэ дэжь кIонышъы къызэригъэлъэгъунэу. Ай фэдэ къабзэу ежь зыдэжь кIоты лIыми ай фэдэ морад ышIи, — мэфэл азыфагу Хъымыщэри ищэрэ ибзэрэ зыдишти мыдджэ ежьагъ лъэс шъхьэзакъоу, «сышакIозэ сыкIот» ыIуи.

Адрэ ишъэогъори къежьагъэу, тIори гъогум щызэIукIагъэх, Хъымыщым ыкIугъэр нахьыбэу. Лэучэцl горэ ыукIыгъэу ыIыгъэу «зызгъэпсэфын» ыIуи, гъэхъунэ горэм псынэкIэчъы итэу Хъымыщэ зехьэм, чъыгы жьау

иІэти, чІахьи Іыстыгъэ. Лэучэцlэу ыІыгъым ышъо тырихызэ, ежь фэдэу лъэс горэ ежь зыдэкІорэ лъэныкъом къикІэу къыІукІагъ.

— УиІоф шІу! — ыІуи къышъхьарыхьагъ.

— Тхьауегъэпсэу, къеблагъ, — риІуагъ.

ЛІэр еблагъи Іыстыгъэ. ЛІитІори пшъыгъэу загъэпсэфын ящыкІагъэу щытыти, гущэІэнхэм хахьи, лэучэцІэри а чІапІэм щызэІахыгъ, щагъэжъэнэу, щышкэнхэу зэдашти, къыздэкІыхэрэмджи, зыдакІохэрэмджи нэбгыритІор зэупчІынэу зэхъум, Хъымыщым лІэу къыІукІагъэр къеупчІыгъ:

— Тэ укъикІырэ, хэтмэ уащыщ, шъыд пцІэ? — ыІуи.

— Нартмэ сащыщ, Хъымыщэр сэры, испымэ алъэныкъо сэкІо. Зыдэжь кІорэри риІуагъ.

ЗыреІом, лІэр къызщыхъушъути:

— Ащыгъум къэбар гушІуагъу къэпІуагъэр! — ыІуи — Хъымыщэр орымэ, сэри а уадэй сыкъыздежьэгъагъэр, а укъызкІэупчІагъэри сэры!

ЛІитІор зэрэгъэчэфи, лІитІумэ унашъо зэдашІыгъэ: нахьыбэ зыкІугъэр адырэм ригъэблэгъэнэу.

А унашъом къыхэкІыджэ, Хъымыщы нахьыбэ ыкІугъэти, Испы-гуащэм ятэ дэжьы еблэгъэнхэ фаехэу хъухи, зэрэщагъэх.

Чэщ зы-тІущэ щысыгъэу:

— Хъымыщ, мы чІапІэм, зымыгъэзэщэу, сыкъэкІожьыфэ зыщыгъэрэхьат. Мыщ гущэІэгъу гори ибгъотэт, пшІуабэ умыгъашІэ, — къыриІуи, ибысым шэси дэкІыгъ.

Испы-гуащэр бысымым ипшъашъэти, ар хэгъырэеу Хъымыщым къылъэхэнагъ. Арти гущэІэгъу зэфэхъугъэх. А уахътэм Хъымыщэри шъуз имыІэу, кІэлэ зикъэмыщэтыгъэти, пшъашъэмрэ Хъымыщрэ ащ фэдэ Іоф зэдряІэным гущаІэджэ хэзэрэгъэхьагъэх.

Пшъашъэм «сыбдэкІотэп» къыриІуагъэп, ау:

— Унашъо къыздэпшІымэ, зы Іогъэ закъоджэ Іофэу гущэІэгъу сыкъызэрэпшІыгъэр сэштэ, — ыІуагъ пшъашъэм.

— Зы гущаІэ нэмыІэмэ къаІо, уемыхъырэхъыш, зыгорэу хъун, — Хъымыщы ыІуагъ.

— ЛІымрэ шъузымрэ зэрэзэпэгъокІыны фаем унашъо хэсшІахьырэп, — ыІуагъ пшъашъэм. — ПІорэ сымышІэмэ укъысэони уфит, сымыхъурэмэ укъызэрспэгъокІыни уфит, ау къысапІомэ симыштэр зы. «А мыгъо цІыкІу» къызысапІоджэ сыдэтэп, — ыІуагъ пшъашъэм.

Нарт Хъымыщэ шхыпцІи:

— Ащ тынэсына шъыу?! — ыIуи Исп-гуащэмрэ Хъымыщымрэ зэдаштагъэ зэдэпсэогъу хъунхэу.

Зэдашти, пIуалъи зэрати, лIэу шэсыгъэм емыжэу, Исп-гуащэр къыщи Хъымыщ ядэжь къэкIожьыгъ.

Хъымыщрэ Исп-гуащэмрэ зэпсэогъухэу хэтхэзэгъо, Пэтэрэзэри Исп-гуащэм ышъо хэфагъэу, шыу куп зекIо кIонхэу, Хъымыщи зыдащэнэу, къыдэхьагъэх хьакIэджэ.

А чIапIэм хьакIэхэр щымысынхэу, тIэкIу ашкымэ ягъогу техьажьынхэу, Хъымыщэри зыдыращэжьэтэу къызыраIом, хъунджэ адиштагъ.

Хъымыщэр пщэрахьыпIэм кIо зишэнымэ ащыщыгъэп. «Къэпщэрахь, шъуз», зыIорэмэ афэдагъэп шъхьам, игъом блэкIы зэхъум, Испы-гуащэм имышэнытыгъэу, игъом блэкIэу шкынэр къымыхьэ зэхъум, Хъымыщэ зыфэмыщэIаIоу пщэрахьыпIэм кIуагъэ.

ЗыдэкIуагъэм пщэрахьыгъэхэнэр хэгъэкIи, машIуи ышIыгъэп. Испы-гуащэми Хъымыщы ыIотэр зэригъэшIэнэу иморад.

— Адэ шъыдэу зи умышIагъэ сэIо? — лIым ыIуагъ.— Мы хьакIэхэр щысын хьакIэхэп, ежьэжьытых, сэри садежьэт.

— Адэ хъунба, джыдэдэм къэсшIынба, — къыриIуагъ Испы-гуащэм.

ЕтIуани хьакIэмэ адэжь къэкIожьи, ыджырэмэ игъо хъугъэнба зыфэпIотым нэсы ежагъ, — зи щыIэп. ИтIуанэ Хъымыщэ тэджи, фэмыщаIэу а пщэрахьыпIэм зэкIом, машIуи ымышIыгъэу рэхьатэу щысэу ылъэгъугъ.

— А мыгъо цIыкIу, адэ ыджыри машIуи умышIыгъэу рэхьатэу ущыси?! — зеIом, Испы-гуащэр къэгущаIи:

— Ыдж угужъожьытэп, къэцэкIэт уиморад,—ыIуагъ.

ЛIэр IукIыжьи, шы-уанэ зэтралъхьэфэ пэмытэу хьакIэхэмэ яшкэн Iоф зэшIуигъэкIи, хьакIэхэр шэсхи, Хъымыщи ягъусэу ялъэгъуны ыужыпкъэ ихьагъэх.

Купэр зекIо кIонэу къэтын купти, купэр къэтгозэгъо Испы-гуащэр, Пэтэрэзэр ышъо зэрэхэлъэу, Хъымыщы дэжь икIыжьи, ятэ иунэ кIожьыгъэ.

Мыдрэ купымэ былым къагъотыгъэу, къафэу къэкIожьхэзэ, Хъымыщы дэжь къэсыжьхи, загъэпсэфынэу къыдэхьагъэх.

Хъымыщы купэр ригъэпсыхи, унэм рищагъ. Бысым хабзэм тIэкIурэ ежагъэхэу, зи ымылъэгъу зэхъум, Хъымыщы къикIи пщэрахьыпIэм ылъэныкъоджэ зыкъыгъази шъхьам, зыщыгугъутыгъэри рилъэгъуагъэп.

ПщэрахьыпIэр зэгъокIы зэхъум ягъунэгъуми къэбарэу

щыIэр къырамыIошъоу укIытаIохэу щытхэти, зы шъуз горэм зыкъыфыригъахьи:

— А Хъымыщ, хьакIэхэмэ яIофы уимыгъэрэхьатырэмэ, яфэIофашIэ сэ сыухьазырыгъэшъ, икъахьыгъомэ къядгъахьыт, — къыриIуагъ:

Ащ хэлъэр Хъымыщы имыкъупэу, ау гуцафэ зэришIын къыхэфагъ.

«Тхьэсемыукли, мы тигъунэгъу шъузэр тфэпщэрахьынэр шъыдым къыхэкIыгъ-ма! — ыгуджэ ыIуи.

— Хъунба адэ, къягъахь, — шъузым риIуагъ...

Iанэхэр къахьи хьакIэхэр шкишъы, ежьэжьыгъэх.

ХьакIэхэр зежьэжьхэм, игъунэгъу горэм зыкъыфыригъахьи:

— Хъымыщ, къэбарыкIэ уиунэ илъ, ущымыгъуазэгоджэ сенэгуе, — къызыреIом:

— Сэри зы гуцафэ горэ сэшIы, ау сыщыгъозэ дэдэп. Ау, шъузы хьаф горэ непэ тфэпщэрахьыгъэшъ, зыгорэ щыIэу къычIэкIын, — нарт Хъымыщы ыIуагъ.

— Адэ, шъыдым техъуахьыгъэу пшIэрэ ар? — ыIуи, къэбарэр къезыIорэм Хъымыщ еупчIыгъ.

— ЫшIэу тхэтэп, шъо мы щаум шъуздэкIым, Испыгуащэри кIожьыгъэ, — зеIом, Хъымыщэр ежь-ежьырэу Iофым рыгъозагъ.

Iуагъэу дыриIагъэмрэ хьакIэмэ апае зэгубжым ыIуагъэмрэ зягупшысэжьым, къызэрыкIыгъэр къышIэжьыгъ.

— Хъугъэба адэ, — ыIуи Хъымыщэр хэтзэгъо, зыхэсмэ ащыщыбэ пыи къыфэхъугъ.

* * *

Нарт Хъымыщэ теплъэшко, теплъэ дахэ иIагъ. Нартхэмэ яшъузхэмджэ мыцахьшIэгъоу, бзылъфыгъэхэр лъыплъаIоу зэхъум, Хъымыщы иукIыкIэ нартхэр зэфеусагъэх. Зеусэхэм, шIыкIэ къыхахыгъ. Аукъодыеу уеоджэ щэ хэхьанэу щытэпти, усэрэжъ горэм дэй кIохи зеупчIыхэм:

— Ар сэ къышъосIон: Хъымыщ иукIыкIэ хъутэр мары. ПхъэкIэны лъэшэу ешIэ ишэн. ПхъэкIэны зешIахэджэ, пхъэтIэкIум течъыяхьэу ишэнышъ, ай тешъупхахьынышъ, янэу зыпIугъэм ылъэгъузэ узеоджэ, щэ хэхьанэу щыт. А чIапIэм куо-хьау дэшъушIахьыт. Гузэжъогъор янэу зыпIугъэм зызэхихыджэ, а гуцафэр ащи ешIышъ, куо-хьаом къечъэт. Хъымыщыри къызыущыджэ, пхъэтIэкIум тепхахьыгъэу зыхъуджэ IофышIу зэрэщымыIэр ышIэнышъ, янэу зыпIугъэм дэжь къежьэжьыт. А гузэ-

жъогъум тефэу янэу зыпIугъэмрэ ежьыррэ зэрэлъэгъоу шъузеоджэ, шъуIэ къихьат, — къариIуагъ.

ЗэриIуагъэм фэдэу ашIишъ, куо-хьау зэхъум, Хъымыщыри къэущи чъыгэе пхъэтIэкIушкор ыкIыбы ипхахьыгъэу унэм къызелъэтым, пчъаблэм еуалIи, ышъхьэджэ пыщырэ пхъэмбгъор пиутыгъ. Унэ фачъэу Хъымыщ къызежьэжьым, янэу зыпIугъэри, ыкъо ыгу фэгъути, гуаIэхэзэ зэпэгъокIыгъэх.

А пIалъэм тефэу къеотэри хьазырти, Хъымыщэр ай щаукIыгъ.

Джэрары Хъымыщы иукIыкIэу хъугъэр.

490. НАРТ ХЪЫМЫЩ ИКIОДЫКIЭ

(Къэбэрдей текст)

Зэгуэрым Хъымыщ и деж нарт шу гуп къыдыхьащ, зекIуэ зэдашэну. Хъымыщ сыт щыгъуи шу закъуэт, шу гупи хуэныкъуэтэкъым, ауэ нарт гупыр къелъэIуащ, мы зэкIэ абыхэм я гъусэу зекIуэ ядэкIуэну. Хъымыщ къаплъэныгур иIэ щхьэкIэ гухьэлэлт, жыIэзыфIэщти арэзы хъуащ.

Нарт гупыр хьэщIэщымкIэ щIэст ефэешхэу. Гъуэгу зытеувэнум гъуэмылэ хуейти, Хъымыщым щIалэ къыриджэри и щхьэгъусэм и деж игъэкIуащ, гъуэмылэ ирыригъэхьэзырыну. Зыкъом дэкIри щIалэр пщэфIапIэм аргуэру кIэлъигъэкIуащ, гъуэмылэр хьэзыр хъуарэ мыхъуарэ къыригъэщIэну.

— Иджы дыдэ хьэзыр хъунущ,—къыжыриIащ Испыгуащэм, Хъымыщ и фызым.

Ещанэу кIэлъигъэкIуа щIалэм унэгуащэм мыр жэуапу къыритащ: — Иджыпсту соухыпэ, тIэкIу зыраIэжьэж.

Гуп ежьэнур гувапэ щыхъум, езы Хъымыщыр кIуащ пщэфIапIэм.

— Мы мыгъуэ цIыкIум сыт игъейр иджыри къэс? Дэ догувэ, — гушыIэу жиIащ Хъымыщым, пщэфIапIэм щIыхьэрэ пэт.

Жыжьэу жьэгум бгъэдэс щхьэкIэ къэмынэу тхьэкIумэжанти, и лIым жиIа псалъэхэр гупсэхуу зэхихащ гуащэм. Испы-гуащэм гъуэмылэ хьэзырыр абы иритри зы псалъи жимыIэу щIэкIри и лэгъунэ кIуэжащ.

Нартхэр Хъымыщ яхэту зекIуэ кIуащ. Хъымыщ и лIыгъэмрэ и насыпымрэ щхьэкIэ нартхэр абы къефыгъуэрт, къеижырти, япэм ящIа я мурадыр ягъэзэщIэну

арт щIызэдрашэжьар. Нартыжьхэм занщIэу зырадзу Хъымыщыр яукIынкIэ шынэрт: Хъымыщ ахэр къарурэ лIыгъэкIэ зэрыпэмылъэщынур ящIэжырти, амалрэ хьилэкIэ щаукIыну гъуэтыгъуэм зырагъэхуэну я мурадт.

Махуэ зыбжанэкIэ нартхэм къакIухьауэ, зы бгышхуэ гуэрым щхьэдэхри аузыбгъуэшхуэм дыхьащ. ТIэкIу загъэпсэхуну епсыххэри яшхэри ялъэхъащ. Ахэр фIыуэ щыгъуазэт мы щIыпIэм иныжь щызекIуэ зэрыхабзэм. Нэхъыщ Iэ дыдэу яхэт щIалэр шыхэм якIэлъыплъу жыжьэу щытт, ар плъэри бгым зыгуэр къехырт мы дунейр икъутэу Iэуэлъауэу, къызыдехым жыгыжьхэр къыричрэ хыфIидзэу, унэ хуэдиз мывэжьхэр лъапэкIэ щIихуэрэ къырнутIыпщхьэхыу, абы ищI Iэуэлъауэм щIыр игъэзджызджу. ЩIалэр кIийри псоми зэхахащ Iэуэлъауэр, къаплъэхэри къыщалъагъум, псоми я джатэр къырахащ. НапIэзыпIэу иныжьыр къэсри япэ къыпыщIэхуа нартыр цIыкIу-цIыкIуу зэпкъырихри хыфIидзэжащ. Щымыхъум, Хъымыщыр абы жьэхэлъащ и джатэр иIыгъыу; зэзауэм, зэзауэурэ Хъымыщым иныжьым и зы щхьэр пиупщIащ. Хъымыщымрэ иныжьымрэ зэрызэзауэм нартхэр еплъырт, абы Хъымыщыр къиукIыным пэплъэу. Абыхэм яфIэфIт иныжьым Хъымыщыр къиукIым. Сытми Хъымыщым иныжьым и щхьэ ебланэр пиупщIу щыджалэ сыхьэтым, «Иджы фIэкIмэ, дыпыкIащ», — жиIэри, Пщы-Марыкъуэ и джатэ хьэзыр иIыгъымкIэ уэри зи щIыбагъ къэгъэза Хъымыщым и щхьэр пиупщIащ. Зи псэр хэкI Хъымыщыр Пщы-Марыкъуэм къыщыIуплъэм, мыдрейм и фэр пыкIри къэкIэзызащ.

— ДыукIари зэпыту укIуэ, ауэ мыбы и жыр пщэ гурыгъым си маисэм и дзэр къыIуигуащи арщ нэхъ Iейр, — жиIащ Пщы-Марыкъуэ, тэкIу и гур къызэрыгъуэтыжа нэужьым.

Нартхэр я хэку къэкIуэжащ, я мурадыр къазэрехъулIам тегуфIыхьу, Хъымыщым и хьэдэр къуалэм яшхыжащ.

491. НАРТ ХЪЫМЫЩ ИКIЮДЫКI

(Бжъэдыгъу текст)

Нарт Хъымыщы шъыдигъоджи изакъоу зекIуи шакIуи кIо ихэбзагъ, адырэ нартымэ къагъотэу къахьырэм фэдизэр ежь изакъоу къыхьытыгъ. Джащ фэшIыджэ нарт Марыкъо Хъымыщ ылъэгъу хъутыгъэп.

Зэгорэм Хъымыщ шакIо кIуагъэу Марыкъо мэзым щыIукIагъ. Марыкъо ыкъошхэр игъусагъэх.

Хъымыщы зэхихыгъэ омакъэхэмрэ, хьэ хьакъу макъэхэмрэ ыджи ылъэгъугъ гъэхъунэм шымэ афэплъырэу ит кIалэр.

— Шъыд шъузэшакIорэр? — ыIуи, Хъымыщ кIалэм еупчIыгъ.

— Иныжъымэ ямэз къикIи, нахь ин цIыф ымылъэгъужьыгъэу, мэзыкъо горэ мы мэзым къыхэхьагъ, мэфитIу хъугъэу къетэфэкIы. А мэзыкъом нэбгыритIо аныбэ къызэгуиупкIыгъ, — ыIуагъ шымэ апэт кIалэм.

Бэрэ пэмытэу шакIохэр гъэхъунэм къыщызэрэугъоижьыгъэх, шкэнхэу, загъэпсэфынэу.

Марыкъо икупы агу кIодыгъэу, апакIэ Iэягъэ. Къо закъом ащ фэдизэ зэрэпылъыхэу аукIын зэрамылъэкIырэм пае.

Хъымыщы купым шIуфэс арихыгъ:

— Шъуимафэ шIу, нартыхэр! Шъыдым фэшIы шъушъхьэхэр пыжъугъэлэлыра? — ыIуи.

— Ори уимафэ шIу, Хъымыщ, — ыIуагъ фэмыяхэу Марыкъо.

— Сеплъы сшIоигъуагъ тэ тызэрыт чIапIэм уитыгъэмэ пшъхьэ зэрэхъурэм.

ТIэкIу зытешIэ нэужым:

— А мэзыкъом уIукIагъэмэ о пшъхьэ пытыжьыныеп, — ыIуагъ етIуани Марыкъо.

Хъымыщы мыгумэкIыхэу:

— Шъуикъо сизакъоу сыфырикъунджи хъунба?! — ыIуагъ.

Хъымыщы игущаIэмэ Марыкъо лъэшэу къызэкIагъани, къызыщыхъушъутыгъ.

— НекIо къыддакIу! Тэ зыбгъумджэ къор къыхэтфыт, о ыпэджэ къэуцу, арэу пкIуачIэ ущэгугъужьымэ! — ыIуагъ Марыкъо.

ШакIохэр мэзым икIырыпIэм хэхьагъэх. Хъымыщы анахь чIыпIэ дэгъоу къом зыщеотэр ыгъэнэфагъ.

ШакIомэ мэзым куо-хьаоу хашIахьыгъэм къыгъащти, мэзыкъор мэз Iошъхьэ цIыкIум, Хъымыщ зыдэщыс чIапIэм пэмычыжьэу къэкIуагъ.

Хъымыщы щэмрэ-бзэмрэ зэIуилъхьи мэзыкъом еуагъ, къошкор гъоргэу чIыгум тефагъ. Хъымыщы шъэжъыер къырипхъоти, къом ыпшъэтыкъын еуи хигъэзыхьагъ.

Хъымыщы ышIэтэр зышIошъы мыхъугъэ нартхэри а чIапIэм къечъагъэх. Ахэр лъэшэу Хъымыщы къеплъыты-

гъэх, къошкор къыштагъэу гъэхъунэм къызэрихьырэм. Хъымыщы къо укIыгъэр гъэхъунэм къыгъэси ыгъэIылъи, ишы ешэсыжьи къо укIыгъэр нартымэ къафыщини, игъогу техьажьыгъ.

Марыкъор Хъымыщы ышIагъэм лъэшэу ыгъэгубжыгъ.

— Хъымыщырэ сэрырэ а зы чIыгум тызэдытетын тлъэкIытэп! — ыIуи а чIапIэм тхьэ щиIуагъ, шъхьакIоу къыришIагъэм пае.

Марыкъо шъэфыджэ Хъымыщ ыукIынэу ыгу къэкIыгъ. Арыти, зэгорэм зекIо зыдищэнэу Хъымыщы Марыкъо еджагъ.

Хъымыщ изакъоу зекIо кIотыгъэ нахь мышIэми, ежь лIэхъупхъэу гу ихыгъэу щытыти, адэкIонэу ариIуагъ. Ау Хъымыщэ Марыкъом ыукIынэу ыгу зэрэхэлъэр ышIэтыгъэп.

Марыкъорэ игъусэхэмрэ зекIо ежьэнхэм ыпэджэ ешкэешъо ашIыгъ, ау Хъымыщы гъомылапхъэрэ шъыдырэ гъогум диштэн зэрэфаер ешIэти, кIалэ ыгъэкIуагъ ишъузы риIонэу, гъомылапхъэхэр ыгъэхьазырынэу.

— Хъымыщы еIожь шIэхэу игъогу-гъомылэ хьазыры зэрэхъутэр, — ыIуагъ Хъымыщы ягощэ цIыкIум.

ЕтIуани шкэнэр шъузым къаримыгъахьы зэхъум, етIуани кIалэ ыгъэкIуагъ, етIуани Хъымыщы ягощэ цIыкIум:

— Мары-мары къэсэухы, мары хьазыры хъут, — ыIуи кIалэр къыгъэкIожьыгъ.

Хъымыщы ымылъэкIыжьы хъуишъ, сэмэркъэу зыригъэшIызэ, ишъузы риIуагъ:

— Шъыд пае адэ бэрэ упылъыра, сишъузы мыгъо цIыкIу, зыныбжь имыкъугъ! Ащыгъум тэ тыгужъот.

Шъузы цIыкIор хьакум пэмычыжьэу щытыгъэти, илIы гущаIэу фишIыгъэри зэхихыгъэ.

Шъуз цIыкIум гъомылапхъэу ыгъэхьазырыгъэхэр Хъымыщы къыритыхи, зи ымыIоу зэкIэкIожьыгъэ.

Хъымыщ нартымэ адежьи зекIо кIуагъэх.

Марыкъомрэ игъусэхэмрэ Хъымыщ зэрэкIочIэшкоу, зэрэлIэбланэр ашIэти, щыщынэтыгъэх, ежь Хъымыщэ ышIэзэ аукIынджэ. Ащ фэшI ымышIахэу аукIынэу тыраубытагъ.

Мэфаоэрэ чэщыбэрэ гъогу тетыгъэх, къушъхьэм зызэпырэкIыхэм, хъотэ шъобгъошком дэхьагъэх. Мыщ ахэмэ яшыхэр къыщагъэуцугъэх, ежьыхэми загъэпсэфынэу шымэ япсыхыгъэх. А хъотэшком зызщагъэпсэфырэм бэрэ иныжъымэ щаIукIэтыгъэх.

ШакIомэ анахьыкIэр шымэ афэсакъэу щытыгъэти, ар шымэ апэтзэ зы фэбж мэкъэшко горэ зэхихыгъэ. Къушъхьэ тхыцIэм гъоргызэ шъхьибл зышIот иныжъэр къехытыгъэ. Иныжъэр къакIо зэхъум гъэшIэн зыгъэшIэгъэ чъыгыжъхэр ритхъэу, ахэр ритэкъуахьэу, къушъхьэ мыжъохэр Iуигъэзыкiытыгъэх.

ШакIохэр зэкIэ къызыщыхъушъутыхи ячатэхэр къырахыгъэх.

ШакIомэ ащыщ горэ иныжъым лыцIыкIу-лыцIыкIоу къызызэхеутхъэм, Хъымыщы ичатэ къырихи, иныжъым езэонэу фежьагъ.

Хъымыщ иныжъым ечъалIи, зы шъхьэ пиупкIыгъ. ШакIохэр нэбгыритIор зэрэзэаорэм еплъытыгъэх, Хъымыщ иныжъым къыукIынэу ежэтыгъэх, ау тэущтэу урэу кIочIэшком текIон. Ау Хъымыщы яблэнэрэшъхьэр иныжъым зыпеупкIым Марыкъо лъэшэу къэгумэкIыгъ:

— Хъутэп мы слъэгъурэр иныжъым текIот! Ар хъутэп, ыкIыбыджэ тикIынышъ теонышъ тыукIын фае.

Джаущтэу ыIуи, Хъымыщы ыкIыбыджэ Марыкъо къэкIи, тыриубыти еуагъ.

Хъымыщ шым къефэхызэ къызэплъэкIи, къэзыукIыгъэм къеплъыжьыгъ. Хъымыщ ныкъуалIэ шым къефэхызэ, ар Марыкъо къызэреплъыжьыгъэм лъэшэу къыгъащти мырэущтэу къыIуагъ:

— КIодыкIаеджэ орэкIоды мы Хъымыщэр! Сэ ащ сыгу егъурэп, ау сичэтацэ ытхыцIэ къупшъхьэ къызэригъэуцэкугъэр сыгу хэкIыгъ!

Марыкъо ишэкIо гъусэхэр къырищэжьэжьи, ядэжь къэкIожьыгъэх. Хъымыщэ лIыхъужъым ихьадэ къолэжъ шIуцIэмэ ауIужьыгъ аIо.

492. ХЪЫМЫЩ СЭХЪЭР ЗЭРАУКIЫГЪЭР

(Шапсыгъэ текст)

Хъымыщэр натымэ япщыти, наты купы горэ фэгубжьыти аукIынэу хьисап фашIыгъ. Ау аущтэу еонхэджьэ рэщтэхэти, усэрэжъы горэм еупкIыгъэх зэрашIыщтымджьэ. Моущтэу къариIуагъ:

— Шъуадэжь пщи мэфиблэ шъуещхэу шъуешъоу, шъумыгъэчыеу шъуIыгъ. Чэщиблэ ащ фэдэу аIыгъыгъ. Рэпи-рэпшъи, пхъэтIэкIу кIьахь горэм тэгъуалъхьи рэчыягъэ. Ынэ лъэныкъо рэчыеу, адрэ лъэныкъор мычыеу, еонхэджьэ зэрашIын амышIэу, етIуанэ усэрэжъым еупкIыжьыгъэх.

— Сэ сшIэрэп, ар, ежь янэ ымышIэрэмэ, — къариIуагъ.

Янэ дэжь рэкIохи зеупкIыхэм:

— ЗэцIыкIужъыеми ар гъэчыегъуаещтыгъ, — къариIуагъ.

КъэкIожьыхи, Iэджьэ жьы феохэзэ ынэ лъэныкъо агъэчыягъ. ЕтIуанэ кIьэпсэфохэр къащти, пхъэтIэкIу кIахьыжъы горэм тырапхахьыгъ. ЛIы пшъыгъэр рэчыягъэу тэлъыти, еохэу еуцуалIэхи лIэр аукIыгъ.

Ар щымыIэжьы зэхъум, ыкъоу Хъымыщыкъо Пэтэрэз лIы зэхъум ятэ иукIьыкIьэ кIэупкIэ хъуи, натыхэр ригъэзи Гъуды-Гъуды къалэ дигъэзыхьагъэх. Ащ алъыдахьи, натыхэр ригъэшIугъэх. Натыхэр ригъэшIухи, ятэ зэряпщыгъэу, Пэтэрэзэри япщэу хъугъэ.

ЕтIуанэ ятэ зыукIьыгъэ купмэ лъыосэпщыныжь атилъхьагъ. ХьашъухъумытIэ пчэзакъо къаригъэшIыни къыхьынэу зыгорэм тырилъхьагъ. Пщызэджьэ псы къыхьыни ригъэшъонэуи зыгорэм тилъхьагъ. ЫджьащI фэдэу афэмылъэкIьын атырилъхьэмэ ыукIьызэ, зэджьэ а купэр ыукIьи,ежь Пэтэрэзэр натмэ япщэу къэнэжьыгъ.

493. НАРТ ХЪЫМЫЩ ИКЪО ХЪЫМЫЩЫМ ИХЪЫБАР

(Адыгэ хэкум ис Кощхьэблэ къуаджэм щатхыгъэ текст)

Хъымыщыр зекIо кIуао къэкIодри, ягуащэ лъэрмыхьу къэнашъ. Абы шIалэ къыхуэхъуашъ. «Хъымыщэкъо Хъымыщ» ицIу хуауса.

Зэ Хъымыщыр шIэлэ джэгумэ яхэту: «О уядэ зыдэшъыIэр умышIу, оджэгури укъытхэт», — жьаIэри къыжыраIашъ.

ШIалэр къэжэжьри янэ еупшIашъ:

— Сэ сядэ къэзыукIар хэт? Тэнэ сядэ хъуа?

— СшIэркъым, сишIалэ, — къыжьыриIашъ янэ. — ЗекIо шъыдэкIым къигъэзэжакъым. Псауэ шъыIэми сшIэркъым, шъыкIодым ищ къэкIожыгъашъ. Абы зыдэшъыIэр ёшIэ, шхор шъхьартIупшъ шIы.

Ядэ ищым тетIысхьэри шIалэр лъыхъуакIо дэкIашъ. КIоурэ зы гу горэм зы бзылъхугъэрэ иныжъ рэ исху къыIушIашъ.

— Тэнэ фыкIорэ?

Иныжъымэ зи къыжьыраІакъым. Бзылъхугъэм жэуап къыритыжьа:

— СилІ Іеуэ мыхэм яукІри сыкъырахьыжьашъ.

Хъымыщыкъо иныжъмэ ялъэІуашъ.

— Мы бзылъхуыгъэр шъхьахуит къэфшІыжь, — жьери.

— Шъхьэр къомыубатэ, умыІорывэр. Зыблегъэх! — къыжыраІашъ иныжъхэм.

Хъымыщыкъом иджатэ къырихри, иныжъхэр иукІахэ.

Бзылъхугъэр ядежь нигъэсыжашъ. Бзылъхугъэр гум икІыжжри унэм ихьэжашъ.

Хъымыщы ищ а пшІантІэм хуэнэІуасэти, езым ядэ бысымым иукІакІэ гуцафэ ишІа.

Мы пшІантІэр Нарт Шъэбатныкъо еуэ къышІэкІашъ. Ао ар Іеу уІагъэу шъылъти, зи жыриІакъым. «Нэхъ щыхъужыІокІэ...» — жери мэхо заулкІэ къэтэджри, хъэбар ишІэмэ фІэигъу, ифыз зэрыс унэм ихьа.

— Тэнэ укъикІыжьа, сэ иныжъхэм уахьа сфэшІати — жьиІа.

— О къыббгъодэс шІалэм иныжъхэр иукІри, сэ фидежь сыкъищэжашъ — къыжьыриІа.

Шъэбатныкъо унэм къикІри, ищ къеплъыну, шэщъым кІуашъ. Арати, Хъымыщу, Шъэбатныкъо ишъэогъуфІым, ищ абы шІэту илъагъури, а щыр ишІэжьа.

Хъымыщым Щэбатныкъор иукІын ихьисапу, кІори шэщым шъылъихьэм Шъэбатныкъом щым ІэплІэ ришэкІао, лъэшъу гъыо илъэгъуашъ.

— Сыт шъхьэкІэ угърэ? Сэ сядэ зыукІар оракІэ сыгугъэт-жьиІа.

Апшъыгъом сэ уядэ шъыкІодым сышІыгъуашъ. Унэм дегъэблэгъэжи, икъэбар къыпхосІотэн, — Шэбатныкъо къыжьыриІа.

* * *

Унэм лІитІыр къышъыкІожым: «Уядэрэ сэрырэ, — жиІа Шэбатныкъо, — зекІо дыкІуао, былым къэтху дыкъэкІож пэтрэ щыу горэ къытІушІа. Сэ щыпэм сышъыІэти, къызэкІуалІэри силъэкъуацІэмкІэ къызэупшІашъ. Шъыжесіэ нэужъым, зи жьимыІэу Хъымыщ ыдежкІэ жэри ипыІэ шъихри ежъэжъашъ.

Нарт Хъымыщ шыум лъежъашъ. Еомэ зэрэхухурэ, сэри яужъ ситу, хы гъунэм сышънэсынхэм, пыІэр къыриІыж ходу, зыкъишыяшъ. Ао, пыІэр къыримытыжу, уяду

Хъымыщыр щыгум рих ежъэжри,, ар хым здызэпыриха. Сэ сизакъоти, сылъкIуакъым, джы лъыхъуакIо дежъэн,— Нарт Шъэбатныкъо шIалэм къыжьыриIашъ.

* * *

Зызэтрагъэпсыхьри лIитIыр гъогу техьахэ.

Хым зэпырыкIахэ. Мэзым лъэс лъагъо иIэти, абым техьэхэри, кодрэ кIуаху, унэ горэм IушIахэ. Еблэгъахэ. Зы шIалэрэ зы пшъэшъэ дахэрэ къапегъокIахэ.

Нарт Шъэбатныкъо лIыжъыр тIысашъ, шIалэр тIысакъым.

Шъэбатныкъо щхашъ. Хъымыщ яхощхакъым, — а шIалэм (бысымым) ядэ иукIакIэ гугъапIэ ишIашъ.

ЛIыжъэр къеджэри Хъымыщ унэм рища, игъомылапхъи хьазыру, псыри зэтехуаху ишъышIагъэхэр иIэху.

— ЦIыху мыбы къакIоу ихабзэкъым тэнэ укъикIа?— жьери жьыриIи, зидежь зэращa лIыжъыр къеупшIашъ.

Езыр ныбэм илъурэ, ядэ зэрэкIодыгъатэр, ар зэкIодылIар укIыжмэ фIэигъу къызэрежар Хъымыщым а лIыжъым жьыриIашъ.

ЛIыжъым зи къыжыриIэжакъым. ШIалэр а унэм пшъашъэм къышIищыжьашъ.

Унэм къышъихьажхэм, бысым шIалэр Хъымыщым къеупшIа:

— Мы плъэгъуа лIыжъым ходу, дэгъу о уядэ уиIагъамэ пIыгъынт? — жьыриIи.

— Лъэшъу дэгъо дыду, зыхоныкъо шъымыIу ар фIыгъ. Абы хуэдэ дыду, сядэ сиIагъэтэм схоIыгъынтэкъым, — Хъымыщым жьэуап ритыжьашъ.

— Арамэ, сэ Iохур зытетыр къыбжесIэн, — жьиIашъ бысымылIым. Плъэгъуа лIыжъыр — о уядэ.

494. ПЭТЭРЭЗ ИКЪЭХЪУIЕРЭ ИПIУIЕРЭ

(Абдзэхэ текст)

Нарт Хъымыщ Цэкъыфыр Хъымыщ кIэи дэсыщтыгъ. Хъымыщ кIэи дэIи, къушъхьэм шакIо Iехьагъ. ШакIо Iетызэ, тхьакIумкIыхьэм тесэу спыр[1] бланэр ыпэ итэу къыфызэ Хъымыщым дэжь къызэсым, бланэм ышIэгъы

[1] Исп, сырп, спы зыIохэрэр щыIэх.

Іелъади, щэмрэ бзэмрэ зэІуидзи еуагъ. ТхьакІумкІыхьэр ытІупщи, бланэр шІуибзыгъ. ИтІанэ: «Къэкіогъу апщи, хъяры тхьэ фешІ», — ыІуи Хъымыщ екІолІагъ.

— Хьэкъуажэ остын, — ыІуагъ.

— Хьэкъуажэ сыфаеп, — риІуагъ.

ИтІанэ сыпыр мыІе шэу моІе шэу, къышыхьэу, уашъом дэплъыеу еплъы щыт.

Щэр къехыжьи ыубытыжьыгъ.

— Сы адэ мый фэдиз къин теплъагъоу мы щэм узыІипылъыр? — ыІуи еупшІыгъ.

— Сищэ щэ чэпэ Іегъэзыіеу сызеоІе дунаем цІыф къытенэщтэп, — ыІуагъ, — шІыгум зыхафэІе шІыгур махэ ышІыщт, цІыфхэр ыІэтыжьыщтэп, — ыІуагъ.

— Шыпхъу уиІа? — ыІуи, еупшІыгъ.

— СиІ, — ыІуагъ.

— Къысэптына? — ыІуагъ.

— Къыостыными сшІэрэп, ау зыкъыуитын. Ар сэй нахь лъэрыхь.

— Ащыгъум себлэгъэщт, — ыІуагъ.

ТхьакІумкІыхьар къыубытыжьи теІысхьажьи, Хъымыщыр игъусэу кІожьыгъэ.

Ежьым унэу иІэр цІыкІути, ифэщтэпти, иныжъыхэр иІорышІэу адэ къушъхьэм къосхэти, къыщэхи, мыжъохэр зэтыраригъалъхьи, унэ фаригъэшІыгъ. Унэу фашІыгъэм ригъэблагъи, ригъашх ригъашъуи, пшъашъэри къакІуи, епсэлъыхъугъ. УеплъынІе лІы пкъышІоу, лІы дахэу щытыщти Хъымыщыр, тІури зэдихьыхи, «сыгуІи шІу услъэгъугъ, ыІи сыкъыбдэкІощт, сыкъыбдэкІощт шъхьаІе унашъо зэдытиІэщт, унашъомІе тхьэ къысфэпІощт» — къыриІуагъ.

— Сыд къыпфэсІощтыр?

— Тызэдэпсэуфэ нэсфэІе «о мыгъо цІыкІур» къысэмыІонІе.

Ай тетэу тхьэ фиІуагъ. Къыщи къэкІожьыгъ. «Хъымыщ Цэкъыфым къыщагъ» аІуи зызэхахым, Хъымыщ кІэи нартэу дэсыр зэІукІи Чыртым нартэу щыІэми макъэ арагъэІуи, ешхэ-ешъоІе зэхэхьагъэх.

Мэфищэ зэхэтыгъэх. ЯплІэнэрэм ежьэжьынхэу хъуи, Іанэ хьаІещым къахьэу, Іанабэ къахьынэу щытыти, хьаІещ пшэІум Іутэу, Іанэмэ ахаплъэу, тэрэзымэ мытэрэзымэ ыІоу щытызэ Хъымыщ Цэкъыфыр, щыпсыр темытэу Іанэмэ къазыхэІим: «Сыдэу хьайнапэ сешІи мы мыгъо цІыкІум», — ышъхьэ рищэий ыІуагъ.

Шъузым щыпсыр къыритыгъ:

Ма уитхьэ бгъэпцIыгъэ, тхьэгъэпцIыжъ!

ХьаIехэр ешхи ешъуи, Хъымыщыри адэшэси, дэIижьыгъэх. КъакIуи къыдэхьажьыгъ. Епсыхыжьи, унэм ихьажьи ыбгъэ дигъэзии пIэкIорым игъолъхьажьыгъэу щылъызэ, Iанэр къыфихьи, ригъэшхи, ригъашъуи: «Пэнэкъуацэ, пхъэ тIэкIу горэ къэупIят»,—ыIуи шъузым Iанэр рихыжьи, Iанэри зэIуихыжьи, унэри къызэIитхьаIи, къызэIихыжьи, къакIуи Хъымыщ дэжь къихьагъ.

— Хъяр джы, сэ схэбгъотэжьын щыIэп, тхьэ зыгъэпцIыгъэм сэ сыIигъун слъэIищтэп, — ыIуи иIижьыгъ.

— Тэ укIорэ? — ыIуи, илъэти шъхьаIе, ыгъотыжьыгъэп.

Хъымыщ мэзищ горэм щыси, шъузым дэжь кIуагъэ.

— ХьаIещым еблагъ, — ыIуи ыщи ригъэблэгъагъ.

Шъузым лъигъэкIуагъэх. КъафэкIуагъэп. ЯтIани лъыкIохи шъхьаIе, къафэкIуагъэп. Ящанэм зылъэкIохэм:

— МэшIошхо хьаIещыр шъушIы, сэри сыкъэкIон, къариIуагъ.

Бахъсымэ къошын ыIыгъэу уешъомэ узыпищэу, чэфышхо къыуитэу, шъэжъые чаныри иджэнэгъуапэ илъэу ихьагъ. Еуи бахъсымэм ригъэшъуагъ чэф ригъэшIи, ыгъэутэшъуагъ, бзылъфыгъэм еIункIи ыгъэукIорэи, ытхыцIэ хьэкъуашъом иуцуи зэгуигъэшыгъ.

«Ынтх!» ыIуи тхыцIэ зэгогъэшыгъэм дапси, ыпэIе къилъэти ежь ышъо хэфэгъэ сабыир тхы хьэкъуашъом дилъхьагъ, тхы IупкIэм дэжь. Щылэ Iуданэм мэстэлъыгъэр пиIуи, зэгуидэжьыгъ.

Щэщым ащ тетэу зэрэгъолъыгъэу щылъыгъ. Пчэдыжьым къызэтэджыжьым, шъузыр къежьи хьаIещым къэкIуагъ.

— УегъашIэм садэжь укъэкIозэпытыгъэIи сыкъыбдэкIожьыщтэп. Орырэ сэрырэ нэбгыритIу тхэIинэу щытыгъ, зы хъурэ зы бзырэ. Ори уинасыпы къыубытыгъэп, сэри синасыпы къыубытыгъэп. Хъулъфыгъэр пIишъо къыхэслъхьажьыгъ. Мыщ фэдэ мэзэ пшагъэр къызысыIе къэбэгэу, ины къэхъоу зыхъуIе цокъэнжъыем тырягъэубыти, птхыцIэ зэгуягъэтхъ, Iялэр къыдэIищт. Джай нэмыIеу сэ къыфэсшIэн щыIэп, — къыриIуагъ.

Къэшэси, къыдэIи къэкIожьыгъ.

ПIалъэу къыфишIыгъэр къызэсым, ытхыцIэ зэгуаригъэгъэши, Iялэр къыдахыгъ. ЗыпIущт шъузыри къащи, Жъокъоян быдз ригъэшъонэу Iуилъхьи шъхьаIе, фешъуагъэп. Дунаем шыбзыщи, чэмыщи, пчэныщи зэшъуагъэ тетэп.

— Мыр зэрэспIущтыр къезгъэIон — ыIуи шэси, испы янхъу дэжь кIуагъэ.

— Сыдэущтэу спIущт? — ыIуи еупшIыгъ.

— Сэ сибыдзыщэ щыщэ хьакIустэлы из Iуфагъэмэ, тытъэр къызыщыкъоIирэмрэ зыщыкъохьажьырэмрэ азыфагу цIыфэу исым нахь лъэш хэмытэу хъуни, ау Iузгъэфэщтэп. Ар зэрэпIущтыр шыгэе пхъэшъожъ ягъэкъути, машIор едзи гъэсты, шIомыIи хъоу, машIохэри къызыщыхэпси иIэу джай пхьымэ хаплъхьэмэ шIомыIир ышхызэ упIущт. Кушъэу фэпшIыщтыр: анаер кушъэ цагэу, хэшъаер кушъэ натIэу, домбаишъо шъолъырищыр кушъэпсэу, дэяпIэм даеу зыпIурэм епIощт. Шыеу хъумэ ынитIу зэдигъэшыещтэп, зыр ыгъэшыещт, зыр къыгъэплъэщт. «Гъэшые ыIозэ» щэбзэIапIэр тырищаезэ ыгъэшыещт. ПIуIеу иIэщтыр арары.

Джай тетэу аригъэпIугъ.

Хъымыщ ыкъо Пэтэрэзэу зипщыналъэ къаIорэм джары ипIуIер.

495. НАРТ БАТРЭЗ

(Къэбэрдей текст)

Нартхэм я зэманым «испы» жаIэу зы лъэпкъ щыIащ. Испыхэр цIыкIухэу щытащ. Унэхэу яIэр мывэ пхъэбгъуиплIкIэ щIауэ кхъэ лэгъунэм ещхьт.

Мывищыр зэупсэяуэ, еплIанэр ищхьэм къытеIубэжауэ. Испыхэм «щхьэ мыхъу, кIэ хъуа» — хужаIэу щытащ. Мыбдежым кIэ жыхуаIэмкIэ мурадыр «жылэ», «пкъы» жыхуаIэщ, джэдыкIэ зэрыжаIэм ещхъу, амалкIэ Iэзэхэу, хьилэ шыуэ щытахэщ.

Испыхэм нартхэр ягъэжыIэщIэу щытащ. Испыхэр щыкIуэдыжым ныкъуэ лъахъэ зэрылъу къэна тхьэкIумкIыхьхэр пкIэуэ фIэкIа къамыкIухьыфу щытти, нобэ тхьэкIумэкIыхьыр пкIэуэ зекIуэ зыщIар арщ.

Испыхэм «БырскIи» йоджэхэр.

Мыбы Хъымыщ и къуэ Батрэзкли, нарт Къуий и къуэ БатрэзкIи йиоджэхэ. Батрэз ианэр испыхэм ящыщу щытащ. «Къуий и къуэ Батрэз зылъэгъуам нарт слъэгъуакъым жыремыIэ» — жаIэу щытащ.

Батрэз яхэту шу гупу кIуэрт, игумкIи шу закъуэ щызекIуэрт. Къуий и къуэ Батрэз ар щилъагъум, — «Хэту пIэрэ, шу гъуси зымыщIу, игум щызекIуэ лIыхъур?» — жиIащ, икIи ар щилъагъум зи мычэму и шыр игъэхъу-

щIэу, хуабжьу иригъэлъу еуэрт. Аурэ, а шур я гъунэгъу дыдэу къыщысым къызэкъуихри, и шыр иригъэлъ къыригъэлъри гупым къадигъэзащ.

А шу закъуэм афэ гуэр щыгът. Къуий и къуэр афэм ехъуэпсащ. А лIыми Къуий и къуэм и шыфэлIыфэр игу ирихьри, «мыр лIы хъунщ» — жиIэри и шыпхъур къыритыну мурад къыхуищIащ. Жэщ хъури зы щIыпIэ щепсыхащ. Шу закъуэр, гупым дзыхь яхуимышIу, яхэкIри зыщIыпIэ и закъуэу щыгъуэлъащ. Къуий и къуэм афэр къытрихын и мураду бгъэдыхьэри, къищIащ.

КъызэрищIар щищIэм къигъэзэжащ бгъэдэмыхьэу, зыкъыримыгъашIэу. ЕтIуанэрейуэ бгъэдыхьэри, бэлэрыгъауэ щыхуэзэм, еуэри иукIащ. Абы къыжриIащ:

— МурадыфI пхуэсщIат, сылъэбгъэIэсакъым. Узэблэр афэ закъуэр арт. Абы нэхъ насып умыгъуэткIэ!

Къуий и къуэр ищIам хущIегъуэж щхьэкIэ хэхъуэжынуIатэкъым, лIы уIэгъым афэр къыщихащ Къуий и къуэ Батрэз жыхуаIэм.

496. ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

(Нэтхъоджэ текст)

Хъымыщ ыкхъуэ Пэтэрэз,
Зыгум изэу гу изыщъ зэкIоцIылъ,
Ныбэм илъэу ятэ илъ ешIэжьы.
Нартыжъхэр мэхасэ:
— Пшъашъэ къэхъумэ — дэрыбзэру тшIын,
КIалэ къэхъумэ — къамыл пхьэотэр
шъхьэтэмыкIым
Къыдэтлъхьэни хы ШIуцIэм къыхэтыдзэни.
Хы тIоапкIэр си гуащэу,
Хы тхъубэр си быдзыщэу,
Зы тхьэмафэ хым сыхэлъ
Хы толъкъуным сызэридзи
Хы нычьем сыредзэ,
Натмэ я мэлахъохэр къысIокIэх.
ТIэшъухъуитIу и мэлмэ къахещы
ТIэшъухъуитIор зэрегъэгубжьи,
ТIэшъухъуитIор зэрегъэзао,
Къамыл пхъэотэрэр
Агузэгу дегъэлъадэй арегъэкъутэ,
Пэтэрэз ащ къыдэкIы.
Пэтэрэз къызыдэкIыым

Хы гъунэмджьэ сызырекIыкIым
ПкIэгъолэжъым сыIокIэ,
А пкIэгъуалэм сытетIысхьэй
Хы гъунэмджьэ сыречэкIы,
Зы кэтэжъ къэсэгъоты.
А кэтэжъэр къызгосэлъхьи
ПкIэгъолэжьым «сычэщт» — еIо,
ШъухоIум лъэщэу езао,
Кетэ кIяком «сызэощт» — еIои,
БжиблкIэ къыкIэкIи — ехыжьы.
— Натмэ сахахьи,
Натмэ къызафэзгъази,
Силъы уасэ къысатыжьынэу
Натмэ апэсыубутыгъ.
Силъы уасэ мыфэдыз:
Зы мафэм къащагъэу нысэкIишъэ.
Натхэр рэкIохи нысэкIищъэ
Амыгъотэу къэкIожьыгъэх.
Пэтэрэзы фэшъхьаф Iофи ареIо:
— Зы хьэбзым къилъфыгъэ хьэчэфишъэ
Къызыжъугъотырэм, силъы уасэ шъуфэсэгъэгъу.
Натхэр рэкIохи амыгъотэу къэкIожьыгъэх.
Патэрэз етIуани фэшъхьаф Iоф къафегъоты:
— Сыныбэ изэу тхъу цацэчэ гъэжъагъэу
Сэжъугъэшхымэ, къышъуфэзгъэгъун.
Ари натмэ замылъэкIым:
— Сыныбэ изэу псы пщызэ дэжь сызежъугъашъогэ
Сятэ илъ шъуфэзгъэгъун, — ареIо.
Натхэм пщызэджьэ
Пэтэрэз агъэшъокIын алъэкIыгъэп.

497. ХЪЫМЫЩ И КЪУЭ БАТЭРЭЗ КЪЫЗЭРАЛЪХУАР, И САБИИГЪУЭ

(Къэбэрдей текст)

ЗекIуэ кIуа нартхэр къэту Хъымыщ и щхьэгъусэ испы гуащэ лъэщыджэм тIысри щIалэ къилъхуащ. Езы фызырарат зэжьэр кIуэжынуи, щIалэр дунейм къызэрытехьэу, быдзышэ лъэпкъи Iуимыгъахуэу хыфIидзэри и хэку кIуэжащ, и лIым и псалъэр зэримыгъэпэжам щхьэкIэ зэгуэпауэ. Хъымыщыр зэрыщымыIэжыр зекIуэм мыкIуэу къэнахэм иджыри зэхахатэкъым. МыдэкIэ къэна лIыжь-фызыжьхэр гузавэ хъуащ: сабийр лIэнкIэ хъунут быдзы-

шэншэуи, икIэщIыпIэкIэ испы гуащэм и деж лъэIу ягъэкIуащ, нэгъуэщI мыхъуми щIалэр быдзышэ къыригъэфэну.

Арщхьэкlэ, испы гуащэм, сыт ямыщIэми, къахуидакъым къигъэзэжыни, зэзакъуэ быдз къыIурилъхьэни. Абы и анэгур узырт и сабийм щхьэкIи и псалъэр зымыгъэпэжа и лIым зэрыхуэгубжьам щхьэкIэ къэмынэу мыр къажыриIащ лIыкIуэхэм:

— Сэ си быдз фIэкIа абы нэгъуэщI фызым и бгъэ ищтэнукъым; быдзышикI, жэмышикI, хывышикI, мэлышикI ефэнукъым, зыри фхуищтэнукъым, ауэ дей жыгым и дей кIаблэмкIэ фпIымэ, езэгъынущ, сэ си быдзышэм хуэдэу.

Куэд мыщIэу нартыжьхэри къэсыжри зэхуэсащ, щIалэ цIыкIу къалъхуам унафэ тыращIыхьыну. «Хэти дывгъэукI, хэти псым хэдывгъадзэ» жиIащ, ауэ нэхъыжьхэм, «Сабийр къэфхьи девгъэплъ», — жаIащ. КIуэри щIалэ цIыкIур къахьащ. Сабийр пIащэт, и ныбжьми хуэмыфащэу теплъэ бэлыхь иIэт. ЛIыжь Iущхэм къагурыIуащ абы и адэм хуэдэ лIы бэлыхь къызэрыхэкIынур.

— АтIэ, — жиIащ нарт дадэм, — шэч хэлъкъым мыбы и адэм хуэдэлI къызэрыхэкIыжынум, тпIынщ; дызэрыхуейуи дгъэсэнщи ди гъусэ хъунщ; и адэм и гугъуи абы игъащIэкIэ зэхихынкъым. Мы щIалэр къэхъумэ нарт лъэпкъхэм щхьэкIэ батэр игъэзынщ. Батэр щигъэзынукIэ — батэгъэзщи Батэрэзри цIэуэ фIэтщынщ.

Псори абыкIэ зэгурыIуэри ар ипIыну Вакъуэ нанэ и деж яхьащ. Нанэжьым щIалэр игу ирихьащ, зыкъомрэ и нэ губзыгъэхэмкIэ къеплъыри жиIащ:

Дунеижьым батэр щегъэш,
Хъымыщ икъуэкIэ ди Батэрэзэ!
Дунеижьыр щымыджэ-мыпцIэм,
ЩIылъэр щызэпцIыгъащIэм
Ныбэм уридзагъащIэт,
Уафэр хъыкIэ, щаухуэм,
ЩIылъэр мэлкIэ щаубэм;
Абы щыгъуэ щIалэ джэгум уахэтт.
Бештоужьыр къандзэгу щыхуэдэу
Индылым щIалэр щебакъуэм,
Ери, ей! Хъымыщ и къуэ Батэрэз,
Батэрэзу щIалэ закъуэу мышынэ,
Батэрэзу къаплъэныгур зыкIуэцIылът,
Ныбэм илъу зи адэм и лъыр зымыгъэгъут!

Псалъэ Іущхэр нанэжьым жиІэри щІалэм
увыІэпІэ иритащ:
Іэнейм и быдэхэр и гущэ натІэщ,
Чэщейм и къабзэр и гущэ дзажэщ,
Бланэ тхыцІафэр а зи гущэпсу
Шамбырым[1] и дахэр зи гущэ баш.
Вакъуэ нанэ ар къыщыхипхэм,
Зеукъуэдийри гущэ натІэр ныІуещІыкІ,
Зыкъегъэпщри гущэпс быдэр зэпеуд,
Зигъэчыну жэхафэгум къытоувэ.

Ар апхуэдэу щыхъуар Вакъуэ нанэ я гъунэгъумкІэ псалъакІуэ кІуауэ арат. Вакъуэ нанэр къэсыжри щІалэ цІыкІур джэгуу щысу къыщырихьэлІэжым жиІащ:

— Си нэхунэр къэхуу щытмэ, лІы хэкІынщ,
Нартхэр лъэпкъкІэ абы щыгъуэ ехъулІэнщ!

А щІалэ цІыкІур къимылъху щхьэкІэ, нанэм ар и бын дыдэу илъагъуати, гузавэри и гъунэгъу лІыжь дзыхь зыхуищІым и деж жэри къишащ. ЛІыжьыр къакІуэри зыри жимыІэу къеплъащ джэгуу жэхэфэгум тес щІалэ дыгъэ тыкъырым, итІанэ нанэжьым къыжыриІащ:

— Мыр, Вакъуэ нанэу нысэІэфІ, зэрыжаІами къыщымынэу, лІы бэлыхь хъунущ. Ар нарт мэхъэшахэм зэхахмэ, тхьэ дыгъыІэ, гузэвэнщи яукІынмэ, хуэсакъ, быдэу кІэплъыплъ, зымикІ жомыІэ.

Нанэми зыри имыІуатэурэ зыкъом дэкІауэ Батэрэзыр нэхъ къыдэкІуэтеящ. Вакъуэ нанэр псалъэрейти и гъунэгъумкІэ екІуэкІащ уэршэракІуэ. ЗыкъомыфІрэ щыса нэужьым, — А сымыгъуэт, си сабийр! — жиІэри, жэрыгъэкІэ унэм къыщІэлъэдэжмэ, Батэрэзу щІалэр щІэсыжкъым.

ЗыхуигъэкІуэнур имыщІэу гузавэу щыст нанэр... Батэрэзыр абы щыгъуэ езэшри кІэнджэгу кІуат, нарт щІалищэрэ пщІырэ зыдыщыджэгу хы мылым. ЩІалэ цІыкІум кІэн зыдищтахэр иІыгъыу нарт щІалэхэм яхьхьэну щыхуежьэм, зэрыгъэкІийри зыхагъэхьэн ядакъым. Щамыдэм, нэхъ щІалэ танэу абыхэм яхэтт зыгуэр нэхъ зыкъыхуигъэхъути, Батэрэзыр бгъэдыхьэри абы ещхьэфауэри хьфІихуащ. Нарт щІалэр гъыуэрэ къэтэджыжри къыжыриІащ Батэрэзым:

— Уэ сэ укъызэмыуауэ уи адэр зыукІым уеуэжыфащэрэт.

— Ар, Батэрэзыр щIэлащэу щыт пэтми, и гум быдэу ириубыдащ, и адэм и лъыр хуэфащэу ищIэжынуи мурад быдэр ещI...

Нарт щIалэхэр зэрыгъэкIийуэ къытезэрыгуэ щыхъум, Батэрэзу плъагъур губжьауэ мылым лъэдакъэкIэ тепкIэри пхыриудщ, мыл дзакIэмкIэ мыл джеишхуэр къиIэтри иублэрэкIри нарт щIалищэмрэ пщIеймрэ щIыригъэлъэфащ. ЩIалэхэр зэритхьэлэнур щилъагъум Батэрэзыр пхъуэри мыл джеишхуэр къиублэрэкIыжри, щIалэхэр хэти езыхэр къыхэпщыжащ, хэти езы Батэрэз и жэрдэмкIэ къыхэкIыжащ. Батэрэзыр псынщIэу къэкIуэжри и нанэм къыжыриIэжащ зэхищIыхьар.

— А си тIасэ, си щIалэ закъуэ, дыбгъэунэхъущ; нартхэм зэхахмэ, псэу уиIэжкъым, — жиIэщ нанэми, псынщIэу щIэкIри и дадэ нэIуасэм и деж аргуэру кIуащ ечэнджэщыну.

— Иджы, — жиIащ лIыжъым, — пIалъэ имыIэу гъэпщкIу уи щIалэр. Сэ зы бгъуэщIагъ быдэфI соцIыху, иджырей нартхэм ящыщу сэр фIэкIа а щIыпIэ быдэм зыри щыгъуазэкъым. Сэ жэщ зэрыхъуу, фысшэнщ абы тIурикIи, гъуэмылэ кIэлъыпхьурэ щIалэр и ныбжь нэсыху абы щырепсэу.

— Ар хъунщ, ауэ дауэ тщIыну, нартхэр къызэрыхурэ лъыхъуэу хуежьэмэ? — еупщIащ Вакъуэ нанэр дадэм.

— Къигъэзэжакъым, езы Батэрэз щIалэри хэхуэри псым щIилъэфащ яжепIэнщ, — игъэIущащ лIыжьым нанэр. АбыкIэ зэгурыIуахэщ. Пшапэр зэрызэхэуэу, щIалэр яхьри бгъуэщIагъым егъэзыпIэ щыхуащIащ. ЩIалэр нэхъ къыдэкIуэтеихукIэ, нанэр абы и деж жэщкIэ щыIэрэ пщэддыжь нэхущым къэкIуэжурэ ипIащ.

Ауэрэ Батэрэзыр бгъуэщIагъым къыщIэкIрэ мэзыжьым щIыхьэу, зиплъыхьу щIедзэ. Вакъуэ нанэм елъагъу, щIалэр, и ныбжьым хуэмыфащэу къарууфIэщ, пIащэщ. Япэ дыдэу, щIалэр цIыкIу щIыкIэ IэкIуэлъакIуэ зэрыхъун хуейр шабзэрти, нанэм ар Батэрэзым къыхуехь. Ар мэзым щIохьэ, бгыхэм йохьэри мэщакIуэ, уэгум ит къуалэбзухэм еуэурэ зегъасэ. Зыкъом дэкIа нэужьым, Батэрэз и нанэм елъэIуащ:

— ШабзэмкIэ сыуэмэ, бзу блэлъэтыр къызоудых, нэм къищтэу жыжьэу къырым къыщынэIуа бланэри сеуэмэ, шабзэр и гущхьэм хэлъу си лъабжьэм къыщIохуэ. Иджы зыш сиIатэмэ, нэхъ жыжьэ сыкIуэнт, сымылъэгъуа хьэкIэкхъуэкIэхэм сайплъынт, сайщэкIуэнт.

— Хьэуэ, си щIалэ, абы ухуэмыпIащIэ, Алъп хъы-

жьэм утесын хуэдэу уэ иджыри уи Іэпкълъэпкъ зэрубыда щІыкІэкъым. УмыпІащІэ, ари нобэ хуэдэу къэсынщ, алъп пхуэфащи бгъуэтынщ. Иджы узэрылъэсыр уэркІэ нэхъыфІщ, си щІалэ. Пэжщ, уэ иджы шабзэшэр лІы щІыкІэу боутІыпщ, ауэ а хьэкІэкхъуэкІэ къэбукІхэм жыжьэу шабзэкІэ уемыуэу, уакІэлъыщІэпхъуэурэ гъунэгъу захуэщІи итІанэ еуэт.

Нанэм зэрыжиІам хуэдэу, Батэрэзым бланэхэр, мэз бжэнхэр ирихужьэрэ къакІэлъижыхьу, бзу жыжьэхэм шабзэмкІэ еуэурэ зигъасэрт, и нэгу зыригъэужьырт. Ауэрэ, аргуэру зытэлай дэкІащ. Батэрэзыр бланэм я нэхъ жэрым кІэщІыхьэрэ къиубыд хъуащ. АбыкІи нанэм и гур мэзагъэ.

Нанэм аргуэру къыжыриІащ щІалэм:

— Мы бгъуэщІагъ щІыхьэпІэм Іулъ абрэ мывитІым я нэхъ цІыкІур, сэ солъагъу, уэ къомыхьэлъэкІыу къыІуогъэкІуэтыр. КъэпІэту ар Іэ лъэныкъуэкІэ хыфІэпхуэфыну пІэрэ? Дегъэплъыт.

Батэрэзым мывэр и Іэ ижьымкІэ къищтэри лъэбакъуищэкІэ хыфІихуащ.

— Ари хъунщ, ауэ зэуэ къохьэлъэкІыщэнумэ уемыІэжиІащ нанэжъ, Батэрэз етІуанэ мывэшхуэри къищтэну зэрыхэтыр щилъагъум.

Батэрэзым махуэ къэс зыкъомрэ Іэдакъэмывэ идзырт, адрей илэжь Іуэхухэм хуэдэу. Батэрэз и бгъуэщІагъым къыІухьэжри абы Іулъ абрэ мывэ иныр къищтэри хыфІихуащ, ар щехуэхым жыгхэр зэтригъэщІыщІащ, мывэ хьэдзэ ин абы бгым къыгуиудахэм аузыр дэпсалъащ. А сыхьэтым Хъымыщ и къуэм и зыкъегъэзэкІыгъуэмрэ Вакъуэ нанэ къыжьэдэІукІа псалъэхэмрэ зы хъуащ:

— А, си псэ закъуэ, абрэ мывэр нэрымылъагъуу щІохуэ, бланэм я нэхъ жэрыр епхужьэмэ кІэбдзкІэ къоубыд, нэм къимыщтэу уэгум щес бгъэжьыр уи шабзэшэу шэрыуэми къыреудых, иджы си нэхунэ, лІы ухъуным куэд уиІэжкъым, алъпу пхуэфащэри уэ бгъуэтынщ.

Батэрэз абрэ мывэр зэридзым щэхуу къыкІэлъыплъауэ арт гъуэмылэ къэзыхьа нанэр. Абы фІэкІа зэжыраІэ щІагъуэ щымыІэу нанэри нарт жылэм кІуэжащ.

Зэгуэрым Батэрэз зы махуэ гъуэгуанэкІэ ІукІауэ хуей мэз ин бэлыхьым къыщыхутащ. Жыгхэр Іуву зэхэттэкъым, ахэр пІащэт, ауэ удзыр Іувт, кІырт. Ауэ «тІэкІу зысплъыхьынт» жиІэри щІалэр хуей жыгыжьым дэпщеяуэ, абы и лъабжьэм зы шы къарэ бын къыщІыхьащ, тІэкІурэ щІэтщ, щыхъуакІуэхэри щыщІэкІыжым, Батэрэ-

зыр жыгым къепкIащ — шыхэр щтэри щIэпхъуэжащ. Хъымыщ и къуэм ахэр имыгъэщтэпэн папщIэ якIэлъымыкIуэу, жэщым а жыгыжь лъабжьэр хэщIапIэ ищIащ, стIуанэ махуэм шы быным къагъэзэжмэ кIэлъыплъын мурад иIэу. Нэху щыри, махуэри фIыуэ хэкIуэтауэ шы къарэ быныр къыщIыхьащ а жыгыжьым, тIэкIуи щыхъуэкIуахэщ. ЩыщIэкIыжхэм, Батэрэзым зыкъыридзыхащ жыгым, шы къарэ пэху япэм итым зытыридзэн гугъэр иIэу.

АрщхьэкIэ Батэрэзыр щIылъэм къэмыс щIыкIэ, шым лъэныкъуэкIэ зыщIидзри, абы къыIэрыхьар шым и кIэбзд ижьырщ. Батэрэзым шыр имыгъакIуэу къиубыдри, адрейхэр зэрехьэжьэри бзэхыжащ напIэзыпIэу. Батэрэзымрэ шы пэхумрэ зыкъомрэ зэрызелъэфащ. Дауэ хъуми, Батэрэзым шым зыридзи шхуэншэу къырихуэкIащ куэдрэ. ЩIалэм гу лъитащ ар езыр зыхуей алъпым хуэдэ къызэрыхуэмыхъунум, ауэ шы быныр къыздикI щIыпIэр зэригъэщIэн игугъэу шыр зыдыхуеймкIэ езыри тесу иутIыпщащ.

Куэдрэ кIуа, мащIэрэ кIуа, шы къарэ пэхур хым нэсри нэкIуэпакIуэу хэпкIащ. Зыкъомрэ хым есурэ хэту кIуауэ, шыр къаруушэ хъуа хъунти, щIэтIысыкIыу щыхуежьэм, езы Батэрэзым псым зыхидзэри ар иутIыпщыжащ. Дыгъэ къыщIэкIыгъуэм псым хыхьа Батэрэзыр къесылIэжащ хы Iуфэм шэджагъуэ нэужьыфIхэм деж. Жэщым къэгъуэгурыкIуэри Батэрэз и бгъуэщIагъым къэсыжащ.

Зы тхьэмахуэ дэкIауэ Вакъуэ нанэр и къуэм и деж къэкIуащ гъуэмылэ къихьри. ЩIалэр щыгуфIыкIащ, зы тIэкIу идэкIри нанэм еупщIащ.

— Иджы сэ къызжепIэми ягъэкIынкъым, хэт сырикъуэми, си адэр хэт иукIами. Сэ лIы сыхъуащ, си адэм илъ сщэIжын хуейщ.

— А си псэу си щIалэ, хэт мыгъуэм къыбжиIа ар, уэ иджыри лIыпIэ уиувакъым, мы сыхьэткIэ уэ уи адэр зыукIахэм уапэлъэщынукъым, зыкъом дэкIмэ—ныбжесIэнщ.

Ар щыжиIэм, иджыкIэ къызэрыпкъыримыхынуIэр къыгурыIуэри Батэрэзыр и нанэми еныкъуэкъуакъым.

ИтIанэ, щIалэм Вакъуэ нанэм жыриIащ, — Хым зы къарэ бын къыхэкIыурэ мы мэзыжьым щохъуакIуэ. Абы ящыщу зыш къэзубыдати сигу иримыхьу сутIыпщыжащ.

— Ахэр, си щIалэ цIыкIу, хы тIуащIэм къыдокI, псым къызэпырокIхэри мыбы къокIуэ. Алъп лъэпкъщ а шыхэр, ауэ уэ зекIуэш пхуэхъунур шы табын зешэр арщ. Адрей-

хэри жэрщ, ауэ бгыхэм фІыуэ щезэгъыркъым. Узыхуей абыхэм къахэхуэ хъумэ, нэхъ тыншу къэбубыдынщ, мы аркъэн къэсхьари щтэ, — жиІащ нанэ.

Нанэр кІуэжа нэужьым, Батэрэз аркъэныр къищтэри хуей мэзыжьым кІуащ, шы быным пэплъэну. ЩІалэр жыгым жэщищ-махуищкІэ тесащ, еплІанэ махуэрщ шы къарэ быныр къыщыщІыхьар жыгыжьым.

Япэм яхэмытауэ иджы абыхэм зы шы бэлыхь яхэтт: ар адрейхэм нэхърэ нэхъ пІащэт, нэхъ кІыхьт, вындым хуэдэу фІыцІэт. Куэдрэ зыримылъэфыхьу аркъэныр идзри Къэрапцэр къиубыдащ, ауэ аркъэныр зэпиудри ІэщІэкІыж пэтащ: и тхьэкІумитІыр къиубыдри иутІыпщакъым. Батэрэз махуэ псокІэ къырихуэкІащ шыр, ауэ шыр зикІ ешартэкъым, зэрызимышІрэ зэрызимыхъуншІэрэ зикІ къигъэнакъым. ИтІанэ, шыр пцІащхъуэм хуэдэу къыр лъагэм дэлъэтри адрей къуэм дэпкІащ. Ар нэхъ мэзыншэт, нэхъ щІы зэтести Батэрэзым шыр зэрыхуейуэ иутІыпщри мэхыху къыригъэжыхьащ. Абдежым Батэрэзыр абы къепсыха щхьэкІэ шым зигъэхъеякъым аркъудей.

— Мис иджы зекІуэш згъуэтауэ къыщІекІынщ, — жиІащ Батэрэз и Къэрапцэм и щхьэм Іэ дилъэурэ. Къэшэсри бгъуэщІагъым къэкІуэжащ, Вакъуэ нанэри къэкІуауэ къырихьэлІэжащ.

— КъызэрысфІэщІымкІэ, си щІалэм хуэфащэ алъп игъуэтащ, хуэфащэ Іэщэфащэри къыхуэсхьауэ мэуэ щылъщи иреплъ.

Батэрэз еплъащ абы къихьахэм, псори и гум нэсауэ ирихьащ, итІанэ зыгуэр жиІэн хуэдэу и жьэр къыщызэтырихым, нанэм жиІащ:

— Уэ укъыщІызэупщІынур сощІэ, иджыпсту бжесІэнщ, иджы игъуэщ, дауикІ. Уи адэр лІы я лІыжу нарт Хъымыщкіэ зэджараш. Ар зэгуэрым зекІуэ кІуауэ, щІыбагъкІэ нартхэр къытеуэри хьэ укІыкІэу къаукІащ, къеуэпар Пщы-Марыкъуэщ, — къыжыриІащ нанэм.

— Иджы, ди анэ, си мурадыр згъэзэщІэну сожьэ, сэ бгъуэщІагъым сыщІыщІэсыни щыІэжкъым, куэд мыщІэуи сэ ди унэ сынекІуэлІэжынщ, е мыгувэу си хъыбар зэхэпхынщ.

Нанэм и щІалэм Іэплі́э иришэкІыжри, Батэрэзыр еуэри ежьащ.

498. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗЫ ШХЭН ЗЭРЭРАГЪЭШІАГЪЭР, ИКЪЭХЪУІЕР,

(Абдзэхэ текст)

Къызэхъум, цІыфыщэм ешъуагъэп. Щэ къызыІекІи хабзэу, хьам рыгъунэу зэримыхьылІагъэ щыІэп. (Шъыпкъэми, пцІыми сэ сиІоф хэлъэп, къызэрэсаІуагъэу осІожьыщт, — еІо).

ЕтІанэ, Хъымыщ Цэкъыфыр спы япхъоу ягощагъэм ІэпыІижьыгъагъэм дэжь кІуагъэ!

— Мыры, мыры, Іялэм зи сфишхырэп, — риІуагъ.

— Сэ сыд къыфэсщІэщта! Сэ зи къыфэсшІэн щыІэп.

— ХьакІустэлы из сибыдзыщэ щыщ Іуфэгъагъэмэ, дунаер ахът*) ышІыщтыгъ, шхаІи ышІэщтыгъэ, мышхи ышІыщтгъагъэп. Ау сибыдзыщэ Іуфагъэп. Джы мырэущтэу шІы: шыгэе машІор стыхэу, машІор упэбжьэжьэу, тэпхэр хэушІунІикІэу, яжьэм къыхэлыдиІхэу зыхъуІе, джэгур зэІыгъэзиІ. Іелэ щысыпІэр зыпшІыІе, ай игъэІысхьи, ежь тэп цІыкІоу къыхэлыдыІирэм етхъозэ, тэпы цІыкІур зыІуидзэзэ, шхаІе ышІэщт, — ыІуагъ.

КъэкІожьи, спы япхъу зэриІуагъэм фэдэу мэшІо джэгу ышІи, машІор упэбжьэжьи, тэпмэ яжьэ къатехъуи, хэушІунІикІыхэу зэхъум, ыгузэгу ритхъуІи, Іялэр ригъэІысхьагъ. Адрэр моІе тхъомэ тэп цІыкІур ыштэмэ зыІуидзэзэ, мыдыІе тхъомэ тэп цІыкІур зыІуидзэзэ, шхаІе ышІагъ.

Сыд рахьылІэми, рахьылІэрэ шхыныр ышхэу хъугъэ Іялэр.

Арэущтэу шхаІе зырагъэшІэхэ нэужым, Жъокъоянэ чІыунэІе ыпІугъ.

499. ПЭТЭРЭЗ ИКЪЭХЪУКІЬ, ЗЭРАПІУГЪЭР

(Нэтхъоджэ текст)

Хъымыщ хэтрэ зэгъуэ Пщы-Тарэкъэкъом ІукІи, пыиеІэгъоу зэфэхъуи зызэзаохэм, Пщы-Марэкъом Хъымыщ къыукІьыгъ.

Шъузэу икІьыжьыгъэр гъумыгъэ. Пщы-Марэкъо ар зешІэм, лъэшэу лъэпкъ лъэшІэжьыр ахэлъэу щытыти:

— Хъымыщэ къо къыфэхъумэ текІодылІэжьын, ау зыхъурэм, Исп-гуащэм шъаоу хъумэ къыфэхъурэр — тыукІьын, — аІуи зэхалъхьагъагъэ. Ары шъхьакІьэ къызэхъухэм:

— Сабый, шъыд уищ къытишIэн, ащ нахь дэгъу пIурэу тэжъугъащти, тэ тлIакъоджьи кIон, мыхъурэ щыIэу хъуми тыкъыкъонэжьын зэрэтпIугъэм фэшIы, — аIуи, нахь шIуIоу Натэ исмэ ащыщхэм ялъэIухи, Исп-гуащэм ыдэжь агъэкIуагъэх.

— Къытитынэу телъэIу, къытимытыми ежьыри икIали тыукIьыщтых, — аIуи.

Гуащэр рэщти, кIалэр къаритыгъ. КIалэм ысIагъэр Пэтэрэз, нэпкъ-пэпкъ тэрэз иIэгъэн фае.

Пщы-Марэкъо Пэтэрэз къызехьым, хэшъэе кушъэ фашIыгъ. Кушъэ бэщэр щэбарэу, кушъэпсыхэр блэнашъоу ашIыгъэх.

Пэтэрэзыр кушъэм хапхи чыягъэу шъузэу зыпIунэу пшъэрылъэу зыфашIыгъэр икIьыгъ, ар имысэу кIалэр къэущыжьи зызекъудыим кушъэ нэтIитIор къыхигъэпскIыгъ, зыкъызегъазэм кушъэ цэгитIор къызэпикIыгъ, зыкъызеIэтым кушъэпситIор къызэпитхъи джэхашъом къытэджыджагъ. Шъузэр къызехьажьым хъугъэм ыгъэщтагъ;

— Алахьэм урихьакI, укъэхъумэ лIы пхэкIьын, — ыIуи Пщы-Марэкъом адэжьы рэкIуи ариIуагъ рэхъугъэр. Адрэхэри ыгъащти.

— Ар къэбгъэхъу хъущтэп, гъэкIоды, щымыгъаI, — къыраIуагъ. Шъузэр къэкIожьи кIэлэцIыкIор дэгъу дэдэу, дэхэ дэдэу ыщахьи дихыгъ. Псынэми римыдзэшъоу, псыхъо горэми химыдзэшъоу бэрэ ыхьыгъ. Ащ ыужьым натымэ яIахъохэр зелъэгъум ахэмэ апэмычыжьэу ыгъэтIылъи къэкIожьыгъ.

IахъомэкIэлэцIыкIор загъотым, ахьи апIугъ. КIалэм псынкIэу хахъоу щытыгъ. Илъэс пшIыкIутф-пшIыкIухым, дахэу хъупхъэу хъугъэ. Нат IахъохэрзэхахьэхИ, къунан ратыгъ.

— ДэкIьыри къэкIуахьыри къыдэхьажьэу пшIын, аIуи.

Ежь Пэтэрэзи щэр дэгъоу ыгъаси, дэкIьымэ къыкIуахьыри къыдэхьажьэу ыублагъ.

Мафэ горэм Пэтэрэз къыдэкIьыгъэу чыжьэ хьазыри кIуагъэу щыу горэм IукIагъ.

— Тэ укъэкIьыжьрэ? — ыIуи еупкIыгъ.

— Сэрии Пщы-Марэкъор. Нат Хъымыщ зысэукIьым сикетацэу къыIуиутыгъагъэр Лъэпшъы къезгъэшIыжьи, тIопсахьэу къезгъэшIыжьыгъэу къэсэхьыжьы, — къыриIуагъ.

Пэтэрэз ятэ зыукIьыгъэм IукIагъэти, ыукIьы ышIои-

гъоу рэхъугъэ шъхьам зи Іащэ ыІыгъэп. Арти хъор-шэрыгъэм екІужьыгъ.

— Къысэптыни укятэ себгъэплъына, Си Пшытат? — ыІуи еупкІьыгъ. Адрэми уезгъэплъынба, сишъау, ыІуи кетэ Іапшъэр зэриІыгъэу кетапэр къызещэим Пэтэрэз ищ кІэбгъулъи кятэм къынигъэсыгъэп. Ащ ыужьым Пщы-Марэкъом кетабгэр ыубыти кетэ Іапшъэр Пэтэрэз къыфищэигъ. Пэтэрэз кятэм еплъэу - еплъэу зэхъум Пщы-Марэкъом ыгу щэчъ къекІьи — «Мыр Пэтэрэзын фай» — зэриІожьи кятэми пымылъэу кІиІэжьыгъ. Пэтэрэз лъежьи зыкІигъахьи еуи тІоу зэпиупкІыгъ.

ЕтІуанэ ядэжьы къэкІожьыгъ.

Зы кот шъІагъэу иІэщэ-шъуащэхэр дэгъоу зэригъафи, натымэ адэжьы рэкІуагъэ.

Зынэсым зэужьэу Пщы-Марыкъоу щыІэр къаригъэугъои ариІуагъ:

— Зэужьэу натыхэр сипыйхэп. Пыеу сиІэр Пщы-Марэкъохэмджьэ шъори шъусыукІьыщт. Сятэ зыукІьыгъэр ежь икетэ шъыпкъэджьэ сыукІьыжьыгъэ, ау ар икъущтэп. Лъэпкъ кІодэу шъузгъэкІодыщт, ыІуи Пщы-Марэкъохэр зэужьэу ыукІьыгъ.

— Икъунба ар сятэ ылъэуасэу? — ыІуи, натымэ зяупкІым, адрэми «Икъун, икъун» — аІуи къыраІуагъ.

Ыджьар илІэжьыкІьэу Хъымыщэкъо Пэтэрэз ятэ ылъ ышІэжьыгъ.

500. ПЭТЭРЭЗЫ ИКЪЭХЪУКІЭРЭ ИКІЭЛЭГЪУМРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

...Нарт лІыжъхэмрэ ныожъхэмрэ, кІэлэцІыкІу къэхъугъакІэм къехъулІэтэр амышІэу, лъэшэу ыгъэгумэкІытыгъэх. Арыти, Хъымыщэ ишъузы елъэІугъэх кІэлэцІыкІор зызакъо нэмыІэми быдз ригъэшъонэу. Ау ежь илІы мыскъарэ къышІэу «мыгъо цІыкІу» къызэрэриІуагъэр ышъхьэ ихьагъэу ыгу хэкІыти, кІэлэцІыкІор быдз ригъэшъонэу ыІуагъэп. Ауми етІуани ным ыгу кІэлэцІыкІум къыфэгъути, моущтэу нартымэ къариІуагъ:

— Зыщышъумыгъэгъупшэтэр, сэ сишъао сэ сибыдзыщэ фэшъхьаф зыІуилъхьатэп. Зыгорэм ыбыдзи зыІуилъхьатэп. Чэмыщи ешъумыгъашъу, мэлыщи, пчэныщи ешъумыгъашъу. Ар зэжъугъэшъотэр дэшком псэу кІэтэр ары. Дэшком псэу кІэтым сэ си быдзыщэ зэблихъут.

Нартыхэр зекIо къикIыжьхи къызэсыжьыхэм, кIэлэцIыкIу ебэм рашIэтым егупшысагъэх. Аужыпкъэм Марыкъо губжи, кIэлэцIыкIор аукIынышъ хым хадзэжьынэу ыIуагъ.

ЛIыжъымэ кIэлэцIыкIор Iэм-лъэмэу гъэпсыгъэти агу рихьыгъ.

— Нарт лIыхъужъы хъут къэхъумэ, — аIуагъ лIыжъымэ. — Ар къэхъумэ ятэ Хъымыщэм фэдэу кIочIэшкоу, лIэбланэ хъут.

Нартымэ ашынахьыжъым:

— Тэ ар тпIут ятэ икIодыкIэ етымыгъашIэу, — ыIуагъ. — Ар къызыхъуджэ гъэхъэгъэшкохэр ышIытых, нэпкъ-пэпкъ дахэ иIэшъ ащ пае «Пэтэрэзджэ» теджэт «Пэтэрэз» цIэу кIэлэцIыкIум фиусыгъ.

КIэлэцIыкIум Пэтэрэз фауси, ыпIунэу ылэжьынэу шъуз горэм ратыгъ, а шъузым Цокъэжъджэ еджэтыгъэх.

Ныом кIалэр игъэпсыкIэджэ ыгу ыхьыгъ, ынэхэр тыримыхэу еплъызэ мощтэу еIо:

— Гъэхъагъэу ышIытэр бэ Хъымыщы ишъао ныбжьыкIэ. ЗэкIэри зэхъокIыгъэ хъут, дунаер къызэхъум нарт къэхъугъагъэп Пэтэрэзы фэдэ. Ащ хахъо, ыкIуачIи хахъо. Гу пытэ иIэу лIы хъут, Хъымыщэ агу къыгъэкIыжьэу лIы хъут. КIалэр цIэрыIо хъут, кIочIэшко шъыпкъэ иIэу хъут, ятэ икIодыкIэ ыгу къэкIыжьыт, ичати нахь лъэшэу ыгъэчаныт. Джахэр къыфиIохи ныоу кIалэр зыштагъэм кIалэм къекIутэу зыщырэхьатыт чIапIэм ыщагъ. Кушъэу зэригъэгъолъхьагъэм ычIэ хэшъайджэ заджэхэрэ чъыг пытэм хэшIыкIыгъэ пхъэгъу илъ. Дэнэ ошэкур цIыкIу кIэлъ, кушъэ бэщэу иIэр дэшко чъыгым хэшIыкIыгъ, кушъэу зэрылъым ипытагъэр къэпIон плъэкIынэп, кушъэпсэу иIэхэр цушъом хэшIыкIыгъ, ау кIалэм зызекъудыим, кIэлэцIыкIум ыпкъышъол лъэшэу зэхэкIыгъ шъоу зэрепхыгъэхэр зэпиутыгъ.

КIэлэцIыкIор кушъэм къыхэхъушъути джэхашъом хъушIэу къытелъэдагъ...

Цокъэжъэр ягъунэгъум адэжьы къикIыжьи къэкIожьыгъ ыджи шIу ылъэгъоу имылъфыкъом ышIагъэр ылъэгъугъ. Ыджи ыIуагъ: «джыри ащ тIэкIу хэхъожьмэ лIы хъут, — гъэхъагъэу ышIытэри бэ».

ШIу ылъэгъоу имылъфыкъо къехъулIэтэр ымышIэу ыгъэгумэкIы зэхъум Цокъэжъэр кIуи бэ зылъэгъугъэу, бэ зышIэрэ лIыжъэр ядэжьы къыщагъ.

ЛIыжъэр бэрэ кIалэм еплъыгъ игъэпсыкIэхэр шIомытэрэзэу, етIуанэ моущтэу ыIуагъ:

— КІочІэшкоу мы чІыгум тетыгъэр бэ. Нартымэ гъэхъагъэу ашІыгъэхэри къафэІотэкІыжьырэп, ау мы кІэлэцІыкІум фэдэ дэдэ хъугъэуи, ышІэтэр ышІагъэу нартымэ лІы къахэкІыжьытэп. УнаІэ тегъэт, кІалэм икъэхъукІи игъэпсыкІи Марыкъо емыгъашІ нахьыджэ, Пэтэрэз къыгъэхъутэп, хым хидзэжьынэу ыІогъагъэшъ джы ылъэгъумэ аригъэукІыт.

Цокъэжъым имылъфыкъо, икІэлагъэм емылъытыгъэу, кІуачІэу хэлъымрэ игъэпсыкІэрэ зыми ригъашІэтыгъэп, зэкІэми ашІуиушъэфытыгъ.

Цокъэжъым Пэтэрэз хъотэшко горэм ыщи, чІыунэ щыриІэу щыІэнэу ышІыгъ.

Пэтэрэз оцІыкІуфэджэ Цокъэжъ чэщырэ ыдэжь кІожьытыгъэ, мафэрэ иунэ кІожьытыгъэ.

Илъэсхэр кІотыгъ. Пэтэрэзи хахъотыгъ. Хъуатэм къыдэкІыти мэзым хэтытыгъ, щабзэмджэ отыгъ.

Зы мафэ горэм:

— Моу къэдаІу, тян, бзыоу быбырэм тесэгъафэшъ къесэутэхы, мэз пчэнэу чъэрэр сищэбзащэджэ сэукІы. Шы сиІагъэмэ нахь чыжьаІоу сыІукІыныешъ хьэкІэ-къуакІэмэ сяшэтгъагъэ, — ыІуагъ Пэтэрэзы.

— УмыгуаІ, сикІал, джыри уикъупшъхьэхэр лантІэх, шым утетІысхьанджэ джыри пкІуачІэ икъугъэп. Джыри зыбгъэсэн фае. Нартэр хьэкІэ-къуакІэмэ акІэхьан фае нахьджэ, уеоу атеогъафэджэ икъутэп.

Ащ щегъэжьагъэу Пэтэрэз хьэкІэ-къуакІэмэ алъычъэу ригъэжьагъ, мэз пчэным кІахьэу ыужырэ лъакъор къыубытэу хъугъэ.

Пэтэрэзы изекІуакІэ ыгу ыхьэу лъэшэу щыгушІукІызэ лъыплъэтыгъ.

Зы мафэ горэм Цокъэжъы Пэтэрэзы риІуагъ:

— Слъэгъугъэ, сикІал, чІыунэу узычІэсым мыжъошкоу Іугъэуагъэр псынкІэу зэрэІупхырэр. А мыжъор къэІэтыри Іудзыри сегъэплъ.

Пэтэрэзы мыжъошкор зы Іэмджэ къыІэти лъэубэкъуишъэу ыдзыгъ, Пэтэрэзы етІуани ащ нахь инэу мыжъо къыштэни ыдзын ыІуи шъхьай, Цокъэжъы ригъэдзыгъэп.

Зэгорэм Пэтэрэзы мыжъохэр ыдзызэ зэщ зытыригъэутыгъ. Хъотэшком дэтэу мыжъошкор лъэкІэу иІэмджэ зедзым, гъэшІэн зыгъэшІэгъэ чъыгышкор зэхигъэтэкъуагъэ, Цокъэжъи ыгъэкІыигъ. Джа чІыпІэ дэдэм Цокъэжъи гъомлапхъэ къыфихьи къэкІуагъэу хъуатэм къыдахьэгыгъ. КІэлакІэм ышІэрэр Цокъэжъ аущтэу къызелъэгъум, моущтэу риІуагъ:

— Мэз пчэнэу чъэрэм укIахьэшъ къэоубыты, ошъогум ит бзыор къеоутэхы. О унэм фэдиз зиинэгъэ мыжъор, зыдэудзыгъэм ичыжьагъэ плъэгъурэп. Арышъ, сикIал, шIэхэу шэу щыIэмэ анахь шы дэгъор уифэшъуашэ хъут...

Зэгорэм Пэтэрэз чыжьэу хъотэшкоу зыдэсыгъэм дэкIыгъэу пхъэшъэбэ мэзым хэхьагъ. Пхъэшъабэхэр иныгъэх, ащ ачIэгъымэ уцышко IэшIухэр чIэтыгъэх. Пэтэрэз чъыгым зиплъахьынэу дэкIоягъ, зызеплъахьым мычыжьэу щыт гъэхъунэм шы къэрэ закIэу Iэхъогъу къыхэкIыгъэу ылъэгъугъ. Шыхэр благъэу къызыIохьэхэм, Пэтэрэз чъыгым зыкъыридзыхыгъ, шы горэ къыубытынэу, ау шымэ кIатхъужьи чъэжьыгъэх.

Пэтэрэз чэщым чъыгышъхьэм тесыгъ, шымэ къагъэзэжьымэ ыIоу яжагъ. Ау шыхэр ятIонэрэ мафэм щэджагъор ары ныIэп гъэхъунэм къызыкIуагъэхэр. Пэтэрэз чъыгышъхьэм къепкIэхи зы шы горэ къыубытыгъ, исэку зыхигъани пытэу ыубытыгъ. Адрэ шыхэр кIожьыгъэх.

Пэтэрэз ерагъэу шым теIыстагъ, шэр бэрэ къырифэкIыгъ, ау кIалэм а шэр ыгу ыхьыгъэп: а шэр Iалпышымэ зыджи афэдагъэп. Iалпышхэр нартымэ яшы лъэпкъыхэу, быбыхэу щытыгъэх. Пэтэрэзы шэр зыдэкIотым фиты ышIыгъ, ежьыри шым зэрэтесэу.

Хым ылъэныкъоджэ фиузэнкIыгъэу шэр чъэтыгъ.

Пэтэрэз зыфэягъэр а шэу къыубытыгъэр зыхэт шэхъогъор зыдэщыIэр зэригъэшIэнэу арыгъэ. Пэтэрэз бэрэ шым къырихьакIыгъ, аузэ Хы тIолэ Iушъом нэс ыхьыгъ.

Шыкъарэр Пэтэрэз зэрэтесэу хым хэпкIагъ. Пэтэрэзы псынкIэу къыгурыIуагъ шэр зэрэпшъыгъэр. Арыти Пэтэрэзы шэр ытIупщыжьи, ежь нэпкъым къесылIэжьыгъ, ежь зыдэс хъуатэм къэкIожьынэу къежьэжьыгъ. Чэщ ренэм гъогум тетыгъ. Пчэдыжьым нэф зыщышъыным хъотэ шъэфэу зыдэсым ар къэсыжьыгъ.

Цокъэжъ Пэтэрэзы дэжьы къызэкIом, риIотагъ шы Iэхъогъор зэрилъэгъугъэри, шэр къызэриубытыгъагъэри, шэр ыгу ымыхьэу, зэритIупщыжьыгъэри.

— Ахэр Хы тIолэ кIыбым щыIэ шых, — ыIуагъ ныом, — ахэр мыщ щыхъунхэу къакIох. Хы кIыбым шыIэ шыхэр зэкIэ шы Iэлых, шы дэгъух. Ау орыджэ шы хъутэр, сикIэлэ лIэблан, а шы Iэхъогъум япащ ары. Ар зыплъэгъуджэ къэубыт.

Пэтэрэз етIуанэ чэщищырэ мэфищырэ пхъэшъэбэ мэзым чъыгышъхьэм исэу, хэсыгъ, шы дэгъумэ яжэу, ау яплIэнэрэ мафэр ары ныIэп шы Iэхъогъор хъуакIо къы-

зыкIуагъэр. А чIыпIэм Пэтэрэзы щилъэгъугъ шы къарэу зынахь тегъэпсахьыгъэ къэмыхъугъэр.

Нарт кIэлакIэр чъыгым къепкIэхи шым зыкъытыридзи, шы зэтегъэпсахьыгъэр къыубытыгъ.

Щэр Iэпыкiыжьыныджэ иIэжьыгъэр макIэ, ау ытхьакIумэхэр пытэу ыубытыхи, теIыстхьагъ.

Мэфэ реным емызэщэу шы къарэр къырифэкIыгъ Пэтэрэзы, ау ригъэуцолIэн ылъэкIыгъэп.

Пэтэрэз къыридзыхы шIоигъоу, шэр кIырыугъ, зэджэми зиIэти къушъхьэм шъхьапырыбыбыкIи хъуатэм дэтэу быбынэу ежьагъ. Нартым шэр шъхьафитэу ытIупщыгъ. Аущтэу Пэтэрэз пчыхьэ нэс шым тесыгъ. Пчыхьэ зэхъум, шым къепсыхыжьыгъ. Шэр ригъэуцолIагъ.

— Джар зынахь дэгъу мыхъужьэу, шы хъут, — ыIуагъ Пэтэрэз, гъэшIуабзэджэ шым дэгущыIэзэ. — Шъыд Къэрапцiэцiыкiу, некIо джы тадэжьы тыгъэкIожь.

Пэтэрэзы шы къарэм Къэрапцiэцiыкiу цIэу фиусыгъ.

Хъуатэм дэт чIыунэм Пэтэрэз къызэсыжьым гушIозэ Цокъэжъ къыпэгъокIыгъ.

— Сэлъэгъу джы, сикIал, орыджэ шы хъун къызэрэбгъотыгъэр, — ыIуагъ Цокъэжъы. — Мары яплъ сэ фэзгъэхьазырыгъэх Iэшэ-шъуашэхэр уани, шкуи, зэкIэ зэолIым ищыкIагъэр.

Ахэр зелъэгъум Пэтэрэз лъэшэу гушIуагъэ.

— Нарт хэгъэгум цIэ щынагъоу илъэр Марыкъо ыцI ары. Ащ тхьамыкIагъоу ышIэрэр бэ мэхъу. Ар щынагъоу щыт, ащ о уфэсакъын зыщыуухъумэн фае. Марыкъом зыщыухъум, сикIэлэцiыкiу. Марыкъо цIыфымэ акIыбджэ къэкIышъ яоу аIо. — Сэ сятэ ылъэу ащ ыгъэчъагъэр сэ ащ язгъэпщыныжьыт, ащ нахьэу сэ мы хъуатэм зи дэсшIахьыжьын щыIэп. Е тадэжьы сыкъэкIожьын, е сыкъэмыкIожьыми, сикъэбар къыоIун.

Ныо шIагъоу Цокъэжъ Пэтэрэзы IаплIышко рищэкIыгъ, тхьэм фелъэIугъ.

Пэтэрэз иш Къэрапцiэцiыкiу теIысти, гъогу техьагъ.

501. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИКЪЭХЪУКI

(КIэмыгуе текст)

Хъымыщыкъо Пэтэрэз, ой-орэ-да,
Игоузы гущэри гоузишъ, ой-орэ-да,
Гоузишъэ гущэри ныбэм илъ, ой-орэ-да,
Ныбэм илъым лъы ешIэжьы, ой-орэ-да,

Къамыланэ гущэуи шъхьамыгъазэм, ой-орэ-да,
Ащы гущэ ори удадз, ой-орэ-да,
Хыгужъы гущэми урадзэ, ой-орэ-да,
Хы шIуцIэжъ гущэми къызыхедзы, ой-орэ-да,
Хы ныджыжъыми къытыредзэ, ой-орэ-да!

Ныджым къамлан шъхьамыгъазэр къызытефэм, ежьежьырэу къызэтырихи къыдэкIыгъ. Арыти, сабыир нартыжъмэ ахьи, Жъокъоянэм ыпIунэу ратыгъ. ЕтIанэ Жъокъоянэм кушъэм хипхагъ, ыпIугъ, ылэжьыгъ. ЫгъэхъагъэрицIыфмэ зэрафэIотэжь!

502. ПЭТЭРЭЗЫ ИКЪЭХЪУКI

(ХьакIуцу текст)

Зы бзылъфыгъэ горэ нартмэ ахэсыгъ. Бзылъфыгъэр кIалэ горэм, «мыгъоцIыкIу» къыримыIожьынэу Iуагъэ дишIи, дэкIуагъ. ХьакIэхэр къыфэкIуагъэу Iанхэр аригъэхьыгъ, Iанэхэр зарегъэхьым, щыпсыр темытэу зэхъум, кIалэу зыщэгъагъэм:

—Мы мыгъоцIыкIум сыдэу щыпс къаримыгъэхьыгъ— ыIуагъ. Ар Iанэхэр къэзыхьыгъэмэ раIотэжьыгъ. ЗыраIотэжьым:

— «МыгъоцIыкIу» къысэмыIожьэу пIогъагъи ыIуи, шъузэр лъэрмыхьэу къикIыжьыгъ. Нартхэр зэIукIэхи: «КIалэ къыфэхъумэ хыжъые хэтыдзэщт, пшъашъэ къыфэхъуэм — хъаным едхъэпIущт, — аIуагъ. А лъэхъаным кIалэ къыфэхъугъ. Нартмэ зэраIогъагъэм фэдэкъабзэу къамланэ ашIий кIэлэ цIыкIор дыралъхьий, хыжъыем хадзагъ.

Хыр рэуалъэмэ, кушъэм фэдэу ыгъэхъыеу, хы тхъубэр дэжъыемэ ешъоу, кIалэр инэу дэхъуахьыгъ.

КIалэ инэу дэхъуахьи, къамланэр зэхиутыгъ. КIалэр хыжъыем къыхэкIыжьыгъ.

КIалэр хыжъыем къызыхэкIыжьым зыдигъэзэщти ышIагъэп, ау рэкIорэ пэтэу пщыпIэ орэм бэ мышIэу хъуапIэхэри текIыжьыгъэу гъомылапхъэ тIэкIуи, шыжъ заули, кIэкIожъхэри, къэмэжъхэри тэлъхэти яупхъэжьыгъ.

Шыжъыхэри ыгъэпщэрыжьыгъэх. Пэтэрэзы нахь ины рэхъугъэ.

503. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗЫ ИХЪИШЪ

(Бжъэдыгъу текст)

Пэтэрэзы ятэр Хъымыщ. Ылъэпкъджэ нарт. Пэтэрэзы ятэ Хъымыщым нахь лІэбланэ щымыІэу Нарт хэгъэгум исыгъ. Хъымыщэр хэтакІоу, кІэлэ зикъэмыщэу щытыти, Исп хэгъэгум кІуагъэу исп пшъашъэ горэ нэІуасэу ыгъотыгъ. Псэогъуджэ къыщэ шІоигъоу зепсэлъыхъом, апэрэмджэ къыдэмыкІонэу къыриІуагъ.

Нарт Хъымыщ лІы хафэти, шІошъхьакІоу хъуи, ишъыпкъэ зырехьылІэм, мырэу щытэу пшъашъэм къыриІуагъ:

— Сыбдэкіон, ау зыпкъыгъо сыщэщтэ.

— Шъыд узыщыштэрэр? — ыІуи, Хъымыщ еупчІыгъ.

— Сэ сыцІыф цІыкІу лъэпкъышъ, псэогъоу тызэрэгъотымэ, «мыгъо цІыкІу» къызысапІорэм сэ шъхьакІоу сщыхъут. Ащ къыхэкІыджэ, усшІокІодыкъомэ сэІуи, джащ сыщэщтэ, — ыІуагъ исп пшъашъэм.

ЕгъашІэм «мыгъо цІыкІу» римыІонэу къэрар дишІи, Хъымыщым пшъашъэр къыщагъ.

Хъымыщым исэр ишъузэу илъэс заулэ зэдэпсэугъэх. Хъымыщэр лІы хэтакІоу щытыти, шыу куп игъусэу зы мафэ горэм къыдэхьажьыгъ. Купэр мэлакІэ лІагъэу щытыти, шІэхэу къыгъашкэмэ шІоигъоу шъузым риІуагъ.

Шъузэр шъуз дэгъути, ишъыпкъагъ. Ау щытыми, Хъымыщым ышІуабэ машІэти, ежь шІоигъом зыблэкІым, Хъымыщэр шъузым дэжь ихьи:

— ШІэхба, мыгъо цІыкІу, шъыдэу бэрэ упэлъыгъ, — ыІуагъ лІым.

«Мыгъо цІыкІу» римыІонэу унашъо дишІыгъагъэти, псынкІэу ыгу къэкІыжьи, Хъымыщэр кІэгъожьыгъ шъхьае, шъузым ыІуагъэр ыгъэцэкІэжьын ылъэкІынэу бзылъфыгъэ дэгъути, ыгъэшкэтэр зегъэшкахэм, «аІ, ухэукъуагъ, Хъымыщ»,—ыІуи, ытыщ кІожьыгъэ. Хъымыщэри амал фэхъужьыгъэп.

Хъымыщым хэкІыгъэу испымэ япхъу кІалэ хэфагъэу пкІыжьыгъ.

Нарт Хъымыш хэтызэ, пщы-Марыкъу аІоу зы мэхъаджэ горэ щыхьагъу фэхъуи, а лІым Хъымыщэр ыукІыгъ.

А уахътэм испымэ япхъу ышъо кІалэр зэрэхэлъыгъ.

Хъымыщ лІы пхъашэу щытыгъэти, ащ хэкІыгъэу япхъу ышъо хэлъ сабыер «къэхъоу шъао хъумэ текІодылІэн»—аІуи, пщы-Марыкъо икуп щтагъэх. Ащ къыхэкІыджэ хэгъэгу унашъо аригъэшІыгъ.

«Хъымыщи лІы хафэтыгъ, исп лъэпкъыри нэгъучІыщэ лъэпкъытыгъ итІумэ ахэкІыгъэр къызыхъуджэ, нартыжъмэ алъэпкъ екІодылІэн! Ау зыхъуджэ, шъаоу къычІэкІымэ, испымэ япхъу телъэІуни, кІалэр къызэрэхъугъэм лъыпытэу пІурджэ къэтхьын. КІалэр къэтхьэу зытпІуджэ, типІурэу хъунышъ, къытщыукІытэн», — аІуи, зэдаштагъэ. ЗыпІутэри агъэнэфагъ. Шъуз дэгъу агъэнэфагъ. Жъокъоян фаусыгъ шъузым. ЗэрипІутым тегъэпсахьыгъэу, Іэмэ-псымэу екІутэри зэкІэ агъэхьазырыгъ, хэгъэгу Іофы зырагъэшІыгъ.

КІалэр къэхъуи, шъаоу къызычІэкІым, анаІэ тетыти, лІы гъэнэфагъэхэр хьазырыти, испымэ япхъу дэжь агъэкІуагъэх. Шъузым елъэІухи, пІурэу кІалэр къыІахыгъ. Пэтэрэз фаусыгъ Хъымыщы ыкъом. КІалэр Нарты къахьи, Жъокъоянэм ыпІунэу ратыгъ.

Кушъэмэ ямылъэпкъэгъоу, кушъэм екІут Іэмэ-псымэхэри, Жъокъоянэм кІалэр хипхагъ.

Кушъэр — анаем ипытэр икушъэ нэтІитІоу, хэшъаем идахэр икушъэ бэщэу ары зэрэщытыгъэр.

КІалэр тхъапІэ ифагъэу, Нарт хэгъэгум ыкІуачІэджэ Жъокъоянэм ыпІутыгъ. КІалэр кушъэм хэлъызэ, кІэлэ гъэтхъагъэу, тыкъыр хьазыр хъугъэ. Мафэ горэм, Пэтэрэз чъыеу кушъэм хэлъызэ, Жъокъоянэри щысэу кІалэр къэущи, лъэшэу зызекъудыим, ащ фэдиз зипытэгъэ кушъэр зэхигъэтэкъуагъ.

Кушъэ нэтІитІори хиутыгъ, зыкъызеІэтым кушъэпситІори зэпиутыгъ, зыкъызегъазэм кушъэ цэгитІори къыгуигъэзыгъ.

Пэтэрэз джэхэшъогум къытецохъуагъ.

— Синэфын, укъэхъумэ лІы пхэкІын, нартыжъхэри лъэпкъынчъэу къыохъулІэн, — ыІуи, Жъокъоянэр ыгъэштагъ.

Жъокъоянэм зиушъэфи, мэкІэ-макІэу икІи, нартымэ хэгъэгу унэшъошІэу яІэ лІы купмэ адэжь кІуагъэ. Ахэмэ пщы-Марыкъо икуп къябэкІытыгъэ. КІуишъ, Пэтэрэзым дилъэгъугъэр зэужэ ариІотагъ. Ежьыри зэрэщыщтэрэр зареІом, хэгъэгум иунэшъошІэу зэхэс купмэ' къыраІуагъ.

— Жъокъоян, ар зилъэшыгъэр къызыхъурэм, ори амалы уфэхъунэп, тэри амалы тыфэхъужьынэп, текІодылІэн, зэрэфэгъэкІодэу гъэкІоды нахь.

Жъокъоянэр къэкІожьи, Пэтэрэзым фыжь къабзэхэр рищэкІи дихыгъ. «ЧІапІэ горэм схьыни къыщысынэн, нарт Іахъо горэм ыштэн» — ыІуи. Инджыджыжъые дэжь

ыхьи, Іэхъо-пщыпІэ горэм пэблагъэу къыгъэІылъыгъ. Фэукіыгъэп ыпІугъэти.

Нартхэр Іэхъо пщыпІэджэ дэкіыгъэхэу щъофым илъыхэти, чэмахъохэм Пэтэрэзэр къагъотыгъ. Пэтэрэзыми амышІэу, зыщыщэри амышІэу кІалэр ашти, Іэхъо-пщыпІэм ахьыгъ. «КІэлэ дэгъу дгъотыгъэ», — аІуи, агъашІоу аублагъ. КІалэм хахъозэ, нэутхэу техъуахьыгъ, зы шы къунан гори ратыгъ. Къунаным Дул-дул фаусыгъ.

Пэтэрэзэр лІыпкъ еуцофэ Іэхъо-пщыпІэм щаІыгъыгъ. Къунанэри шы хъугъэ. КІалэр «Дул-Дулым» ешэсымэ дэкІэу, зыкъиплъахьымэ къыдэхьажьэу хъугъэ. Аш фэдэу зы мафэ горэм шэси дэкІыгъэу, лъыкІотаІуи, Барсы губгъом ихьагъ. Губгъом ихьагъэу итызэ, пщы-Марыкъу зыфаІорэм ІукІагъ.

Пэтэрэзы ятэ Хъымыщ ыцІэу зэрэщытэр ышІэтыгъ, ау лІагъэ шІошІытыгъэ нахь, аукІыгъэми ышІэтыгъэп.

— Гъогу мафэ уежь апщи, — ыІуи, Пэтэрэз пщы-Марыкъом гохьагъ.

Пэтэрэз кІалэти, мо лІым хэгъырэеу зыфишІыгъэу кІозэ, еупчІыгъ:

— Сипщы тат, тыдэ укъикІыжьырэ?

— Лъэпшъ дэжь сыкъекІыжьы, сишъау, — ыІуагъ пщы-Марыкъом. — Хъымыщыжъэр зысэукІым, иныжъыпкъым сичэтацэ къыІуикІыгъагъэти, къезгъэпсахьыжьынэу Лъэпшъы дэжь схьыгъагъэ. ТІо псахьы къезгъэшІыгъэшъ къэсэхьыжьы, — ыІуагъ.

Аш дэжьым Пэтэрэзы къышІагъ ятэ зэраукІыгъэр. Пэтэрэз кІэлэ нэжгъурти, мощ Хъымыщыжъэр ыукІыгъэу къызычІэкІым пщы-Марыкъо ыукІыжьынэу ыгу къихьагъ. Пщы-Марыкъом ичатэ къыІихын еплъынэу зыреІом, чэтапэр къыфигъази, къыщэигъ. Ау Дул-Дулыр шы Іушыти, кІэбгъулъи, чэтапэм Пэтэрэз ригъэІагъэп.

Пщы-Марыкъом чатэр зэригъэзэкІи, чэтэ Іапшъэр къызегъазэм, Пэтэрэз кІэлэ ябгэти къыголъади, чэтэ Іапшъэр ыубытыгъ. Чатэр къызыІэкІахьэм, ятэ зэраукІыгъэ чатэмджэ зыукІыгъэр ыукІыжьынэу филъыгъ. Пщы-Марыкъо зэриукІыт шъыпкъэр ышІи ежьэжьыгъ. Пэтэрэз лъежьи, пщы-Марыкъор хы къумакІэм дырифэкІи, а чІапІэм щиукІыгъ.

Джау щытэу Хъымыщы ыкъо Пэтэрэзы ятэ зыукІыгъэ пщы-Марыкъоу нартымэ ящынагъор ыукІыжьыгъ.

* * *

Хъымыщыкъо Пэтэрэз Жъокъоянэу зыпІугъэм дэжь кІуагъэ.

— Жъокъоян, нарт сэнашъом сэ сыкІот, — риІуагъ.

Жъокъоянэри шъуз дэгъути: «Жъокъоян сэ къысиІопэу Пэтэрэзы щэхъу дунаем тетэп» — ыІуи, ащджэ Пэтэрэзэу зэрэщытэр къышІэжьи: «синэфын, нарт сэнашъом о шъыд пшІэн»—ыІуи Жъокъоянэм кІалэри а чІапІэм щигъашІуи, кІалэри кІэлэ улэугъэу щытыти, дэнапІэм ыщи хигъэгъуалъхьи «зыгъэпсэф, синэфын», ыІуи Пэтэрэзэр унэ нэкІым къырини, Жъокъоянэр шъэфыджэ нарт сэнашъом къакІуи, хэгъэгум илІышъхьэ зэхэсымэ адэжь ихьи, ариІуагъ.

«Моу щытэу Пэтэрэзэр зэгъэфагъэу къэкІожьыгъ, шъуадэжьы къэкІонэу ыІуи шъхьай къэзгъэкІуагъэп, къыздэкІыжьыгъэри сшІэрэп, улэугъэти дэнапІэм щызгъэчъыишъ, шъэфыджэ сэ сыкъэкІуагъэшъ, икІодыкІэ шъуемыусэмэ сэ слъэгъугъэ кІалэм нарт лъэпкъ къыринэтэп».

Ау щытэу зареІом сэнэ хъубжъэри къаІэкІэзыгъ, Пэтэрэзэр зэрагъэкІодытыми зегупшысэхэм унашъоу щашІыгъэр ары: Уарпи псыхъо пхъашэти, Дул-Дулэри шы пхъашэу зашІэм, Дул-Дулэр къыхигъэхьанэу Уарп псыхъо агъэкІонэу, Уарп псыхъори зэпэкІиблэу зэхэлъадэти, дзэ пэкІибл дагъэІыстэнэу, Дул-Дулым Пэтэрэзэр зэпырихымэ, дзэ пэкІиблэри а чІапІэм къыщыдэкІынышъ Пэтэрэзэр -щыралІыхынэу, Барсэе губгъом Пэтэрэзэр зынэсыджэ кІэпщэ щэ огъу Дул-Дулэм щырихынэу, Дул-Дулэр зыгубжыджэ Уарп псыхъо, фэмыхъужьэу Пэтэрэзэр зэпырихымэ ар кІодыкІэу фэхъунэу унашъо ашІыгъ.

Пэтэрэзэр къэшэсыжьи, Жъокъоянэм емыдэІоу, нарт сэнашъом къызэкІом, лъэшэуи ыгъэщтагъэх, лъэшэуи къешъхьэкІэфагъэх. ГъэшІонытъэм къыхэкІыджэ агъэшІонэу хъурэм апэу фащэирэр сэнэ кубжъэти, сэнэ кубжъэри къыратыгъ, сэнэ кубжъэри щыришъугъ.

Уарп псыхъо къагъэкІонэу шы псы хэгъахьэ, къелъэІухи, Дул-Дулэм къешэси, Пэтэрэзэр къыздэкІым, къыкІэлъыджэхи къыраІуагъ: «Пэтэрэз, Барсэе губгъо узынэсыджэ Дул-Дулэм кІэпщэ щэ огъур къытфех» — аІуи.

«Ари згъэцэкІэн» —къариІуагъ. Аджэ нартыжъымэ яморадыгъэр—Дул-Дулэр шы пхъашэшъ, къамыщ утынджэ зигъэгубжыджэ, кІалэри кІалэ ныІэпышъ, фэмыхъужьэу Уарп псыхъо зэпырихымэ ащ хэтэу дзэ пэкІиблэри хьазырышъ Пэтэрэзэри щыралІыхынэу шІошъхъунытъэ-

джэ аубытыгъэти, Пэтэрэзэр къыздэкІым «ащ къыгъэзэжьынэп ыдж» аІуи нартхэр гушІуагъэх.

Пэтэрэзэр Барсые губгъом къызынэсым Дул-Дулым кІэпщэ щэ огъури къырихыгъ.

Дул-Дулэри шы пхъашэ шъхьай, Пэтэрэзэр епхъэшэкІи, Дул-Дулэр къыгъэуцуи, Уарп псыхъом шы псы хэгъахьэ къызынэсым, нартыжъымэ зэраІуагъэу дзэ пэкІиблэр къыдэкІыгъэу Пэтэрэзым ІэкІэлъагъуи, апэу ылъэгъурэм макъэ ришъызэ, дзэ пэкІиблэр риупкІэхи, Пэтэрэзэр лІы губжыгъэу нарт хэгъуашъхьэм зыІохьажьым, яморади зэхишІыкІыгъэти, Пэтэрэзэр Дул-Дулэм къышепсыхи, Дул-Дулэр онэгу нэкІэу, а чІапІэм къыщитІупщи, чылэ унэм зыдэлъэдэжьым, къыфэсакъыхэу нартыжъыхэр зэхэсыхэти, апэу къакІуи лІы зэхэсымэ къэбар къязыІуагъэм, «Дул-Дулэр онэгу нэкІэу къэкІожьыгъ» зыІуагъэм ыгъэгушІуагъэх, нартыжъыхэр къызэхахьи сэнэ кубжъэр ащ къыщырашъуи, гушІуапкІэджэ къэбарыхьэм ашъо къыщырати, нарт зэхэтэу зэІукІагъэмэ сэнэф кІадэр къауцуахьыгъэу, зэІукІэшкори къыщашІыгъэу, Пэтэрэзэри кІодыгъапэджэ гугъэхэу, Пэтэрэзым ихъопджэ-саджэу зыкъыщишІи, амышІахэу къахэхьажьи, иІашэхэри щыбэ чІэгъым къычІэмыщэу, пчъэкъуахэм къоуцуагъ.

Пэтэрэзэр къакІэдэІоу нарт зэІукІэри сэнэф кІадэм щепсалъэ, пщы-Іалэджыми къэбарыбэр къыщеІуатэ, пщы Орзэмэджы къэбарыпцІ реІотылІэ, пщы Асраны шъхьащытхъужьэр бэу икІас, Саусырыкъом пцІыбэ къыщеусыти, Пэтэрэзэри пчъэкъуахэм къыкъокІоти, Пэтэрэзэр нартыжъымэ къахэкІуати къариІуагъ:

«Нартыжъыхэджэ сэнэф кІадэм бэу шъуепсалъэ, къэбарыбэ щышъоІуатэ, къэбарыпцІыхэр ешъуІотылІэу шъузэхэт, шъо, шъхьащытхъужьэри бэу шъуикІас шъхьакІэ, сэнэф кІадэм шъушъхьащыкІ» заІом, сэнэф кІадэм екІотылІи, Пэтэрэзэр сэнэф кІадэм шъхьащыуци, Пэтэрэзэр сэнэф кІадэм бэу щэпсалъэ.

«Сэнэф кІадэм псалъэу сэ есІуалІэрэ шъыпкъэмэ, сэнэф кІадэр кІэдашъхьэм щэхъупщтыкІ, сэнэф кІадэм псалъэу есІотылІэрэ мышъыпкъэмэ сэнэф кІадэр кІэдачІэм чІэкІошъыжь», — ыІуи къыригъэжьагъ Пэтэрэзым:

— ТхьачІапІэм сиунэхэр щясэгъэшІи, сиунашІэхэри сэнэ хубжъэм есэгъашъо, сиунашъхьэхэр иныжъышъоджэ ясэгъабгъэ, сибгъэхэри пыжъыцыджэ ясэгъэщы, Тыгъэр къызыщыкъокІырэр мыщрыкъ, Тыгъэр зыщыкъохьажьырэр мэгъриб, Иныжъымэ акохэр сэ сипхъэцоу,

Иныжъымэ ацагэхэр сэ сишъхьапхъэу,
Нартыжъыхэр чэщ мэзахэм къэсэгъажъо,
Нартыжъыхэр чэщ мэзагъом къэсэгъаІо,
Нартыжъымэ бэр амыІоу шъхьаІу езгъауи,
Ячэмахъохэр пэнэпцІэжъым хэзгъэзащи,
ЯмэщакІомэ цуоч амыІыгъэу къыдэзгъэкІи,
Хым сикІи пчыкІэ закъор силъэмыдж,
Къэзгъэзэжьи Тесырэ губгъо сиджэгупІ,
Дул-дулым цІэлъэ-кІуалъэ зесэгъэшІы,
Уарпыжъым шы псы хэгъахьэу сызынэсым,
Уарп псыхъо зэпэкІиблэу зэхэлъадэти,
Дзэ пэкІиблэр а чІапІэм къыщыдэкІы,
Шыумэ, шыу плІырыплІ ахэзгъахьи,
Дзэ пэкІиблэр а чІыпІалъэм къыщеслІыхи,
Ашъофишъэр а чІыпІалъэм псы есфыхи,
ПкІэгъолишъэ а чІыпІалъэм псым езгъахьи»
еІо сэнэф кІадэм Пэтэрэзэр бэу щэпсалъэ.
«Псалъэу есІотылІэрэ мышъыпкъэмэ сэнэф
кІадэр, кІэдачІэм чІэкІошъыжь,
Псалъэу есІотылІэрэр шъыпкъэмэ,
Сэнэф кІадэр кІэдашъхьэм щэхъупщтыкІ,
Пщы сыукІи Пщы-Марыкъор анахь хаф»
«УкІэлащ, Пщы-Марыкъор тэ къэохи?» —
къызыраІом
«Пщы-Марыкъом Барсэе губгъом сыщыІукІи,
Пщы-Марыкъом имаисэ къыІэкІэсхи,
Пщы-Марыкъор Барсэе губгъом къыщесфыжьи,
Пщы-Марыкъор хы къумакІэм дыресфэкІи,
Пщы-Марыкъом ишы ужыджэ сэ зыкъэсшІи,
Пщы-Марыкъор еслІыхынэу сызыфежьэм,
Цэ кІахьыхэр щакъоу къысигъэкъуи,
Штэмлэшхъо стырымэшъ мэлъатэ,
Пчъэ нэзым къыдэкІышъ къысао,
А мафэм сынэбзыци мэупІапІэ,
А мафэм слъэкІэпІитІуи мэкІэзэзы,
А мафэм Пщы-Марыкъор къыщеслІыхи,
Алэшийджэ ситопышкор зэрязгъащи,
Шыумэшыгум дязгъэщаишъ язгъэлъэкІ,
А мафэм гын огъуиплІэр рязгъэтакъуи,
Къумбэращэу, топыщэу зысэгъэчъы,
А мафэм топ кІоцІым зырязгъадзи,
Тхьазыишъэу чІыгухэр щызэгосфи,
А мафэм сифэщхэр щысэгъабзэ,

А мафэм сибзэхэр къызэфещэ,
Сищэхэр тыгъужъ бынышъ мэІуцІацІэ.
Пэтэрэзэр сэнэф кІадэм бэу щэпсалъэ.
«Псалъэу есІотылІэрэ мышъыпкъэмэ
Сэнэф кІадэр сэнэфычІэм чІэкІошъыжь,
Мы псалъэу щысІуатэрэ шъыпкъэмэ
Сэнэф кІадэр кІэдашъхьэм щэхъупщтыкІ,
ПкІэ имыІэу кІил[1]) тІэкІу къыхэфагъэшъ
Ар хэмытэу» — зеІом, нэрылъэгъоу
Сэнэф кІадэр кІэдашъхьэм къышъхьащыкІи,
джэхашъом къытехьагъ.
Арэу хъугъэу нартыжъымэ къызалъэгъум,
Нартыжъымэ агу кІоди, Іэрылъхьэу
«Пэтэрэз, Хъымыщэм илъэуасэр къытаІуи
зыкъыфашІыгъ.
тедэІун, ІорышІэу тыпфэхъун, тыпщынэн», — аІуагъ нартымэ.

— Хъымыщэм илъэуасэ къышъосІон:
псыулыкъум изэу аргъоилъ къысфэжъугъотымэ лъэуасэджэ изгъэкъун, — ариІуагъ.

Нартхэр ежьи, аргъоеу щыІэр аукІи шъхьакІэ, псыулыкъум изы лъы агъотыгъэп. Аригъоим лъы кІэІкына!

— Дгъотырэп, Пэтэрэз, ащ изы—заІом:

Ащыгъум, хьамыщхутІэу пчъэ пхъэбгъу закІоу къысфэжъугъотымэ лъэуасэу изгъэкъун, — къариІуагъ.

Мэзэу щыІэр къалъыхъуи шъхьай агъотыгъэп. ЩымыІэр агъотына!

— Дгъотырэп, Пэтэрэз, — зеІом:

— Щэмбарэу кулъэмыджы хъун къысфэжъугъотымэ лъэуасэу изгъэкъун, — ариІуагъ.

Мэзэу щыІэр къалъыхъуи шъхьай, кулъэмыджы хъун щэмбар агъотыгъэп.

— Къэдгъотырэп, Пэтэрэз, шъыдэу хъун? — къызыраІом:

— Дарыеу нарты илъыр зэфэшъухьысыри, къэжъугъэст дарые стафэу папыщитІу арыз къысфэжъугъотымэ лъэуасэ изгъэкъун, — ариІуагъ.

Дарыеу нарты илъэр зэфахьыси загъэстым, папыщитІу арыз стафэ хэкІыгъэп, жьым ыхьыгъ.

— Ари дгъотырэп, шъыдэу хъухэн адэ, Пэтэрэз? — заІом:

— Уашъом лъэуе ешъудзи шъудэжІуай, лъэуасэ, изгъэкъун, — ариІуагъ.

Ари ашІэн алъэкІыгъэп.

«ТлъэкIырэп, Пэтэрэз», — заIом:

— Щыбзэджэ псы къысфэшъухьэу сежъугъашъомэ лъэуасэджэ сштэн, — ариIуагъ.

Къырахьыжьэмэ щыбзэм кIэчъыжьызэ, рагъэшъон алъэкIыгъэп.

Къэтхьын тлъэкIырэп, Пэтэрэз — заIом:

— Цацэм пышъулъхьи тхъу сфэжъугъажъ, тхъу гъэжъагъэджэ зысэжъугъэгъэшкэкIымэ лъэуасэджэ сштэн, — ариIуагъ.

Цацэм пылъэу тхъу агъэжъэн алъэкIыгъэп.

— Дгъэжъэн тлъэкIырэп, шъыдэу хъухэн? — заIом:

«ПкIэгъуалэу, зышъхьэ шIуцIэу, пкIэгъолишъэ къысфэжъугъотымэ изгъэкъун, — къариIуагъ.

Шэу щыIэр зэIуагъакIи шъхьакIэ ышъхьэ шIуцIэу пкIэгъолишъэ къахэкIыгъэп.

Нарты мылъкоу илъэр зыфиIорэ къамыгъотызэ аригъэухыгъ.

— Шъыдэу хъун, Пэтэрэз, дгъотыхэрэп, — къызыраIом:

— Ащыгъум шъуасIорэм шъукъедэIу: чIапIэ горэм сэ сыкIот, къызызгъакIохэджэ зыфэсIорэ лIэр ащ къэрэкIу, къэбарэу щыIэр ышIэн, — ариIуагъ.

— Хъун, — аIуишъ зэдаштагъэ.

Хъуатэ горэм ежь кIуи чэл дишIахьи дэIыстагъ. ЗыфиIорэ лIэр аригъащэмэ, зынэсыджэ ышъхьэ шIуихымэ, ихьадэ хъуатэм дидзэзэ, хьадэджэ къуладжэр ыкудагъ, лъэр хъуатэм щигъэчъагъ. Ятэ Хъымыщэм илъэуасэ нартыжъхэмджэ ышIэжьыгъ.

504. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

(Абдзэхэ текст)

Хъымыщ шэси ежьэгъагъ. ЫцэхэР зэрэфыжьым пае Хъымыщ Цэкъыф раIуагъ. Еджэн кIэи къыдэхьагъэу сырпыр тхьакIумкIыхьэм тесэу шыхьэр къыфэу, Хъымыщ дэй къызщынэсырэм шыхьам ыныбэ зыIидзи, ищабзэ дэгъэзыягъэу еуагъ. ЫлъэкъуиплI дэгъэзыягъэу ытхыцIэIе тыридзагъ. Хъымыщи ащ екIолIэгъагъ.

— Мый фэдиз къесымыгъэкIоу сэ сыуIищтыгъ мыр,— ыIуагъ сырпым.—Ау занIеу сео хъущтыгъэп сэ. ЗанIеу сеомэ сэ сищэ къэзыубытын щыIэп, ыпэ къифэрэр ыуIеу сищэ кIощт. Ай пае шхончыр дэгъэзыягъэу сеуагъ.

Ахэр аIофэ зы куп тешIагъ.

ЕтIанэ сырпыр мэдаIо, моIе мапкIэ мыIе мапкIэ, ищэу шыхьам зэреуагъэр ошъо къатиблым нэси къыгъэзэжьыгъ.

Щэу къэзгъэзэжьыгъэр мо сырпыр зыдэщытым дэжь къынэси, къыубытыжьи, Хъымыщы ылъэгъоу ищалъэ рилъхьажьыгъ. Шыхьам ыныбэ къыридзи, адрэр тхьакIумкIыхьэу зытесым риушIэпхыгъ.

— Еблагъ, Хъымыщ, — ыIуагъ.

Ядэжь ыщи ригъэблэгъагъ. Яунэ ифагъэп. МыжъобгъуиплI инэу къахьыгъ. ЯплIанэр ыкIыIу къытралъхьагъ. Хъымыщ хьаIещ фашIыгъ, щагъэлъыгъ, ахьэIягъ.

Пшъэшъэ дэхэ дэдэ горэ а сырпымэ яIагъ. А пшъэшъэ дэхэ дэдэм Хъымыщ:

— Къыздакlу, — риIуагъ.

— Сыкъыбдэкlон, «о мыгъо цIыкIур» къысэмыIонэу тхьа къысфаIуи.

— Къыосымыlонlе — ыIуи, тхьа Хъымыщ ыIуагъ. Ащ ыуж пшъашъэр къыщи къэкIожьыгъ.

Хъымыщ хьаIехэр боу иIэхэу, IанэхэрЪ къахьыхэу хьаIеш кIоцIымIе пшаблэм готэу, IанэУ къырахьэрэм яплъэу, щыпс темытэу Iэнэ горэ къафахьыгъ.

— Ярэби, мы мыгъо цIыкIум сыдэу хьайнапэ сишIи, — ыIуи ай тетэу хьаIещым къиIигъ.

Щыпс темытэу Iанэр къызэррахьыжьагъэр шъузым ышIи, щыуанжъыем щыпсыр итэу Iэлъэныкъомlе къашыкъыр ыIыгъэу, Iанэм къылъежьагъ. Мо шъузыри хьаIещым къынэсыгъ.

— Мо мыгъо цIыкIум сыдэу хьайнапэ сишIи, — модрэм зэриIуагъэр зэхихыгъ.

— Ма тхьагъэпцIыжъ, — ыIуи, щыуаныр къыритыгъ.

Ащ тетэу шъузыри кIодыжьыгъэ, хьаIехэри дэIижьыгъэх.

Шъузыр гъумэу кIожьыгъэти, зы заулэ ар зыкIожьыгъэм тешIагъэу, Хъымыщ лъыкIуагъ.

— КъэкIожь, — ыIуи риIуагъ.

— СыкъэкIожьыщтэп, — къыриIожьыгъ.

Шъон IашIумэ аригъашъозэ ыгъэутэшъуагъ.

Ыгъэуташъуи, Хъымыщ шыягъэ. Зэшыем ытхыцIэ тыриубыти зэгуигъэшыгъ. БгъуитIуIе шъор тырифыгъ. Шъузыр къапчи, Iялэу ыныбэ илъыр ыпэIе къырифыгъ. Мо тхыцIашъоу зэгуиупкIыгъэм диупцIагъ. Шъор къытриубгъожьи, щылэ IуданэIе зэкъуидзэжьыгъ.

Хъымыщ къэущыжьыгъ.

— Джы кIожь, къыриIуагъ: о уиеу сэ къысхэплъхьа-

гъэр о пхэлъы хъужьыгъэ. Мы птхыцІашъо къыІэтэу къэхъупцІы зыхъуІе зэгуягъэупкІи, уиІялэ ай къыдэІижьыщт.

Хъымыщ къежьэжьи, къэкІожьыгъ. ЫплІэІу къыІэтызэ хъупцІы зэхъум, зэгуаупкІи, Іялэр къыдахыгъ.

Іялэу къыдахыгъэр быдзыщэ ешъорэп, аІыгъын амылъэІи хъуи, янэ дэжь кІуагъэх.

— Іялэр быдз тфешъорэп, тІыгъын тлъэІирэп, сыд иамал, — аІуи еупшІыгъэх.

— Сэ сибыдзыщэ щыщэу зы хьакІустэл из ай Іуфагъэмэ, дунаир зафт ышІыщтыгъ.[1] Джыри дунаим ызныкъо зафт ащ ышІыщт. Шъузыкіожьыіе шыгэе пхъэхъожъыр зэхэшъукъути, зэтешъутакъуи, жъугъэсты. Зыстыхэіе, жъоку ин зыхъуІе, жъокур къызэжъугъэзэІи, ыгузэгу нэІеу хъураеу машІор къегъэІылъэІигъэу. МашІор кІуасэу яжьэм тэпхэр къыхэлыдыІи зыхъуІе, Іялэр ай ыкІоцІ ишъудз. Арэу зишъудзэІе, а мэшІо тэпхэу къыхэлыдыІихэрэр къыпхъуатэмэ зыІуидзэзэ ышхэу Іялэм хъущт.

Ащ къызыхэшъухІе, ыпэ къифэрэр ышхэу, быдзыщэм ешъоу а Іялэр хъущт.

Къызыхахыжьым ныожъы горэм ыпІунэу ратыгъагъ.

Ныожъы горэм рати, ыпІуи, лІы хъугъэ. Ар шые зыхъуІе зы нэ лъэныкъор упІыцІагъэу, адрэр къаплъэу, ныожъым щабзэмІе унэ исэуты ыІоу щысыщтыгъ.

ЛІы къэхъуи, шэси ежьагъ.

Нартхэр цокъэ зэжъу ригъэуцохэу ыгъэгумэІихэу фежьагъ. АгъэкІодымэ ашІоигъоу нартхэр ыуж ихьагъэх.

— Хыкъумиблыр зыщзэхахьэрэм кІуи, уиш псы къыхэгъахь, — раІуагъ.

Ай зыфагъэкІуагъэр дзэ горэ дэлъыти, ащ къырагъэуІинэу ары. Ау къымыуІеу, шыри псым къыхигъахьи, къэкІожьызэ Пщы-Марыкъо ІукІагъ.

— Тэ ущыІагъ, ситат? — ыІуи еупшІыгъ.

— Хъымыщ зысэуІим сичэтацэ къыІуиутыгъэти, Лъэпшъ дэжь сичэтацэ тІо псыхьэ къышІын пае сыкІогъагъ.

— Ситат, уичатэ къысэти сегъэплъыба, — ыІуагъ.

— Боу уезгъэплъын, сиІял, — чатэр къырити, чэтапэр къыфищэигъ, Іялэр къызэрищэлІэни, чэтэ дысІе ыуІинэу ыгу илъэу.

— Ситат, арэп чатэр зэратырэр, — ыІуагъ.

---

[1] Зафт ышІыщт — зыІэкІилъхьащт зыфиІу.

— Адэ чэтэ ІапшъэмІе остынба, — ыІуи, чатэр ыщэигъ.

— Дул-Дулэу зытесы шыр фэгъэсагъэти, жьышхом фэдэу адырабгъуІе къыголъади, чатэр Пщы-Марыкъо къыІэІиутыгъ. Джэджэнышъхьам къырифыжьи, Джэджэны Іем къынифысыгъ, къыІехьи ай щиуІигъ.

Къыгъэзэжьи къэкІожьыгъ.

Благъэу къызынэсыжьым епсыхи, шъхьарытІупщэу онэгу нэІеу шыр къыгъэкІожьыгъ.

Шыр онэгу нэІеу зыдэхьажьым, нартхэр зэхэхьажьыхи Пэтэрэз ауІигъ аІуи, ешхэ-ешъо ашІыгъ.

Ежьри цІыкІу-цІыкІоу ахэкІошъагъэу пшэкъуахэм къотэу ядэІу. Пэтэрэз зыфаукІыгъэмІе нахьышІоу щыІэр зыфаІожьы.

АІуагъэр зэІе Пэтэрэз зэхихыгъ.

Пщэгум къикІуати:

— ШъуІорэр сы нартхэр? — Пщы-Марыкъо Джэджэнышъхьам къыщесфыжьи Джэджэны Іем нэсыфэ къэсфи, сыуІигъэ.

АшІошъ хъугъэп.

— Адэ ар сымыуІигъэмэ мы бжъэу шъузэхъохъугъэр ерэгъуиІ. СыукІыгъэу зыхъуІе бжъэр къэрэбагъу, къышъхьащырэІи.

Бжъэр къапщти, из къэхъуи къышъхьащыІигъ.

Нартыхэр етІанэ зэхэгъагъэх.

— Сятэ шъууІигъэ, лъыуасэ къысэшъумыт хъущтэп, — ыІуи Пэтэрэз нартхэр ригъэзыгъэх.

Нэгъой шыгу кІуи, Пэтэрэз теІысхьагъ.

— Тхъур цацэІе жъугъажъэу къыдэшъухьыемэ лъы уасэм хэзгъэхьащт. Щыбзэ Іе псы къыдэшъухьыеу сежъугъашъомэ лъы уасэм хэзгъэхьащт. Щэбарэу кулъэмыджыпхъэ къэжъугъотымэ, лъы уасэм хэзгъэхьащт. ХьамщкІутІэ шыг пшэ закъо хъунэу къэжъугъотымэ, лъы уасэм хэзгъэхьащт.

Ахэр ашІынэу афзэшІоІигъэхэп.

— Ащыгъум, нартхэр, шъузэхэхьаны, шъузэрэуІеулъыр шычапэм нэсэу хъумэ лъы уасэу сштэн, — ариІуагъ Пэтэрэз.

Нартхэр зэрэуІеу зэхэтэу Саусырыкъо ахэхьагъ, ахэплъэшъ ащымыщ зыпари ахэтыгъэп, ау зэрэуІих!

— Сыда шъузыфызэрэуІырэр? — ыІуи яупшІыгъ.

— Ятэ илъы уасэІе Хъымыщыкъо Пэтэрэз тыригъэзыгъэзы, тызэрэуи — къыраІуагъ. — ШырлъыкІэпсы хъумэ лъы уасэ ыштэнэу къытиІуагъэзы тызэрэуІижьы.

— Зэ зыжъугъэбыяу, — ыIуи Саусырыкъо заор зэпигъэугъ.

Саусырыкъо ощхы фабэ къыригъэщхи, лъэу тыдэIе щыIэри къыугъоий, хъуатэм къыдигъэхьагъ.

— Макъэ ежъугъэIу, — къариIуагъ, — къэрэкIуи ерэплъ.

Пэтэрэз къэкIуагъ ыIи хэхьагъ. Саусырыкъо къызелъэгъум:

— Мы Iиман зимыIэм тхьагъэпцIыгъэ горэ ышIагъэщтын, — ыIуи къамыщымIе лъыр зэIигъэзыIигъ.

Лъыр зызэIегъэзыIим псыр къыдэшэягъ.

— Шхъухьэ къысишIагъ, — ыIуи Саусырыкъо рифыжьагъ. Хым шIунэси, псыщыкIо цуакъэ зыщилъи, псым шIутехьагъ.

Пэтэрэз янэ дэй къэкIожьыгъ.

АуIинэу нартхэр ыуж къихьагъэх. Шыг псаум ыкIыIу теупсыIигъэу ыIэпэкIитIу унэлъапэм IегъэIигъэу шыещтыгъ.

— ТэгъэуIи, — аIуи, ныоу зыпIугъэм ыуж ихьагъэх.

Ныор къытрагъэнэн амылъэIеу, зы заулэ пылъыгъэх. ЕтIанэ нартыхэр екIодылIэнэу ышIошъ агъэхъуи, аригъэуIинэу ныор къытырагъэнагъ.

— Сэ синэпэлъэгъу зытефэрэщэр ары нахь зыуIищтыр, нартыхэр шъузэхэхьагъэIи шъууIин шъулъэIищтэп.

Ар шыгым телъэу шыещтыгъ.

— ЩабзэмIе унэ исэуты, — ыIозэ, ынитIуи ригъэупIыцIи, ыгъэшыягъ. Зытешыягъэ шыгым пшэхъурэ IяпсэрэIе тырапхыхьагъ.

Нартхэр щагум дэуцохи, зэрэгъэхьалыбалыкъыгъэх. А хьалыбалыкъ макъэм Пэтэрэз къыгъэущи, къызыщыхъушъути мо шыг пэIитIур зэрэтепхыхьагъэу къэтэджи, унэм къашIуиIигъ.

МоIе оу, мыIе оу зиухьэу дэуцуагъ. Ай ихьалбалыкъ макъэ ыгъэщтагъэу, ныоу зыпIугъэр унэм къиIигъ. Ай инэплъэгъум тефэу уагъэ, шхончым Пэтэрэз ыуIигъ.

505. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

(Бжъэдыгъу текст)

Зэгорэм, нарт Хъымыщ Сэхъэфэр шакIо дэкIыгъэу, хьарышэу зиплъахьэу нарт губгъом итзэ, шъыхьы горэ къачъэу ылъэгъугъ.

Хъымыщ Сэхъэфэр, шъыхьэр шконч огъум къихьэмэ єон ихьисапэу щысызэ, лэучэцІэр зэхафи, ащ ылъакъомэ азыфагу испылІ горэ къычІэлъэтыгъ.

Нартэр кІуи, шъхьарыуцуагъэу, шъыхьым ышъо тезыхырэ лІыпщ цІыкІум кІэлъырыхьагъ.

— КъыкІэогъу! (Джыри ащ фэдэ огъот!)

— Къеблагъ, тхьауегъэпсэу!

ТІори зэдеІэхэзэ шъыхьым ышъо тырахыгъ. Ащ ыужым, къелъэІуи, испыпщ цІыкІум ригъэблэгъагъ.

Исп цІыкІум пхъу дахэ иІагъ. Ятэ чІыпІэ горэм кІонэу щытыти ифэІо-фашІэхэмджэ хьакІэр къыгъэрэзэнэу къыриІуи, ежь дэкІыгъ.

Пшъашъэм ылъэкІ къымыгъанэу, хьакІэм ынаІэ тыригъэты зэпытыгъ. Аузэ пшъашъэмрэ Хъымыщ Сэхъэфымрэ нэІуасэ зэфэхъугъэх. Хъымыщ лъэшэу пшъашъэр ыгу рихьыгъ, адырэри къыдэкІонэу къыриІуагъ:

— Орыджэ сэ шъузы сыхъут, ори лІы ухъут. Ау зы гущаІэ — «мыгъо цІыкІу» е «шхъуахь цІыкІу» — къызысапІорэ нэужым шъхьагъусэ сыфэхъужьытэп. ПІалъэ зэфашІыгъ. ЕтІанэ къылъыкІуи, къыщи къэкІожьыгъ.

* * *

Исп-гуащэм ышъо кІалэр хидзагъэу, хьакІэхэр къыдэхьагъэх. ЗекІо кІонхэу щытхэти, гъомылэр гуащэм ышІынэу раІуагъ. ХьакІэхэр гъогу техьатыти, гъомылэм дэхъыжъэхи, кІалэр упчІакІо пытым агъэкІуагъ.

— Джыдэдэ къэсэухы пэт, — къыриІуагъ.

ТІэкІурэ зежэхэ нэужым, етІани кІалэ аІофытагъ.

— Джыдэдэм мары къырясэгъэхы, — къариІожьыгъ.

ЕтІани бэкІаерэ зыщэсыхэ нэужым, Хъымыщ Сэхъэфэр хъыжъаІуи, ышъхьэ хьакІэщым ригъэщи: «Мыгъо цІыкІор шъыдэу бэрэ пэти, мы шхъуахь цІыкІор шъыдэу бэрэ пэти», — ыІуагъ.

ІанэхэР къырахьыжьэгъэхагъэх, гуащэр ІанэР къэзыхьыхэрэмэ къадикІыгъэу къакІоти, лІым игущыІэхэр зызэхехыхэм псынкІэу ыгъэкІэрахъуи, ихьажьыгъ.

* * *

ХьакІэхэри Хъымыщ Сэхъэфри зекІо кІонхэу дэкІыгъэх.

Исп-гуащэм кІалэ къыфэхъугъ.

КІалэу къэхъугъэр кІэлэ къабзэу, кІэлэ дахэу, нэпкъ

пэпкъ тэрэз иІэу, непэзмафэм уеплъыгъэджи уемызэщынэу щытыти «Пэтэрэз» цІэу фаусыгъ.

Янэ губжыгъэу щытыти (лІым иІо зэримыгъэшъыпкъэжьыгъэм пае) Пэтэрэзым быдзыщэ Іуимыгъафэу, ежьи ядэжьы кІожьыгъэ. ЦІыфхэр зэхахьэхи, янэ елъэІугъэх: кІалэр ыпІунэу. Ау ащ ялъэІу къымыгъэразэу «сэ быдз езгъэшъотэп, быдзыджи, чэмыщэджи, мэлыщэджи псыцущэджи шъупІу хъутэп. Хэти ыбыдз, сэ сием нэфэшъхьаф, ежь кІалэр ешъотэп. Дэе кІаблэджэ (дэжъые чъыгым мастэм фэдэу пытымджэ) ащ ыпсыджэ шъупІумэ хъут», — къариІуагъ...

* * *

Нартымэ Пэтэрэз ятэу Хъымыщ Сэхъэфэр къаукІыгъ.

Лъэуасэ нартмэ къызэратемыфэжьыным фэшІы, ащ ипэгъокІэу, зы нэбгрэ афипІун ихьисапэу Жъокъоянэм Пэтэрэз сабыир ыдэжьы ыхьыгъ.

Хэшъаем ипытэр — кушъэ бгъуитІоу, Іэнаем ипытэр — кушъэ нэтІитІоу, бланэмэ атхыцІашъор — кушъэпсихэу Жъокъоянэ Пэтэрэзэр кушъэм къыхипхагъ.

КІалэм зикъудый, кушъэ нэтІитІор къыхикІыкІи, зигъэкІылъи, кушъэ бгъуитІор рикІыкІэхи,

ЗыкъыІэти кушъэпсихэр къызэпичи
Зигъэчынэу джэхашъоми къытехьагъ.
Жъокъоянэ тхьакІумрыгъути,
Гу къылъити: Синэфын!
Укъэхъумэ лІы ухъун,
Нартыжъхэри о лъэпкъынчъэ
ОхъулІэн, — еІо,
Къамыланэм къыдеІулІэшъ
Инджыджыжъыем ащ къыдедзэ.
Къамланэр Инджыдж нэпкъы
Нарт Іахъомэ къыщагъот,
Нарт Іахъомэ къамыланэм
Пэтэрэзэр къыдахыгъ,
Іэхъо пщыпІэм кІэлэцІыкІор
Нарт Іахъомэ рахьылІагъ,
Зы къунани къыратыгъ,
Икъунани «Дул-Дулыр» къыфаус.
Илъэсихэ нарт Іахъомэ ар къахэс.
Шым къешэсышъ, Пэтэрэзэр
Барсые губгъом къелъэразэ,
Пщы-Марыкъо Барсые губгъом
Пэтэрэзэр къыщыІокІэ

— Тэ укъэкIыжьрэ, сипщы тат, — къыщыреIо.
— Хъымыщыжъэр зысэукIым,
ЛIыхъу къупшъхьэм
Сичэтацэ къыIуигуагъэти
Лъэпшъ дэжьы къэсхьыгъагъ,
Къезгъэлъыгъэу
ТIопсахьи къезгъэшIыгъэу сыкъэкIожьы.
— Уимаисэ себгъэплъына, сипщытат?!
Чатэм ыпэ Пщы-Марыкъо къыфещэи,
Дул-Дулэр — шы Iушышъ къыкIэбгъулъы,
Пэтэрэзэр сэ ихыгъэм къыбгъодехы.
Пщы-Марыкъо чэтэ Iапшъэр къызещэим
Дул-Дулэр шы лъэшыти къыбгъодахьи,
Пщы-Марыкъо имаисэ къыIэкIихи,
Пщы-Марыкъо Барсые губгъо щырифыжьи
Хы къумашъхьэм нигъэфиси,
Хы къумакIэм дырифэкIи —
Ишышъхьэджэ зыкъыщешI,
ИшыкIэджэ щыкIэкIыжь.
Псым хэзыдзэгъэгъэ Жъокъоянэм къекIолIэжьыгъ.
— Синэфынэ къэкIожьыгъ», — еIошъы, мэгушIо,
ДэнапIэм ишIури къыфыредзыхы,

Пэтэрэз:

— Жъокъоян, нарт сэнашъо сыкIот, — еIо.

Жъокъоян:

— Синэфын, нарт сэнашъо о умыкIу,
ДэнапIэм зыхэгъакIи зыгъэрэхьат.
ДэнапIэм Пэтэрэзым зызхегъакIэм хэчъыягъ.
Жъокъоянэ ащ кIэкIэкIошъи, нарт сэнашъомэ адэжь кIуагъэ:

Пэтэрэз:

— Нартыжъхэр, шъуезэрэгъашкэ, шъуезэрэгъашъо
Моджэ шъузыукIытэр къэкIожьыгъэу щыс!..
Нартхэр ыукIыныхэ зэхъум, лъыуасэу Iофыгъуибл афигъэуцугъагъэр:
Ашъхьэ фыжьэу хьэ къэришъ;
Ашъхьэ шIуцIэу хьэ фыжьишъ;
Уашъом лъэоер ешъудзынышъ шъудэкIоет;
Тхъужъожьыгъэр цацэм пышъулъи къысфэжъугъажъ;
Щыбзэмджэ псы къэшъухьи, сежъугъашъу;

Дарыеу шъуиIэр зэфэшъухьыси — Хьарам Iуашъхьэ шъухьыри къыщыжъугъэст, хыжь хъужъым щыкIэжъугъэпщи, стафэр папыщым изэу къысфэшъухьыжь;

Щэмбарэу пчъэ пхъэмбгъу закъо къысфяжъугъэшI.

506. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИХЪИШЪ

(Шапсыгъэ текст)

Пэтэрэз ятэу Хъымыщ ылъэпкъыджьэ натэу щытыгъ. Хъымыщ кІэлэ зикъэмышэу, нахь лІэбланэ умыгъотыжьынэу, къыкІуахьырэри бэу Нат хэгъэгум исыгъ. Хъымыщ Испы хэгъэгум (сІыф сІыкІу лъэпкъыхэр зэрысыгъэ кІапІ) кІуагъэу исп пшъашъэ горэм нэІуасэ фэхъугъагъ. А пшъашъэр псэогъукІэ ыгъоты шІоигъоу зепсэлъыхъом, пшъашъэр апэрэмыджьэ къыдэмыкІонэу къыриІуагъ. Ар аущтэу пшъашъэм къызэрэриІуагъэр нат Хъымыщ шІошъхьакІоу хъуи, ежьыри лІы хафэу щытыти, ишъыпкъэ зырехьылІэм, етІуани мырэу щытэу пшъашъэм къыриІуагъ:

— Сэ о узэсымыпэсыжьэу щытэп, сыбдэкІон, ау сэ сызыщыштэрэр зы пкъыгъо.

— Шъыд узыщыштэрэр, къаІо — ыІуи Хъымыщ пшъашъэм еупкІыгъ.

— Сэ сытІыф цІыкІу лъэпкъ, псэогъоу тызэрэгъотымэ, «мыгъо сІыкІу» къызысапІорэм, сэ сышъхьакІощтапх, шъхьакІоу сщыхъущт. Арэу зыхъуджьэ ащ къыхэкІыджьэ усшІокІодыкъомэ сэІуи, джьащ сыщэщтэ нахь, нэмыкІ Іофым хэлъэу щытэп, — ыІуи къыриІуагъ испы пшъашъэм. Пшъашъэр зытещтахьырэр Хъымыщ зызэхехым, егъашІэм «мыгъо цІыкІу» римыІонэу къэрар дишІи пшъашъэр къыщагъ, илъэс заулэрэ зэдэпсэугъэх. Хъымыщ лІы хэтакІоу щытыгъ, дэкІыти къэтыщтыгъэ, загъори шыу куп игъусэу къыдэхьажьэуи къыхэкІыгъ. Испымэ япхъу бзылъфыгъэ хъупхъэу щытыти ащ фэдэ куп къыдахьэми псынкІэу ашхыщтыр къыгъэхьазырэу щытыгъ, Хъымыщи лъэщэу ар ыгу рихьыщтыгъэ. Джьаущтэу зэгурыІожьыхэу щыІэхэзэ, зы мафэ горэм шыу куп игъусэу къакІуи Хъымыщ къыдэхьажьыгъ. Купэр лъэщэу пшъыгъэу, мэлакІэ лІагъэу щытыти, шІэхэу къыгъащхэмэ шІоигъоу шъузым риІуагъ. Шъузэр ыпэджьэ игугъу къызэрэтшІыгъэу, шъуз дэгъути, ишъыпкъэу Іофым ыужь ихьагъ, ау ежь Хъымыщ ышІуабэ мэшІаІоти, ежь шІоигъо уахътэм тэкІу зыблэкІьым шъузым дэжь ихьи мырэущтэу риІуагъ:

— ШІэхыба, мыгъо сІыкІу, шъыдэу бэрэ нэпэрэмджьэ упылъыгъ...

Хъымыщы «мыгъо сІыкІу» бзылъфыгъэм римыІонэу унашъо дишІыгъэти, псынкІэу ар ыгу къэкІьыжьи кІэгъожьыгъэу купым дэжь псынкІэу къэкІожьыгъ. Шъузэр ар

зэуи къызыхимыгъэщэу, купэр дэгъоу къыгъашхи, ыгъэшхэщтэр зегъэшхахэм, бзылъфыгъэр бзылъфыгъэ дэгъоу, ыІуагъэр ыгъэцэкІэжьын ылъэкІыынэу, сІыф хэкІьэу щытыти Хъымыщ мырэущтэу риІуагъ:

— АІ, ухэукъуагъ, Хъымыщ, осІогъагъэр хъугъэ, узэпэщ, — ыІуи испымэ япхъу ядэжьы кІожьыгъэ. Хъымыщ сыдэу зешІи амал фэхъужьыгъэп, бзылъфыгъэр ытыщ кІожьыгъэ. Испымэ япхъу ышъо кІалэ хэфагъэу икІыжьыгъагъ. Нат Хъымыщ шъхьазакъоу хэтызэ, Пщы-Марыкъу аІоу зы мэхъаджьэ горэ щыхьагъу къыфэхъуи, Хъымыщ а мэхъаджьэм къыукІьыгъ. Ежь Хъымыщи лІы пхъашэу щытыгъ, ау инасып текІонэу хъугъэп. Хъымыщ лІы пхъашэу зэрэщытыгъэм пае, ащ хэкІьыгъэу испмэ япхъу ышъо хэлъ сабыир къэхъоу зыгорэджьэ ар шъао хъумэ, текІодылІэн аІуи, Пщы-Марыкъо икуп щтагъэ. Ащ къыхэкІьэу хэгъэгу унашъо зырагъэшІыгъ, Іофым тегущэІагъэх. А Іофым зытегущаІэхэм мыр хагъэунэфыкІьыгъ: «Хъымыщ лІы хафэу, пфимыгъэгъунэу щытыгъ, исп лъэпкъэр пІони ар нэгъукІыцэ лъэпкъ. Ау зыхъуджьэ итІумэ ахэкІьыгъэр къызэхъуджьэ, натыжъмэ ялъэпкъ лъэпсэкІодэу екІодылІэн. Ар шъаоу къызыкІэкІьыджьэ, испымэ япхъу телъэІуни, кІалэр къызэрэхъугъэм тэтэу пІурэу къэтхьын. Тинасыпымэ кІалэр къэтхьэу зытпІуджьэ, типІурэу хъумэ, шъобжь къытихыжьынэп, къытщыукІьытэн», — аІуи игъоджьэ зэкІэм зэдащтагъэ. ЗыпІущт шъузыри агъэнэфагъ, а шъузым Жъокъоян цІэу фаусыгъ. КІалэр зэрапІущтым тэтэу зэкІэ ищыкІьагъэр агъэхьазырыгъ, хэгъэгу Іофэуи зырагъэшІыгъ. КІалэр къэхъугъ, зэраІуагъэм тэтэу шъаоу къыкІэкІьыгъ, ащ анаІэ тетыти, лІы гъэнэфагъэхэр зыхадзи, испымэ япхъу дэжь агъэкІуагъэх. ЛІэу агъэкІуагъэхэр шъузым елъэІухи, кІалэр пІурэу къыІахыгъ. КІалэм Пэтэрэз цІэу фаусыгъ. КІалэр зэпкъэу къахьи, Жъокъоянэм ыпІунэу ратыгъ. Кушъэр ямышІыкІэу, ищыкІэгъэ Іэмэ-псымэхэри хьазырыти, ащ лъыпытэу кІалэр хапхагъ.

Пэтэрэз кІэлэ закъоу зы гоуз, гоузишъэу зэкІоцІылъ, ныбэ илъэу ятэ лъы химыгъэн. Анаем ипытапІэхэр зикушъэ натІ. Хэшъаем ипытапІэхэр зикушъэ цэгитІу. Бланэмэ атхыцІашъор зикушъэпс. Щэбаем (щэмбарым) идахэр зикушъэ бэщэу Хъымыщыкъо Пэтэрэзэр Нат хэгъэгум ыкІуачІэджьэ Жъокъоянэм ыпІущтыгъэ. Пэтэрэз кушъэм хэлъызэ хэпшІыкІьэу ины хьазыр хъугъэ. Зы мафэ горэм, Пэтэрэз чыеу кушъэм хэлъэу, Жъокъоянэр кІалэм дэжь щысэу, ошІэ-дэмышІэу кІалэр къэущыгъ. КІалэу къэу-

щыгъэм, лъэщэу зызекъудыим, ущ фэдиз зипытэгъэ кушъэр умышIэжьынэу зэхигъэтэкъуагъ. Апэу зызекъудыим кушъэ нэтIитIор къыхикIыкIыгъ, зызегъазэм кушъэ цэгитIор, зыкъызеIэтым кушъэпситIори къызэпиутыгъ. Пэтэрэз зигъэчынэу джэхэшъогум къытэчэразэ.

Жъокъоянэ шъузы Iущыти Iофым гу лъитагъ.

— Синэфын, укъэхъумэ лIы пхэкIьын,

Натхэри лъэпкъынчэу къыохъулIэн, — ыIуи Жъокъоянэр ыгъэщтагъэу тIэкIурэ щысыгъ. Жъокъоянэм зиушъэфи, сIыкIу-сIыкIоу унэм икIьи, хэгъэгу унэшъошIэу натмэ яIэ лIы купымэ адэжь кIуагъэ. А мафэм натхэр санэм езэрэгъашъохэу щысыгъэх. Нат сэнашъомэ а мафэм къаҳахьэ, нат сэнашъомэ а мафэм Пэтэрэзым дилъэгъугъэр къареIо. Ежь Жъокъоянэр зэрэщтэрэр купмэ ариIуагъ. Натыжъыхэу хэгъэгум иунэшъошIэу зэхэс купмэ Жъокъоянэм мырэущтэу къыраIуагъ:

— О Жъокъоян, ар зилъэщыгъэу къэпIотагъэр къызыхъурэм, ори ащ амал уфэхъунэп, тэри тыфэхъужьынэп, зэрэ Нат хэгъэгоу текIодылIэн, ау зыхъурэм зэрэфэгъэкIодэу гъэкIоды. Джьащ тетэу Жъокъоянэм пшъэрылъ къыфашIы. Пэтэрэзы икIодыкIьэу хъущтым еусэнэу Жъокъоянэм пшъэрылъ къыфашIы. Пэтэрэзы икIодыкIьэу хъущтым еусэнэу Жъокъоянэр къэкIожьи, Пэтэрэз къыхехы. Пэтэрэз фыжьы къабзэхэр рищэкIьи, Жъокъоянэм дихыгъ, ау сабыир ыпIугъэти фэукIьыгъэп, «чапIэ горэм схьыни къыщысынэн, мыхъуми нат Iахъо горэм ыщтэн», — ыIуи Инджыджым Пэтэрэз къынегъэси, ИнджыджыкIэм щыкIедзы. Нат Iахъохэр Iэхъо пщыпIэкIэ дэкIьыгъэхэу шъофым илъыхэти, нат Iахъохэм Пэтэрэзыр къагъотыгъ. КIалэр зыщыщыри амышIэу, Пэтэрэзыми гу лъамытэу, ащти нат Iэхъо-пщыпIэм къырахьылIагъ. Нат чэмахъомэ, «кIэлэ дэгъу дгъотыгъэ», — аIуи, егугъухэу ыкIи агъашIоу аублагъ. КIэлэцIыкIум зы щыкIэ гори ратыгъ. А щыкIэм Дул-Дул фаусыгъ. Пэтэрэз лIыпкъ еуцофэ Iэхъо пщыпIэм щаIыгъыгъ, щыкIэу ратыгъэри щы хъугъэ. Пэтэрэзыр щым ещэсымэ дэкIьэу, зыкъиплъахьымэ къыдэхьажьэу хъугъэ. Зэрихабзэу Пэтэрэз зы мафэ горэм щэси дэкIьыгъ, лъыкIотаIуи Барс ягубгъо къихьажьыгъ. Пэтэрэз а мафэм Барсы губгъом итызэ, Пщы-Марыкъу зыфаIорэм IукIагъ. Пэтэрэз ащ лъыпытэу Пщы-Марыкъом гуахьи, — гъогу мафэ уежь апщи, — ыIуи риIуагъ. Пэтэрэз ежь кIалэти, а лIэу зыIукIагъэм хэгъэрыеу зыфишIыгъ. Хэгъэрыеу зыфишIыгъэу кIозэ, Пщы-Марыкъом Пэтэрэз еупкIыгъ:

— Ситат, тыдэ укъикIыжьыра?

— Лъэпшъ дэжь сыкъекIыжьы сишъау,

Хъымыщыжъэр зэсэукIыым, иныжъыпкъым сичэтацэ къыIуикIыгъагъэти, Лъэпшъы дэжь схьыгъагъэ.

— Къыпсахьыжьыгъа адэ?

— Ары, щэпсахьы къезгъэшIыгъи къэсэхьыжьы, — ыIуи къыриIуагъ. Пэтэрэз ятэ ежь къышIэжьыщтыгъэп, ау Хъымыщ зэрицIагъэр къешIэжьы. Пэтэрэз ятэ аукIыгъэми ышIэщтыгъэп, ауджьэ лIагъэ шIошIыщтыгъэ. Ау мыщ дэжьым, Пэтэрэз ятэ зэраукIыгъэр ыкIи зыукIыгъэр къышIагъ. Пэтэрэзэр, гузакIэу, къызэкIэкIонэу щымыты лIыти, мо зыIукIагъэм Хъымыщ ыукIыгъэу къызыкIэкIыым, ар ыукIыжьынэу ыгу къихьагъ.

— Ситат, уичэтэ псахьыгъэ сыгу фэдаIоп, моу зэ уичэтэ псахьыгъэ сегъэплъ, — ыIуи Пщы-Марыкъом риIуагъ. Пщы-Марыкъом чэтапэр къыфигъази къызфещэим, Дул-Дулыр щы Iущыти, кIэбгъулъи, чэтацэм Пэтэрэз ригъэIагъэп.

— Уичэтэ тыкIыэ сыгу фэдэп, ситат, уичэтэ Iапшъэ къэгъаз, — ыIуи риIуагъ. Ичэтэ Iапшъэ къызегъазэм, Пэтэрэз лIы ябгэти, Дул-Дулыр щы лъэщти, псынкIэу Пщы-Марыкъом къыголъади, ичэтэ Iапшъэ ыубытыгъ. Пщы-Марыкъо ичатэ къыIэкIехы, Пэтэрэз чатэр къызыIэкIахьам, Пщы-Марыкъоу ятэ зыукIыгъэр ыукIыжьынэу филъыгъ. Пщы-Марыкъуи къышIи псынкIэу ежьэжьыгъ. Пэтэрэз Пщы-Марыкъор къырифыжьи, хыкъумашъхьэм къыдырифэкIьи, хы къумакIьэм къыщыкIахьи, ипчышъхьэ шакъоу къегъаIэ. Пщы-Марыкъор а мафэм къегъэкIьэзэзы, ынэбзыц а мафэм къегъэупIапIэ, имыгъоу а мафэм Пщы-Марыкъом пегъодзы. ШыплIэмджьэ Пщы-Марыкъор щым тесыгъа, темысыгъа умышIэжьынэу редзыхы. Пэтэрэз а мэфэ шъыпкъэм Жъокъоянэм къыфыдэхьажьы.

Синэфынэ къэсыжьыгъ еIуи Жъокъоянэр мэгушIо. Пэтэрэз Дул-Дулым IаплIэ къорэгъуджэ рехьыхы. Ордэ унэм а мафэм къырехьажьы, дэнапIэм а мафэм хегъэтIысхьэ. Жъокъоянэм Пэтэрэзым а мафэм сэнэфыбжъэ къыреты. Сэнэфыбжъэм а мафэм регъашъо. Нэшъо тышъо дэгъум Пэтэрэз ыгъэчыи Жъокъоянэр кIэкIьэкIьи, нат сэнашъомэ адэжь макIо ыкIи моущтэу ареIо: — натыжъхэр мафэ къэси сэнэфым шъуешъо, шъуутэшъуагъэу шъузэхэс, мыдыджэ синэфынэ къэсыжьыгъ, натыджьэ лъэпкъыджьэ шъуишIыщт, — ыIуи натыжъхэмэ зареIом, а мафэм натыжъхэм сэнэфыбжъэр аIэкIигъэзыгъ.

Натыжъыхэр Пэтэрэз икIодыкIьэу хъущтым егупшысагъэх: натыжъхэм Пэтэрэз мафэм къызыхащи, сэнэфыбжъэр къыщыратыгъ. Пэтэрэз сэнэфыбжьэм рагъашъуи мыр къыраIуагъ:» — Пэтэрэз утфэщэсын, Басий губгъом узихьаджьэ, Дул-Дулым цIэлъэ-кIуалIэу зэребгъэщын, кIэпщэогъу а мафэм епхын. Пщызэжъы щыпс хэгъахьэ укIон. Къытфхэбгъахьэу укъэкIожьымэ, натхэмджьэ тэ лIыгъэджьэ ар тлъытэн, ау тфэбгъэцэкIэнэу непэ пшъэрылъ фэтэшIы», — аIуи къыраIуагъ.

Пэтэрэз а пшъэрылъэу натыжъхэм къыфашIыгъэр ыгъэцэкIэнэу Дул-Дулым къекIьэси Бас ягубгъом къихьагъ.

Дул-Дулым цIэлъэ-кIуалIэу зыригъэщи, кIэпщэ огъу а мафэм щырихыгъ. Ащ ыужь Пщызэжь псыхэгъахьэ зыIуахьэм:

ЦэпэкIьиблы къарикIыгъэр къыщыIукIи,
Утэкiибл а мафэм щырилIыхи,
ПкIэгъолишъэ а мафэм псы щырегъашъо.
Пэтэрэз Барсы губгъом къызехьэжьым,
Дул-Дулыр онэгу нэкIэу къытIупщыжьи,
Дул-Дулыр онэгу нэкIэу
натыжъхэм а мафэм къыщаты.
Натыжъхэр сэнэф кIадэм шъхьащэуцо,
Натыжъхэр сэнэф кIадэм епсалъэ.

Пэтэрэзы шъухъоджэ-сыджэ зыкъешIы, нат сэнашъомэ а мафэм къахахьэ. Пэтэрэз ыбгъу щытым цIыкIу-цIыкIоу едысы, ыцэгэ нэлъищ а мафэм щыхегъэкIы. Ыпэ щытым цIыкIу-цIыкIоу теIукIэ, а мафэм ащи ытхыIупкIэ щызэрегъэхъушъуты. Натыжъхэр зэбгырыхъушъутэу сэнэф кIадэм къышъхьэщырэхьэх.

— Натыжъыхэр сэнэф кIадэм шъушъхьащырыт, натыжъхэр сэнэф кIадэм шъуепсалъэ, пцIы фэшъхьаф къэшъумыIу. Пщы-Алэджьы къэбарыбэ къыщеIуатэ, пщы-Озэрмэджым мыхъуныбэ реIотылIэ, пщы-Аслъанышъ зыщытхъужьыр икIас, Саусэрыкъо пцIы бэдэдэ реIотылIэ, сэнэф кIадэр кIэдакIэм щегъэразэ. О натыжъхэр шъукъэдаIу:

— Хым сикIьи, пчыкIэ закъор силъэмыдж, хым сыкъекIьижьи Барсы ягубгъо сиджьэгупI, Тхьаищапэм сиунэ щясэгъэшIы, сиунэгум есэгъашъо. СиунэIу инышъоджьэ ясэгъэшIы, сиунакIэ иныпкъ пкъэухэр кIэсэгъэуцо. Сиунашъхьэ иныжъ пкъэумджьэ ясэгъабгъэ, сиунэпкъ иныжъ цагэхэмджьэ ясэгъэшIы. Иныжъхэр мэзахэмджьэ сэгъэхы, иныжъхэр мэзахэмджьэ сэгъэгъуагъо,

иныжъымэ ячэмахъохэр пэнапцIэм хэсэгъэзащэ. Пщэу сэукIыымэ Пщы-Марыкъор анахь хаф.

— Пщы-Марыкъор тэ къэохи о?

— Пщы-Марыкъор Барсы губгъо щесфыжьи, хыкъумашъхьэм къыдесфэкIьи, хыкъумакIэм сыщыкIахьи, ипчышъхьэ къысегъаIэ, штамлэшхъо усэу къегъэлъалъэ, сыпэбзыцитIу алахьым егъэупIапIэ, слъэкIьэпитIу а мафэм егъэкIэзэзы. Симыгъо пэсэгъодзы, зы ины пчышъхьэ есэдзэкIьы, Пщы-Марыкъор ищыпэджьэ есэдзыхы. Ситопыжъ алэщийджьэ зэрясэгъащэ, шэуан шыгу а мафэм зясэгъэщае, ситопыжъ а мафэм ясэгъэлъэкIы, гын огъу тIокIитIор рясэгъэтакъо, Гъуд-Гъудэу, Гъуды къалэм сыIохьа. Ситопыжъ а мафэм сэгъэгъуагъо, гыны гъозым сыдыхэтэу сыдачэ, кIыгор сэгъэлъалъэ. Пыидзэр къызыщынэсыным сичыбзэжъэр ясэтIупщы щысэгъабзэ, чыбзэжъыр а мафэм тыгъужъ бынэу щысэгъэIуцацэ.

507. НАРТ КЪЫМЫЩ И ХЪЫБАР

Адыгэ хэкум ис Кощхьэблэ къуаджэм щатхыгъэ текст)

Нарт Къымыщыр зекIуэлIт, лIы бланэт, иныжъхэм я нэр яхуигъаплъэртэкъым. Ар зэгуэрым зекIуэ кIуауэ кIуэдащ, къэкIуэжакъым. И фызыр лъэрмыхьэу къэнати, лъхуэри щIалэ къилъхуащ. Къымыщ и ныбжъэгъуахэм ар щызэхахым, къакIуэхэри щIалэ цIыкIум «Къымыщ и къуэ Къымыщ» цIэу фIащащ.

Хэт къамэ, хэти шы къыратхэри зэбгырыкIыжащ. Къуй цIыкIухэм нэплъэгъуэ яритыртэкъым.

Зэгуэрым къуий гуэрым езауэри игъэгъащ.

— Дэ укъыдэмызауэу уи адэр зыщыкIуэдар къэпшIащэрэт, — жиIащ Къуийм. Къымыщым а псалъэр и щхьэм ихьэри щхьэхьу я деж кIуэжащ. КъыщIэхьэри и анэм зыхуигъэзащ:

— Си ныбэр мэуз хьэ мэрамысэ схуэшIи къысхуэхь, шIэхыу! — жиIэри. И анэм ищIри къыхуихьащ.

Къымыщым жиIащ, и анэм жыриIэри:

— КъакIуи къыздэшх! — жиIэри, и анэр къигъэтIысащ. Мэрамысэм зэрыхэIэбу, Къымыщыр епхъуэри и анэм и Iэр щыхихуэм, ис хъури кIиящ:

— Сыт ухуей, сумыгъэс! — жиIэри.

— Си адэр щыкIуэдар, икIуэдыкIар къызжыIи узутIыпщынщ, — жыриIащ.

— Уи адэр зыми иукIауэ белджылы иIэкъым, зекIуэ кIуауэ, и шыр къэкIуэжри езыр къэнау, нобэми ныжэбэми макIуэр, — къыжриIащ.

— АтIэ, сежьэ нущи Iэщэ, фащэ, шы, гъуэмылэ къызэт! — елъэIуащ. Псори хузэригъэпэщри, ежьэн щыхъум, и анэм жиIащ.

— Мы шыр хуит щIыи, уи адэр щыкIуэдам уихьынщ. Мы шыращ уи адэр щыкIуэдам зытесари, абы ещIэр ар къыздэнар.

Абы адэкIэ Iуэхур икIэм нэсу зэхыумыгъэкIыу тэмакъкIэщI ухъуу мыхъумыщIэ къыумылэжь, Iуэхум уемыпIэщIэкI, егупщысауэ Iуэхур къэлэжь, си щIалэ, гъуэгу махуэ! — жиIэри иутIыпщащ.

КIуэм-лъеиуэрэ, иныжъищым зы бзылъхугъэ гум ирапхауэ, бзылъхугъэр гъуэгыу яшу ирихьэлIэри Къымыщыр елъэIуащ:

— Мы цIыхубз тхьэмыщкIэр къэвутIыпщыжъ, амал иIэм, — жиIэри.

— Сыт уэ къыувыр, мыхъунум уэри удэдгъэкIуэнщ!— жаIэри зыр гум къелъащ, къыщелъэм, и джатэр къырихри еуэри абы и щхьэр пигъэлъэтащ. Адрей тIур къырихури:

— Гум щIэщIа шыр щIэфтIыкI, — жиIэри щIыригъэтIыкIри, — шыр кIэрыфщIэ гум, — жиIэри кIэращIащ.— Фэ тIум зыщIэфщIи, мы фызыр къыздифшам фшэж! — жиIэри ящIэгубжьащ. Езыр гу ужьым къиувэжри, къамышыр фызым иритащ:

— ПлъэкI къыумыгъанэу неуэ! — жиIэри.

КIуэжхэурэ къуажэбгъум нэсыжауэ жылэм къыщалъагъум «иныжьхэм аргуэру къагъэзэжащ», — жаIэри къуажэм дэлъэдэжахэщ. Къуажэм дихуэри, фызри иригъэкIыжри иныжьитIыр кIапсэ быдэкIэ ирипхащ. Къымыщыр зэпсыха шыр иутIыпщри занщIэу кIуэри бом щIыхьащ. Къымыщым гурыщхъуэ ищIащ: «Си адэр зыукIар мы унэм щIэсщ», — жиIэри.

А унэр зейр нарт Пщыбэдынокъуэт, иныжъ бий иIэхэти, къакIуэхэри хьэлэчу къызыхаупщIатэри и фызыр ирахьэжьауэ яхьу, Къымыщыр зэрихьэлIар арауэ къыщIэкIащ. Пщыбэдынокъуэм и деж щIыхьэри, укъимыщIэу лъэрымыхьу хэлъти, «хъужыхукIэ и гугъу сщIынкъым, си анэми «Iуэхум уемыпсынщIэкI» жиIащ» — жиIэри хъужыным пэплъэу, щIэпщакIуэм хэсурэ нэхъыфI къэхъуауэ баш иIыгъыу къыщIэкIри бомкIэ кIуащ. Къымыщ и шыр зэрилъагъуу, и пщэм зыридзри хуабжьу тегъащ:

— Узишыр псэужу сиІауэ щытам, нобэ къысщышІа лейр игъэгъунтэкъым, — жиІэри.

Къымыщыр и ужь иту, иукІын и хьисапу, кІэлъыщІэкІауэ илъэгъуащ шым зэрытегъар, жиІари зэхихащ.

Зыри жимыІэу и ужь зэритым хуэдэурэ, Пщыбэдынокъуэм къигъэзэжри и фызыр зыщІэсу щыта унэмкІэ щІыхьэри и фызыр щІэсу щилъагъум, къэуІэбжьащ: «Дэнэ укъикІыжа, иныжьхэм уахьэтэкъэ?» — жиІэри.

— Сахьат, ауэ сызыхьари сэри дыкъихьыжащ а уи гъусэ щІалэм. Модэ накІуэ, — жиІэри Пщыбэдынокъуэр ишэри иныжьитІ епхар иригъэлъэгъуащ.

Пщыбэдынокъуэм жиІащ:

— Мыр зыщІэфын дунейм теткъым Къымыщ, е Къымыщ и къуэр лІы хъуам сщІэкъым армыхъум, — жиІэри.

Къымыщыр къэпсалъэри:

— Сэращ Къымыщ и къуэ Къымыщыр, — щыжиІэм, Пщыбэдынокъуэм зыкъыридзри гъуэгыу ІэплІэ къыришэкІащ. Пщыбэдынокъуэр къеупщІащ:

— Дэнэ укІуэрэ, щхьэ къэпкІухьрэ? — жиІэри.

— Си адэр мы зэманым кІуэдащ. Иджы абы сылъыхъунэу сыкъежьати, си анэм къызжиІащ: «шыр хуит щІыи абы уихьынщ уи адэр зыукІам деж, — жиІэри. Уи деж сыкъихьащи, уэрауэ гурыщхъуэ сощІ.

Пщыбэдынокъуэм къыригъажьэри жиІащ:

— Уи адэмрэ сэрэ зэшитІым хуэдэу дызэдэпсэуащ, сэ сынарт Пщыбэдынокъуэщ. Абырэ сэрэ куэдрэ зекІуэ дызэдэкІуащ. Мы иныжьищ си фызыр къызытепхыжар зэшибгъу хъууэ щытащ. Хыр уи адэмрэ сэрэ дыукІауэ, мы щыр къэнауэ сыбэлэрыгъауэ къыстеуэри си фызыр ирахьэжьауэ укъырихьэлІэри къатепхыжащ. Уи адэр зэрыщымыІэжыр зэхахати, тегушхуэгъуафІэ сыкъащІри къэкІуахэщ.

ЩІэкІхэри иныжьитІри яукІыжащ.

Пщыбэдынокъуэм жиІащ:

— Зэгуэрым зекІуэ дыкІуауэ, мы иныжьхэм я шыр къетхужьауэ къэтхуу, уи адэр шыкІэм щыІэу, сэ шыпэм сыщыІэу, дэнэ къикІами сымыщІэу, зы щІалэ къуапцІэ, шы пщІэгъуалэ щхьэ фІыцІэ тесу, къызбгъэдыхьэри къызэупщІащ: «Уэ ухэт?» — жиІэри. «Сы Пщыбэдынокъуэщ», — щыжысІэм, зыри жимыІэу ІукІыжри уи адэм бгъэдыхьащ. ТІэкІу дэзгъэкІри сызэплъэкІри уэ адэм и пыІэр щхьэричауэ ихьу, уи адэри абы и ужь иту жэуэ слъагъури, сэри сыщІэпхъуэри сыжэурэ, хы Іуфэм сынэсыным куэд хуэмеижу, сыплъэри уи адэри а шури увы-

Іауэ щыту, пыІэри къыхуишыижауэ слъэгъуащ. «Къыретыж» — жысІэри сэри сыувыІэжауэ сыщыту, уи адэм и пыІэр къыІихыжыну щыІэбэм, мо лІы бэлэрыгъам къепхъуэри, и шым трилъхьэщ, псым хэлъэри зэпырысыкІыжри еуэри ежьэжащ. Сэрикі сыщІэпхъуэри псы Іуфэм сыІулъадэри сувыІащ. Сыт сщІэнт, и шыр къэсшэжри и пхэм сытеуІуэри нэзутІыпщыжат. Мы шым уи адэр сигу къигъэкІыжати арат сыщІэгъар, — жыриІащ.

Пщыбэдынокъуэм и фызыр ириджэри жыриІащ:

— Мыр си ныбжьэгъуфІ сиІам и къуэщ. И цІэри Къымыщ и къуэ Къымыщ, — жиІэри. Къыщыгуфіыкіащ, ІэплІэ къыришэкІащ и фызым.

— Иджы, уи шыр абы дырикІуэну шы хъунукъым,— жиІэри, шы хуэхъун къыритри ежьахэщ. КІуэм-лъейуэрэ а шур зыхэпкІэжа хы Іуфэм и деж нэсри хэпкІэхэри исыкІащ. Мэзышхуэ гуэрым щІыхьэхэри кІуэм-лъейм кІуэм-лъейуэрэ зы унэ гуэр мэзыкум хэту ирихьэлІащ. Щыдыхьэм, зы щІалэ бжьыфІэ къыщІэкІри:

— Феблагъэ, зи хьэщІэгъуэ тхуэмыгъуэту, нартхэ я Пщыбэдынокъуэ, Къымыщ и къуэ Къымыщ! — жиІэри иригъэблэгъащ. Набдзэ зытелъым я нэхъ дахэу унэм щІэст зы пщащи, къэтэджри сэлам къарихащ.

— ТІыс, — жаІэри Пщыбэдынокъуэр тІысащ. Къымыщыр яхуэтІысакъым. Шхын къахьри яхуэшхакъым.

Мурад ищІащ мышхэну, емыфэну, мытІысыну, и адэр зэрыхъуар къищІэхукІэ.

А зыдэкІуам и адэр яукІауэ гугъэ ещІри, ар иукІыну иужь итщ. Абы бысымым гу лъитащ.

Пщащэм Къымыщыр къыщІишри зы унэ гуэр и бжэ къыІуихри щІишащ, аргуэру зы бжэ Іуихри, аргуэрым щІыхьащ, ещанэр, еплІанэр, етхуанэр, еханэр, ебланэу зыщІиша унэм жьакІэ хужь жьакІэ кІыхь тету зы лІыжь щІэст, Іэнэ зэгъэпэща бгъэдэту, щащыхупІэм ису, и тас къубгъаныр щыту.

ЛІыжъыр къеупщІащ:

— Дэнэ укъикІрэ, дэнэ укІуэрэ, мыбы дауэ укъэкІуа, мыбы цІыху къакІуэ хабзэкъым? — жиІэри.

Къымыщым жиІащ:

— Си адэр кІуэдащ мопхуэдэ зэманми, абы солъыхъуэр. ЛІыжъым жиІэ щымыІэу, Къымыщ пщащэм къыщІишыжри Пщыбэдынокъуэ зыщІэсым къишэжащ.

Бысым щІалэр еупщІащ:

— Дэнэ фыкІуэрэ, сыти фи Іуэху? — жиІэри.

Я Іуэху зытетыр, къыщІакІухьыр щыжыраІэм, бысым щІалэр къеупщІащ Къымыщым:

— Уи адэр уиІэжауэ щытамэ, а унэм щІэсу плъэгъуа лІыжьым хуэдэу пхъумэфынт? — жиІэри.

Къымыщым жиІащ:

— ПцІы сыупсынкъым, схъумэфынтэкъым.

— АтІэ, ар уи адэр аращ, сыт уфІэфІми къызэщІэ,— жиІащ. А псалъэр Пщыбэдынокъуэ щызэхихым, къыщылъэтри Къымыщри дэщІыгъуу лІыжьым деж щІэлъадэхэри ІэплІэ иришэкІащ.

Бысым щІалэм къыригъажьэри яжыриІащ:

— Иныжьищ хъууэ мыжыжьэу псэухэти, зы махуэ гуэрым сэри сыщымыІэу зыкъыхуагъазэри си фызымрэ мы си шыпхъумрэ фІэкІа дэмысу къакІуэхэри, си фызыр яхьри кІуэжауэ сыкъырихьэлІэжащ. Сыт сщІэнт, ауэ сыкъэнащ. СыкІуэрэ сезауэм, сапэмылъэщыну, сэри саукІыну. Арыхэу сыпсэуурэ, сигу къэкІащ: зы щІыпІэ зы уд фызыжь цІыкІу щыпсэути абы сыкІуэу сечэнджэщыну. СыкІуэу щыжесІэм, жиІащ:

— Мопхуэдэ щІыпІэм нарт Пщыбэдыныкъуэрэ нарт Къымыщрэ жаІэу зэныбжьэгъуитІ щыІэщи, айтІур къыбдэІэпыкъум къыпхуэхьыжынущ, армырмэ уи закъуэкІэ къыпхуэхьыжьынукъым. Илъэс зыбжанэ хъуауэ «дэнэ къыщызгъуэтыну пІэрэ?» жысІэурэ сыфлъыхъуауэ, а щІыпІэ Къымыщ къыздисхам фыщыслъагъури, занщІэу къэсщІащ: «мы щІыпІэм къыщызыкІухьхэр мы тІур аращ», — жысІэри. Япэ щІыкІэ Пщыбэдынокъуэ сыбгъэдыхьэри сеупщІри, и цІэр щыжиІэм, абы сыбгъэдэкІри шы ужьым ит шум сыбгъэдыхьэри сыщеупщІым: «сы Къымыщ», — щыжиІэм, арат сэ нэхъ сызыхуейри, и пыІэр къыщхьэрысчри сыкъыщІэпхъуэжащ. Езыри си ужь къиувэри, дыкъажэурэ хы Іуфэм сыкъэсри сыувыІащ. Къымыщыр къэсри къызэуэну и къамышыр къыщишийм, «сыбдэджэгуат», — жысІэри и пыІэр хуэсшиижащ. СІихыжыну къыщыІэбэм, мо лІы бэпэрыгъам сепхъуэри шым къытесчри си шыплІэм къыдэслъхьэри къэсхьауэ, си адэр сиІам зэрызгъэтыншыным нэхърэ нэхъ згъэтыншу сохъумэр, мыбы зэгуэр къыкІэлъыкІуэнщ жызоІэри.

А щІалэ бысымым жиІар щызэхахым жаІащ:

— Пщэдей дежьэнщи дыкІуэнщ, Къымыщыжьыр мыбы деж щырес, — жаІэри. Къымыщыжьым идакъым къэнэн:

— СэрикІ сынэкІуэнщ, зэрыхъур слъагъунщ, — жи-

Іэри. ПлІыри ежьэхэри Іэджэрэ кІуауэ, бысым щІалэм жиІащ:

— Мо къуакІэращ ахэр зыдэсыр, ауэ зы дыхьэпІэ закъуэщ иІэри абы дежым аслъэнитІ лъэныкъуэ зырызымкІэ епхауэ кІэрытщи, удагъэхьэну амал бгъуэтынэкъым.

Къымыщ и къуэ Къымыщыр мэзым хэлъадэри бланитІ къиукІащ. Зыр и шым кІэрищІэщ, зыри и шыплІэм дилъхьэри мыдрейхэм яжыриІащ:

— Мыбдежым фимыкІыу фыщыс, фымыхъей сэ унафэ фхуэсщІыхукІэ, — жиІэри. Еуэри ежьэри кІуэурэ аслъэнитІым я деж зэрынэсу, аслъэнитІыр къилъащ. Къызэрилъу, бланитІыр зырызу рхуидзри абы еІэу зэрыщІадзу ,езыр пщІантІэм дэхьащ. И шым епсыхри пхъэлъатхъуэ дэтым фІидзащ. Езыр унэ лейм, Іугъуэ къырихути, кІуэри щІыхьащ. ЩыІэм я нэхъ дахэу зы бзылъхугъэ пщафІу щІэту ирихьэлІащ.

— Еблагъэ! Дэнэ укъикІа? Мыбы цІыху къакІуэ хабзэкъым, къэкІуари дагъэкІыжыркъым, яукІ, — жиІэри хуабжьу гъащ.

— Умыгъ, иджырэ къэскІэ гугъу уехьами, дяпэкІэ гугъу уехьыжынкъым, сэ усшэжыну сыкъэкІуащ. Мыдэ тІэкІу сыкъэгъашхэ, — жиІэри тІысащ.

ЦІыхубзым зылІ ишхын хуэдиз къыхутрилъхьащ. Ар ишхри иныжьищым щхьэкІэ игъэхьэзырар щІихри мащэ гуэрым ирикІэри игъэбыдэжащ. Лэгъуп нэщІыр къыщІихыжри иІубыжащ. Фызыр гузэващ:

— Иныжъхэр къэкІуэжым, уэри сэри даукІынщ, шхын хьэзыр тхуэпщІакъым, жаІэнщи.

Къымыщым жиІащ:

— Абы щхьэкІэ умыгузавэ, къэсыжхэм яжеІэ: «Сыупщэфіар зэфэзэщкІэ, къанэ щымыІыу, зы щІалэ къыщІыхьэри ишхащ, иджыри хьэзыр схуэщІ сэ жэщибгъу-махуибгъукІэ сыжеинущи», — жиІэри мо унэм кІуэри гъуэлъащ, жеин щІидзауэ къыщІэкІынкъым жыІи яжеІэ, — жиІэри зэшхэм я нэхъыжь и унэм кІуэри гъуэлъыпІэм игъуэлъхьауэ жейуэ хэлъу иныжьхэр къэсыжащ.

Шы епхам пхъэлъантхъуэ зырипхам щІагъуэ къымыгъэнауэ ишхауэ щалъагъум, аслъэнитІми ямышхыу къыдагъэхьауэ щалъагъум, губжьхэри кІуэри аслъэнитІыр яукІащ. Къагъэзэжри, дышхэнщ жаІыу унэ лейм щышІэхьэм, пщэфІа щымыІыу щырихьэлІэм, «дэнэ кІуа?» — жьаІэри еупщІащ. ЦІыхубзым жиІащ:

— Зы щІалэ къыщІыхьэри сщІа илъэпкъыр ишхри лэгъупыр къиІубыжри кІуэри мо унэм гъуэлъащ, «жэщи-

бгъукIэ сыщхьэукъуэнщи шхын хьэзыру сыкъэгъэтэдж», — жиIэри. Жеин щIидзауэ къыщIэкIынкъым.

Иныжьхэр нэхъри шынащ.

Унэ зыщIэлъым кIуэри жейр къагъэушащ, Iейуэ къахуилъри зигъазэри жеижащ. Къыщ1эк1ыжхэри зэчэнджэщащ: «Дауэ тщIыну, мыр зы бэлыхькIэ къытхуэкIуауэ къыщIэкIынщ» — жаIэри.

Зыбжанэ дэкIри жаIащ:

— Къэдывгъэгъэуши девгъэупщI къыщIэкIуамкIэ, зыхуеймкIэ, — жаIэри.

ЩIыхьэу къэзыгъэушын къахэкIакъым, къащыхэмыкIым:

— Щыри зэуэ дыщIыхьэнщи, щыми зэуэ къэдгъэушынщ, — жаIэри щыри зэуэ унэм щIыхьэри итIани къагъэушын дзыхь ямыщIу зыкъомрэ щытаху, зыр и щхьэм еIусащ, етIуанэр и бгым, ещанэр и лъакъуэм еIусэри къагъэушащ. ЕупщIахэщ:

— Дэнэ укъикIрэ, дэни укIуэрэ, сыт укъыщIэкIуар?— жаIэри.

Аргуэру яхуэгубжьащ:

— Сыту фыхабзэншэ, зэ сывгъашхэрэ итIанэ фыкъызэупщIыркъэ! — жиIэри.

Иныжьхэр къыщIэжыжри хуэпщафIэри ягъэшхащ.

Шхэн иухри яжыриIащ:

— Мы бзылъхугъэ къэфхьыгъэр схьыжьыну сыкъэкIуащ, дахэкIэ къызэфтыжынущ, IейкIэ мыхъуу хъунукъым жыфIэми, сыхьэзырщ.

— ДызэрымыукIауэ уэттыжынкъым, — жаIащ. Ар щыжаIэм, Къымыщыр къыщылъэтри, унэкум пкъо ин щIэгъэкъуауэ щIэтти къыщIичри еуэри зы иныжьыр абдежым щиукIащ. Адрей тIум ар зэралъагъуу къыщIэлъэтри щIэпхъуахэщ. Къымыщыр я ужь иувэри, ихухэурэ и гъусэхэм я деж щынэсым, къаплъэхэри къыщалъагъум, къыпежьэу къагъэувыIэну мурад ящIа щхьэкIэ, Къымыщ «фымыхъей» зэрыжиIар ягу къэкIыжри загъэхъеякъым. Къымыщыр зым щIыхьэри абдежым щиукIащ. Ещанэр зэгуэудри лIащ.

Къымыщым унафэ ищIащ:

— ФынакIуи иныжьхэм я мылъкухэр къэдывгъэху, къэдывгъэхь! — жиIэри. Ишэхэри фызри къашэжащ, мылъкуу яIэри къашэщ, щIалэм и деж къэсыжхэри махуэ зыбжанэкIэ загъэпсэхухэри къежьэжын щыхъум, бысым щIалэм жиIащ:

— Иджы, хуит сыфщIтэмэ, зы псалъэ вжесIэнут. —

Хуит ящIащ. — Фэ фIыуэ къысхуэвмыщIа щыIэкъым, ауэ зэвмусыгъуэджэм си шыпхъур Къымыщ и къуэ Къымыщ естынут, — жиIэри.

— Куэду захуэщ, — жаIэри къырашажьэри къежьэжащ. КъакIуэрэ Пщыбэдынокъуэ и деж къэсыжхэри, абыикI тхьэмахуэкIэ ешхэ-ефэ яхуищIри, къежьэжхэри я къуажэм къэсыжащ. Я къуажэри хуабжьу щыгуфIыкIхэри мазэкIэ ешхэ-ефэ зэхэмыкIыу зэхэтащ.

508. ПЭТЭРЭЗЫ ИКЪЭХЪУКI

(КIэмыгуе текст)

Ятэу Хъымыщыпщыр Исп-гуащэм епсэлъыхъогъагъ. — «Мыгъо цIыкIу» къызысапIокIэ сыпкIыгъущтэп, ау ар къысэмыIон хъумэ сыбдэкIощт, — ыIогъагъ.

РимыIонэу Хъымыщы къэрар ышIыгъ. Исп-гуащэр къыщагъ.

Илъэс пчъагъэрэ ишъузыгъэу, хьакIэхэр бэу Хъымыщ къыфэкIуагъэу Iэнибл Исп-гуащэм хьакIэщым аригъэхьыгъ.

ПIастэм щыпс зэрэракIэ хабзэу щыпсыр икIэгъагъэп, лыр пIастэм ыгукIыIу телъыгъ. Ащ Хъымыщ къыгъэгубжыгъ. «Мы мыгъожъ цIыкIум сыда щыпс къызкIытыримыгъэуцуагъэр», — ыIуагъ.

А гущыIэхэр Исп-гуащэм зэхихыжьыгъэ. Ащ къыригъэкIи ядэжь кIожьыгъэ. Хъымыщ Исп-гуащэм бэрэ лъыкIуагъ, зылъыкIокIэ къыгъашхэщтыгъ, ау зэгорэм лъэшэу къыригъэшъуагъ. Хъымыщ гъолъи чъыягъэ. Исп-гуащэм сэр къышти, Хъымыщ ыцэгэжъыякIэ дэжь зэгуиупкIыгъ, ащ Исп-гуащэр дэужъунтхагъ. ЛIым уIагъэри къымышIэу ыдыжьыгъ.

Джаущтэу Хъымыщыкъо Пэтэрэз ятэ къылъфыгъэу аIо.

509. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИКЪЭХЪУКI

(Бжъэдыгъу текст)

Хъымыщэ зы нарт горэм ыукIыгъагъ. Пэтэрэз къэхъугъ. ятэ щымыIэжьэу. КIэлэшко хъугъэ. КIэлэджэгумэ ахэтгозэгъо зы кIалэрэ Пэтэрэзрэ зэзэуагъэх. ЫгъэгъыгъзэуагъэР. КIэлэцIыкIор зэIунэжьи:

— Арэу улІыбланэмэ, уятэ зыукІыгъэр къэгъотыжь,— къыриІуагъ.

Пэтэрэз унэм къэкІожьи янэ моущтэу риІуагъ:

— Зыгорэ сшкы сшІоигъу, тян.

— Шъыда, сикІал пшкы пшІоигъор?

Адыгэмэ коц мамрыс зыфаІорэм фэдэ ышкымэ шІоигъоу ыІуагъ. Мамрысэри янэ фишІи Іанэм къыфытыригъэуцуи:

— Шкэ, сикІал, — ыІуагъ.

— Тян, тызэдэгъашк, — риІуагъ кІалэм.

Янэ зыдигъэІыстыгъэу шкэзэгъо къетхъуишъ ыІэ мамрысэ стырым хифахьыгъ.

— Тхьакъысауи, шъы пай сыбгъэстыра,—къыриІуагъ янэ.

— Сятэ зыукІыгъэр къысаІу, арымэ узгъэстыт!

Ятэ зыукІыгъэр къыриІуагъ янэ.

— Ащыгъум ар сымыукІыжьэу дунаем сытетынэп,— ыІуи кІалэр уцугъэ.

Пэтэрэз шым теІэстишъ ежьагъ, ятэ зыукІыгъэр къыгъотынэу. КІогозэгъо зы нарт шыушко горэм ІукІагъ.

— Гъогу мафэ уежь апщы, тхьэмэтэ маф, — риІуагъ.

— Тхьауегъэпсэу, сикІал, — къыриІожьыгъ.

ЗэдэгущаІэу гъогум рыкІозэгъо еупчІыгъ.

— Тэдэ укъикІыжьрэ, тят?

— ГъукІэм ди сыкъекІыжьы, — ыІуагъ лІыжъым. Хъымыщэр зысэукІым чатэм ыцэ къупшъхьэм Іуиутыгъэти къезгъэгъэцэкІэжьыгъ, — ыІуагъ.

Ятэ зыукІыгъэр а лІыжъэр арэу къычІэкІыгъ.

— Чатэм сегъэплъ, тят, дэгъоу къышІыжьыгъэмэ, — риІуагъ лІыжъым кІалэм. Чатэр къыритыгъ ригъэплъынгоу. Чатэр псыкІэу Іэпипхъотыжьыгъэти нартыжъым шІу ыгу зэрэхэмылъэр ышІагъ. ЛІыжъым кІитхъужьыгъэти Пэтэрэз лъежьагъ еонджэ. КІахьи ятэ зыукІыгъэ лІыжъэр Пэтэрэзы ыукІыжьыгъ. Джащ щегъэжьагъэу Пэтэрэзи гъэнэфагъэ хъугъэ.

510. БАТЭРЭЗРЭ МАРЫКЪУЭРЭ

(Къэбэрдей текст)

Хъымыщыжьыр яукІауэ щыхуэхасэм,
Батэрэзу нарт шу хахуэм
И адэм и шы-фащэхэмкІэ зеузэд,
Хъыжьейуэ КъэрапцІэми ар мэшэс.

Къыр щхьэцІыдзэ памцІэхэм щегъэджэгу,
Уэгум хегъэсыхьри ар къохыж,
Жыгыжь илъэсищэхэр бгъэгукІэ ехь,
Батэрэз и Къарапцэр игу ирохь.
Мис Хьэрэмэ Іуащхьэм ар ныдокІ,
Куэпкъкіэ и Къэрапцэр ныщехул,
Индыл а махуэм хуеунэтІ,
Индыл Іуфэ щхъуантІэм ар ныІуохьэ,
Индыл псыхэгъыхьэ абы нещІ,
КъыхокІыжри Индыл Іуфэ шыр щелъахъэ,
Езым Іэдэгъуэмылъэ зырегъэщІ.
А махуэм Пщы-Марыкъуэ тахътэм тест,
Іуащхьэ лъагэм и тахътэр тещІыхьат,
И хэку ихьа шу закъуэм гу къылъетэ,
А махуэм Пщы-Марыкъуэ нызэгуоп,
И пэм жьы къырихухэр гъуэзу мауэ,
И унэ дэт зы шуи ар жьэхоуэ:
— КІуэ, мо Индыл Іуфэ, а шур къэху,
Къыпхуэмыкіуэм, пыупщІи и щхьэр къэхь.
А махуэм шу закъуэр къыдоцІэфт,
НапІэзыпІэм Индылым къызыпхокІ,
Щхьэукъуэу щылъ Батэрэз хуеунэтІ.
Батэрэзым шы лъэмакъыр нызэхех,
Батэрэз джатэ пцІанэр къыхурех,
Батэрэз и лІыукІыр бгъэдолъадэ,
И бжыпэр Батэрэзым хурехьэх,
Батэрэз и мэІухур къыпыІуедз,
А махуэм а шу хъыжьэр ирелІых.
Ар щилъагъум Пщы-Марыкъуэ зэгуоуд,
Тахътэу зытесри иреуд,
И щхьэхъумэ шухэр къызэщІегъу,
ГъумэтІымэу Марыкъуэ мэдзэлашхэ:
— Хэт и хьэ къилъхуа си хъун зыхъур?
Хэт и кхъуэ къилъхуа сипс изыфыр?
Хэт хьэІуцыдз сыкъэзышхар,
Си щхьэхъумэ щІалэр зыукІар?!
Батэрэз мыпІащІэу зыдэкІуэжым
Шы жэрыжэ макъхэр щызэхихым,
Къоплъэкіри шу мафІэхэр къелъагъу,
Гъуэгу напщІэр зысыр къыхуэмыщІэ
И Къэрапцэ хъыжьэм тІэкІу хуохъущІэ,
Къызэщіегъаплъэри къыпоув.
А махуэм зауэ гуащІэр къызэІуах,
Марыкъуэ и шу тІощІыр ирелІых,

Хышхуэ тІуащІэм лъыхэр щожэ,
Марыкъуэ шу жэрыжэу егъэзэж,
Батэрэз, Марыкъуэ ныкІэщІоІэ,
Марыкъуэ и мэІуху къыпэІуедз,
А махуэм лІы хъыжьитІым зызэрадз,
Я джатэжьхэм я дзэр зэрыІуогуэ,
Мис я алъпыжьитІри зэрыхогуэ.
ФІалъэкъуалэ ящІу зэрогущІ,
Марыкъуэм Батэрэзыр хуемыгъэщІ,
ЩІым зэролъэфэхри зэрызокъуэ,
Къуэшхуэу щІы сэтейри ныжьэдатхъу;
Жыг ІэплІакІуэ инхэр ирауд,
Удын лейхэр куэду Марыкъуэ лъос,
Батэрэз къаруубэм зыгуеуд,
Марыкъуэ и джатэр ІащІеуд,
КІэлъыкІуэу и афэр къыщеуд,
Си Марыкъуэу плъагъур къуакІэм делъхьэ,
Батэрэзу хахуэр ныщхьэщопщхьэ,
Марыкъуэ и щхьэр фІихыну и сэм йоІэ.
Марыкъуэ мэгужьейри моуэ жеІэ:
— Уей, си Батэрэзу нартхэр езыгъэз,
Мы зэм сумыукІтэм сыпщхьэпэнт,
Нартхэм я нартыжуи усІуатэнт,
Тэни, си Индыли хуит пхузощІ,
ЩІыуэ сызэрысми уритепщэщ,
Ухуеипэм щауэ уэ усщІынщ,
Уи дзэр си щІы щІыІукІэ щызепшэнщ,
Нобэ я нэхъыфІу зыши пшэнщ.
Батэрэзыр Марыкъуэм ныщхьэщысщ;
Марыкъуэ и лъэІу макъым йогупсыс,
Батэрэзыр Марыкъуэ йопсэлъылІэ:
— Мес, ди Іуащхьэмахуэ мобдеж щытщ,
А тхьэшхуэм и къарукІэ Уащхъуэ сощІ,
Уэ ныбжьэгъу усщІынуи сыхуэмей,
ЕкІэ уэ блэжьахэр ирикъунщ,
Нарт зэрыплъагъуу уэ йолІых,
Индыл и хы Іуфэ ущызоуэ,
Уэн фІэкІа Іэщэ уэ умыщІэ,
ЦІыху цІыкІу ищІа тІэкІур уэ къыжьэдотхъ.
Нартхэм я гуІэгъуэр уэ уи тхъапІэщ,
Уи пІэ лІы къиувэуи умыдэ,
Ар сэ пхуэзмыдэнкІэ, си тхьэрыІуэщ,
ІейкІэ укъыраІуэм — сыпхуэзэнщ!
Ауэ нобэризэм ущхьэхуитщ.

Марыкъуэ лІы ябгэр къэтэджыж,
ФІыуэ зеутхыпщІри мэшэсыж,
Батэрэз лІы хъыжьэм къегъэзэж,
Ар Хьэрэмэ Іуащхьэ къокІуэлІэж.
Іуащхьэм и зэдапІэм ирехулІэ,
ФІалъэкъуалэ шы Къарапцлэм зыныресэ,
Шурэлъэс защІэкІэ Іуащхьэм докІ,
КъуэкІыпІэмкІэ плъэмэ — дзэшхуэ къокІуэ
Ахэр Марыкъуэжьым и дзэ пакІэт,
Я бжыщхьэ гуэрэну нызэхэтт.
Хъымыщ и къуэ Батэрэз ар щилъагъум,
И Къэрапцлэм «сыутІыпщи» къыжыреІэ,
ШхуэІум ныжьэхоуэ, зеутІыпщ;
И джатэжьу гуэлъыр къыдокІуей;
«Сыгъауэ» — жиІэу бжьиблкІэ, ІэмпІэм
къокІ...

А махуэм Батэрэз мэзэуакъуэ,
Щэ бжыгъэу нарт шухэр ныхегъащІэ,
ЩІыпІэм лъыкІэпсыкІэр ныщегъажэ;
А шу хъыжьащэр хэтмикІ къахуэмыщІэу
Нартхэ я блэгъуаплъи я джэршыдзи,
Нартхэ я Іэгуаплъи ягъэплъащ.
ИкІэм щымыхъуххэм нарт удыжьым
Шу хъыжьэ Батэрэзыр къецІыхуф.

— Зи теплъэкІэ щауэ шу гъущІыфэщ,
Абы и шыфІэ-лІыфэр сигу ирохь,
Хэтхи ар щырещ, дэни ар къырекІ,
Хъымыщ и къуэ Батэрэз хахуэр арщ.
Хъымыщыжьым нэхърэ ар нэхъ бланэщ,
Нартыжьхэр къарукІэ фыпэхъункъым,
Къэнауэ диІэжыр зы амалщ.
— Ари сыт амал? — жеІэ Марыкъуэм.
— Ар мис мыращ — жеІэ удыжь цІыкІум,
И дамэдухэмкІэ доуей,
И напщІэ кІырхэр дырешей:
— Нартыдзэр япэмкІэ ивгъэувэ,
Абы и ужь сабийхэр иреув;
Ди фызхэм я быдзхэр къыдэдзауэ,
Сабийхэм яужьыжым къыреув.
ИтІанэ езыр кІийуэ мис къэсынщ,

И джатэр къихауэ къахыхьэнщ,
Ди дзапэр псынщІэу зэгуэкІынщ,

Абы ипащхьэ сабийхэр ихутэнщ,
Ар гущIэгъушхуэ зиIэ цIыхущ,
Апхуэдэ щIыкIэкIэ дыкъэнэнщ
— Нарт шуужьхэр япэмкIэ зэхоувэ,
Нэхъ лIыхъужьхэр дзапэ дыдэм ирагъэувэ
Фыз, сабийхэр абы иужьым мэувыж,
А сыхьэтым удыжьым зегъэпщкIуж.
Пшагъуэ гъуэзу къожакъуэ Батэрэз
Шы гущIыIум щоджэгур, щоджэрэз,
Бжы дыкъуакъуэр джэрэзу къеутIыпщ,
КъэрапцIэу хъыжьейр къеутIыпщ.
Кхъуей хьэлыпэу щыт дзапэр зэкIэщIож,
Батэрэз, дзитIым якум къыдохутэ,
Батэрэз, фыз, сабийхэм яхохутэ.
Батэрэз къыщысым фызхэм жаIэ:
— Хъымыщ и къуэкIэ ди Батэрэз,
Зи махуэр махуищэ хъун,
УдищIалэщ, къытхэхьэж,
Ауэ уи адэр дгъуэтыжынкъым,
Уи адэ и лъы уасэр уэттыжынщ.

Батэрэз щIалэщIэм жэуап ет:
— АтIэ, къызэфтыжынум, мис мыращ:
Щынабгъищэ щхъуэхъурыфэу
къысхуэвгъуэт,
Щынабгъэ щийр цыпащхъуэу къыщIывгъу
Бжэ пхъэбгъу хьэмкIутIейми схухэвгъэж,
Гулъэмыж шамбырым схухэфщIыкI,
ПкIэлъей уафэ къащхъуэм схуевупсей,
Аргъуей дагъэу фалъэм из къызэфт,
ХьэнцэмкIэ къивгъахъуэурэ
Кхъузанэм къысхуифкIэурэ псы
къысхуэфхь.
Хьэрэмэ Iуащхьэ щывгъэсауэ дарий сахуэ
Си адэм и лъеитIым из къысхуэфщI.
А махуэм нартыжьхэр мэгулэз,
Батэрэз нартыжьыбэр зэхегъэз;
Батэрэз илъагъухэр щIалъэгъуалэщ,
«ЩIалэхэщ» — жеIэри ар йожьэж;
И адэ и лъыщIэжакIуэ ар мэзекIуэ,
Губгъуэ, къыр, мэз, тафэхэр щIепщытыкI,
ИкIэм Барс губгъуэжьым ар нохутэ.
А махуэм Барс губгъуэм ар ныщихьэм,
Барс губгъуэ Пщы-Марыкъуэ ныщыIуощIэ;

— Си пщы дадэ, дэнэ укъикI! — ныжыреIэ,
— А си щауэ, Лъэпщ и деж сыкъокIыж,
Нарт Хъымыщ сэ щызукIым
сыпхъэшакъуэт —
Си джатэжь маисэр къыIуезгъагуэт.
Сигу хуэныкъуэ щыхъум къесхьэжьащ,
Лъэпщ тIэу псыхьи къезгъэщIауэ
Къызохьыж си джатэр, мис аращ.
— Си пщы дадэ, уи маисэм сыкъегъэплъ!
— А си щауэ, си маисэм уезгъэплъынщ.
И маисэр джатэдзэмкIэ къыщишийм,
И КъэрапцIэр шы Iущти — къыбгъэдех,
Армырауэ джатэ Iэпщэр къыщишийм,
И КъарапцIэр шы хъыжьэти бгъэдехьэж.
Пщы-Марыкъуэ и маисэр къыIэщIех:
— Пщы-Марыкъуэ, уи маисэр
къыпIэщIэсхщ,
Хъымыщ и къуэ Батэрэзыр мис — сэращ,
Уи маисэр, лIыгъэ уиIэм, сIыхыжыф, —
ЛIыгъэ уиIэу, жыпIэр пэжым, уэ зыхъумэ,
ЖеIэ гущэри Батэрэзыр, сыт, мэхъыжьэ,
Пщы-Марыкъуэ Барс губгъуэ щырехужьэ,
Къырыжь куэдхэм, ауз куэдхэм зэпреху,
Бгыху етIагъуэм Пщы-Марыкъуэ щогулэз,
Зэзэмызи гужьеящи къызоплъэкI,
АрыкъыкIэ Пщы-Марыкъуэ ныфIожэс,
Батэрэзым и маисэр егъэлыд,
И бжы дакъэр Пщы-Марыкъуэ
къырегъэкъу,
Хы Къумыщхьэ Пщы-Марыкъуэ
щыкIэщIохьэ,
Зэрызехьэу шу хъыжьитIым щIыр догыз,
Зэзэуэныр хы къумыщхьэ ныщаублэ;
Щыблэ щIыкIэу Батэрэз зызэIуех,
Пщы-Марыкъуэ и токъумакъыр къызыкъуех,
Батэрэз Iэрыхуэу мэIур ныпыIуедз,
НаужьыдзкIи Пщы-Марыкъуэ фIыдедзых,
Хы КъумыкIэ Пщы-Марыкъуэ ныфIолъадэ,
Батэрэз Пщы-Марыкъуэ бгъэдолъадэ,
И КъарапцIэм бгъунжыруэу ар ныблех,
Пщы-Марыкъуэ Хы КъумыкIэ щырелIых.
А махуэм Батэрэз игу псэхужщ,
А махуэм Батэрэз къигъэзэжщ,
Нартхэм къахэхьэжри игъэхасэщ,

А махуэм Батэрэз зылъэгъуам
Нарт лIыхъу слъэгъуакъым жыремыIэ!

511. НАРТХЭМРЭ СПЫ ЦIЫКIУХЭМРЭ

(Абдзэхэ текст)

Нартымэ ялъэхъаны тэ тилъэныкъо иныжъхэри спы цIыкIухэри исыгъэх. Иныжъым ыпэ къиIирэ жьым спы цIыкIур зэрилъасэщтыгъ.

— Сы пшIэрэр? — иныжъым ыIощтыгъ.

— Бэщ сштэны, сыоон сихьисап! — спы цIыкIум зиIоIе, адырэмэ кIаIэщтыгъ.

Иныжъхэр лъэшэу къэрабгъэщтыгъэх.

Хъымыщ ягуащэ спы лъэпкъыгъэу къаIотэжьы.

Пэтэрэз янэр Спы-гуащэр ары.

512. НАРТ ПЩЫДАДЭ И ХЪЫБАР

(Къэбэрдей текст)

Пщыдадэ нартым япщ-тхьэмаду щытащ, нартым я унафэщIу. Уарп узэпырыкIмэ, мывэшэнт, «Пщыдадэ и мывэшэнт» жаIэу иIащ: зэIущIэ ищIу, нартхэр абы щызэхуишэсу.

Нарт Хъымыщ жери, Пщыдадэм жэгъуэгъу къыпыкъуэкIащ, нартхэм ящыщу. Нарт Пщыдадэ пщыгъэм къытекIри, Хъымыщым пщыгъэр иубыдащ. Мывэ шэнтри Хъымыщым къыхуэнащ. Нарт зэIущIэр зэхуэсауэ Хъымыщым унафэр къищIу мывэ шэнтым тесу Хъымыщым нарт Пщыдадэр бгъэдыхьащ.

— Ей, Хъымыщ, Хъымыщ, — жиIащ нарт Пщыдадэм. — Дунейр чэзущ, нарт пщыгъуэр къыплъысащ. Сэ щIыхьи нытхузощI, сыпщхьэщытынри сэ схуэфащэщ, — жери Хъымыщ и тIэсхъэгъуэм зыригъахуэри нарт Пщыдадэ и джатэжъыр къырихри Хъымыщ абдей щиукIащ.

Нарт Пщыдадэ къэшэсри Уарпыпсым къикIыжауэ, теуэгъуэфIи къикIуауэ, Хъымыщ и къуэ ПIатIырэз нарт Пщыдадэ ныIущIащI.

— Пщыдадэ зиусхьэн, дэнэ ущыIа? — жыриIащ Хъымыщыкъуэ ПIатIырэз.

— Уи адэ Хъымыщ мывэ шэнтым тесу сыукIащ, си джатэдзэр къыIуигуащ, джатэлъыж сокIуэ, — жиIащ Пщыдадэ.

— Пщыдадэ зиусхьэн, си адэ Хъымыщ зэрыбукIа

джатэр къихи сыгъэлъагъут, — жиІащ Хъымыщыкъуэ ПІатІырэз.

Джатэ Іэпщэр иІыгъыу Пщыдадэ джатэр къырихри иригъэлъэгъуащ Хъымыщыкъуэ ПІатІырэзым. ПІатІырэзыр хьилэм екІуащ, амалым екІуащ.

— Пщыдадэ зиусхьан, уи джатэр дыгъэм полыдыр, си Алэдыр нэджыджэщи ныщощтэр, джатэ Іэпщэр къэгъази сыгъэлъагъу, — жиІащ Хъымыщыкъуэ ПІатІырэз.

Джатэпэр Пщыдадэ иІыгъыу хуишиящ Хъымыщыкъуэ ПІатІырэз. ПІатІырэз къапхъуэщ, ІэщІичри, Пщыдадэм къеуэри Пщыдадэр абы къыщиукІыжащ.

Нартыжьхэр зэхуэсри:

— Хъымыщыкъуэ ПІатІырэз, нарт Пщыдадэ уукІащ, хэт мыгъуэм и хьэм дыкъишха? — жаІащ нарт зэІущІэм.

— Нартхэм фи лъапсэм зы къизмынэу фызытезукІэнщ.

— Уий думыкІ, жыІэщІэ дыпхуохъу.

— Си лъеитІым из дарий сахуэ къэвгъуэт, къэвмыгъуэтмэ, си Іэмыщ Іэ зыкъифлъхьэ, — яжыриІащ Хъымыщыкъуэ ПІатІырэз.

И Іэмыщ Іэ зыралъхьэри, унафэщІ яхуэхъури, Хъымыщыкъуэ ПІатІырэз куэдрэ яІащ нартхэм.

513. ПЭТЭРЭЗ

(КІэмыгуе текст)

Пэтэрэз ятэр Хъымыщ, Шъхьэгощашъхьэ кІэи дэсыгъ. Къушъхьэхъум джыри Хъымыщ кІэикІэ еджэх. Нарт Темрыкъо Псыжъ тІоу зыщызэгокІырэ псы тІуакІэм дэсыгъ. Зыр Къаспи тенджызым хэхьэ, адрэр хы ШІуцІэм хэхьэ—тІури хэку зырызэу щытыгъэх. А тІур зэзауи Темрыкъор къытекІуи Хъымыщыр ыукІыгъ. Хъымыщ ихэку Темрыкъом къышти, унашъо фишІэу ригъэжьагъ. Хъымыщ ягуащэ гъумэу къэнагъэти, Темрыкъом унашъо фишІыгъ:

— Мы шъузыр лъфэу пшъашъэ къылъфымэ, дышъэ лэныстэ ежъугъашти дэнлъэчым хэжъугъэтІысхь. КІалэ къылъфымэ, шъуукІ, — риІуагъ.

Шъузыр лъфи кІалэ къылъфыгъ. ХъумакІо ашІыгъэ кІалэр къычІахынышъ аукІынэу унэм чІэхьагъэх. ИтІанэ янэ къелъэІоу фежьагъ:

— ШъумыукІ сикІэлэ закъо, дышъэ чысэхэр шъо-

стыщт. ТыукIыгъах шъуIуи, бэн шъушIи, къэм дашъулъхь, — къыIуагъ янэ.

— Шъуфаемэ сэ спIущт зыми ымышIэу, шъуфаемэ, пхъуантэм къамылан шъхьамыгъазэм дэслъхьанышъ хым хэздзэщт.

Джаущтэу ашIи, кIалэр къамылан шъхьамыгъазэм далъхьи, дэнэ бзыуцыфым халъхьи, хым ахьыгъ. Хадзэнзэхъум, Жъокъоянэм къыIуагъ:

Си Хъымыщыкъоу Пэтэрэз,
Угу изэу, гум щыщэу,
Уи зы мафэри мэфишъэу
Тхьам ущегъаI, сикIал.
Хы дэхьапIэр уикушъэу,
Хы щалъэр уиджанэу
Гъэмэзихым укъыкIэшъумэ
Хым борэн зыкъишIыншъы
Хы ныджым укъытыридзэщт.
Хым борэн зыкъишIи,
Хы ныджым къытридзагъ.

Нарт шахъохэм къагъоти къахьыгъ. Шы щэкIэ апIузэ кIалэр ины хъугъэ. Ины зэхъум, шэу ратыгъэм къарыу фэхъущтыгъэп. Пэтэрэз къезыхьакIын шы агъотыщтыгъэп, джащ фэдэу хьылъагъэти. Джащ фэдэу къыкIухьэзэ, къушъхьэхъум дэтзэ пкIэгъуалэ кIако горэ Дул-ДулкIэ еджэу къыгъотыгъ. ПкIэгъолэжъыр рифыжьи, гъочIэгъ горэм чIэхьагъэх. ГъочIэгъым Пэтэрэз чIахьи пкIэгъуалэр къыубытыгъ. ГъочIэгъым уанэ чIэлъти тырилъхьагъ. Зы чэтэ кIэкI къыщигъотыгъ. ПкIэгъуалэм къешэси, къэкIухьакIо ежьагъ. Хьэрам Iуашъхьэм дэкIуаезэ нартыдзэхэр зезэрахьэхэу ылъэгъугъ.

— Нартхэм ядзэ зэсэлъэгъум,
Си Дул-Дул «сытIупщ», — ыIуагъ шхоIум еозэ.
Си чатэу зголъым
— «Сыгъау», — ыIуи бжызиплIыкIэ къыдэкIоягъ.

А мафэм сызэзаом нэбгырэ мин тIокIитIу хэзгъэфагъ. Нартхэр зэфэсхи, блэбгъуаплъэхэр агъэплъагъ. Къэзышэхэрэр агъэплъагъ:

— Къытэзаохэрэр сыд фэдэха? Хэт щыща?

— КIэлэцIыкIу гъучIышъу.

— Тыди къыдэрэкI, хэти щэрэщ, ар Хъымыщ ыкъоу Пэтэрэз, — къыIуагъ Удыжъым.

— Амал фэдгъотыжьрэп, гукIэгъу къытфишIырэп,

къарыогъу тыфэхъурэп. Нарт къымыгъанэу зэтреукIэ, — аIуи нартхэр тхьаусхагъэх.

ИтIанэ Удыжъым къыIуагъ:

— Ай зыкIи шъугурыIощтэп, ау мэущтэу шъушIы.

Нарты дзэхэр къыдэшъущи жъугъэуцу, шъузэу шъуиIэхэм ясабый быдзашъохэр аIыгъэу акIыбкIэ къыдэжъугъэуцох. Ежьыр кIыеу къэсыщт, ичатэ къихыгъэу, къызэрыкIо хабзэу. КъызыокIэ, дзэр псынкIэу лъэныкъуитIумкIэ зэгорэкIи, шъузхэмрэ сабыйхэмрэ ыпашъхьэ къижъугъэуцу. Ясабыйхэр абгъэ кIэсэу, быдзхэр къыдэдзыгъэхэу ыпэ ижъугъэуцох.

Пэтэрэз ичатэ къихыгъэу къызынэсым, дзитIур зэгокIи, Пэтэрэз ыпашъхьэ шъузхэр къызеуцом, ичатэ рилъхьажьи къепсыхыгъ укIытишъ.

Къызепсыхым шъузхэм аIуагъ:
Хъымыщыкъо Пэтэрэз, зыгу изэу, гум изыщ,
Зимафэ мэфишъэ хъун,
Тэ къытхэхьажь.

Уятэ къытфэгъотыжьынэп, ау уятэ илъ уасэ оттыжьын.

— Адэ къысэшъутыжьыщтмэ, шъынэбгъищыр шхъо хъурышъоу, шъынэбгъищыр цыпапхъэу;
ХьамышкIунтIэ панэм пчъэ пхъэмбгъу къысфыхэшъух,
Аргъой дагъэ тасым изэу къысэшъут,
Уашъом нэсэу лъэой, — къэбарыхьэ сырыдэкIоенэу.

ХьанцэмкIэ къижъугъахъозэ, гъуанэмкIэ къысфишъухызэ, псы сежъугъашъу. Сятэ ищырыкъуитIу арыз дарий сыфай Хьарам Iуашъхьэ щыжъугъэстыгъэу.

Джаущтэу шъузхэр къызелъэIум нартмэ ахэхьажьыгъ адэпсэунэу.

ИтIанэ Пэтэрэзыр Псыжъы ыпшъэкIэ кIозэ, шыпэф шышхом тесэу ыкIэ сэку гъэчэрэзыгъэу зыгорэм кIэхьагъ. Нарт лIыжъти джабгъур ритыгъ. ЛIыжъыр къеплъырэп, шы тхьакIумэмкIэ дэплъызэ, къепэзэзэхэу макIо. Псыжъышъхьэ нэсыгъэу нэбгъунджыкIэ къеплъэкIи къэгушIуагъ.

— Сыда уздэхьащхырэр, сэра уздэхьащхырэр, — ыIуи еупчIыгъ Пэтэрэз.

— Орэп сыздэхьащхырэр. ЦIыфхэм пэгагъэу ахэлъыр кIодыгъэ. Уятэ зэсэукIым, уянэ гъумэу къызэнэм аукIынэу хъумакIо Iузгъэуцогъагъ.

Бзылъфыгъэмэ, дышъэ лэныстэ ратынэу, дышъэ да-

нэм хагъэтІысхьанэу, ау кІалэу къычІэкІмэ, — аукІынэу унашъо афэсшІыгъагъ, ар агъэцэкІагъэп. Ау уятэу Хъымыщыкъор зысэукІым, ыкІыбкІэ ыпшъэ къыдахьэу чылыч дэлъэу къычІэкІи ащ сичатэ къыІуигуагъ.

— Хъымыщыжъыр зыоукІым уичатэу къыІуигуагъэр сэгъэлъэгъу, — ыІуагъ.

Чатэр къызырехым, и Дул-Дул къыгъащти гъогогъуиблкІэ Іуихыгъ.

Къеоми-еожьми, къеджэмэ зэхихынэу рифылІагъ, ащ нахьыбэу фемыкІуалІэу хъугъэ.

— Ей, тхьаматэ! Уичатэ сиш щэщынэшъ къыбгъодахьэрэп, уичатэ къихи, уиІэгъопэ кІоцІ игъэлъад, сэ сыкъыбгъодэхьанышъ мэкІэ-макІэу къибгъэщзэ сэгъэлъэгъу, — ыІуи Пэтэрэз зелъэІум, модрэм ичатэ къырихи Іэгъуапэм рилъхьагъ. Пэтэрэз иш рифылІи гоуцуагъ.

Темрыкъо мэкІэ-макІэзэ иІэгъуапэ чатэр къырихызэ, чэтэ Іапшъэм къышІокІи, чэтэ кум къызнэсым, Пэтэрэз епхъуи чэтэ Іапшъэр къыубытыгъ, Темрыкъо чэтэкур ыІыгъэу Пэтэрэзыр къызеІэм, Темрыкъо ыІапэхэр къыпиупкІи, Темрыкъо иш ритІупщи кІитхъужьыгъ. Пэтэрэз кІэлъежьи, Псыжъышъхьэ щырифыжьагъэр, ПсыжъкІэ щыкІахьи, ащ ятэ зэриукІыгъэ чатэмкІэ ыукІыжьыгъ.

514. БАТЭРЭЗ НЭСРЭН-ЖЬАКІЭ КЪЫЗЭРИХЬЫЖАР

(Къэбэрдей текст)

Нартхэ яІэт Хасэ тепщэу Нэсрэн-жьакІэ,
Нэсрэн-жьакІэ лІы хахуэт, лІы хъыжьейт,
Ар биижьи къищІат тхьэпэлъытэ Пэкъуэ.
Нэсрэн-жьакІэ Хасэм тепщэ зэращІу
Пэкъуэ нартхэм къахобгэ.
Бгыхэр къатрикъутэуи къахоуэ,
Уафэм щыблэу къоух, хыхэр зэуэ еІэтри
Нарт Хэкушхуэм къырекІэ.
ИкІэм нартхэр зэхуос, хасэ ящІри щыжаІэ:

— Дэ кІуэдыгъуэр Пэкъуэ къытлъегъэс,
Лей зылъысри нобэ ди Нарт хэкущ.

— Тхьэпэлъытэу Пэкъуэжь, ежьыр зи
пыхъуэпышэ,
Щхьэ псэупІэ къыдумытрэ!

А нарт псалъэр Пэкъуэ щызэхихым,
Нартхэ жьэгу къутэр къахелъхьэ,
Нартхэ я жьэгу дэлъ мафIэр епхъуатэ.
Нартхэ мафIэншэ щыхъум,
Я тхьэмадэ лIыхъум хуаIуатэ:

— Дауэ тщIыну, Нэсрэн-жьакIэ, дэ докIуэд,
Лажьэ кIуэдыр Пэкъуэ губжьащи къыдещIэкI!

— Фымышынэ, нартхэ, фэ фыкIуэж,
Сэ сыкIуэнщ Пэкъуэ дыдэм и деж,
КъеIысхыжынщ а мафIэр сэ а Пэкъуэм,
Зеузэд и шы-фащэхэмкIэ Нэсрэн-жьакIэ,
Дыщэ афэр зыщетIагъэ Нэсрэн-жьакIэ.

ЗанщIэу дошэсыкIри къырым йохьэ,
Ар ныщIохьэ Iуащхьэмахуэ лъапэ,
Пэкъуэу Iуащхьэм тесым гу къылъетэ:

— УкъэмыкIуэу гъазэ, цIыху цIыкIу, ей!
УсIэщIэкIуэдэнкIэ си тхьэрыIуэщ!

Нэсрэн-жьакIэр а махуэм Пэкъуэм йоупщI:
— Сыт, гущIэгъуу мылъытэр уиIэу жаIэ,
УкъыдэIэу ди мафIэр щIыттепхар?!
Къыдэтыж, армырмэ текI мы Iуащхьэм,
СыкъикIащ я пащхьэм сэ цIыху цIыкIухэм,
ЗэтокIуадэ, мафIэншэу псэун гугъущ.

— Гъазэ зоIэ, цIыху цIыкIухэр дин икIащ,
Си тхьэ напэм нэмыплъ Iейхэр фэ хувощI,
ЩIым къытекIэм и IэфIыгъуэм сыхывон,
Iэнэ къащтэм — сэ си Iыхьи хэвмыгъэз,
Гъэм зигъазэм сэ си хъуэхъу фымыIуатэ,
Батэ вгъэшым сэ си тепщи хэвмыгъахъуэ,
Iуащхьэмахуэу си тIысыпIэр лъагъуэ фщIыну —
Нартхэм жыфIэу мызэ-мытIэу зэхэсхащ.
Мис а къомыр фи гуращэщ фэ нартыжьхэм,
Нартыжьхэм фэ фи мафIэр къыщIэсхьар,
Нэсрэн-жьакIэ, мис араш, зэгъащIэ,
ГъащIэу уиIэр уэ нартми
Мы Iуащхьэжьым и щыгу щIыIэм уэ щыпхьынщ.
Хъыбар мыхьыжуи услIынщ.

Тхьэгъущі кіапсэр къещтэ Пэкъуэ,
Нэсрэн-жьакіэр епхыр Пэкъуэ,
Іуащхьэмахуэ иреІулІыр Нэсрэн-жьакіэр.
Пэкъуэу махъашэм бгъэжьу ябгэр къеутІыпщ,
И дамэ инхэр къуэм дэмыхуэ,
И жьым зэрехуэ пшагъуэ фІыцІэр,
Нэсрэн-жьакіэм ар щхьэщохьэ,
И гущхьэ пцІанэм толъатэ,
Нэсрэн-жьакіэ и гущхьэр нызэгуепхъу,
Лъыхэр щІефыкІ, маджэ иІу,
ТхьэмщІыгъум йоуІу бгъэжьыр.
Дунейм хышхуэр ебэкІ пэтми,
Нэсрэн-жьакіэ ткІуэпс и Іэгъуэджэщ,
Іуащхьэмахуэ псынэ щІэжми,
Нэсрэн-жьакіэр псыншэу мэгулэз.
Мыл джанэр хуэфІу и пкъым щыгъщ,
ГъущІ кіапсэкіэ Іэпщэлъапщэхэр къузащ,
Нартхэм ягу мэуз, Нэсрэн-жьакіэ и гыз макъыр
Іуащхьэмахуэ къытоІукІ.

* * *

Гузэващ нартыжьхэр мис а махуэм,
Санэхуафэм лІыхъухэр зэхуэсащ;
Имыси, Сосыми, Сосрыкъуи,
Нарт Хасэм лІыгъэ-щагъэкіэ щызэпоуэ,
ЛІыгъэкіэ щызодауэ, зоныкъуэкъу,
Ауэ я Іуэхуи зэфІэмыкІ,
Нэсрэн-жьакіэ къэзыхьыжыни къахэмыкІ.
ИкІэм Нэсрэн-жьакіэ и пхъур Хасэм къашэ;
— Мыр идогъашэ и адэр къэзыхьыжым,
Я нэхъыфІу нарт шы фащи тыгъэ дощІ,
Дауэ ящІми ежьэни къахэмыкІ.
ЗэбгырокІри нарт дзэшхуэ зэхуашэс,
ЗэщІошасэри мэз, къырхэр щІащыкІ,
Іуащхьэмахуэм ахэр нос.
Сытхъу защІэу Нэсрэн-жьакіэ абы къалъагъу,
Лъагъуэ Іуащхьэмахуэ, сыт, дэмыкІ,
ШыкІэ дэкІыпэІуи емызэгъ,
Шабзэр зэІуадзэурэ ныдоукІ.
Тхьэм нарт дзэшхуэ къелъагъу,
Іуащхьэкур къегъэгъу плъапІэуэ,
ЗэщІеугъуаери и дамэщІэтхэр къеутІыпщ,
Дунейр ящтауэ бгъэжь я пашэу къызэдох.

Уэххэр исейуэ гъущIкуийм уэсыр зэрахьэ.
Уэгум ихьа бгъэхэр нартхэм тобатэ,
Я бгъэ дэмэпкъхэм нэхур ягъэуфIынкI,
Пшэм хэлындыкIыу щыблэри къоух,
Тхьэпэлъытэ Пэкъуэ и уэгъуэти
Дунейр ищтауэ къуэкIийр мэгъуагъуэ,
Бгъэжьыр къосри, нартыдзэр ещып,
Нартыдзэри нэф зэтехъуащ.
Нарт Пэныкъуэ а махуэмэ къэжакъуэщ,
Бэдынокъуэ и шыр хущIагъащIэщ,
Зы защIри дзэшхуэм къагъэзэж,
Аузхэм лъыпс пшагъуэр ныщагъажэ,
Къэнэжар я лъахэми къэкIуэжщ.

— Тхьэпэлъытэ Пэкъуэ ихьщ ди мафIэр,
Дэ ди афэ пашэу Нэсрэн-жьакIэр
Iуащхьэмахуэ плIэIукIэ ныриIулIщ,
Ди жьэгу дэлъа мафIэр къытхуэмыхьыж,
Зи щхьэ къэзыхьыжа нартхэ, сыт ди махуэ,
Iуащхьэмахуэ тес Пэкъуэ сыт етщIэну?

Батэрэзу хахуэм мис Хасэм щыжеIэ:
— Тхьэхэм щхьэщэ хуэтщIащи
Иджы, нартхэм, езы тхьэхэм
Щхьэщэ дэ къытхуащIми хъунщ.
Тхьэпэлъытэ Пэкъуэ ихьа мафIэр,
Нартхэ, къэсхьыжынкIэ си тхьэрыIуэщ,
Нартхэ ди Нэсрэн-жьакIэр Пэкъуэ
къезгъэлынкIэ,
Уащхъуэу дэ дымыгъэпцI! — си псалъэщ.

Батэрэз а махуэм зынехуапэ,
Алъп Къэрапцэ хъыжьэм ар мэшэс,
ЩIопщ щэ уэгъуэ хуещIри уэгум йохьэ,
Iуащхьэмахуэ дежкIэ еунэтI,
Бгыжь-къырыжьхэм телъэм егъэсей,
Iуащхьэмахуэ лъапэ ар щIоувэ,
Iуащхьэмахуэ щыгукIэ ар мэгуо:
— Хьэхьей, тхьэпэлъытэ нэпцIу Пэкъуэжь,
Къуэжь-бгыжьхэр зи гъэпщкIупIэ,
БиипIэ къиувэнкIэ дзыхь къытхуэзымыщI,
Нартхэ ящIа мафIэр жьэгум пэрызых,
Зи лъэр ди Нарт Хэкум Тхьэм иригъэхын,
Нартхэ я Нэсрэн-жьакIэр схьыжыну сыкъэсащ,

Сэ Нарт Хэкужьым, зэгъащIэ, сыкъокI,
Бгыщхьэм темыкI бгъэжьыр, улIым къэутIыпщ!

Дунейр а сыхьэтым зэуэ кIыфIи къохъу,
Батэрэз и джатэжьыр щIегъащхъуэ,
Бгъащхъуэ иныр лъэщу Iуащхьэми къоух,
Батэрэз Iуащхьэ лъапэм къыщощэ,
И гур къэбэмпIауэ шым жыреIэ:
— Ар сложь, сыт къыпщыщI, си Къэрапцl э,
А бгъэм и дамэуэгъуэм щхьэ ущыщтэт,
АфIэкIа плъэгъуакъэ гугъуехь, си Къэрапцl э
Щхьэ си напэр тепхрэ, ар слIожь, си Къэрапцl э,
Плъагъужакъэ уэ акъужь, Къэрапцl э!

И Къэрапцl эм щIопщ щэ уэгъуи ныщырех,
Бгъэ къеухым зы шабзэши хуеутIыпщ,
Iуащхьэм дэплъым, благъуэ нэщIар сыт
къыхуопщ.
Бгъэр къыщIопщэри Къэрапцl эр лъэ темытт,
— Тхьэр зыгъэпцIын, Къэрапцl э, сыт къэухъу,
ХьэIус ухъу афIэкI плъэмыкIыну гущэм!

Аргуэрым щIопщ щэ уэгъуэ гуэр ирех,
Батэрэз Къэрапцl эм пшэм ирехьэ,
Зэрызохьэ, бгъэм зауэн деублэ.
ЩIым къызэрохьэхри зэрогущI,
ЩIым бгы къыр хьэдзэжьхэр зэтес щащI.
Бгъэм и дамэ гъущIхэмкIэ мэдалъэ,
Бгъэм и дамэр фIелъэ бжыпэм, Батэрэз,
Батэрэзым и шабзэр бгъэ дамэм зыпхыредз,
Дыгъэбзийуэ абы къыщIидзэм дунеишхуэр
къагъэнэхуж.
Бжыпэм зэрыпылъу щIылъэм къырехьэх,
Бгъащхьэр къыфIех джатэкIэ Батэрэз,
Зэхех Пэкъуэ бгъэм и щхьэфIэх макъыр,
Псэхэх и щхьэхъумэр лъапэм къох,
Батэрэз зауэн гуэрым ныщIедзэж,
Псэхэх дыдэу езы бзаджэр ажал зауэу
Батэрэз хъыжьэм пэщIоувэ,
Ауэ Батэрэзу ди хахуэм
Игу пхъашэр къэмыскIэххэ,
Псэхэхыжьу ажалыжьым ажал мыгъуэр
къыхуигъакIуэщ—
Псэхэхыжьыр Батэрэзым зэпеупщI,

ЩІылъэр игъэщІыщІу ар мэджалэ,
Къуалэр зэхуэсащи нызолъатэ,
Батэрэз а махуэм егъэш батэ.
Бгыр зэтырикъутэу къокІуэ благъуэр,
И пэбзийм къырихур нафІэу жьэражьэщ.
Батэрэз гъунэгъу абы зыхуещІ,
Благъуэм и щхьэумэр къыпеупщІ,
ЗанщІэу и Къэрапцэм зырегъасэ,
Пэкъуэ зытеса щыгум толъэтыкІ.
И бжыкІымкІэ, Іэхъулъэхъужьыр зэпеуд,
Нэсрэн-жьакІэр а махуэм хуит къещІыж,
Нэсрэн-жьакІэр къыдешэж Батэрэз,
А махуэм нарт жьэгухэр зэщІонэж,
А махуэм нартыжьхэр нызэхуос,
Санэхуафэр иныщэу къызэІуах,
Нарт Іэхъуэми а махуэм ныш лъагъэс,
Шурэлъэс лІыхъужьхэр зэдоджэгу,
Игум къохьэри я алъпхэр зэдагъатхъуэ,
Щытхъушхуэр Батэрэз къыхуахэс,
Батэрэз афэ тыгъэри къыхуащІ,
НафІэ ящІыжащи загъэхуабэ,
Нарт уэтэртесхэри зыхагъэтщ,
Нартхэм Вакъуэ нани къырагъашэ.
Батэрэз лІыхъужьыбжьэри къырат,
Хъуэхъуу ятым я нэхъыфІхэри хуагъэфащэ,
Іэщэ-фащэм я нэхъ быдэри къыхуагъафІэ,
ПсалъэфІ защІэу Батэрэзми къыжыраІэ:
— Нартхэм ди псэу нафІэр къэзыхьыж,
Нэсрэн-жьакІэ лъапІэр къэзышэж,
Батэрэзу ди нарт лІыхъужь!
Батэрэз лІыхъужьыбжьэр къыщыреф!

Нарт санафэм мазитІкІэ зынеубгъу,
Нарт губгъуэшхуэм гуфІэгъуэр тыращІыхь,
Нарт лІыхъухэр шурэлъэс ныздоджэгу,
Гуэрэныгур алъп кІэбдзкІэ зэхавыхь,
Хьэрэмэ Іуащхьэ жаншэрхъхэр щаутІыпщ,
Нэщанэ нартыжьхэр нызэдоуэ,
ЛІыгъэ зиІэм щытхъупсыр[1] ныраутх,
Къэрапцэр алъп нэсу къыщохэс,
Батэрэз лІы и лІыжуи къыщапсэлъ
Нартхэм я нартыжуи ар ягъэІу.

515. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

(Сириемкъыщатхыгъэ адыгэ текст)

Хъымыщыкъо Пэтэрэз!
Пэтэрэзыр кІэлэ закъоу зы гоуз.
Пэтэрэзыр гоузишъэу зэкІоцІылъ.
Пэрэзым гоузишъэр ыгум илъ.
Ныбэм илъэу ятэ ылъхэр зымыгъэгъу.
Янэ ышъо ар зыхафэм,
Нартыжъэхэр къыфэхасэх:
— Шъаоу къылъфымэ тыукІын.
Пшъашъэу къылъфымэ едгъэпІун.
Испы-гуащэм ар къызелъфым
Лъыосэ пІурэу а мафэм ахьи,
Анаем ипытэхэр икушъэ натІ.
Хэшъаем ипытэхэр икушъэ цаг.
Щэбарым ипытэхэр икушъэ бэщ.
Блэнэ тхыІашъохэр икушъэпсхэу.
Ижъокъуанэм къызыхепхэм
Зикъудыий кушъэ натІэр къыхиути
Зиутхыпкіи кушъэ цагэр къыхикІыкІи
ЗигъэкІылъи кушъэпсхэр къызэпичи,
Зигъэчынэу джэхэшъогум къытелъадэ.
Жъокъо нанэр шъуз Іушти
— Синэфынэ къэхъумэ, лІы хъун.
Нартэу лІы хъубгэ къыгъэнэнэп.
А мафэм къэмланым къыщыдадзи
Бзыуцыфыр къыращэкІи
Шъо пхъонтэшхом къыдадзэжьи
Инджыджыжъыем къыхадзагъ.
Инджыджыжъыер олъэкъуалъи
Хы олъэжъхэм къахидзэжьи.
ТхьамэфиблыкІэ ащ къыхэлъ.
Хым хэлъхэр зыхегъэлъа?
Хыр зэуалъэм зы хытІуалэкІэ къыщыкІидзи
Зы мэлахъуи а мафэм къырихьылІи.
ТІыпсэжъитІур къызэзауи.
Къэмланыр къыщакъути.
Пэтэрэзыр мэлахъомэ къызэдапІу.
Мафэ горэм хы ныджэм рекІокІызэ
Зы чэтэшІуи къыщигъоти къэгушІуи.
Зы къунани къыгъотыжьи гушІожьи.
А къунаным — фарэр ыІуи къыфиуси.
И фарэми къешэси.

Хы ныджэбгъум рекIокIзэ
Чэтэжъми «сыгъау» — еIошъ къекIоты.
Къунанми «сыгъачъ» — еIошъ шхом къео.
Икъунаныр ритIупщи.
Хьарам Iуашъхьэ дэчъаий.
Иныжъ зэшиблыр зекIо кIохэу къылъэгъуи.
Иныжъ зэшиблым апэ къэкIи.
А чIапIэм зэошхор къыщашIи.
Анахьыжъыр къахэкIоти къезауи.
Анахьыжъым ышъхьэ еуи пиути.
— УлIымэ зэ къысэожь къыриIуи.
— Сянэ тIо сыкъилъфыгъэп — риIожьи.
Къэнэгъихыр рифыжьи.
ЧIым ыгъунэ рифэкIхи.
КъыублэрэкIи къыгъази.
Жъокъо нанэм дэжь къэкIожьыгъ,
— УкъэкIожьыгъа синэфын, — къыреIо.
— Нарт Хасэм сыкIощт, — реIожьы.
Жъокъо нанэм ар ымыдэу.
Пэтэрэзыр дэнапIэм хигъэпази.
Нарт Хасэм шIэхэу нэсы.
Нартыжъхэм сэнашъхьэр зэдашIы.
— Нартыжъхэр шъуезэрэгъашхэх.
Синэфынэ къэкIожьыгъэшъ, шъулъы ешъон.
Нартыжъхэр лъэпкъыджэ шъуеунэхъулIэн.
Нартыжъхэр зэлъеусэх.
Сэтэнаер къарагъащэ.
Сэтэнаер къафэхасэ.
— Пэтэрэзыр тисэнашъом къэтэжъугъащ.
Пэтэрэзым сэнэфыбжъэр етэжъугъэт.
Уарпыжъым шыпсхэгъахьэ тэжъугъэгъакIу.
Барс ягубгъом зынэскIэ
Фарэм кIэпш щэогъу редгъэхын.
А мафэм Фарэм рихьыжьэнышъ.
Хыкъумиблым зэприхынышъ.
Хиблым агъунэ щыридзыхын.
Ащ къелыжъмэ Уарпыжъыр псыхъопиблэу
зэгокIы.
ДзэпэкIибл пэдгъэгъокIмэ къаукIынышъ
къэкIожьыных.
Пэтэрэзыр къызыхащэ.
Сэнэфыбжъэр къыщыраты.
Сэнэфыбжъэр къыщырешъу.
— Пэтэрэз Уарп шы псыхэгъахьэ тфакIу.

Барс губгъом узихьэкIэ
КIэпщ щэогъу Фарэм тфех.
Пэтэрэзыр а мафэм къэшэси
КIэпщ щэогъур Фарэм къырихи.
Хыкъумиблым зэприхи.
Ащи къели къызегъэзэжьым.
Уарпыжъыр псыхъопиблэу зэгокIы.
Псыхъуапэ къэс зы дзэпакIэ къыкъокIы.
Пэтэрэзыр а мафэм къэгубжи
Шыужъишъэ псым ригъэхьи.
ПкIэгъолишъэ хьэм ригъэшхи
Къэшэсыжьи къэкIожьыгъ.
ХэгъошъхьаIум къызэсыжьым
Фарэм шхоIур къытридзэжьи.
ШъхьарытIупщэу къытIупщыжьи.
Онэгу нэкIэу нартыжъхэм къызалъэгъу
Сэнэфыбжъэхэр къызалъэгъум
Сэнэфыбжъэхэр къызэратых
ГушIуагъохэр зэдаIатых.
Пэтэрэзым шхъоджэ-саджэ зыкъишIи.
Нарт сэнашъом шъэфэу къакIуи.
Пчъэкъуахэм къыкъоуцо.
Нартыжъхэр сэнэф кIадэм шъхьащытых.
Нартыжъхэр къыщэгущыIэх.
ГущыIабэхэр къызэдашIых.
Хэти ышъхьэ къыщэтхъужьы.
Пэтэрэзыр аукIыщтгъагъэу.
IаджыхэмикъыщаIуатэ.
Пэтэрэзыр пчъэкъуахэм къыкъокIоти
ЫпэкIэ итмэ къяIункIи.
Нэбгырихмэ атхыIупкIэ хырых зэриути.
ЫбгъукIэ щытмэ къябгъууи.
Нэбгырихмэ ацэтэнэлъэ хырых зэпиути.
Тамбырыгум къащIуехьэ.
— Нартыжъхэр, сэнэф кIадэм шъушъхьащыкI.
Нартыжъхэр сэнэф кIадэм щхьащэкIотых.
— Хъымыщыжъым сэ сырикъу.
Сянэ ыныбэ сызыхафэм
Нартыжъхэр шъузэIукIи
СышъуукIынэу шъуухэси.
Сянэ ыныбэ сыкъзекIым
Лъыосэ пIурэу сэ сахьи.
Кушъэ пытэм сыхапхи.
Кушъэ пытэр къэскъути.

Пытэ цIыкIоу къысэплъхи.
Къамланым сыдадзи.
Инджыджыжъыем сыхадзи.
Хым сихьи сыхидзэжьи.
Тхьамэфиблыкlэ сыкъыхэлъ.
Хышхохэр сэ сикушъэу.
Кушъэкъур къызысыскlэ
Хы тхъурбэр сибыдзыщэу.
Пхъонташъхьэр зыуалъэкlэ
Хы шъалъэхэр сибжъонэу
Сэ ситхъагъом фэдэ тхъагъо тхьэ къышъует.
Хыр уалъи хытIуалэмкIэ сыкъкIидзи.
А мафэм зы мэлахъуи къыдахьи.
Ащ имафэм фэдэ мафи тхьэ къырет.
ТIыпсэжъитIур зэзауи.
Къамланыр къакъути.
Зы чэтэшIуи къэзгъоти.
Зы къунани згъотыжьи.
Лъэрыгъыпсым слъэ пимыкъоу.
Онэ къуапэм сIэ нэмысэу.
Псэр сихьафэу сыкъэшэси.
ЩыIэ пстэуми иныжъиблыр анахь лъэш.
Сищыпэшэсым иныжъиблым сязауи.
Анахьыжъыр си зэ огъум еслIыхи.
Жъокъо нанэм дэжь сыкъакIуи.
Нарт сэнашъом сакъхищи.
Уарп шы псыхэгъахьэ сыжъугъакIуи.
КIэпщ щэогъур Фарэм есхи.
Хыкъумиблым сызэприхи.
Сыкъелыжьи сыкъэкIожьызэ
Уарпжъыер псыхъопиблэу зэгокIы.
ДзэпикIыблыр къакъокIыгъэу къысIокIэ.
А мафэм пкIэгъолишъэ хьэ езгъэшхи.
Шыужъишъэ псы езгъэхьи.
СыкъэкIожьыгъэшъ, шъыд шъушIэжьын?
Ар къызеIом Пэтэрэзым
Сэтэнаер къэгущыIи.
— Мы къапIорэм кIыл хэлъ — ыIуагъ.
Пэтэрэзыр къэгубжи.
Сэнэф кIадэм шъхьащыхьи.
Сэнэфыбжъэ къырикIи.
Сэнэфыбжъэр къыришъуи.
Сэнэф кIадэм епсалъэ.
— Сэнэф кIадэр, къэсIуагъэр пцIымэ

О кIэдакIэм щылъэраз.
КъэсIуатъэхэр шъыпкъэхэмэ
О кIэдашъхьэм къихъупщтыкI.
Сэнэф кIадэр кIэдашъхьэм къехъупщтыкIи
Нартыжъхэр мэгулэзых.
— Нарт Хасэм шъукъсэмыджэу
КъызфэкIуагъэмкIэ къеупчIых.
КIэлэ джакIор къыслъымысэу.
СэмэркъэукIэ сыкъэкIуагъэп.
Тятэ зыукIыгъэм сэ сыфай.
— Уятэ зыукIыгъэри дгъотынэп.
Уятэ илъыуасэри оттыжьын.
Ятэм илъыуасэкIэ къеупчIых.
Зы шъхьащыIэр шъхьащыIишъэу.
ШъхьащиIэшъэр зы лъыуасэу.
Нартыжъ пстэуми къафегъоты.
— Хъымыщыжъым илъыуасэр сэ шъосIон.
Ашъхьэ шIуцIэу хьэ фыжьишъэ къысфэжъугъот.
Ашъхьэ фыжьэу шы шIуцIишъэ
къыкIыжъугъужь,
— Хъымыщыкъокlэ Пэтэрэз.
Ар дгъотынэп ащ нэмыкI о къытаIу.
— Ащ нэмыкIи сэ шъосIон.
Нарт Хэкум данэу илъыр зэфэшъухьыси.
Зэфэшъухьысрэр зэкIэ жъугъэсти.
Дэнэ стафэу лъэиитIу арыз къысфыхэжъугъэкI.
Аргъоилъэу тятэ ипсылъэ из къызфэшъушI.
— Хъымыщыкъокlэ Пэтэрэз
Ари хъунэп, ащ нэмыкIи о къэпIон.
— Ащ нэмыкIи сэ шъосIон.
ХьанцэкIэ къижъугъахъозэ
ЩыбзэкIэ къэшъухьи псы сежъугъашъу.
— Ари шъыд ащ нэмыкIи о къэпIон.
— Ащ нэмыкIи сэ шъосIон.
Лъэой ешъудзи уашъом шъудэкI.
Шъузэтеуцуи жъуагъом шъунэс.
— Ари IуакIэп, ащ нэмыкIи о къэпIон.
— Ащ нэмыкIи сэ шъосIон.
Зы щэбзэшхо сыфэжъугъэчъи
Щабзэм сыдашъулъхьи къэжъугъауи
Гъундэ къалэм сыдэшъудзи
Силъыуасэ къэсхьыжьын.
Нартыжъхэм аIон амышIэу
АшIэн щымыIэу зэхегъэсых.

АхэкIыешъ зэхефыжьых.
Нартыжъхэр зэфэсыжьых.
ХэкIыжьыкIэм зэлъеусэх.
Сэтэнаем къызэхелэшъ
Нартхэр езэонышъоу пэгъокIых.
Ячатэхэр ихыгъэу, нартыжъхэр зэготэу.
Пэтэрэзыр къыкIокIышъ.
Ичатэри къырехышъ
Еу-еоу къахэлъадэ.
Нартыжъхэр зэгочъых.
— Згъэчъэжьыгъэх — ыIозэ.
Пэтэрэзыр зыкъошъутым
КIэлэцIыкIухэр гъоргыхэу.
Шъузмэ абыдзхэр къыдэдзыгъэу лъаIохэу.
— Тинэфынэу Пэтэрэз
Укъытщыщышъ къытхэхьажь.
Тибыдзыщэ къыпIучъэу
Тыбгъэчъэпхъэу уемыжьэжь.
Пэтэрэзым къегъэзэжьы.
Игуузхэр къыщыхьэмэ
ЗекIо кIомэ къыкIухьэзэ.
Иныжъхэри къыIукIэмэ
Блэгъожъхэри къышIуанэзэ.
Иныжъхэри рилIыхэу.
Блэгъожъхэри ыукIэу.
Ятэ зыукIыгъэр ымгъотэу.
Бэрэ хэтыгъ Пэтэрэз.
Мафэ горэм шэсыгъэу.
Барс ягубгъо къызехьэм
Пщымарыкъо къыIокIэ.
— Типщы тат, тэ укъэкIыжьрэ.
— Лъэпшъ икIыщ сыкъэкIыжьы.
— Мэфаем Хъымыщыжъыр зысэукIым
Нартыжъыпкъым сичэтацэ къыIуигуагъ.
Сичэтацэ къезгъэпсыхьажьынэу
Лъэпшъ ыдэжь сыкIогъагъ.
ТIопсыхьэ къезгъэшIыгъ.
— Сипщы тат, уичэтацIэ зэ сегъэплъ.
Пщы-Марыкъо ичэтацэ къызещэим
Фарэр шы Iушти къыбгъодахьи
Пщы-Марыкъо чэтэ Iапшъэр къызещэим
Фарэр шы Iушти бгъодихьажьи
Пщы-Марыкъо ичатэри къыIэкIихи
Пщы-Марыкъо Барс ягубгъо щырифыжьи.

Пщы-Марыкъо хыкъумакIэм дырифэкIи.
Пщы-Марыкъо хыкъумашъхьэм щырелIыхи.
Пэтэрэзыр жъокъо нанэм дэжь мэкIожьы.
Пэтэрэзым ылъ ышIэжьи, ыгу псэфи.
Нартыжъхэри псэфыжьыгъэх.

516. ХЪЫМЫЩ И КЪУЭ БАТРЭЗ

(Къэбэрдей текст)

Ери, ей! Хъымыщ и къуэ Батрэз,
Батрэзэу щIалэ закъуэр зы гуузт,
Батрэзыр гуузищэу зэкIуэцIылът,
Ныбэм илъу зи адэм и лъыр зымыгъэгъу!
Батрэз Испы-гуащэм къыщыхэзым
Лъы уасэ къану ар махуэм къыщахь.
Iэнейм и быдэхэр и гущэ натIэщ,
Чэщейм икъабзэр и гущэ дзажэщ,
Бланэ тхыцIафэр а зи гущэпсу
Шамбырым и дахэр зи гущэ баш.
Вакъуэнанэ Батрэз къыщыхипхэм
Зеукъуэдийри гущэ натIэр ныIуещIыкI,
Зыкъегъэпщри гущэпс быдэр зэпеуд,
Зигъэчыну жэхэфэгум къытолъадэ,
Вакъуэ нанэ нэжыгъущIыдзэщ, гу нылъетэ:
— Си нэхунэр къэхъууэ щытмэ, лIы хэкIынщ.
Нартхэр лъэпкъкIэ абы щыгъуэ ехъулIэнщ!
Ар а махуэм Инжыджжьей къытхудедзэ,
Инжыдж псыхъуэм нарт Iэхъуэм къыщегъуэт,
Нарт Iэхъуэм Iэхъуэ пщыIэм къырахьэлIэ.
А махуэм зы къунани къыщырат.
И къунаным «Дул-Дулыр» къыхуаус,
ИлъэсиблкIэ Iэхъуэ пщыIэм къыщаIыгъ.
Батрэзыр Дул-Дулым ягъэшэс.
А махуэм Барс губгъэ ар къыщихьэм,
Барс губгъэ Пщы-Марыкъуэ къыщыIуощIэ:
— Си пщы-дадэ, дэнэ укъикI? — ныжыреIэ.
— А си щауэ, Лъэпщ и деж сыкъокIыж,
Нарт Хъымыщыр щызукIам,
Си джатэдзэр къыIуигуати,
Лъэпщ тIэу псыхьи къезгъэщIауэ
А си щауэ, къызохьыжь!
— Си пщы-дадэ, уи маисэм сыкъегъэплъ!
— А си щауэ, си маисэм уезгъэплъынщ.

И маисэр джатэдзэмкIэ къыщигъазэм
И Дул-Дул шы Iущти къыбгъэдех,
Армыруэ джатэ Iэпщэр къыщишийм
Дул-Дулыр шы хъыжьэти бгъэдехьэж.
— Пщы-Марыкъуэ, уи маисэр къыпIэщIэсхщ!
Пщы-Марыкъуэ Барс губгъуэ щызохужьэ,
Пщы-Марыкъуэ хы къумымкIэ нызогъэс,
И зытесым пщы Марыкъуэ къызолIых.
Къегъэзэж Батрэзи мис а махуэм
Вакъуэ нанэ мис, арыхэу къокIуэлIэж.
— Вакъуэнанэ, нарт санафэм сэ сыкIуанщ.
— Си нэхунэ, нарт санафэм уэ умыкIуэ.
Батрэзыр дэнэхупIэм хегъэтIысхьэ.
Нарт санафэм Вакъуэнанэ нащыхохьэ.
— Батрэз къэсыжащи фиухынщ.
Нартыжъхэр а махуэм нызэхуос,
А махуэм нартыжьхэм хасэ ящI:
— Батрэз Дул-Дулым дгъэшэсынщ,
Псыжьыпсым шы хэгъыхьэ хуедгъэщIынщ.
А махуэм Барс губгъуэ ар щынэскIэ
Дул-Дул шIопщ щэ уэгъуэ ныщыхуищIу
Батрэзыр щымыкIуэду къигъазэмэ,
Псыжь псыхъуэ дзэ пакIибл дгъэтIысынщ.
А махуэм Батрэзыр щаукIынщ.

* * *

Батрэзыр нарт санафэм нащыхохьэ,
Нартыжьхэм санэхубжьэр къыщыраф,
Санэхубжьэр Батрэзым къыщыреф.
«Дул-Дулым къыхуэшэс, Батрэз
Псыжь хэгъыхьи къытхуэщIыж, Батрэз»!
Батрэзыр Дул-Дулым къагъэшэс.
«Батрэзыр, Барс губгъуэ унэсым
Дул-Дулым щIопщ щэ уэгъуэ уэ къытхуех»
Батрэз, Барс губгъуэ зэрынэсу
Дул-Дул щIопщ щэ уэгъуэ къыщырех,
Дул-Дулым и кIэбдзитIкIэ зырегъасэ.
Псы хэгъыхьэ Батрэзыр щынэсым
Дзэ пакIибл къакIуэу ящыIуощIэ.
Дзэ пакIиблыр а махуэм щырелIых.
Дул-Дулыр а Псыжь псым къыхегъэхьэ,
Батрэз а нарт Iуащхьэм къыщысыжым
Дул-Дулыр а махуэм къеутIыпщыж.

Дул-Дулыр уанэгу нэщІу къыщысыжым
Нартыжьхэм санэхубжьэ къыщыраф,
Нарт афэ гуфІапщІэуи тыгъэ щащІ.

* * *

Батрэз и мыщІыкІэу зыкъехуапэ.
Батрэз нарт санафэм къахохьэж,
Нэхъ я щІыбкІэ Батрэз къыдоувэ,
Санэху кІадэм нартыжьхэр ныхуохасэ.
Пщы-Іалыдж мыхъуныбэ щеІуатэ.
Уэзырмэдж хъыбарыпцІ нызэрехьэ,
Асрадж щхьэщытхъуныр и щІасэщ.
Сосрыкъуи пцІыбэр щІигъуу ныщеупс,
Санэху кІадэр кІадэкІэм щолъэразэ,
Батрэз бжэкъуагъым къыкъуокІуэт.
Нартыжьхэр санэху кІадэм фопсэлъылІэ.
Нартыжъхэм мыхъуныбэр щывоІуатэ,
ХъыбарыпцІхэр санэху кІадэм ивохас,
Нартыжьхэм щхьэщытхъуныр фи щІасэщ,
Нартыжьхэр санэху кІадэм фыщхьэщыкІ!
Нартыжьхэр санэху кІадэм щхьэщокІуэт,
Батрэзыр санэху кІадэм йокІуэталІэ,
Батрэз санэху кІадэм йопсэлъылІэ:
— Сэ мы псалъэу есІуэтылІэр мыпэжмэ,
Санэху кІадэр кІадэщІэм щылъэразэ!
Сэ мы псалъэу есІуэтылІэр пэжу щытмэ,
Санэху кІадэр кІадащхьэм щырехуарзэ.
Си унэр тхьэ и щІапІэ щызогъэщІ,
Си унэщІхэр санэхубжьэ изогъафэ,
Си унэр иныжьыфэкІэ изогъабгъэ,
Си бгъэнхэр бжьэхуцкІэрэ язогъабгъэ,
Мы дыгъэр щыкъухьэр — Къухьэпіэщ.
Унэ пкъоуэ иныжь куэпкъхэр щІызогъэвэ,
Сэ иныжьхэр жэщ мэзэхэм согъахэ,
Сэ иныжьхэр жэщ мэзэхэм согъаІуэ!
Бэрэр дэмыкІуэжь щхьэдэ-щхьэІуэу
изогъауэ,
Я Іэхъуэхэм банэпцІэм зыщаудыгъу,
Я мэшыщІэхэр выуэч ямыІэу дызогъэкІ.
Батрэз санэху кІадэм нышъхьэщытщ,
Батрэз санэху кІадэм йопсэлъылІэ:
— Сымыпсалъэу хым сыщикІкІэ,

Бжы кIэрахъуэр си лъэмыжщ,
СыкъикIыжмэ Барс губгъэ си джэгупIэщ.
Дул-Дулым фIалъэкъуалъэ зыресэ,
Псыжь псыхэгъыхьэ сыныщыкIуэм,
ЛIы соукIри пщы-Марыкъуэ я нэхъ
хахуэт.
Дзэ пакIибл къырикIуэу сэ сахуозэ.
А махуэм шу блырыбл щахэзгъыхьэщ,
А махуэм шухэм лIищэ щахэзгъэщIщ,
А махуэм пщIэгъуалищэ езгъэтхьэлэщ.
Батрэз санэху кIадэм ныщхьэщытщ,
Батрэз санэху кIадэм йопсэлъылIэ,
ЛIы соукIри пщы-Марыкъуэ я нэхь
хахуэт!
— Уэ ущIалэщ, пщы-Марыкъуэ дэнэ къипх?
— Пщы-Марыкъуэ Барс губгъэ щышIэзгъыIэщ,
Пщы-Марукъуэ Барс губгъуэ сыщыщIыхьэщ.
Пщы-Марыкъуэ и маисэр къыIэщIэсхщ,
Пщы-Марыкъуэ хы къумыщхьэ щызохужьэ,
Пщы-Марыкъуэ хы къумыкIэм нызогъэс.
Бжы дакъэр пщы-Марыкъуэ къызегъэкъу,
Щтамылащхъуэр мэсри мэлъэлъэж,
Дыгъэнэбзииблуи зэбгырокI,
Пшэ нэзым къыдокIри ар къызоуэр.
А махуэм си лъэнкIапIэр щIокIэзызэ,
А махуэм сэ си нитIыр щоункIыфIыкIыр,
А махуэм сэ си мэIур пыIузодзыр,
А махуэм абы и бжыщхьэр иредзэкIыр,
А махуэм Псыжь аузкIэ сыныдокI,
А махуэм пщы Марыкъуэ изолIых.
Си толыжь алэщищэм изогъашэ,
Шыуан щыгу и щхьэпэм,
Си толыжьыр ныщалъэщI.
Си толыжьым уэгъуэ плIыщI
Гын пхъашэу схуракIутэ,
Толыжь кIуэцIым къырезгъэдзым
Тенджыз щыгухэр нызэгуеху.
Нартыжьхэр хъуэт-пщытэу къыщысым
А махуэм си хуэшысэр щызгъабзэщ
Си бзэжьу жыр палъэр
Мис а махуэм къэлъалъэщ.
Дыгъужь убыд си шащхьэр IуцIацIэщ,
Си шэкIэр лыгъэщIи аузым нырокIуэ.
Батрэз санэху кIадэм йопсэлъылIэ:

— Мы псалъэу сІуэтахэр пэжу щытмэ,
Санэху кІадэр кІэдащхьэм къырырекІ.
Мы псалъэу сІуэтагъэр мыпэжмэ,
Санэху кІадэр кІадащІэм щырелъэразэ,
Санэху кІадэм кІадащхьэр тыреуд.

— Нартыжьхэ, фыхуеймэ си лъы уасэр
вжесІэнщ:
Уафэм лъэуей евдзи фыдэкІуей,
ШыбзэкІэ псы къысхуэфхьи севгъафэ,
ХьэмкІутІейм бжэ хэфщІыкІи схуІуфлъхьэ,
Нартым дарий фиІэр зэхуэфхьэс,
Дарий сахуэр алъмакъитІым ярыз схуэфщІ,
Хьэ щхьэ фІыцІэ хужьыншэу къысхуэвгъуэт!
Мы жысІахэр Хъымыщыжьым и лъы уасэщ.
Нартыжьхэр Батрэзым зэхегъагъэ,
Нартыжьхэр Батрэзым зэхегъэз —
А махуэм нартыжьхэм хасэ ящІ.

517. ХЪЫМЫЩЭКЪО ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

(ИублатІэ щыщ. ХьакІуцу текст)

Ей, гей-гей, Хъымыщыкъоджьэ Пэтэрэз, ора-орэда,
Ей, гей-гей — Пэтэрэзэр лІы гоуз, ора-орэда.
Ей, гей-гей, гоузишъэу зэкІоцІылъ, ора-орэда.
Ныбэм илъзэ зятэ ылъхэр зымыгъэгъу, ора-орэда!
О нартыжъхэр тхьэ ичапэ къыщэхас ора-орэда:
«КІалэу къэхъумэ — хым хэтдзэнышъ едгъэхьын!
ора-орэда.
Арымырмэ, нарт елъфэр текІодэн...» — ора-орэда.
Пэтэрэзэр Исп-гуащэм къызыхэзым ора-орэда,
Жъокъо-янэм нарт якушъэ ар къыхепх... ора-орэда!

Ей, гей-гей, домбай шъуаблэр икушъэпс, ора-орэда.
Ей, гей-гей, о хэшъаер кушъэ натІ, ора-орэда.
Ей, гей-гей, о чэбар дахэр кушъэ бэщ, ора-орэда.
Жъокъо-янэ Пэтэрэз къызыхепхэм, ора-орэда.
Зекъудыйри кушъэ натІэр къыхекІыкІа, ора-орэда.
ЗегъэкІылъри кушъэ натІэр рекІыкІэха, ора-орэда.
Зыкъегъэпси икушъэпсхэр къызэпеча, ора-орэда.
Зигъэчынзэ джэхэшъогум къытелъада, ора-орэда!
Ей гей-гей, Хъымыщыкъоджьэ Пэтэрэз, ора-орэда.

Ей, гей-гей, Пэтэрэзэр лІы гоуз, ора-орэда.
Ей, гей-гей, гоузишъэу зэкІоцІылъ, ора-орэда.
Ныбэм илъзэ зятэ ылъхэр зымыгъэгъу, ора-орэда!

518. ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

(Нэтхъоджэ текст)

Хъымыщ ыкъоэу Пэтэрэз,
Зыгум изэу гу изышъ зэкІоцІылъ,
Ныбэм илъэу ятэ илъ ешІэжьы.
— Пшъашъэ къэхъумэ, дэры-бзэрэу тшІын,
КІалэ къэхъумэ, къамыл пхьэотэр шхьэтэмыкІым
Къыдэтлъхьэни хы шІуцІэм къыхэтыдзэни.
Хы тІоапкІэр сигуащэу,
Хы тхъубэр сибыдзыщэу,
Зы тхьэмафэ хым сыхэлъ
Хы толъкъуным сызэридзи
Хы нычъем сыредзэ,
Натмэ ямэлахъохэр къысІокІэх.
ТІэшъухъуитІу имэлмэ къахещы
ТІэшъухъуитІор зэфегъэгубжьы,
ТІэшъухъуитІор зэрегъэзао,
Къамыл пхъэотэрэр
Агузэгу дегъэлъадэй арегъэкъутэ,
Пэтэрэз ащ къыдэкІы.
Пэтэрэз къызыдэкІыым
Хы гъунэмчэ сызырекІокІым
ПкІэгъолэжъым сыІокІэ,
А пкІэгъуалэм сытэтІысхьэй
Хы гъунэмджьэ сыречэкІы,
Зы кэтэжъ къэсэгъоты.
А кэтэжъэр къызгосэлъхьи
ПкІэгъолэжьым «сычэщт» — еІо
ШъухоІум лъэщэу езао,
Кетэ кІяком «сызэощт» — еІои
БжиблкІэ къыкІэкІи — ехыжьы.
— Натмэ сахахьи,
Натмэ къызафэзгъази,
Силъы уасэ къысатыжьынэу
Натмэ апэсыбутыгъ. (сяуцолІагъ)
Силъы уасэ мыфэдыз:
Зы мафэм къащагъэу нысэкІишъэ,
Натхэр рэкІохи нысэкІишъэ

Амыгъотэу къэкIожьыгъэх.
Пэтэрэзы фэшъхьэф Iофи ареIо:
— Зы хьэбзым къилъфыгъэ хьэчэфишъэ
Къызыжъугъотырэм, силъы уасэ шъуфэсэгъэгъу
Натхэр рэкIохи амыгъотэу къэкIожьыгъэх.
Пэтэрэз етIуани фэшъхьэф Iоф къафегъоты:
— Сыныбэ щэу тхъу цасэчэ гъэжъагъэу
Сэжъугъэшхмэ, къышъуфэзгъэгъун.
Ари натмэ зымылъэкIым:
— Сыныбэ щэу псы пщызэчэ сызежъугъашIогэ
Сятэ илъ шъуфэзгъэгъун, — ареIо.
Натхэм пщызэджьэ
Пэтэрэз агъэшъокIын алъэкIыгъэп.

519. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

(Хьатикъое текст)

Еры--е-еу, Хъымыщыкъоу Пэтэрэз,
Пэтэрэз кIэлэ закъоу зы гоуз,
Пэтэрэзэр гоузишъэу зэкIоцIылъ,
Ныбэм илъэу зятэ ылъхэр зымгъэгъу!
Пэтэрэзэр Исп-гуащэм къызыхэзым,
Нартыжъымэ лъэосэ пIурэу ахьыгъагъ.
Пэтэрэзэр Жъокъо-янэм къызыратым,
Анаем ипытэхэр кушъэ нэтIитIоу,
Хэшъаем ипытэхэр кушъэ цэгитIоу,
Бланэмэ атхыцIашъохэр икушъэпсэу,
Щэмбарым идахэр икушъэ бэщэу,
Жъокъо-янэм Пэтэрэзэр къызыхепхэм,
Зикъудыишъ, кушъэ нэтIитIухэр къыхеут,
ЗыкъиIати кушъэпситIухэр зэпеут,
Зыкъыгъази кушъэ цэгитIури къыгуегъэз,
Пэтэрэзэр джэхэшъогум къытечынэ.
Жъокъо-янэр нэжгъурти, гу лъитагъ.

— Синэфын, укъызыхъукIэ лIы пхэкIын,
Нартыжъ гущэхэр лъэпкъынчъэ кыохъулIэн!

Пэтэрэзэр, а чIыпIэм къыщыхихи,
Пэтэрэзэр Инджыдж жъыем къынигъэси,
Пэтэрэзэр Инджыдж жъыем къыдинагъ.
Жъокъо-янэ къыгъази къэкIожьыгъ.
Нарт яIахъохэр Инджыдж жъыем къызынэсхэм,

Нарт яІахъомэ Пэтэрэзэр къыщагъоти,
Іэхъо-пщыпІэм Пэтэрэзэр къырахьылІи,
Ер, а мафэм зы къунан къыщырати,
А къунаным Дул-Дулэр къыфауси,
Пэтэрэзэр илъэсиблым къыщаІыгъ.
Пэтэрэзэр илъэсиблым къыщагъашІуи,
Пэтэрэзэр Дул-Дулым рагъэкІэси,
Къагъэшэси, Пэтэрэзэр къыдатІупщы.
Пэтэрэзэр Барсые губгъом къызынэсым,
Барсые губгъом пщы-Марыкъо къыщыІукІи,
Барсые губгъом пщы-Марыкъо къыщыгуахьэ.

— Сипщытат, тэ укъэкІыжьырэ, — къыщыреІо.
— Сишъао, Лъэпшъы дэжь сыкъекІыжьы сэ.
Ер, а мафэм Хъымыщыжъыр зысэукІым,
Иныжъыпкъым сичэтацэ къыІуикІыгъэти,
Къезгъэпсахьынкіэ Лъэпшъ дэжь къэсхьыгъагъ,
ТІопсахь къезгъэшІыгъэшъ, къэсэхьыжьы,
— Сипщытат, уимаисэм сыкъегъэплъ
— Уезгъэплъын, — ыІуи, чэтацэр къызещэим,
Дул-Дулыр шы Іушыти къыбгъодихи,
Зэригъэзэкіи чэтэ Іапшъэр къызегъазэм,
Дул-Дулыр шы Іушыти къыбгъурихьи,
Чэтэ Іапшъэр Пэтэрэзым къыІэкІахьи,
Барсые губгъом пщы-Марыкъор щырифыжьи,
Пщы-Марыкъо хы къумакІэм дырифэкІи,
Пщы-Марыкъо ишыужыкІэ зыкъишІи,
Ар а мафэм щырелІых.
Ер а мафэм Пэтэрэзым къыгъэзэжьи,
Пэтэрэзэр Жъокъо-янэм къекІолІэжьы.

— Жъокъо-нан, нарт сэнашъом сэ сыкІоть.
— Синэфын, нарт сэнашъом о умыкІу.
Пэтэрэзэр дэнапІэми щегъэчъые,
ЫмышІахэу Жъокъо-янэр къыкІэкІэкІи,
Жъокъо-янэр нарт сэнашъом къэкІуагъ.
Нартыжъыхэр езэрэгъашхэу къызэхэсхэу,
Жъокъо-янэр нарт сэнашъом къахэхьагъ.

— Нартыжъхэр, шъуезэрэгъашхэу шъузэхэс,
Нартыжъхэр, шъуезэрэгъашъоу шъузэхэс шъо,
МодыкІэ Пэтэрэзэр къэсыжьыгъэшъ,
шъуиукІыть шъо!

Нартыжъмэ сэнэфыбжъэр къаІэкІэзи,
Нартыжъыхэр ер а мафэм зэфеусэх,
Нартыжъыхэм ер а мафэм хасэ щашІы,
Пэтэрэзым икІодыкІэм щеусэх:
— Пэтэрэзэр къызытхахьэрэм,
Сэнэфыбжъэри къыщеттын,
Сэнэфыбжъэр ер, а мафэм къыщыришъумэ,
Пэтэрэзэр Дул-Дулым едгъэкІэсын,
Уарпыжъыми шы псыхэгъахьэ дгъэкІон.
Пэтэрэз Барсые губгъом зыщынэсырэм
Дул-Дулым кІэпщ щэогъу редгъэхын,
Уарпыжъым шы псыхэгъахьэу къызынэсрэм,
Уарпыжъэр зэпэкІиблэу зэхэлъадэ,
Дзэ пэкІиблэр ер а мафэм къыдэдгъэсымэ,
Уарпыжъым Пэтэрэз зэпырихмэ,
Дзэ пэкІиблыр ер а мафэм къыщыдэкІымэ,
Пэтэрэзыр ер а мафэм щыралІыхын.
Пэтэрэз нарт сэнашъом къызахахьэм,
Ер а мафэм сэнэфыбжъэр къыщырати,
Сэнэфыбжъэр ер а мафэм къыщырешъу

— Пэтэрэз, уарпыжъым шы псыхэгъахьэ утфэкІона?
Пэтэрэз Дул-Дулым къыщекІэси,
Пэтэрэз къэшэси къызыдэкІым, —

— Пэтэрэз, Барсые губгъом узынэсыкІэ
Дул-Дулым кІэпщ щэогъу о къытфех.
Пэтэрэз, Барсые губгъом къызынэсым
Дул-Дулым кІэпщы щэогъу къыщырехы,
Дул-Дулым цІэлъэ-кІуалъэу зырегъэшІы,
Уарпыжъым шы псыхэгъахьэ къызынэсым,
Уарпыжъхэр зэпэкІиблэу зэхэлъадэти,
Дзэ пэкІиблэр, ер а мафэм къыщыдэкІи,
Дзэ пэкІиблэр Пэтэрэзым щырелІых.

Уарпыжъым Дул-Дулыр къыхигъахьи,
Пэтэрэз, нарт хэгъуашъхьэм къызІохьажьым,
Дул-Дулыр онэгу пэкІэу къыщетІупщы.
Дул-Дулэр онэгу нэкІэу къызэсыжьым,
Нартыжъымэ сэнэфыбжъэр къыщырашъу,
Ер, а мафэм ашъор гушІуапкІэу къыщатыгъ.
Пэтэрэзы шхъонджэ-саджэу зыкъыщишІи,
Пэтэрэзэр амышІахэу къахэхьажьи,

АкIыбкIэ пчъэкъуахэм къыкъоуцо.
Нартыжъыхэр сэнэфкIадэм бэу щэпсалъэх,
Пщы-Iалэджым хъэбарыбэ къыщеIуатэ,
Пщы-Орзэмэджы хъэбарыпцI реIотылIэ,
Пщы-Асрэны шъхьэщытхъужьэр бэу икIас,
Саусырыкъоми пцIыбэр къыщеусыти,
Пэтэрэзэр пчъэкъуахэми къыкъокIоты,
Пэтэрэз нартыжъымэ къахэкIуатэ,
Пэтэрэз, сэнэфкIадэми къекIоталIэ:

— Нартыжъыхэр, сэнэфкIадэм шъушъхьащыт,
Нартыжъыхэр, сэнэфкIадэм бэу шъуепсалъэ,
Нартыжъыхэр, хъэбарыбэ щышъоIуатэ,
ХъэбарыпцIхэр ешъуIотылIэу шъузэхэт!
Нартыжъыхэр, сэнэф кIадэм шъушъхьащыкI!

Нартыжъыхэр сэнэфкIадэм шъхьащыкIотхи,
Пэтэрэз, сэнэф кIадэм екIотылIи,
Пэтэрэз, сэнэф кIадэм бэу щэпсалъэ:
— Мы псалъэу есIоталIэрэ мышъыпкъэмэ,
Сэнэф кIадэр кIэдакIэм щэлъэраз!
Мы псалъэу есIоталIэрэ шъыпкъэмэ,
Сэнэф кIадэр кIэдашъхьэм щэхъупщтыкI!
Тхьэ ичапэм сиунэхэри щясэгъэшIы,
СиунашIэхэр сэнэфыбжъэм есэгъашъох.
Сиунашъхьэхэр иныжъышъокIэ ясэгъабгъэ,
Сыбгъэцыхэри пыжъыцкIэ рясэгъэщы,
Тыгъэр къызыщыкъокIрэр мэщрыкъ,
Тыгъэр зыщыкъохьажьырэр мэгърыб,
Иныжъымэ акопкъыхэр сэ сипхъэцу,
Иныжъымэ ацагэхэри сэ сишъхьапхъ,
Нартыжъыхэр чэщ мэзахэми къэсэгъажъо,
Нартыжъыхэр чэщ мэзагъоми къэсэгъэхых,
Нартыжъымэ «быр» амыIоу шъхьэIо ясэгъао,
Ячэмахъохэр пэнэпцIэжъым хэзгъэзащи,
ЯчэмакIомэ цуоч амыIыгъэу къыдэзгъэкIи
Хым сикIи — пчыкIэ закъори силъэмыдж,
СыкъикIыжьи, — Терсэ губгъо сиджэгупI,
Дул-Дулым цIэлъэ-кIуалъэу зырегъэси,
Уарпыжъым шы псыхэгъахьэу сызынэсым,
Уарпыжъыхэр зэпэкIиблэу зэхэлъадэти,
Ер, а чIыпIэм дзэ пэкIиблэр къыщыдэкIи,
Ер а мафэм шыумэ лIишъэр щахэзгъэкIи,
Ер а мафэм ашъофишъэр псы есфыхи,

Ер а мафэм пкIэгъолишъэр псы езгъахьи.
Мы псалъэу есIотылIэрэр мышъыпкъэмэ
Сэнэф кIадэр кIэдакIэми щэлъэрази!
Мы псалъэу есIотылIэрэр шъыпкъэмэ,
Сэнэф кIадэр кIэдашъхьэм щэхъупщтыкI!
Пщы сэукIи, — пщы-Марыкъо анахь хаф.
— УкIэлащ, пщы-Марыкъо тэ къэох?
— Пщы-Марыкъо, Барсые губгъом сыщыIукIи,
Пщы-Марыкъом имаисэ къыIэкIэсхи,
Пщы-Марыкъор хы къумакIэм къынэсфыси, дыресфэкIи,
Пщы-Марыкъом ишыужы сэ зыкъэсшIи,
Пщы-Марыкъор еслIыхынэу сызыфежьэм,
Тхъомзэшхъо стырышъ мэлыгъо,
Тыгъэнэбзыиблэу зэбгырэкIы,
ПчыкIэм къырэчъэшъы къызжэхао,
Сынэбзыци мэкIэ дэдэу къыщелыгъо,
Зилыгъожьэу тенджызым тесыукIахьыгъ.
Ер, а мафэм титопышхори зэрязгъащи,
Шыумэ шыгум дязгъэщаий,
Гын огъуиплIыхэр рязгъэтакъуи,
Топыщэу топы кIоцIым зырязгъадзи,
ЧIыгухэр тхьэузишъэу щызэгосфи,
Чафырыжъхэр хъутэ-плъытэу къызынэсхэм,
Сичэтацэр, ер а мафэм къыщызгъабз.
Мы псалъэу есIоталIэрэр мышъыпкъэмэ,
Сэнэф кIадэр кIэдакIэм щэлъэраз!
Мы псалъэу есIоталIэрэр шъыпкъэмэ,
Сэнэф кIадэр кIэдашъхьэм щэхъупщтыкI!
Мы къэсIуагъэм кIил тIэкIу къыхэфагъ.

Сэнэф кIадэр кIэдашъхьэм щэхъупщтыкI,
Сэнэф кIадэр джэхашъом къытехьажьы.
Нартыжъыхэр, а мафэм щэгулэзых,
Пэтэрэзы илъэуасэмкIэ къыщеупчIых,
Пэтэрэзы илъэуасэ къыщеIуатэ:
— Аргъоилъэу тятэ исыулыкъу из къысфэжъугъотымэ
Уашъом лъэой ешъудзэу шъудэкIуаемэ,
ЩыбзэкIэ псы къэшъухьэу сежъугъашъомэ,
Цацэм пылъэу тхъу гъэжъагъэкIэ сыжъугъашхэмэ,
ХьамыщхутIэу пчъэпхъэбгъу зекIо сфыIушъулъхьэмэ,
Щэмбарэр кулъэмыджэу къысфыкIашъулъхьэмэ,
ПкIэгъуалэу ашъхьэ шIуцIэу пкIэгъолишъ,
Дарый стафэу папыщитIу арыз къысфэжъугъотымэ
Ащ ащыщэу къысфэжъугъотырэм сезэгъын.

Нартыжъымэ лъыхъуакIохэр къырагъажьэ,
Нартыжъымэ чылэу щыIэр къалъыхъу,
Нартыжъымэ зы джыуапи къамыгъот,
Нартыжъхэр Iарылъхьэу къыфэхъугъ.
Нартыжъымэ хъотэ пIалъэ къащыфешIы,
Нартыжъыхэр хъотэ пIалъэм къырещалIэх.
Нартыжъыхэр зырызэу щегъэуцу.
Нартыжъымэ ашъхьэхэри щышIуеупкIы,
Нартыжъымэ алъыхэри дегъэлъадэ,
Хъотэ кIоцIым лъым фэчъэу къыщегъачъэ.

520. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

(Бжъэдыгъу текст)

I

Ери-ей, Хъымыщыкъоджэ Пэтэрэз,
Ери-ей, Зигоузхэр гоузишъэуи зэкIоцIылъ,
Ери-ей, Ныбэм илъэу
Ери-ей, Зятэм ылъыхэр зымыгъэгъу,
Ери-ей, Зятэм иунэхэр
Ери-ей, Тхьам ичапэм щязыгъэшI,
Ери-ей, Унэ языгъэшIи —
Ери-ей, Нарты копкъэр
Ери-ей, Сэ сипхъэцу,
Ери-ей, Унэ язгъабгъи —
Ери-ей, Иныжъ цагэр
Ери-ей, Сэ сишъхьапхъ,
Ери-ей, СиунэшIхэр
Ери-ей, Сэнэфым къесэгъашъо,
Ери-ей, Сыбгъашъо гущэри
Ери-ей, Пыжъышъоджэ къесэщыжь, —
Ери-ей, Ер шIэгъуашIэ гущэу
Ери-ей, Хъымыщыкъоджэ Пэтэрэз!

II

Ери-ей Ситопышкохэр
Ери-ей, Алэшихджэ зэрязгъащ,
Ери-ей, Шыуамэ[1] шыгум дязгъэщаий язгъэлъэкI
Ери-ей, Гынэу плIынкIэр рязгъэтакъу,
Ери-ей, Къумпэразэу зысэгъэчъышъ — зыIосэдзэ,

[1] Шыуамэ — Iуашъхьэм ыцI.

Ери-ей, Гъунды-гъундэу
Ери-ей, Гъунды-къалэм зыдезгъадзи, —
Ери-ей, ТхьабжиплІэ бжыблийрэджэ
Ери-ей, ЧІэр зэІэсфи,
Ери-ей, Чафырыжъхэр[1])
Ери-ей, Хъунтэ-плъынтэу къызынэсым
Ери-ей, Сикъанэ гущэр къэмысыгъэти —
Ери-ей, Сыгум къэкІ
Ери-ей, СижэдэкІ
Ери-ей, А чІыпІалъэм щысэмышІ,
Ери-ей, ШІэгъуашІэ гущэу
Ери-ей, Хъымыщыкъоджэ Пэтэрэз!

III

Ери-ей, Хым сикІмэ —
Ери-ей, ПчыкІэ-хъупкІэр силъэмыдж,
Ери-ей, СыґкъикІыжьмэ —
Ери-ей, Терсэ губгъор сиджэгупІ,
Ери-ей, Дул-Дулым
Ери-ей, Лъэкъо чІасэу зыщезгъэшІ,
Ери-ей, Уарпыжъышъхьэм
Ери-ей, Шыпсхэгъахьэ сыкъызэкІом,
Ери-ей, Уарпыжъышъхьэр
Ери-ей, Псыхъо пиблэу щызэхэкІи,
Ери-ей, Ащ къыдэкІэу
Ери-ей, Дзэ пэкІибл сыкъыІукІи,
Ери-ей, Шыу блырыбл
Ери-ей, А мафэми щыхэзгъафи,
Ери-ей, ЛІы хыищ
Ери-ей,А мафэм щызгъэмарти,
Ери-ей, Нарт яхабзи
Ери-ей, А чІыпІалъэм щызгъот, —
Ери-ей, Ер шІэгъуашІэу
Ери-ей, Хъымыщыкъоджэ Пэтэрэз!
Ери-ей, ШІэгъуашІэ гущэу
Ери-ей, Ситопышкохэр зэрязгъащи
Ери-ей, Хьарам Іушъхьэ дязгъэщаий язгъэлъэкІ,
Ери-ей, Гынэу плІынкІ
Ери-ей, О а мафэм рязгъэтакъуи,
Ери-ей, Къумпэразэу зысэгъэчъышъ зыІосэдзэ,
Ери-ей, Гъунды-Гъундэу

---

[1] Чафырыжъхэр — пыижъхэр зыфиІу.

Ери-ей, Тхьа бжиблрэ бжиплІийрэу чІыр зэІэсф
Ери-ей, Гъунды-къалэм зыдезгъадзи
Ери-ей, Чафырыжъхэр
Ери-ей, Хъунтэ-плъынтэу къызынэсым,
Ери-ей, Сифэнэс[1])
Ери-ей, А чІыпІалъэм щысэгъабзэ!
Ери-ей, Си Бзэгъожъ[2])
Ери-ей, Хьабыракъышъы щызэкІэкІ,
Ери-ей, Щэ кІыІу телъэр
Ери-ей, Тыгъужъ быншъы-мэІушІащ!
Ери-ей, Мы къэсшІыгъэм
Ери-ей, ПкІылы тІэкІу къыхэфагъ, —
Ери-ей, Шъыпкъэ закІэмэ
Ери-ей, Зыгъэсысри —
Ери-ей, КъыщыкІут,
Ери-ей, ПцІы хэтымэ —
Ери-ей, Зыгъэсысри
Ери-ей, ЕкІотэх, —
Ери-ей, Ер, шІэгъуашІэу
Ери-ей, Хъымыщыкъоджэ Пэтэрэз!

V

Зигоузхэр
Гоузишъэу зэкІоцІылъ,
Зыфилъырэм
Лъэу-лъэкІ римыгъэдз,
Изэ дзыгъом
Щыу минхэр егъэфыкъо!
Фырикъун
Хэт ихэкуи
КъимыкІын!

521. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

(Бжъэдыгъу текст)

Ер, Хъымыщыкъоджэ Пэтэрэз,
Пэтэрэз кІэлэ закъоу зы гоузы,
Пэтэрэз гоузишъэу зэкІоцІылъ,
Ныбэрылъзэ, ятэ ылъхэр ымыгъэгъу,
Пэтэрэз Испы-гуащэм къызыхэзым,

[1] Фэнэс — чатэ.
[2] Бзэгъожъ — шхончым ыцІ.

Лъэосэпlур къыщахьы а мафэм,
Анаем ипытэр икушъэ натl,
Хэшъаем ипытэр икушъэпс,
Щэнбарым идахэр икушъэбэщ,
Жъокъоянэ Пэтэрэз къызыхепхэм
Зикъудыи кушъэ натlэр къыхекlыкlы,
ЗигъэкlылъИ кушъэ натlэр рекlыкlэхы,
ЗыкъеlаТы кушъэпсыхэр къызэпечы
Зегъэчынэ джэхэшъогум къытелъадэ,
Жъокъоянэ нэжгъурыти гу къылъити
— Синэфынэ къэхъумэ лlы хэкlын! — ыlуи
Нартыжъхэр лъэпкъынчъэ ехъулlэн! — еlошъ,
А мафэм Инджыджыжъые къыщыдедзэ,
Инджыджыжъые нарт lахъом къыщагъоти,
Пэтэрэзэр цlэу а мафэм къыщыфашlы,
Нарт lахъом lахъо-пщыпlэм къырахьылlэ,
А мафэм зы къунан къыщыраты,
Икъунан Дул-Дул къыфаусы,
Илъэсиблэ нарт lахъом къыщаlыгъы,
Пэтэрэз Дул-Дулэм рагъэшэси,
А мафэм Барсэй губгъэ къызехьэм,
Барсэй губгъэ пщы-Марыкъо къыщыlокlэ:
— Сипщытат, тэ укъэкlыжьрэ? — щыреlо.
— А сишъау, Лъэпшъ дэжь сыкъэкlыжьы,
А мафэу Хъымыщыжъэр зысэукlым,
Нартыжъыпкъым сичэтацэ къыlуикlыгъэти,
Лъэпшъ къезгъэпсахьыжьыгъэшъ къэсэхьыжьы,
Тlопсахьи къезгъэшlыгъэшъ,
— Сипщытат, уимаисэ сегъэплъ,
— Симаисэ уезгъэплъын,
А мафэм чэтацэр къызегъазэм,
Дул-Дул шы lушти сыбгъодихи,
Пщы-Марыкъо имаисэ къыlакlэсхи,
Пщы-Марыкъо Барсэй губгъэм щесэфыжьэ,
Пщы-Марыкъо хыкъумакlэм нэзгъэси,
А мафэм Пщы-Марыкъо щеслlыхыгъ.
А мафэм Пэтэрэз къыгъэзэжьи,
Пэтэрэз Жъокъоянэм къекlолlэжьы,
Тхьа къысати укъэкlожьия, синэфын,
Пэтэрэз дэнапlэм хегъэтlысхьэ
Синэфын, нарт сэнашъом сэ сыкlот,
Пэтэрэз дэнапlэм хегъэтlысхьэ,
Жъокъоянэ нарт сэнашъом ахахьэ,
Нартыжъхэр шъуезэрэгъашъо шъузэхэс,

Синэфынэ къэкIожьыгъэшъы шъуиухыт.
А мафэм нартыжъхэр зэфэусэ,
А мафэм нартыжъмэ хасэ щашIы,
Пэтэрэз Дул-Дулэм едгъэшэсэу,
Пшызэжъым шыпс хэгъашъо едгъэщэн,
А мафэм Барсэй губгъэм зынэсыджэ,
Дул-Дул кIэпщэ огъу зырихджэ,
Пэтэрэз хы къопиблым зэпырихэу,
Пэтэрэз а чIыпIэм щымыкIодэу къэсыжьми
Пшызэ псыхъокIибл къыхэлъадэ,
Псыхопиблым дзэпэкIибл дэдгъэтIысхьани.
А мафэм Пэтэрэз нарт сэнашъом къахахьи,
Пэтэрэз нартыжъмэ сэнабжъэр
А чIыпIэм къырати къыщырешъу.
Пэтэрэз Дул-Дулым ешэсри,
Пшызэжъым къыхигъахьи къещэжь.
А мафэм Пэтэрэз къагъэшэси,
Пэтэрэз, Барсэй губгъэм узынэсджэ,
Дул-Дулым кIэпщэ огъу къыщытеу
А мафэм Пэтэрэз къыдэкIи,
Пэтэрэз Барсэй губгъэм зынэсым,
Дул-Дулым кIэпщэ огъу къыщытфех,
Дул-Дулым цIэлъэ-кIуалъэу зырырегъасэ,
Пшызэжъым шыпс хэгъахьэ къызынэсым,
ДзэпэкIибл къарыкIыгъэу къыщыIукIи,
А мафэм дзэпэкIиблэр щырелIыхы,
Дул-Дул Пшызэжъые къыхигъахьи,
А мафэм нарт хэгъуашъхьи къызэсыжьым
А мафэм Дул-Дулэр къытIупщыжьи,
Дул-Дулэр онэгу нэкIэу къызэсыжьым,
Нартыжъмэ сэнэфыбжъэр къыщырашъу,
Нартыжъмэ ашъо гушIуапкIэр къыщаты,
Пэтэрэзы шъоджэ-псаджэу зыкъишIи,
Пэтэрэз нарт сэнашъомэ къахахьи
АкIыбджэ кIуи къыдэуцуи,
Нартыжъмэ сэнэф кIадэм щэ хасэ,
Пщы Алэдж мыхъуныбэ щеIуатэ,
Пщы Орзэмэдж къэбарыпцI реIотылIэ.
Пщы Асраны шъхьащытхъужъ икIас,
Саусырыкъо пцIыбэ щеусы,
Сэнэф кIадэр кIэдапIэм щэлъэразэ,
Пэтэрэз пчъэкъуахэм къыкъокIоти,
Пэтэрэз нартыжъхэмджэ
Сэнэф кIадэм шъушъхьащыти,

Нартыжъхэр, сэнэф кІадэм шъуепсалъэ,
Нартыжъхэр мыхъуныбэ щышъоІуатэ,
Къэбарыпцl ешъоІотылІэ,
Нартыжъхэмджэ шъхьащытхъужь шъуикІас,
Нартыжъхэр, сэнэф кІадэм шъушъхьащыкl,
Нартыжъхэр сэнэф кІадэм шъхьащыкІхи,
Пэтэрэз сэнэф кІадэм епсалъэ:
— Мы псалъэу есІотылІэрэ мышъыпкъэмэ,
Сэнэф кІадэр кІэдакІэм щэлъэразэ,
Мы псалъэу есІотылІэрэ шъыпкъэмэ,
Сэнэф кІадэр кІэдашъхьэм къехъупщтыкl,
Сиунэр тхьам чІапІэ щясэгъэшІы,
СиунычІэр сэнэфым есэгъашъо,
Иныжъышъоджэ сиунэр ясэгъабгъэ,
Сыбгъэхэр пыжъыцджэ ясэгъэщы,
Тыгъэр къызыщыкъокІрэр мэщрикъ.
Тыгъэр зыщыкъохьэжьрэр мэгъриб.
Иныжъмэ якопкъ сипхъэцу,
Иныжъмэ ацагэхэр сишъхьэтагъ
Нартыжъхэр мэзагъомджэ сэгъэхы
Иныжъхэр мэзагъомджэ сэгъаІо,
Ер дэІо-шъхьаІо ясэгъаІо,
Ячэмахъо пэнэпцІэжъым хэсэщэ
Ячэмахъо цуоч ымыІыгъэу дэсэгъэкІы.
Пэтэрэз сэнэф кІадэм шъхьащыт,
Пэтэрэз сэнэф кІадэм епсалъэ:
— Хым сикІымэ —
ПчыкІэ закъор силъэмыдж,
СыкъэкІожьмэ — Барсэй губгъэ сиджэгупl,
Дул-Дулым цІэнлъэ-кІуанлъэу зыресэгъасэ,
Пшызэжъым шыпс хэгъахьэ сызэкІом,
Псыхъожъым псыхъожІибл къыкІэлъадэ,
ДзэпэкІибл къарыкІыгъэу сащыІукІи,
А мафэм щыу блырыбл изахэзгъахьи
А мафэм шыу—мэлишъэ ахэзгъэкІи
А мафэм ашъо фыжьишъэ жьым езгъэхьи
А мафэм пкІэгъолишъэ еслІыхи,
Шыумэ тхылъ язгъаІуи,
Пэтэрэз сэнэф кІадэм шъхьащыт.
Мыпсалъэу есІотылІэрэр мышыпкъэмэ,
Сэнэф кІадэр кІэдакІэм щэлъэразэ,
— Мы псалъэу есІотылІэрэр мышыпкъэмэ,
Сэнэф кІадэр кІэдакІэм къихъупщтыкІи,
Пщы зэокl пшы-Марыкъо анахь хаф!

— УкIэлащ, пщы-Марыкъо тэ тикъош,
Пщы-Марыкъо Барсэй губгъэм сыщыIукIи,
Пщы-Марыкъо Барсэй губгъэм сыщыгуахьи
Пщы-Марыкъо имаисэ къыIакIэсхи,
Пщы-Марыкъо хыкъумакIэм десэфэкIы,
ХыкъумакIэм нэзгъэсыжьи,
ЧыуцIышъхьэр изакъоу къысегъэIу,
Тыгъэнэбзыиблэу зэбгырыкIи,
Пчъэ нэзым къыдэкIырэ къысаIуи,
А мафэм слъэкIэпIитIу щыкIэзэзи,
А мафэм синитIуи щыушIункIи,
А мафэм ибзэ мыIо пэсэгъодзы,
ПчыцIышъхьэр ресэгъэдзэкIы,
А мафэм ишыужы зысэшIы,
А мафэм пщы-Марыкъо щесэлIыхы.
Ситопыжъ алэшийджэ зэресэгъащэ,
Щыуаныгум рясэгъэщэшъ, ясэгъэлъэкIы
А мафэм гын огъу плIикI рясэгъэтакъо,
Топыщэу топышыгум зырясэгъадзэ
Тхьэ идзишъэу чIыгор зэгосэфы,
Хымадзэр хъутэ-плъытэу къыщынэсым,
А мафэм сипэщысэ щысэгъабзэ,
Сибзэжъэр кIырыжъым къызэфещэ,
Сищашъэ тыгъужъ убытышъ мэцIацIэ,
СищэкI лIыгъэ ышIызэ аужы рэкIо,
Пэтэрэз сэнэф кIадэм епсалъэ;
Мы псалъэу есIуалIэрэр мышъыпкъэмэ
Сэнэф кIадэр кIэдашъхьэмджэ щэлъэразэ,
Мы псалъэу есIотылIэрэр шъыпкъэмэ,
Сэнэф кIадэр кIэдашъхьэмджэ щэхъупщтыкI.
Сэнэф кIадэм кIэдашъхьэр къыщеутэ,
Нартыжъхэр, силъэуасэ шъосIотэн,
Уашъом лъэой ешъудзи шъудэкIуай,
Щыбзэджэ псы къысфэшъухьи сежъугъашъу,
Тхъор цацэм пышъулъхьи сфэжъугъажъ,
ХьамщхутIэ пчъэ пхъэбгъу закIо къысфыIушъулъхь
Щэмбэрэ кулъэмыджы къысфыкIашъулъхь,
Нарт дариеу илъэр зэфэшъухьысэри
Хьарам Iуашъхьэ ешъухьылIэри жъугъэсты,
Дэрые стафэу папыщитIу арыз къысфэжъугъот,
Тятэ исулыкъу из аргъоилъ къысфэжъугъот,
Ашъхьэ шIуцIэу хьафызищ.
Мы къэсIуагъэр Хъымыщыжъым илъэуас,
Пэтэрэзы нартыжъхэр зэхегъагъэ,

Пэтэрэзы нартыжъхэр зэхегъэсы,
А мафэм нартыжъымэ хасэ щашІы.

522. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

(Еджэркъое текст)

Уай-уаеу Хъымыщыкъо Пэтэрэз, орэ-да!
Гоузэу зэкІоцІылъ,
Ныбэ илъэу зятэ ылъ зымыгъэгъу,
Домбай шъуиблыр зикушъэпс,
Хэшъаим ипытапІэр зикушъэ натІ,
Щэбарым идэхапІэр зикушъэ бэщ.
Жъокъо-янэм Пэтэрэз кушъэм къыхепхэ,
Псыхьэ Инджыдж псыхъо къыІохьа
Псыпэгунитіу къехьы къэкІожьы,
Унэм къихьажьымэ
Пэтэрэз домбайкушъэпсиблыр зэпиутыгъэу
Хэшъай кушъэри зэхигъэтэкъуагъэу
Кушъэми къыхэпшыгъэу хъуп-шыпшэу
Джэхэшъогум тесэу зелъэгъум
Жъокъо-янэр къащти:
«Тхьа къысауи, мыр къэхъумэ
Нарт елъфыр къыгъэнэнэп», — еІошъы,
Пэтэрэз ештэшъы Инджыдж псыхъонэпкъ
къыдедзэшъы
Жъокъо-янэр мэкІожьы.
Пчэдыжьым нарт Іахъомэ
Пэтэрэз къагъоты,
Іэхъопщыпіэми къырахьылІэ,
Пэтэрэз Іахъо пщыпІэм къыщапІу.
Нартым япкІэгъолэжъ псэшъути
Къылъфырэ Пэтэрэз къыратынэу къагъэгугъэ.
Зэрэмыгугъэхэу пкІэгъолэжъым Дул-Дулыр
къыфелъфы.
Нартым аІуагъэм епцІыжьхэрэпти
Дул-Дулыр Пэтэрэз къыфэнэ.
Игъэсэгъуи нэмысэу
Пэтэрэз Дул-Дулым рагъэшэсышъ
Барс губгъэм къырагъахьа,
Дул-Дулым зырегъасэ,
Сэ ымыІыгъэу
Пщы-Марыкъо къыщыІокІэ.
Пэтэрэз кІэлэцІыкІути:

— Тэ укъэкIыжьра, тэтэжъ?—еIошъы къыщеупчIы.
Пщы-Марыкъо къэгущыIэшъы:
— О Хъымыщ лIыхафэр зысэукIым
Сичэтацэ къыIуикIыгъэти
Лъэпшъ дэжь схьи
ТIопсыхьа къезгъэшIыгъэшъ къэсэхьыжь.
Пэтэрэз къэгущыIэшъы:
— Тара, тэтэжъ,
Къызэришlыжьыгъэм сегъэплъ, — къыщыреIо.
Пщы-Марыкъо гуцафэ ешIышъы,
Чэтапэр къыфещэи.
Дул-Дулыр шы Iушти кIэпкIыты,
Пэтэрэз къэгущыIэшъы:
— О-уиу, Пщы-Марыкъу,
Сэ сфэдэ кIэлэцIыкIу
Чэтапэ фащэя? — къыщреIо.
Шъхьакlо ешIышъы,
Чэтэ лъэдакъэр къыфещэи.
Пэтэрэзы къыIэкIехы:
Сятэ ылъ сэшIэжьы, — еIошъы,
Чатэр тырещае, Iэтыгъо имыфэу,
Пэтэрэз емыгъэгъути,
Ащ дэжьым щырефыжъэшъ
Индыджышъхьэ зыщынэсырэм
Пщы-Марыкъо ышъхьа къыщышIуехы.
Пщы-Марыкъо Пэтэрэз осыет къыфешIыжьы.
Пщы-Марыкъо икIэтIэишхо
Пэтэрэз ыбг къырищэкIынэу.
Пэтэрэз кIэлэ Iушти,
КIэтIэишхор чэтапэм пылъэу
Мыжъо сынэм зыредзэкIым
Мыжъо сыныр зэфэдитIоу зэпегъэз.
Пэтэрэз зи ымыIоу
Къегъэзэжьышъы Дул-Дулым
Есэгъахэу Iэхъопщыпlэм къекIолIэжьы.
Нарт Iахъомэ
Пщы-Марыкъо исэ
Ащ дэжьым къыщалъэгъу,
Пэтэрэз икIодыкIэ къыщеусэх.
Инджыджышхомрэ Инджыджыжъыемрэ
зыщзэхэхьажьырэм
Шычэпэпсы къыщишIынэу къыщраIо,
Пэтэрэз шыпсыхэгъахьэ къагъакIо,
ХэмыкIуадэу псым къыхэкIыжьымэ аIошъы

Нартыдзэр пагъэтIысы.
Пэтэрэз Инджыдж псыхъуитIур зыщзэхэхьажьрэм
Шычэпэпсы фэмыхъоу исыкIи къисыкIыжьыгъ.
Дул-Дулым лъэразэу зыкъыредзышъ,
Лъэхъу лъэушъэу зыкъригъэхьзэрэ
МэзIапчъэм къызщынэсым
Нэм фэмыплъэу нартыдзэри къыщыпэгъокIы.
Зэхызапсэу къыщпэуцух.
Пэтэрэз цукIочIэ хабзэти
Тау зыIони къымыгъанэу
Нартыдзэр къыщеухы.
«ХэкIодагъ» аIон еIошъы
Дул-Дулыр онэгунэкIэу къетIупщыжьышъ,
Дул-Дулыр нарт пщыпIэм екIолIэжьы.
Ар залъэгъум нартыжъхэр зэрэгъэгушIошъы,
ЕшхэешъокIэ къыщызэхахьах.
Пэтэрэз хъоджэ-псаджэ зыкъешIышъы,
Нарт ешхэешъом къекIуалIэшъы,
Шъэф-шъэфэу пчъэкъуахэм къоуцо.
Нартыжъыхэр къызэхэуцохэшъ
тхьа къыщелъэIух:
— Хэт щыща мы пчъэкъуахэм къотыр? — аIошъы,
Къыкъуащышъы, бжъэ къыщыраты.
Пэтэрэзыр шъуатэм къекIоталIэшъы
Къыщехъохъу:
Нартыжъхэм шъуезэрэгъашхэ, шъуезэрэгъашъо,
Пщы-Аслъаным шъхьащытхъужь икIас,
Саусырыкъо пцIыбэ щеусы,
Мы шъуатэм шъхьащытыр Хъымыщыкъо Пэтэрэз!
Мы къасIорэ пцIымэ
Шъуатэр кIэдачIэм щэлъэраз,
Мы къасIорэ шъыпкъэмэ
Шъуатэр кIэдакIэм къехъопщтыкI!
Шъуатэр кIэдачIэм къихъупщтыкIи
ДжэхэшъуакIэм къытелъадэ!
— Шъудэ-шъумыдэми
Сятэ илъэуасэ шъосIотэн:
Уашъом лъэой ешъудзи шъудэкIуай.
Хьафыжь хьашъхьашIуцIэу-хьишъ,
ХьамшкутIэ пчъэ пхъэмбгъу
ПчъэзакIоу сиунэ къыIошъолъхьэ,
Хьэрам Iуашъхьэ
Нарты дарыеу илъыр къешъохьылIэшъы,
ПапыщитIу арыз дарые стаф!

Джар Хъымыщыжъым илъэуас-къызеІом
Нартыжъыхэм къызэлъыхадзэшъы къыщэпыхьах.
ХэкІыжьи щымыІэу
Пэтэрэз ятэ илъ щешІэжьы,
Жьым ыхьыгъэм фэдэу,
Нартхэри къыщеухых.

523. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

(КІэмыгуе текст)

ХъымыщыкъокІэ Пэтэрэз,
Янэ ыныбэ къызэрезэу
Домбаишъом зэрыхэкІыр икушъэпс,
Зэ къызэпсым
Кушъэпсищыр зэпиутыгъ,
Зызызэпырегъазэм кушъэ бгъуитІур гуикІыкІыгъ.
Зызеукъудыим кушъэ нэтІитІур
ІуикІыкІыгъ.
«Е тхьар къытауи мыр шІу къыфэхъоп», — аІуи
Къамыланэу шъхьамыгъазэм
КІэлэцІыкІур дагъэІыстхьи
Хыкъумэуи, хы мэхъаджэм,
Къамланэр хатІупщхьагъ.
Тхьам къыфишІи хы уае къэхъуи,
Нартымэ ябылым псы егъэшъуапІэ,
Ныджым, къытридзагъ.
ТІы губжыгъитІури щызэзауй,
Къамыланэр щызэтыраут,
Хъымыщыкъоу Пэтэрэзыр
Чэрэзэу къыдэкІыгъ.
Нарт яІахъо-цуахъохэмэ кІэлэцІыкІум
Изэрэщыт агъэшІагъоу, еупчІынхэу
Къызыгуахьэхэм,
Сизэрэщыт шъушІэнэу шъо Іоф шъуиІэп,
Сэ Іоф сиІэу сэзекІо,
Сятэ зыукІыгъэр сыукІыжьынэу сылъэхъу,
Хы ныджым къыречъэкІызэ зы шхожъ къыщегъоты.
Къызэчъаіом зы онэжъ регъотылІэ,
Ащ къаблэкІи къызэкІуатэм,
Нартымэ къычІанагъэу,
Зы пкІэгъуали, зы сэшхожъи зегъотыхэм,
Ащ онэжъыр пкІэгъуалэм щытригъакІи,

Лъэрыгъыпсыр Іапэ Іакъоу,
Онэ къуапэр Іапэ Іагъоу,
ПкІэгъолэжъым ешэсыгъ.
ПкІэгъолэжъым «сычъэщт» — еІуи
шхоІум егъу,
Сэшхожъым «сыощт» — еІуи
бжиблэу къекІы.
Нартэу ылъэгъурэм текІыешъ,
Сэшхо тыкукІэ реутэхы.
ИзэуакІэ гуихы.
Сэшхор рехышъы зыфигъазэрэр
Игъогу,
Нартыхэр гъогоу зэрыкІожьыщтхэр
АмышІэжьэу ришІыхьагъэх.
Къыгъэзэжьи янэ дэжь къэкІожьыгъ.
— Е огъурцыз, тэ укъикІыжьи,
УкъызэрыкІожьыгъэр нартымэ арэшІи,
Лъэпкъы кІодыр къытхалъхьан,
ЯмыгъашІэу дэкІыжь, — янэ къызыреІом,
— Рэзаджэ укъысфэмыхъоу
Уищыгъу пІэстэ тІэкІу сыхэгъаІ, тян,
Сэ пый гъогум сытехьащтышъ, — пиІожьыгъ янэ.
Щыгъу пІэстэ тІэкІум зыхаІэм, шэси дэкІыжьыгъ.
Нартхэр зыщызекІорэ гъогу зэхэкІым теуцуагъ.
Ятэ зыукІыгъэ Шэф-жакІэр
къэкІожьэу зыІокІэм, янэ къылъфыгъэу ыгъашІорэм
фэдэу адыгэгъэ хэбзэ дахэкІэ пэгъокІыгъ:
— Уиш сеплъышъ улэугъэ, пщытат, тыдэ
укъикІыжьра?
ШъхьакІо умышІэу къысаІу, — риІуагъ.
—Сыд пае шъхьакІо сшІын, сикІал, сыздэщыІагъэр
къыосІопэн, Нарт Хъымыщыжъыр зысэукІым си
сэшхуацэу къыІуигуагъэр къезгъэпсыхьажьынэу
Лъэпшъы дэжь сыщыІагъ, — ыІуагъ Шэф-жакІэм.
— Адэ ащ фэдэу Іазэу, дэгъоу къыпсыхьажьыгъэмэ
тара, пщытат, зэ моу сегъэплъи уисэшхо, — зыреІом.
Сэшхо дакъэр къыримыпэсэу
Сэшхо пакІэр къыфищэигъ.
КъыришІагъэр шІошъхьакІоу
— Сэшхо пакІэр къысфэмыщэеу,
Сэшхо дакъэмкІэ къысэт, пщытат, —
ыІуагъ Пэтэрэзы.
— Маба адэ, сикІал, — ыІуи
Сэщхор дакъэмкІэ къыритыгъ.

— Мыр лIы Iашэ-шъуаш,
ЛIы Iашэ шIагъу,
ОрыкIэ былымыжьэп, — ыIуи
Телъади, еуи Шэф-жакIэм ышъхьа шIуиупкIыгъ.
Шъхьа хъураер онэ кIэпкъым риучIэпхи,
Сыулыкъым изылъ янэ къыфихьи
ригъэшъуагъ.
Шъхьар нартымэ къалъэгъунэу
Пчэгъу шъхьапэм пилъагъ.
Щэджэгъуашхэм дэжь дэкIишъ
ЗэопIэ Iуашъхьам екIуалIэ,
Зы мафэм лIыжъы ныкъотхъоу
Зы мафэм пелыуан кIуачIэу кIэлакIэу язао,
ГухэкIыбэ нартымэ арихыгъ,
АшIэн амышIэжьэу ришIыхьагъэх.

— Нарт лъэпкъыр текIодылIэщт
мы огъурцызым,
ТешIун фае, — аIуи, лIыкIо къыфашIыгъ.
— Зэон Iоф хэмылъмэ, уятэ
Илъэуасэу разэ узэрыхъурэр
нартымэ къыпфашIэщт, — лIыкIом
Пэтэрэзы къыриIуагъ.,

— Хьай-хьаймэ къыосIон,
Сятэ илъэуасэу мыхэр нартымэ къысфарэшI:
Щэбарэу ку лъэмыдж,
Хэшъаеу зы пчъэ пхъэмбгъу,
Аргъой дагъэу бжъалъэ из,
ЦацэмкIэ тхъу сфэжъугъажъи
сэжъугъэшхы.
ЩыбзэмкIэ псы къысфэшъухьи сежъугъашъу,
Уашъом лъэой къысфешъудзэу
сыдэжъугъэкIуаемэ, сятэ илъэуасэкIэ
сэштэх, — риIожьыгъ лIыкIом Пэтэрэзы.
А къэбарыр нартымэ лIыкIом зафехьыжьым,
КъытэшIунэп зыфиIу ар,
Мы огъурцызым тлъэпкъ екIодылIэщт, аIуи
ащ дэжьым нартымэ кощыныр къащыхэхьагъ.

524. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

(Шам щатхыгъэ адыгэ текст)

Хъымыщыкъо Пэтэрэз,
Зигоузишъэр зыкIоцIылъ,
Ныбэм илъэу зятэ ылъэр къэзышIэжь!
А мафэм тхьэщэр ыпхъор агъэхаси;
— Пшъашъэу къэхъумэ — ядгъэпIун,
Шъаоу къэхъумэ — ядгъэкIодын», — аухэс.

А мафэм тхьэм къырити, шъаоу къэхъуи,
Махъшищымэ ахэкIыгъэр икушъэпсэу,
Зеукъудыишъ—кушъэ натIэр къыхелъэшъу,
Зигъэсыси—кушъэпсищыр къызэпичи,
Зигъэчынэу джэхэшъуакIэм теуцуагъ!..

— Мыр къэхъумэ нарт хъубгъэ къыгъэнэнэп!
— аIуи,
А мафэм къамыланым къыщыдадзи,
Бзыуцыфыр къыращэкIи
Пхъонтэ шIуцIэм къыщыдадзи,
Хыкъумиблым къыщыхадзагъ...

Хъымыщыкъор арэущтэу хым зыхадзэм, нэужым ышъхьэ къехъулIагъэр ежь къеIотэжьы:

— Сэ ситхъагъом фэдэ тхъагъор тхьам къырет,
Сикушъакъор сысымэ —
Хытхъурбэр сибыдзыщэу,
Пхъонташъхьэр уалъэмэ —
Хышъалъэри сэ ситепIонэу,
Ащ тетэу тхьэмэфиблэ сыкъыхэлъи...
Сэ ситхъагъом фэдэ тхъагъо тхьэ къырет!..
А мафэм хыр зэуалъэм
Зы хэтIуалэмкIэ сыкъыдидзи,
А мафэм тхьэм къысити,
Зы мэлахъо къыщыдахьи
ТIыпсэжъитIум щызэзауи
Къамыланэри щаубати!..

А мафэм дунэе нэфри къыщыслъэгъуи,
Сэ симафэм фэдэ мафэр тхьэм къырет!
А мафэм хы ныджыр къэсыубыти

Сыкъырыкlозэ сичэтэжъыр къыlузгъуати,
А чэтэжъыри сыбгы къеспхи къеслъэшъуажьи,
А мафэм а хы ныджым сырекlокlзэ,
Зигъэчэрэзэу lутэу, зы пкlэгъуали къыlузгъуати,
Зы онэжъи езгъотылlэжьи,
Онэжъыри пкlэгъуалэм къыгозгъакlи,
Лъэрыгъыпсым сыlэпымыкъуэу,
Онэ къопсыми сlэ нэмысэу,
Псэр сихьафэу сыкъэшэси...
Сэ симафэм фэдэ мафэри тхьэ къырет.
Хы ныджым сырекlокlызэ,
Пкlэгъуалэм «сычъэщт» еlошъы шхом егъу,
Чэтэжъми «сыон» еlошъ къысшlуекlоты...

Ащ тетэу Хьэрэм lуашъхьэм къыщынэси,
Нарты щырти нарты быныр щызэlукlи,
«Тикlалэ къэкlожьыгъ,
Къэкlожьыгъ!» — аlуи рагъэпсыхыжьыгъ.

525. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

(Шапсыгъэ текст)

Ерэ-да, Хъымыщыкъо уи Пэтэрэза о-уэ!
Ерэ-да, Гоузишъэу зэкlоцlылъ,
Ерэ-да, Лlишъэмэ уряуас!
Ерэ-да, Зилъэуасэр зымыгъэгъу!
Ерэ-да, Тхьащырэпхъухэр ошъо гъунэм
къыщэхасэ,
Ерэ-да, Ныбэм силъэу саухэс:
Ерэ-да, «Пшъашъэу къэхъумэ—ядгъэпlун,
Ерэ-да, Шъаоу къэхъумэ—дгъэкlодын»,
Ерэ-да, Тхьам ыlуагъэр зэпыуныя,
Ерэ-да, Хъулъфыгъапсэ сэ къыспыхъуи,
Ерэ-да, Дунэефхом сыкъытахъуи,
Ерэ-да, Къамыланэм сыкъыдалъхьи,
Ерэ-да, Хым сахьи, сыкъыхадзэ!
Ерэ-да, хыкъумэр сэ сикушъэу,
Ерэ-да, Хы шъалъэр сибыдзыщэу,
Ерэ-да, А мафэми сыкъыхэлъы,
Ерэ-да, Хы оефхо тхьам къызешlым
Ерэ-да, Хы ныджым сыкътыредзэ.
Ерэ-да, Хъокlо шъаор къыlухьагъэу,
Ерэ-да, Тlитlори зэфэгубжьи,

Ерэ-да, Къызэзао,
Ерэ-да, Азыфагу сыкъызефэм,
Ерэ-да, Къамыланэр зэтрагъэзи,
Ерэ-да, КІэлэцІыкІоу сыкъдэзыгъ.
Ерэ-да, ХъокІо шъаом сыкъылъэгъуи
Ерэ-да, Цые кІьапэм сыкІоцІелъхьэ,
Ерэ-да, Къызэхалъхьэшъ цІэ къысфашІы:
Ерэ-да, «ЗышІэ тхэтэп» ащ къысфаІо,
Ерэ-да, Мыщ етІуапхъэр шъы фэтшІэн.
Ерэ-да, Нэпкъы-пэпкъэу сурэт дах
Ерэ-да, Блэмыхыщтэр: «Пэтэрэз»!
Ерэ-да, ПщыпІэ иным сырехьылІэ,
Ерэ-да, Илъэсиблы сыщаІыгъы,
Ерэ-да, Сшъхьэ сІыгъыжьынэу сыкъэхъуи,
Ерэ-да, Зы къунани къыщысати,
Ерэ-да, Зы къэтэжъи езгъотылІи,
Ерэ-да, Сикъунаны сыкъешэсы,
Ерэ-да, Нартыжъымэ сыкъякІуалІэ,
Ерэ-да, ЗэІукІэфхо ясэгъэшІы,
Ерэ-да, КъэмыкІуагъэри къясэгъащэ:
Ерэ-да́, — Силъэуасэ къысфэшъушІэжь!
Ерэ-да, — Уилъэуасэ къытаІо.
Ерэ-да, — ШІэгъошІоу къышъосІон:
Ерэ-да, — Щыбзэмджэ псэр къэшъухьи
Ерэ-да, Псым сызежъугъашъокІэ,
Ерэ-да, Хъымыщэжъым илъэуас джьар!
Ерэ-да, Тхъор цацэм къыпышъулъи,
Ерэ-да, Тхъугъэжъагъэ зысэжъугъэшхджьэ—
Ерэ-да, Хъымыщыжъым илъэуас джьар!
Ерэ-да, Мы уашъоу мыщ къэлъагъорэм
Ерэ-да, Лъэугъуае ешъудзэу шъудэкІуаемэ —
Ерэ-да, Хъымыщыжъым илъэуас джьар!
Ерэ-да, — Алахьэр тэ къытауи,
Ерэ-да, Амалэу тыфэхъурэп,
Ерэ-да, Мыхъунэри къытэмыІу!
Ерэ-да, — ШІэгъошІоуи къышъосІон:
Ерэ-да, КІо а пстэур мыхъущтымэ,
Ерэ-да, Хыжьау жьыбгъэр къыкІэкІьыгъэу,
Ерэ-да, Бзыу блыгуцыджьэ тиунашъхьэ
о ябгъабгъэмэ —
Ерэ-да, Хъымыщэжъым илъэуас!
Ерэ-да, ХьамшъутІэр шъо къэшъугъэщи,
Ерэ-да, Сикулъэгу къызыкІашъулъхьэджьэ
Ерэ-да, Хъымыщэжъым илъэуас!

Ерэ-да, Хэшъаер пчэзакIоу,
Ерэ-да, Сипчэ къызIушъулъхьаджьэ
Ерэ-да, Хъымыщэжъым илъэуас!
Ерэ-да, — Алахьэр тэ къытауи,
Ерэ-да, Амалэуи тэ тыфэхъурэп,
Ерэ-да, Ащ фэдэхэр къытэмыIу!
Ерэ-да, — ШIэгъошIоу къышъосIон:
Ерэ-да, Хыжьау жьыбгъэр къыкIэкIыгъэу,
Ерэ-да, Хьарам Iуашъхьэ[1]) шъукъекIуалIи,
Ерэ-да, Дарие къыщыжъугъэсти,
Ерэ-да, Стафэхэр папыщэ арызэу,
Ерэ-да, Ащ фэдэу къызысфэшъухьыджьэ —
Ерэ-да, Хъымыщэжъым илъэуас.
Ерэ-да, Цундым зэзы къыхэшъухи,
Ерэ-да, Къысэм изэу къызысфэшъухьыджьэ —
Ерэ-да, Хъымыщэжъым илъэуас джьар!
Ерэ-да, ЫпкъыджьэхьашIусIэу,
Ерэ-да, Ышъхьа фыжьэу
Ерэ-да, Хьишъэ къызыжъугъотыджьэ —
Ерэ-да, Хъымыщэжъым илъэуас!
Ерэ-да, Сыон сIуи, сыкьэтэжъи
Ерэ-да, Щэрэкиблэу къысшIуекIоты!
Ерэ-да, Нартыжъмэ къякIотылIэ,
Ерэ-да, Ятэ илъэуасэ ешIэжьы.

526. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

(Шапсыгъэ текст)

I

Ери-ей, Хъымыщыкъоджьэ Пэтэрэз, о-уй!
Ери-ей, Пэтэрэзэр — кIэлэ закъо, о-уй,
Ери-ей, Гоузишъэуи зэкIоцIылъ, о-уй,
Ери-ей, Ныбэ илъэу зятэ ылъхэр зымыгъэгъу, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз Исп-гуащэм къызыхэкIьым, о-уй,
Ери-ей ,А мафэм лъэосэ пIурэу къыщахь, о-уй,
Ери-ей, Анаем ипытэхэр икушъэ натI, о-уй,
Ери-ей, Хэшъаем ипытэр икушъэ цаг, о-уй,
Ери-ей, Бланэм ытхысIашъо икушъэпс, о-уй,

---

[1] Хьэрам Iуашъхьэ Анэпэ лъэныкъом дэжь щыIэу тэ тилIыжъхэм къаIо. Нартхэр Черномор кIоцIым Анап — Новороссийск зыфэпIоным исыгъэхэу къаIуатэ. Тэ бзэу тIулъыгъэр нартхэм абзэщтыгъэу аIо. *У. КI.*

Ери-ей, Пэтэрэз Жъокъоянэм къызыхепхэм, о-уй,
Ери-ей, зикъудыий — кушъэ нэтIитIори хикIыкIыи, о-уй,
Ери-ей, ЗигъэкIылъи — кушъэпсыхэр къызэпичьи, о-уй,
Ери-ей, зигъэчынэу джэхэшъогум къытэуцуи, о-уй,
Ери-ей, Жъокъоянэ тхьагъур мыгъоти, о-уй,
Ерией, «Пэтэрэз къызыхъукIьэ лIы хэкIьын, о-уй,
Ери-ей, Натыжъхэр лъэпкъычъэ ехъулIэн! — ыIуи, о-уй,
Ери-ей, А мафэм Инджыджыжъые къыщыхадзи, о-уй,
Ери-ей, Инджыджыжъые нат Iахъомэ къыдагъуати, о-уй,
Ери-ей, Iахъо пщыпIэм къырахьылIи, о-уй,
Ери-ей, Нат Iахъомэ зы къуанан къыщырати, о-уй,
Ери-ей, Икъунаны «Дул-Дул» къыфауси, о-уй,
Ери-ей, Илъэсихэ нат Iахъомэ къахэси, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз Дул-Дулым къешэси, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз Басэ губгъом къызехьэм, о-уй,
Ери-ей, А мафэм пщы-Марыкъо къыщыIукIьи, о-уй
Ери-ей, — Сипщы-тат, тэ укъэкIыжьрэ?» — къыщыриIуи
о-уй,
Ери-ей,—Лъэпшъ икIьыщы сыкъэкIьыжьы, сишъао, о-уй,
Ери-ей, Мэфаем Хъымыщыжъэр зысэукIьым, о-уй,
Ери-ей, Натыпкъым сикъэтацэ къыIуикIыгъэти, о-уй,
Ери-ей, Симаисэ Лъэпшъы къезгъэпсахьыжьыгъ, о-уй,
Ери-ей, ТIопсахьэ къезгъэшIыжьыгъэу къэсэхьыжьы, —
къыриIуагъ, о-уй,
Ери-ей, — Уимаисэ сегъэплъ, сипщытат, о-уй,
Ери-ей, — Симаисэ уезгъэплъын, сишъао, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо кьэтацэр къызещэим, о-уй,
Ери-ей, Дуль-дулэр шы Iушыти къыбгъодахьи, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо къызегъазэм, о-уй,
Ери-ей, Дуль-дулэр шы Iушыти къыбгъодихьи, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо имаисэ къыIэкIех, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо Басэ губгъо щырифыжьи, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо хыкъумашъхьэм
къырефэкIы, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэзы пщы-Марыкъо ищыужьы
зыкъыфешIы, о-уй,
Ери-ей, Ищышъхьэджэ пщы-Марыкъо щырелIыхы, о-уй,!

II

Ери-ей, Пэтэрэз Жъокъоянэ къекIолIэжьы, о-уй,
Ери-ей, Жъокъоянэ: «Сишъао, о-уй,
Ери-ей, Тхьакъысати, укъэкIожьыгъ! — ыIуи, о-уй,
Ери-ей, А мафэм Пэтэрэз къыщегъашIо, о-уй,

Ери-ей, — Жъокъоян нат сэнашъо сыкIощт, — еIо, о-уй,
Ери-ей, — Сишъао, нат сэнашъо умыкIу, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз дэнапIэм щегъэчъые, о-уй,
Ери-ей, Жъокъоянэ нат сэнашъом хахьэ: о-уй,
Ери-ей, — Натыжъхэр, шъуезэрэгъашъо шъузэхэс! о-уй
Ери-ей, Синэфынэ къэсыжьыгъэшъы, о-уй,
Ери-ей, Шъуиухыщт, — ыIуи, ариIуагъ, о-уй,
Ери-ей, А мафэм натыжъхэр зэфэусэ: о-уй,
Ери-ей, — Пэтэрэз Дуль-Дулым едгъэщэсэу, о-уй,
Ери-ей, Уарпыжъым шыпсыгъашъо едгъащэмэ, о-уй,
Ери-ей ,Дуль-Дулым кIэп огъуищ щырихэу, о-уй,
Ери-ей, Хыкъумиблэм зэприхэу къыкIидзмэ, о-уй,
Ери-ей, А мафэм щымыкIодэу къэнэжьмэ, о-уй,
Ери-ей, Уарпыжъэр псыхъуиблэу зэгочы, о-уй,
Ери-ей, Псыхъуиблымэ дзэ пэкIибл дгъэтIысмэ, о-уй,
Ери-ей, А кIапIэм Пэтэрэз щыралIыхын, — аIуй, о-уй,
Ери-ей, Нат сэнашъом къызыхащэ, о-уй,
Ери-ей, Нат сэнашъом сэнэфыбжъэ къыщыраты, о-уй,
Ери-ей, Сэнэфыбжъэр Пэтэрэзы къыщырешъу, о-уй,
Ери-ей, — Пэтэрэз Дуль-Дулым ешэси, о-уй,
Ери-ей, Уарпыжъым къыхэгъахьи къэщэсыжъ, — аIуи
о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз Дуль-Дулым рагъэщэси: о-уйи,
Ери-ей, — Пэтэрэз, Басэ губгъом узынэсджьэ, о-уй,
Ери-ей, Дуль-Дулым кIэпщ огъуищ ех, — аIуи, о-уй,
Ери-ей, А мэфам Пэтэрэз къыдагъэкIи, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз Дуль-Дулым къещэси, о-уй,
Ери-ей, Басэ губгъом къызехьэм, о-уй,
Ери-ей, Дуль-Дулым зырегъасэ, о-уй,
Ери-ей, Уарпэ щыпсыхэгъахьэ къызэсым, о-уй,
Ери-ей, Уарпыжъыр псыхъопиблэу зэбгырэкIьы, о-уй,
Ери-ей, Дзэ пэкIьибл къарыкIьыгъэу къыщыIукIьи, о-уй,
Ери-ей, А мафэм дзэ пэкIьиблыр щырилIыхи, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз нат хэгъуашъхьэм къызэсыжьым, о-уй,
Ери-ей, Дуль-дулым а кIапIэм щепсыхи, о-уй,
Ери-ей, Дуль-Дулыр онэгу нэкIьэу къэсыжьыгъ, о-уй,
Ери-ей, Натыжъмэ сэнэфыбжъэр къыщырашъуи, о-уй,
Ери-ей, Натыжъмэ ашъо гушIуапкIэу зыкъишIи, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз шъоджьэ-саджьэу зыкъишIи, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз нат сэнашъом къызахахьэм, о-уй,
Ери-ей, Сэнэф кIадэм шъхьащыт натыжъхэр, — еIо, о-уй,
Ери-ей, Сэнэф кIадэм епсалъэ натыжъхэр, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Алэджы мыхъуныбэ къыщеIуат, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Орзэмэджьы къэбарыпцI реIоталIэ, о-уй,

Ери-ей, Пщы-Асраны шъхьащытхъужьэр икIас, о-уй,
Ери-ей, Саусырыкъо псIыбэ щеусы, о-уй,
Ери-ей, СэнэфкIадэр кIэдакIэм щэлъэразэ! о-уй,
Ери-ей, — Натыжъджьэ сэнэфкIадэм шъушъхьащыкI!
о-уй,
Ери-ей, Натыжъхэр сэнэфкIадэм шъхьащыкIоти, о-уй,
Ери-ей, Пэтэрэз сэнэфкIадэм епсалъэ: о-уй,
Ери-ей, — Мы псалъэр осIоталIэрэр — шъыпкъэмэ, о-уй,
Ери-ей, СэнэфкIад кIэдашъхьэмджьэ къихъупщтыкI, о-уй
Ери-ей, Мы псалъэу осIуалIэрэр мышъыпкъэмэ, о-уй,
Ери-ей, СэнэфкIад, кIэдакIэм щылъэраз! — о-уй,
Ери-ей, Сиунэхэр тхьа икIапIэ щясэгъэшIы, о-уй,
Ери-ей, СиунакIэ сэнэфкIадэм есэгъашъо, о-уй,
Ери-ей, Сиунашъхьэ иныжъышъоджьэ ясэгъабгъ, о-уй,
Ери-ей, Сыбгъэцыхэр пыжъыцхэу мэуцу, о-уй,
Ери-ей, Тыгъэр къызыщыкъокIырэр — къокIыпIэ, о-уй,
Ери-ей, Тыгъэр зыщыкъохьажьырэр — къохьапIэ, о-уй,
Ери-ей, Иныбэмэ акопкъыхэр сипхъэцу, о-уй,
Ери-ей, Иныбэмэ ацагэ сишъхьапхъэ, о-уй,
Ери-ей, Иныжъхэр мэзагъорэ сэгъэхы, о-уй,
Натыжъэхэр мэзагъорэ сэгъаIо, о-уй,
Ери-ей, «Ер-ещ!» амыIуахэу шъхьаIо ясэгъаIо, о-уй,
Ери-ей, Ячэмахъо пэнэпсIэжъым хэсэгъащэ, о-уй,
Ери-ей, ЯмэщакIо пьы ымыIыгъэу дэсэгъэкIь, о-уй,
Ери-ей, Хым сикIьмэ — пчыкIэ закъор силъэмыдж, о-уй,
Ери-ей, СыкъикIыжьмэ — Басэ губгъэ сиджэгупIэ, о-уй,
Ери-ей, Дуль-Дулым цIэлъэ-кIуалъэ зырегъаси, о-уй,
Ери-ей, Уарпыжъэ щыпсхэгъахьэ сызэкIом, о-уй,
Ери-ей, Уарпыжъэ псыхъопиблэу зэбгырэкIьы, о-уй,
Ери-ей, Дзэ пэкIибл къарыкIьыгъэу сыкъаIукIи, о-уй,
Ери-ей, Амафэм щыу блырыбл щызэтэзгъахьи, о-уй,
Ери-ей, А мафэм щыу пхъэщишъэ щызэхэзгъакIи, о-уй,
Ери-ей, А мафэм шъумэ тхьэ язгъаIуи, о-уй,
Ери-ей, А мафэм ашъофишъэ щызэщысчи, о-уй,
Ери-ей, А мафэм пкIэгъолишъэ езгъэщэхи, о-уй,
Ери-ей, Пщы-орзэмэджь, пщы-Марыкъо анахь хаф! о-уй!
Ери-ей, Пщы-Марыкъо: — Тыкъэонти,
Ери-ей, УкIэлащ, — къыщысеIо, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо Басэ губгъэ сыщыIукIьи, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо Басэ губгъэ сыщыкIьяхьи, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо имаисэ щыIэкIэсэхи, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо Басэ губгъэм щесэфыжьэ, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо Басэ губгъэм щесэфыжьэ, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо хыкъумашъхьэм десэфэкIьы, о-уй,

Ери-ей, Ипчышъхьэ тІаркъо къысигъаІи, о-уй,
Ери-ей, Тыгъэм нэбзыиблэу зэкъочы, о-уй,
Ери-ей, Пчэнэзым къыдегъэчи, къысао, о-уй,
Ери-ей, СлъэкІьэпІитІу мэкІэ дэдэу егъэкІэзэзы, о-уй,
Ери-ей, СынитІу а кІапІэм щэушІункІьы, о-уй,
Ери-ей, Зы жъэдэкІьи а кІапІэм щысымыІу, о-уй,
Ери-ей, Пщы-Марыкъо ипчышъхьэ есэдзэкІьи, о-уй,
Ери-ей, Ищыужьджьэ пщы-Марыкъо зыщысэдзый, о-уй,
Ери-ей, Ищышъхьэджьэ пщы-Марыкъо есэлІыхы, о-уй,
Ери-ей, Ситопыфо алэщийджьэ зэрясэгъащэ, о-уй.
Ери-ей, Щыуанщыгу дязгъэщаий, язгъэлъэкІьи, о-уй,
Ери-ей, А мафэм гын огъу плІипшІэ рязгъэтакъуи, о-уй,
Ери-ей, Топыщэу топыгум зырязгъалъхьи, о-уй,
Ери-ей, Гъуды-гъудэу, Гъуды-къалэм зыдезгъадзи, о-уй,
Ери-ей Тхьэ щызишъэу кІыгур зэгосфи, о-уй,
Ери-ей, Пыидзэу хъутэ-плъытэу къызынэсым, о-уй,
Ери-ей, Зы жьэдэкІь а кІапІэм щысэмыІу, о-уй,
Ери-ей, Мы къэсІуагъэм кІылэ тІэкІу къыхэхьагъ, о-уй,
Ери-ей, Топым ыку зезгъэчэхыгъэемэ, о-уй,
Ери-ей, Гын гъозым сыкъистыни, о-уй,
Ери-ей, Щыуан щыгу шъыдэущтэу дэсщэени! о-уй,
Ери-ей, Ау ХьарамІуашъхьэ дязгъэщаи, язгъэлъэкІьи,
о-уй,
Ери-ей, Ситопыжъ зэгъуагъом, о-уй,
Ери-ей, Гын гъозым сыхэтэу сыкъырэчэ, о-уй,
Ери-ей, Гъуды-гъудэу, гъуды къалэм сыкъыдэпскІьэ, о-уй,
Ери-ей, Тхьэ щызишъэу кІыгор зэгосэф, о-уй,
Ери-ей, Пыидзэр хъутэ-плъытэу къынэс, о-уй,
Ери-ей, Сифэщэс а мафэм щысэгъабзэ, о-уй,
Ери-ей, Сибзэшъы тыгъужъ ини — мэІусІасІэ, о-уй,
Ери-ей, СищикІь, лІыгъэ ешІи, ыужь рэкІо, о-уй!
Ери-ей, Пэтэрэз мыгъор сэнэф кІадэм епсалъэ, о-уй,
Ери-ей, Мы псалъэу есІоталІэрэр шъыпкъэмэ, о-уй,
Ери-ей, Сэнэфкіад, кІэдашъхьэмджэ къихъупщтыкІь, о-уй
Ери-ей, СэнэфкІадэм кІэдашъхьэр къыщиути! о-уй,
Ери-ей, — Натыжъхэр силъэуасэ шъосІощт! о-уй,
Ери-ей, Щыбзэджьэ псы къысфэшъухьи сежъугъашъу,
о-уй,
Ери-ей, Уашъом лъэугъуае ешъудзи шъудэкІуай, о-уй,
Ери-ей, Ашъхьэ шІусІэу хьэ фыжьишъэ къысфэжъугъот,
о-уй,
Ери-ей, Натыжъым дариеу илъэр зэфэшъухьэси, о-уй,
Ери-ей, Дарие стафэу папыщитІу арыз къысфэжъугъот,
о-уй,

Ери-ей, Щэбар кулъэмыджь сфыкIьяжъугъалъхьи, о-уй,
Ери-ей, Хьамшхъутlэ пчэпхъэбгъу закIо
сфыIуяжъугъалъхь, о-уй,
Ери-ей, Тхъор цацэджьэ сфяжъугъабъ, о-уй,
Ери-ей, Тятэ инэт цIыкIу из аргъой дагъэ къысфэжъугъот,
о-уй,
Ери-ей, Мы къэсIуагъэр Хъымыщыжъым илъэуас, о-уй,
Ерией, Нысэкьишъэ къысэшъутымэ, о-уй,
Ери-ей, Бзыублыгуцыджьэ сиунашъхьэ яжъугъабгъэмэ,
о-уй,
Ери-ей, Цундым зэзэу хэлъэр къыхэшъухэу, о-уй,
Ери-ей, Къысэм изэу къысфэшъухьымэ, о-уй
Ери-ей, Тятэ илъэуасэджьэ шъуфэсэщтэ, о-уй,
Ери-ей, А мафэм натыжъхэр зэпигъэси! о-уй,
Ери-ей, А мафэм натышъхьэр зэхигъагъи, о-уй

527. ХЪЫМЫЩ И КЪУЭ БАТРЭЗ

(Къэбэрдей текст)

Дунейр щымыджэ-мыпцIу,
ЩIылъэр щызэпцIыгъашIэм,
Абщыгъуэм ныбэм сыридзат.
Уафэр хъыкIэ щаухуэм,
ЩIылъэр мэлкIэ щаубэм,
Абщыгъум щIалэ джэгум сахэтт.
Бещтэужьыр къандзэгу щыхуэду,
Индылым шIалэр щебакъуэм,
А зэманым сылIыигъуэфIт.
Урам сыдэтым,
СыцеикIэ лалэт,
Уибгым сытетIысхьэмэ,
Сыкъалэ гъащтэт.
Ибжыпэри къызимыпэс,
Бжы дакъэмкIэри сынырeIулI,
Ар щхьэкIуэти сырегъэпсых.
Дунейжьымэ зэ сыкъытехужтэмэ
КъуейIейхэр зэтес сщIыжынт.

528. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪЭ ЩЫЩ

(Абдзэхэ текст)

— Хым сиІимэ
ПщыкІэ закъор силъэмыжь,
СыкъиІижьмэ
Барсы губгъо сижьэгупІ.
Нартыжъхэр,
Шъуезэрэгъашхэ,
Нартыжъхэр,
Шъуезэрэгъашъо,
Тэ тятэ илъы къэшъупщыныжь!

529. ХЪЫМЫЩЫКЪО ФЭТЭРЭЗ

(Бжъэдыгъу текст)

I

Е-о-ой, Хъымыщыкъоджэ Фэтэрэз[1]
Пэтэрэз кІэлэ закъоу зы гоуз,
Игумазэ гумэзишъэу зэкІоцІылъ,
Зятэ ылъ ныбэм илъэу зымыгъэгъуа,
Зиунэшкор Тхьэ ичапэ щязгъэшІ,
ШІагъор пшІэнджэ Саусырыкъо уфэдгъада,
Ой фэдэпщ тихэгъэгу къимыкІына,
Хым уикІи—пчыкІэ закъор уилъэмыджа,
УкъикІыжьи естэ губгъэ уиджэгупІа
ЛъышІэжь пІурэу о укъахьи,
Шъузэу узыфахьырэм укъемыкІуа,
Хьамызагъэу Ілымызагъэу зыкъэошІа,
Мэхъшишъэмэ атхыцІашъо уикушъэпса,
Цуиимэ зэрафазэр уикъушъхьахъуа,
Закъо укъызэпсым къэбгъэтІасхъи,
ЯтІонэрэ псыгъом къызэпыпчи,
Зыбгъэчынэу джэхэшъуакІэм утеуцуа!
— Е-о-ой, мыр къэхъумэ
Нарт хъубгъэджэ тыкІодына,
ЗэрэдгъэкІодытыми шъуегупшыс!
Уарпыжъы шыпс хэгъахьэ тэжъугъэгъакІо,

---

[1] Фэтэрэз ыцІэ мыщ фэдэу къэзыІуагъэм апэрэу тырихьылІагъ. «Сянэжъы ныбжьи Пэтэрэз ыІуагъэп, Фэтэрэз нахь аІо. Гъыщ Шыгъотыжьы. — Хь. А.

...Уарпыжъ къопиблэу зэбгырифи,
Къопиблым дзэ блырыбл дитIупщхьи,
О анэ быдзыщэ гущэри къыщытIуифи,
Ныбжьи къэмыхъугъэхэри къытишIылIи,
Зэошкор къытешIылI!

II

Ощ фэдэлI тихэгъэгу къимыкIын,
Хым уикIымэ пчыкIэ закъор уилъэмыдж,
УкъикIыжьмэ Дестэ губгъэ уиджэгупI
ЛъышIэжь пIурэу о укъахьи,
Шъузэу узышIэжьырэм укъемыкIу,
Кушъэм урагъэкIумэ уемызэгъ.
Хьамызагъэу лIымызагъэу зыкъэошI,
Мэхъшишъэм атхыцIашъор уикушъэпс
Цуимэ зэрафащэр уикушъэпкъ.
Закъоу укъызэпсым къэбгъэтIасхъи
ЯтIонэрэ псыгъом къызэпыпча,
Зыбгъэчынэу джэхэшъуакIэм утеуцуа.
Е-о-ой, мыр къэхъумэ
Нарты хъубгъэджэ тыкIодын!
ЗэрэдгъэкIодытым шъуегупшыс,
Уарпыжъы шыпсхэгъахьэ тэжъугъэгъакIо.
Уарпыжъ къопиблэу зэбгырифи
Къопиблым дзэ блырыбл дитIупщхьагъ.
О алахь-алахь анэ быдзыщэ гущэр
Ныбжьи къэмыхъугъэхэр къытишIи къытIуифи!
Нартыхэм ятэ аукIыгъагъ янэ ыныбэ илъэу.
Арыти, лъышIэжь пIурэу ахьыгъагъ.
ЗипIурхэм якIугъэп, язэожьыгъагъ.

530. БАТЭРЭЗ НАРТХЭ Я СЭНЭХУАФЭМ ЗЭРЫЩЫIАР

(Къэбэрдей текст)

Зэгуэрэм нартхэ сэнэхуафэ ящIат. Абы щыIэнут нартхэ я нэхъ лIыхъужъ цIэрыIуэу щыIэ псорикI. Батэрэзри абы ираджащ. И Къэрапцэм мышэсу шыбз псэфым тетIысхьэри нарт санэхуафэм кIуащ. А шыбзыр Батэрэз тенджыз тIыуащIэм къырихуауэ шы жэр лъэпкът.

Батэрэзыр щынэсым, ирагъэпсыхри и шыр гужьым ирапхри мэкъу тIэкIуи ираташ, езыри ирагъэблэгъащ.

Санэхуафэр инти абы щыIащ Сосрыкъуи, Бэдыно-

къуи, Алыджыкъуи. Пщыхьэщхьэм нарт гупыр зэхэтІысхьэри куэду мамыру щысахэщ ефэ-ешхэу.

Ауэрэ сытми жэщри фІыуэ хэкІуатэри, Батэрэзри а унагъуэ къызыдихьам и дежкІэ хьэщІэти гъуэлъыжащ.

Пщэдджыжьым жьыуэ нарт щІалэ къыщІэкІри Батэрэз и шыбз псэф гум епхар лъхуарэ абы шыщІэ дэгъуэ бэлыхьыр джэгуу бгъэдэту щилъагъум, шыщІэр бом щІиубыдащ. Къигъэзэжщ, къыщІыхьэжри зэхэтІысхьэжауэ ефэу зэхэс гупым къажыриІащ.

— Уий, гуп, ныжэбэ ди гуфэжьыр лъхуэри шыщІэ гъуэзэджэ къилъхуащ.

— Іэу, сыту фІыт! — жаІащ псоми, ауэ Батэрэзым зыри жимыІэу къыщІэкІащи елъагъу — и шыбзыр лъхуауэ, ауэ шыщІэр щІымыгъужу. Батэрэз зэрэщІэкІыу нартхэм жаІащ, апхуэдэ щІыкІэкІэ Батэрэз и акъылыр къэтщІэнщ, жытІар и фІэщ хъууэ щытми — шыщІэ лъэпкъыфІ бэлыхьыр дыдей хъунущи, ар дэркІэ зэранкъым. Батэрэзыр къыщІыхьэжри Алыджыкъуэм еупщІащ:

— Дэнэ фхьа си шым къилъхуа шыщІэр?

— Дэ сыткІэ тщІэн уи шыщІэ зыдэщыІэр, — жаІэри къыхуадакъым. Сыт хуэдэ псалъэ щабэ яжыриІами, нартхэм шыщІэр абы къыратыжын ядакъым. Батэрэзыр нартхэм ямыфІу щыт пэтми, нобэкІэ ар абы ящымыхьэну мурад ищІащ, хуежьэу щытмэ, лІыгъэкІэ къатырихыжыфыну щхьэкІэ. Хъымыщ и къуэр лІы и лІыжти, апхуэдэ Іуэху щхьэкІэ хьэлэбэлыкъ къйІэтыну хуейтэкъым. Абы ищІыІужми ар хьэщІэт. Ауэ Батэрэзым мыр игу ирилъхьащ: «Фэ фи гугъэнэпцІым и щхьэтепхъуэр фи Іэ дыдэкІэ тывэзгъэхыжынщ».

ТІэкІурэ псалъэмакъыншэу щысри Хъымыщ и къуэм псоми закъыхуигъазэри мыпхуэдэу къажыриІащ:

— АтІэ, гуп, ауэ щыхъуакІэ абы щхьэкІэ дызэныкъуэкъункъым, пэжыр зыІутыр мыпхуэдэу зэхэдвгъэгъэкІ: хьэкІэкхъуэкІэу, псэущхьэу щыІэ псоми я зырыз зэхуэдвгъэшэси унафэ едвгъэгъэщІ, шыщІэр хэт ейми. АбыкІэ Іуэхур тэмэму зэхэкІа хъунщ: а псэущхьэхэм дэ дыразэхуэдэщи, пэж фІэкІи жаІэнукъым.

АбыкІэ акъылэгъу зэхуэхъуащ. Жэщищ махуищ дэкІри, псэущхьэу щыІэхэм я зырыз къызэхуэсащ. ИкІэм зыхэплъэжхэри цыжьбанэр къэтт. «Хэт кІуэн» щыжаІэм «сэ сыкІуэнщ» жиІэри хьэр абы кІэлъыкІуащ. Куэд дэмыкІыу хьэжьыр хьэчэ-хъэпсэу къэсыжащ цыжьбанэр и пщэм дэсу.

— Махуищ хъуащи уэ дыножьэ, дэнэ уздэщыІар?— жаІащ къызэхуэсахэм, цыжьбанэм егий щІыкІэу.

— СощІэ фыкъызэрызэжьар, ауэ фи Іуэхур Іуэхукъым, сэ бэлыхь сызыхэтым елъытауэ, — жиІэри къахуидакъым цыжьбанэм.

— АтІэ, — жаІэри дыхьэшхахэщ, — Іэджэ Іуэхуи зэфІумыгъэкІынрэт уэ. — Апхуэдэу щыжаІэм, цыжьбанэм къажыриІащ:

— Сыкъевджауэ мыбы сыкъакІуэрэ пэт мо. къуршышхуэ екІуэкІыр нафІэм ису сыкъыхуэзэри абы и гъэункІыфІыжыным иужь ситурэ сыгуващ.

— Ар сыткІэ бгъэункІыфІа, — щыжаІэм, — Мэкъур мафІэсым тезудэурэ згъэункІыфІыжащ, — къажыриІащ цыжьбанэжь цІыкІум. Ар щызэхахым нартхэм псоми ауан хэлъу къызэдыжаІащ:

— Сыт къыубжыр, мафІэсыр мэкъукІэ дауэ бгъэункІыфІын мы хуабейм?

— АтІэ, — жэуап яритыжащ цыжьбанэми, — фи туфэжьым шыщІэ къыщилъхукІэ, мафІэсыр мэкъукІэ бгъэункІыфІ щІэмыхъур сыт?

Апхуэдэу щыжиІэм, псэущхьэу къызэхуэса псори зэщІэдыхьэшхащ.

ШыщІэр «дыдейщ» жызыІахэр хуабжьу укІытауэ Батэрэзым и шыщІэр къыратыжри къэкІуэжащ.

531. НАРТ БАТЭРЭЗРЭ ДАМЫЗЭПЩЫМ И КЪУЭМРЭ

(Къэбэрдей текст)

Зэгуэрым Батэрэзыр щакІуэ дэкІат, зытыригъэун Іуэху фІэкІа имыІэу. Ауз куум иІэ гъуэгу зэв закъуэм тетурэ зыдэкІуэм, зы шу гуэрым лъэшІыхьащ, фІохъус ирихащ, ауэ жэуап къыритыжакъым. Батэрэзыр а щІалэ зэгъэпэщам нэхърэ нэхъыжь пэтми, щхьэкІуащэ зыщимыщІауэ зыдэкІуэм, аргуэру зыхуигъэзащ:

— Уа, щІалэфІ, зэгъащІэ, пагагъэр лІыгъэм зэрыпэІэщІэр.

Абдежым щІалэм зыкъызэкъуихри и джатэ къихар иІыгъыу Батэрэзу плъагъум къыжьэхэлъащ. Мыдрейми зихъумэжын хуей хъуати, и джатэр къырипхъуэтри зызэрапщытащи зозауэ. Апхуэдэу зыкъомрэ зэзэуа нэужьщ, Батэрэзыр къэгубжьу и къарум къызэрихькІэ еуэу, щІалэр щыджэлар. Шу закъуэр щыджалэм мыр къыжьэдэІукІащ: «Апхуэдэ уэкІэм езы Батэрэз дыдэри теукІыты-

хьынтэкъым». Абдежым Батэрэзым ар гъэщIэгъуэн щыхъуащ. ЩIалэр иукIын мурадыр зимыIа Батэрэзым сакъыурэ а уIэгъэ хьэлъэр зытехуар игъэтIылъащ. ЩIалэм и псэр хэкIыу щилъагъум, Батэрэзым абы жыриIащ:

— Сэр дыдэрт Батэрэзыр, сыту пIэрэт а жыпIэм къибгъэкIыр? — ИтIанэ абы жэуап есэпу къыжьэдэIукIащ:

— Телъыджэлажьэ жьуджалэ и хашэщ; е къуалэ е жьуджалэ хашэ схуэпщIыну, Жьытхьэм сынолъэIу! А, бетэмал, мурадыфI пхуэсщIат, ауэ хъуакъым, сынэбгъэсамэ, пщхьэпэн пхуэсщIэнт.

А сыхьэтым щIалэм и псэр хэкIащ, Батэрэзым и гум хуабжьу щIыхьауэ. Мыбдежым абы мурад быдэ ищIащ а щIалэм къыхуимурадар къимыщIэу къэмыувыIэну, куэдрэ зимыIэжьэуи и гъуэгу теувэжащ.

А щIалэр хы Iуфэм щыпсэу лъэпкъхэм ящыщу, лIыгъэшхуэ зиIэу нартхэм зи цIэр зэхахыу щыта Дамызэпшым и къуэ Къуайдант. Абы шыпхъу дахэ гуэр иIэт «и джийм ежэх псыр уолъагъу» жыхуаIэм хуэдэу.

Сытми арати, Батэрэзым зыкъомрэ къикIухьри къэкIуэжащ, къищIи, къигъуэти щымыIэу. Зытэлай дэкIащ абы иужькIи, ауэ абы зикI щыгъупщэртэкъым зи псэр хэкI щIалэм къыжьэдэIукIа псалъэхэр. И гур мызэгъэххэ щыхъум, и Къэрапцэр зэщIикъузэщ, Iэщэ-фащэхэмкIэ зихуапэри ежьащ, а лIы иукIам къыхуищIа мурадыфIыр къимыщIауэ къемыкIуэлIэжыну. ДэкIри гъуэгу теува къудейуэ, абы кIэлъыщIахьащ Сосрыкъуэ, Къанж и къуэ Щэуей сымэ. Ахэр зекIуэ кIуэрти псори зэдежьащ. Батэрэзми ахэр щхьэкIуэ имыщIын щхьэкIэ зыри жимыIэу яхэту ежьащ.

Ахэр бгы защIэкIэ мазэкIэ кIуауэ зы бгъуэщIагъ гуэрым ирихьэлIащ.

— Мыбдежым дыкъыщывгъуэвыIэ, — жиIащ Сосрыкъуэ.

— Мыбдежыр ди адэжьхэм я шкIэ хъупIэу щытащ, — идакъым Батэрэз.

Нартхэр ежьэжхэри хитI зэхуакум деж нэсахэу, — АтIэ мис иджы дыкъэвгъэувыIэ, тхуни дгъуэтынщ, — жиIащ Сосрыкъуэ аргуэру.

— Мыбдежыр ди адэхэм шыпсафапIэу яIащ, дауэ дыкъыщыувыIэн, — идакъым Батэрэз гуэрым.—СлIожь, абы фIэкIа щыфлъэмыкIынум щхьэ фыкъежьагъэхэ.

Аргуэру тенджызым зэпырыкIхэри зы тхьэмахуэ хуэдэкIэ кIуахэу зы жыг баринэ ин гуэр, и щIагъым шууищэ

щепсыхами щIэхуэну, и гъуматъым къулаш тIощIыр къекIуэкIын къудейуэ гъуэгущхьэIум тету хуэзащ. А жыгым и щIагъыр удзыпцIэшхуэт, и бгъумкIи псынэ щхъуантIэ дахэ къыщыщIэжырт.

— АтIэ мыбдежыр хэщIапIэ дывгъэщI, псыри тпэгъунэгъуу, жыгри ди жьауэу, — жиIащ Сосрыкъуэ гуэрым. Батэрэзым аргуэру идакъым:

— Мыбдежыр, тхьэгуIэ, ди адэжьхэм я шыхэпщыпIэу щытакIэ, — жиIэри.

— АтIэ уэ кIуэ узыхуейм, дэ абы адэкIэ дынэкIуэнкъым, — нартхэм псоми зыжьэу зэдыжаIащ.

— Захуэщ, фэ мыбдежым фыкъанэ, фызэрегуакIуэщ, ауэ сэ си мурадым сынэмысауэ къэувыIэ сиIэкъым, — жиIэри, Батэрэзыр и КъэрапцIэм елъэдэкъауэри и пэ бзийм мафIэ къырихум гъуэгунапщIитIыр илыгъуэу ежьэжащ. Сосрыкъуэ сыми къарэкъуэлэн гуартэ зыдэщыIэ шIыпIэ ящIэрти, ахэр абы кIуэри шыхэр яхури кIуэжащ.

Батэрэз куэдрэ кIуа, мащIэрэ кIуа — зы удз шхий зэрымыт щIы джафэ гуэрым хыхьауэ зы шу цIыкIу къыIущIащ. Абы еупщIащ Батэрэзыр:

— Дамызэпщым и къуэ КъуайданыР зыщыпсэу щIыпIэр пщIэуэ пIэрэ? — жиIэри.

— Ар сыту пщIынут, шу, уэ? — жиIэри къеупщIыжащ, пщIэгъуалэ цIыкIум тес лIыр.

— Iуэху гуэркIэ сыхуейт, езыри къысхуейт.

— Iэу, малъхъэ уищIыну хъунт, абы шыпхъу тхьэIухуд иIэщ, — жиIэри шур щелъэдэкъауэм, — Сэ а псом хузиIуэху щыIэкъым, зыщыпсэур къызжыIэ пщIэмэ, — пидзыщащ Батэрэз.

— А зи унэ бэгъуэн, ар зыщыпсэур зымыцIыху мы щIыпIэм щыIэкъым, уэ мы щIыпIэм узэрыщымыщыр пэж хъунщ, мэуэ егъэзыхи хы Iуфэмкiэ уздэкIуэм Iуащхьэ лъатэ ин гуэр урихьэлIэнущи, ар хэщIапIэ пщIымэ, къэпщIэнщ.

— Гъуэгупэ махуэ, шу цIыкIу, — жиIэри, Батэрэз и КъэрапцIэм зэ щIопщауэгъуэ хуищIри шум жыхуиIа Iуащхьэм къыщыхутащ.

А сыхьэтым пшагъуэ гуэрэн мы Iуащхьэм къытехьэри псори щIигъэнащ, жэщи хъури Батэрэз и шыр Iуашъхьэ щыгум щилъахъэри езым Iэдэгъуэмылъэ зыригъэщIащ.

Батэрэз жэщищ махуищкIэ жейуэ а Iуащхьэм телащ. ЕплIанэрей махуэм дыгъэ къухьэгъуэм и деж пшагъуэри трихужауэ Iуащхьэ щыгум зы щIалэ пкъыфIэ гуэр къытехьащ, — ФIохъус апщи, — жиIэри.

Батэрэзи къыщылъэтри фIохъус ирихыжащ.

— НакIуэ си унэм неблагъэ, узгъэхьэшIэнщ, — жиIэри, щIалэм Батэрэз Iуащхьэм иришэхщ, къухьэпIэ лъэныкъуэмкIэ гъэзауэ джабэм хэлъ бжэм иришалIэри, — Iух бжэр, — жиIащ. Батэрэз Iэ лъэныкъуэмкIэ еIа щхьэкIэ хъуакъым, и IитIымкIэ къеIэри къыIуихащ, куэду телъыджэ щыхъуауэ. ТIури унэм щIыхьащ.

Ар пэш зыщыплIу зэгуэтт. Зым щIишым, адрейм ишэурэ икIэ дыдэм щыIэ пэшым щIишэри игъэгъуэлъащ, щыщIэкIыжым мэуэ жиIащ:

— Си хасэм укъедэIуэнкIэ ухуеймэ, укъэмыхъейуэ щылъу къедаIуэ, мы унэм ущIэкIынкIи амал зимыIэщ. Сэ ди япэ зы тхьэмахуэкIэ сыкъэкIуэжыну сыщIокI, уэ мы унэм ущIэкIынщи укIуэдащ. Мыбы зыгуэр ныжэбэ къыщIыхьэнущи, абы укъыриуду щытмэ — си къэплъэнхэм ураIусщ, — жиIэри щIэкIащ.

Абы жиIар фIэгъэщIэгъуэну, зыхуигъэкIуэнур имыщIэу щыст Батэрэзыр, «ущIэмыкI» зэрыжиIам щхьэкIэ щIэкIыну къэтэджащ, ауэ къыщIыхьэIауэ къебэныну щIалэм зэрыжиIар игу къыщыкIыжым, етIысэхыжри пэплъэу тIысыжащ. Апхуэдэу зыкъомыфIрэ гупсысэу щысауэ, бжэр къызэIуури тхьэкIумэ Iупсыр Iуиуду гъущI зэнтIэIу макъ къыщIыхьащ. Батэрэзи къыщылъэтри, пщагъуэ гуэрэн зыщхьэщыту къыщIыхьа щIалэ гуэрым зыкъыридзащ.

Батэрэзрэ абырэ зэрызекъуэурэ щIалэр хигъащIэу хуежьащ. ЩIалэм пщIантIэпс къыхихуахэр пэгункIэ псы тыракIам ещхьу къежэх хъури, и лъэкIампIэхэр щIэкIэзызыкIащ, Батэрэзи абы гу лъитэри къару щIагъуэ тримыгъэкIуадэу щIым игъэтIылъащ.

— ПыупщI мы си щхьэр, — жиIэр щIалэм Батэрэз къыхигъэзыхь щыхъум, — Iуэху лъэпкъ пхузиIэкъым, — жиIэри идакъым.

— АтIэ, ар щумыдэкIэ, дызэрыцIыхунщ: си адэр Дамызэпщырщ, зы дэлъху закъуэ сиIэжти малъхъэ лъыхъуэ кIуауэ нарт хэку щыкIэуэдащ, сэ сыцIыхубзщ, уигу сырихьмэ, уэрэ сэрэ ди гъащIэр зы дыгъэщI! — жиIэу и цIыхухъу фащэр щыщигъэхум, набдзэ зытелъым я нэхъ дахэу тхьэIухуд гуэру къыщIэкIащ.

Батэрэзым ар фызу къишащ: абы и фызыр зэрылIэрэ зыкъом щIауэ фызыншэт ар. Зыкъомрэ а щIыпIэм щызэдэпсэуауэ абы и фызым жыриIащ:

— Сэ си хэкур сыбгынэ хъунукъым, мы щIыпIэр хэщIапIэ сщIы хъунукъым, дыгъэкIуэж.

— Уэ жыпІэр куэду захуагъэщ, — жиІащ и щхьэгъусэм, — ауэ сэ мы сыхьэткІэ си хэку сикІыфынукъым, си дэлъху закъуэр къэмыкІуэжауэ е и хъыбар пэж зэхэзмыхауэ. АпщІондэхукІэ уи хэку умыкІуэж бжесІэркъым, КІуэуж лъагъунлъагъу. Хэт ищІэн, апщІондэхукІэ сэхъыбар гуэр зэхэсхынкІэ хъунщ.

Апхуэдэу Батэрэзыр и хэкум кІуэжурэ зэи тІэуи къэкІуэжащ и фызым и деж. Ар егупсысырт и фызыр и хэкум иша зэрыхъуну щІыкІэм, ауэ езыр зыщыщ дыдэмрэ абы и дэлъхур зэриукІамрэ жиІэнкІэ таучэл тырищІэртэкъым, и щхьэгъусэм фІы дыдэу къилъагъу пэтми. Зэгуэрым, бжьыхьэу, Батэрэзрэ езымрэ Іуащхьэ унэм щІэлъу, хым къыхихури жьапщэ ин къэхъуащ. Жьапщэм Іуащхьэм хэлъ гъущІыбжэр Іуиудри жьыр щІихуэу хуежьащ. А сыхьэтым куэд дэмыкІыу къум жьуджалэ цІыкІу гуэр кІэрахъуэурэ бжэ Іухам щІидзащ. Ар Батэрэз щилъагъум, занщІэу нэщхъей къэхъуащ.

— Сыт, занщІэу уи фэр щІызэкІуэкІар? — къеупшІаш фызыр. Жэуапыр иримытыж щІыкІэ къэтэджри жьым хиуда бжэр хигъэувэжри тІысыжри жэуап иритыжаш:

— Мыдэ зыгуэр сигу къигъэкІыжат мо жьуджалэ цІыкІум.

— Къызжы Іэт.

— Хьэуэ.

— Ар сэ къысщубзыщІу ара?

— Аракъым.

— АтІэ сыт?

— Ауэ сытми мыхьэнэншэ гуэрщи арщ.

— Уащхъуэ мыващхъуэ кІанэ, къызжумыІэмэ, уэрэ сэрэ дызэпыкІынкІэ!

— Хьэуэ, апхуэдэу быдэу жумыІэ, абы ди сэбэп хэлъкъым.

— ЖысІэнущ, абы фІэкІа уэ сэ фІылъагъунытъэ къыщысхуумыІэкІэ, къэзгъэщІэжынуми сыхурелІэ.

Батэрэзыр и фызым къыхигъэзыхь хъуащ. Нартхэ я нартыжыр пцІым теплъэ хъуртэкъым, пэж фІэкІа игъащІэм жиІатэкъыми, мыбдежми мурад ищІащ Іуэхур зытет дыдэр и щхьэгъусэм жыриІэну, абы Іуэхуфі къыримыкІуэнкІэ зэрыхъунур къыгурыІуэ щхьэкІэ къимыгъанэу.

— АтІэ, — жиІащ Батэрэз, — гущІыхьэ пщымыхъуну-

мэ ныбжэсIэнщ, псалъэ быдикI къызэт уи гур абы щхьэкIэ къысхузэмыкIуэкIыну.

— Уащхъуэ мыващхъуэ кIанэ, сыт къызжэпIэу щытми сэ сигу уэ Iей зэрыпхуэхъун щымыIэ!

— АтIэ бжэсIэу щытмэ, уи дэлъхуу зи гугъу пщIы Къуайдэнтыр зыукIар сэращ. ДызэрымыщIэу, сэ зы лажьи симыIэу зыкъыщызипщытым, сыхуэмеихкэу сIэщIэукIа хъуащ. ЩылIэм щыгъуэ мыр къызжиIагъат:

— «Телъыджэлажьэ жьуджалэ и хашэщ, е къуалэ, е жьуджалэ хашэ схурехъу, Жьытхьэ,» — жиIэри. ИтIанэ сызыщыщыр къыщищIэм, къыщIигъуат: «А-а, бетэмал, мурадыфI пхуэсшIат, ауэ сынэбгъэсакъым». Мис апхуэдэу жьым зэрелъэIуар мо жьуджалэ цIыкIум ар сигу къигъэкIыжати араш нэщхъэей сыкъыщIэхъуар.

— Ара, атIэ, сэ къысщубзыщIыр. Си дэлъхур пэжу, сэ фIыуэ слъагъурт, ауэ сыт хуэпщIэжын. Сыт хуэдэу щытми уэ псори къуаухьэкI, уэ сэ шэч къысхуэпщIыхкэни хуеякъым. Ауэ мыбдежым цIыхубзым быдэу мурад ищIащ: — «Дэ ди тхьэр мыващхъуэркъым, дэ ди тхьэр Аущджэрщи абыкIэ сэ тхьэ щызмыIуажIэ, си дэлъхум и лъыр сщIэжынщ».

Абы и ужьым куэд дэкIа, мащIэ дэкIа, Батэрэз и КъэрапцIэми темысу, ауэ сытми зы джатэ кIэщIыжь кIэрыщIауэ и нэгу зыригъэужьыну дэкIауэ, и фызым Iэщэ-фащэкIэ быдэу зихуапэри кIэлъыдэшэсыкIащ, и лIыр иукIыжын мурадыр иIэу.

Пшагъуэ гуэрэн зищIри, япэм Iуащхьэм къытехьауэ зэрыщытам ещхьу, Батэрэзым ар пшагъуэ гуэрэн Iуву теуащ:

— Ей, Хъымыщ и къуэу Батэрэз хахуэ, лIыгъэ уиIэмэ зыхъумэ, нарт джэгукIэм йомыгъэщхь, уи хьэдащхьэр къуалэм яшхыныгъуэ ирехъу! Си адэжь и щIыпIэ уи лъы фIейм иремыцIалэ, уилъри си псэущхьэ иремышх, уэри къуанщIэм уашхыжынщ! — жиIэу джатэмкIэ къыщеуэм, Батэрэз и джатэ лъэдакъэм къытехуэри къыфIихащ, ауэ мыбдежым пхъуэри фызым и Iэпщэр къиубыдри абы Iэщ-Iэлъ джатэр къыIэщIиIуэнтIыкIащ. Фызым аргуэру зыкъырипщыту щыхуежьэм, и IитIыр ипхри унэм къишэжащ.

— Къысхуэгъэгъу, сыпсынщIащ, сылIэжыху сыныбдэпсэунщ, ауэ щIыпIэм уимыкI закъуэ, — жиIащ фызым.

— Уэрэ сэрэ абы иужькIэ щхьэгъусэу дыздэпсэу зэры-

мыхъужынур уэри фIыуэ къыбгуроIуэ, абы уэри ухуейкъым. Уи насыпыр уэ уи IэкIэ пкъутэжащ. Аращи уи махуэ фIыуэ, фыз насыпыншэ, — жиIэри Батэрэзыр и Къэрапцl эм къэшэсри къеуэри и Нарт хэку къэкIуэжащ.

532. ПЭТЭРЭЗ ЛЪЫУАСЭУ КЪАIИХЫНЭУ АРИIОГЪАГЪЭХЭР

(Абдзэхэ текст)

Лъыуасэр къызыIихынэу щытыгъэр ЛIыпцIэхэр ары. Пщы-Марэкъоу Хъымыщ зыукIыгъагъэр ЛIыпцIэ лъэпкъым щыщыгъ.

Ятэ пае лъыуасэу къаIихынэу ариIуагъэхэр:—Ашъхьа шIуцIэу хьэ фыжьишъ, пкIэгъолишъэ хьам яжъугъэхьыщт, нарты дарыеу (данэу) илъыр зэфэшъухьаси жъугъэси, дарые стафэу дэрхьамищ («дэ) рхьэм окъу» адыгэмэ зыфаIощтыгъэр ары, зы окъур—фунтищ) къысфэжъугъот, тятэ ипсыублыкъы (псы рызэрахьэу бжъэм фэдэу къэгъэщыгъэу, ышъхьаIе къимыкIутынэу, ышIэIе IемыIинэу зэрахьэщтыгъэ) из арыгъои дагъ. Пшызэ псы къыдэшъухи щыбзэIе IуашъхьэмкъыдэшъухьыИ зысэжъугъэгъэшъоIи, тхъужъожьыгъэ Пшызэ лъапсэ, цацэм пылъагъэу, плъыжьыбзэу къыщыжъугъажъи, зысэжъугъэгъэшхэIи,—ариIуагъ. — Уашъом илъэойи, уаем иIэзэгъу, хьадэгъум иблэIиплI хьамышхунтIэу пшэ пхъомбгъу, щэбарэу (къамыщым нахь мыинэу) ку лъэмыдж.

— Ар къэдгъотыщтэп, — къыраIуагъ нартымэ.

— Адэ ар къэшъумыгъотыщтымэ сышъозэощт, — ыIуагъ.

— Си Дул-Дул лъы нэсыфэIе ЛIыпцIэмэ сязэощт,— ыIуи, заор адригъэжьагъ. ЛIыпцIэмэ ыуIирэр ашIуабэ хъуи, Саусырэкъо елъэIугъэх «зыгорэ тфешI» аIуи.

Саусырыкъо зызэришIыным фитыщти оешхо зыкъишIи лъэу Пэтэрэз ыгъэуцуагъэр хъуатэм къыдигъэзыхьагъ.

— Тилъы хьазэры хъугъэзы къакIо, — аIуи, Пэтэрэз макъэ къырагъэIугъ.

Пэтэрэз къакIуи, мо кIэим дэты лъым Дул-Дулым тесэу хэхьагъ. Лъэу зыхэхьагъэр шIуабэ хъузи IепщымIе хэуагъ, псыр шхъуантIэу къычIэщэу ылъэгъугъ (лъыр ыкIыIоу псыр ышIэгъэу).

— Ар зышIагъэр Саусырыкъу, — ыIози, Саусырыкъо къырифыжьагъ.

Саусырыкъо ятIэ зишIи, етIэ нэпкъым хэIысхьагъ. ЯтIэм ухэона, чатэр рилъхьажьи Пэтэрэз тхьарыIуапIэм иIижьыгъ.

Джа нарт бзэджэ къаумэр зэриуIигъэр ары ятэIе лъэуасэу ыгъотыгъэр*.

533. ХЪЫМЫЩ И КЪУЭ БЭТРЭЗ И ФЫЗ КЪЫЗЭРИГЪОТЫЖАР

(Черкесием щыщ къ. ПсэукIэ дахэ щатхыгъэ текст)

Хъымыщхэр зэшибл хъут. А зэшиблыр хъунщIакIуэ кIуащ, ауэ зыри къэкIуэжакъым: псори яукIащ. А зэшиблым ящыщ зым и фызыр лъэрмыхьу къанэри абы щIалэ къилъхуащ. Хъымыщ и къуэм цIыхухэр зэреджэр «Бэтрэзт». Ар ин хъуащ. Джэгум кIуауэ нысэ здырашыжым здыхэтым: «Уэ мыбдежым увыпIэ япэбубыду ухэмыту, уи адэм и лъыр пщIэжащэрэт», — къыжыриIащ зыгуэрэм. Ар щIалэм и гум шIихьэри и анэм деж къэкIуэжащ.

— Си адэр дэнэ щыIэ? — жиIэри и анэм еупщIащ.

— СцIыхукъым, — жиIащ. Бэтрэз амал екIуэри: — СолIэ, солIэ, — жиIащ.

— Сыт мыгъуэр уигу ирихьрэ? — къеупщIащ и анэр.

— Сигу ирихьыр мыращ: бэджынэ тIэкIу схуэпщIууи Iэгум иту сэбгъэшхтэмэ, — жиIащ.

А сыхьэтым бэджынэ хуищIащ. Бэджынэ хуабэр и Iэгум иту и къуэм хуихьащ анэм:

— Мэ, си щIалэ, шхы, — жиIэри.

ЩIалэм зы жимыIэу и анэм и Iэр зытырипIэри икъузащ.

— А сымыгъуэ, пщIэр сыт? Си Iэр ибогъэс! — гуэуащ анэр.

— ФIэхунуми сыутIыпщынукъым, си адэр здэщыIэр къызжумыIэу.

---

* Куп горэм ахэсэу Пэтэрэз къеупшIыгъэх: «Пэтэрэз, ЛIыпцIэу ууIигъэмэ хэт анахь хэфагъ?» — аIуи.

— Пщы Марэкъо нахь хафэ сыIуIягъэп, — ыIуагъ. — Сичэтапэ тхьамзашхъо къыпигъэшыгъ, слъэIяпIи къыгъэIэзэзыгъ, сынэбзыци къыгъэупIэпIэгъагъ».

— Узогъэгугъэ бжесІэну, — жиІэри тхьэлъанэ щищІым, и анэм и Іэр иутІыпщащ. Абдеж анэм унафэ хуишІри щІалэм дэмэкъуибл иригъэщІащ. Дэмэкъуихыр и кІэпкъым дилъхьэри, зыр ІэкІэ иІыгъыу здэщытым и анэм жиІащ:

— Уэ си щІалэ, иджы мы щІыунэм мывэ Іулъыр Іух, ЩІалэр абы лъапэкІэ еуэри Іуидзащ.

— Тхьэ, си къуэр лІы быдэ хъунукІэ! — анэр гуфІэри:

— Мыбы уихьэмэ шы гуэр щІэтщ, — жиІащ.

ЩІалэр шІыунэм щихьэм, шыр къеуэу хуежьащ. Абдеж шыщхьэм дэмэкъуэкІэ еуэурэ, дамэкъуихыр тырикъутащ. Аурэ шым нэІуасэ хуэхъуащ.

— Уэ улІмэ сэ сышщ, — жиІэри къэуващ шыр.

А лъэхъэнэм псэукІэ зиІэу щыта зэшиблым я псэукІэри кІуэдауэ, я фызхэри нэмыщІым дэкІуэжауэ, а Бэтрэз и анэри шыпсанэм хэсу шыр игъашхэу, и къуэри ипІу псэухэт.

Шым тетІысхьэщ, и адэм и Іэщэ-фащэхэр зыдилъхьэри ежьащ. Ар Іухьащ мывэ сэреиблкІэ къэухъуреихьа къалэм. Абы елъащ ЕркІэгуэ ЕркІуцэ тесу — арат шым и цІэр.

— Си адэр зыукІар дэнэ щыІэ?

— Ар зыукІам деж а шым уихьынущ, — къыжыриІащ. Аурэ кІуэурэ, зы лІыжъ мэз гуэрым къыщыІущІащ. А лІыжьым къицІыхужащ шымкІэ.

— Уэлэхьи, мыр Хъымыщхэ яшкІэ, — жиІэри.

Сэлам ирихащ лІыжьым.

— Гъуэгуфі уижьэ, апщи. Гъусэу сынапщтэмэ, сыныбдэкІуэнт, — жиІащ лІыжьым.

— Ар щхьэ жыпІэрэ? Уэ Іэджи плъэгъуащ. Іэджи уоцІыху, си пщІантІэм сыкъыщыдэкІар иджыщ.

— Уи адэри пелуану щытащ, уэри пелуан ухъужынщ, жьиІащ лІыжьым.

— Сэ зэгуэрэми сыпелуанакъым, — идакъым щІалэм.

— А уи адэр къыщаукІми сащІыгъуащ, — щыжиІэм зэдежьэхэри кІуэурэ тенджыз Іуфэм нэсри ЕркІагуэ-ЕркІуцэ псым хэпкІащ. ЛІыжьыр еджащ: «Хьэ-хьей, зэ къэгъазэ», — жиІэри.

ЩІалэм къигъэзэжри къыхэкІыжащ. А хыхьэу къыщыхэкІыжам и шыкІэм кІэрыщІауэ зы блэ цІыкІу тенджызым къыхэкІри мэзым щІыхьэжащ. ЛІыжьым и унафэкІэ, абдеж увыІэпІэ щащІри шибл яукІри я фэхэри тырахащ. ЕркІагуэ-ЕркІуцэ тенджызым зэпрысыкІащ.

И адэр зыукIам я шыбзыр тенджыз тIуащIэм дэтт. Абы хэта хакIуэр къахэфти къыщIэпхъуащ. А тенджыз тIыуащIэр зыхъумэр а хуарэ хакIуэрат.

ЕркIагуэ-ЕркIуцэрэ хакIуэмрэ зэзауэн щIадзащ. ХьакIуэр къепхъуэрти ЕркIагуэ-ЕркIуцэ зы фэр тырихт. ЕркIагуэ-ЕркIуцэ пхъуэурэ и лыр къыричтт. ЕркIагуэ-ЕркIуцэ телъа фиблыр зэрызурэ тыритхъащ. Езы хакIуэри лъы къуалэр къежэхыу ишхащ. Еуэри хакIуэр шынэри ежьэжащ. ЩIалэр и шым шэсыжщ, шыбзыр къиугъуейри тенджызым къырихуащ. ЛIыжьыр апщIэндэху тенджыз Iуфэм Iусащ. Шыбзыр къырихури хакIуэр яхэту лIыжьым и деж къыщысыжым, Хъымыщ и къуэ Бэтрэз епхъуэри хакIуэр къиубыдащ. «Мы хакIуэр нэпшэн, хьэмрэ нэпхун?» — жиIэри лIыжьым еупщIащ.

ЛIыжьым хакIуэр къыхихащ. ЩIалэми шыбзыр къеху, хакIуэр къэджэгу хуэдэурэ лIыжьым IэпыкIри кIуэжащ.

— Уэлэхьэ, — мыхъуа, — жиIащ щIалэм. — Мыбы и ужьым хьэлэбэлыкъ ин къикIынущ.

И пэзджыным гъуэзыр къырихыу, лIы фIыцIэшхуэ къэсащ хакIуэм тесу:

— ХьитIым якум къыдэкIа, ди шыбзыр зыхур хэт? Хъымыщхэ зы къащIэнати, ар иджыри сабийщ, мыр хэт зыхузэфIэкIар?

— АтIэ абы я тэкъумым къинар сэращ, — жиIащ щIалэм.

— Апщыгъуэм къакIуэ дызэгъэзауэ.

ЩIакIуэр яубгъури тIури теувахэщ. ЛIыжьым ипщэ иралъхьащ зы, тIу, щы жэуэ бжэну.

ЛIыжьым «щы» щыжиIэм, щIалэр уэри лIыф IыцIэм и щхьэр фIиудащ. ХьакIуэр яхуэубыдакъым, аргуэру кIуэжащ.

— Уэлэхьи лIыр мыIуэхут Iуэхур иджыщ — жиIащ щIалэм — абы и шыпхъур къэкIуэнущ.

ЗэрыжиIам хуэдэу, хакIуэм тесу и шыпхъур къэсащ. Абыи а лIы къэкIуам жиIэр къажыриIащ: «Дэ зилъ къыдбгъэдэлъыр Хъымыщхэщ абы я лъэпкъым къинар цIыкIущ, хэт дызыхь, дызышхыр?»

— Сэращ, — жиIащ Бэтрэз.

— АтIэ къакIуэ, дызэгэзауэ. ЩIакIуэр яубгъури тIури теуващ. Бзылъхугъэмрэ езымрэ зэзэуэн щIадзащ. Батрэз гужьейри лIыжьым хъыбар иригъашIэу гуоуащ.

ЛIыжьыр уэнут, арщхьэкIэ тIур хузэхэцIыхукIтэкъым, хуабжьу кIэрахъуэхэрти. Абдеж щIалэм лIыжьым зыкъыригъащIэщ, тIури зэхыхьэри бзылъхугъэр

яукIащ. Аргуэру хакIуэр икIыжащ. ЕркIэугэ-ЕркIуцэ тетIысхьэри Бэтрэзи кIэлъикIыжащ. А и адэр зыукIам я мылъкур къатырихри къежьэжащ.

Псым къыщикIыжым Бэтрэз и гур Iей хъури и джанэ —гъуэншэджыр зыщихащ. Бзылъхугъэм щезауэм и Iэпкъ-лъэпкъым къырицIывыкIа лъыр джанэми кIэрылъти, икъузри и алътмакъым ирилъхьэжащ. А здызэIущIэгъам лIыжьымрэ езымрэ къыщысыжым — Хъымыщ и къуэ Бэтрэз жиIащ:

— Иджы едэ. Мы шыбзыр зы Iыхьэщ, мы хакIуэр зы Iыхьэщ.

— Шыбзыр къызощтэ, — щиIащ лIыжьым. Шыбзыр ирихужьэри лIыжьыр мэкIуэж. ЩIалэри хакIуэр иIыгъыу къокIуэж. ЛIыжьым зыпхъу иIэт. «Уэлэхьи, мы щIалэм си пхъур естынкIэ», — жиIэри мурад ищIащ. ЩIалэр къигъэувыIэри жыриIащ: «Уэ щIалэ, икIи нэфу, икIи бзагуэу, ыкIи дэгуу, икIи Iэншэу, икIи лъэшэу зыпхъу сиIэщи узот», — жиIэри.

— Абы хуэдэу сэ къызэптым мыр саугъэуэ хуэхь, — жиIэри и джанэгъуэншэдж лъы защIэр иритащ. ХакIуэри пхъу уасэу иритащ. Хъымыщ и къуэ Бэтрэз зыри хуейтэкъым, и адэмрэ и адэ къуэшхэмрэ ялъ зэришIэжын мыхъумэ. Псори зэфIигъэкIри я деж къэкIуэжащ. Хъымыщ и къуэ Бэтрэзикl и псэукIэр хьэлъэтэкъым. Былымри шыбзри куэду иугъуэижри уей-уей жаригъыIэу лIы хъуащ езыри.

Жэщ гуэрым гъуэлъыжри лIыжьым епщIыхьащ:

«Уи екъырарым уепцIыжащ», — жиIэу.

И анэм хъыбар иримыгъащIэу, и шым тетIысхьэри ежьащ. «Уэлэхьи, а пщащэр дунейм тетмэ къэсшэнкIэ»— жиIэри.

Къуажэ гуэрэм нэсауэ зы мэлыхъуэ къыIущIащ:

Дуней хъурейм и зэхуэдитIыр къикIухьащ.

— Бохъу апщи.

— Упсэу апщи.

— Фи къуажэ сыт хъыбар, хъер?

— Жылэпщым и пхъур зыгуэрым иритыну и адэм къигъэгугъат. Ар къакIуэркъым, щыгъупщэжауэ къыщIэкIынщ, — къыжыриIащ мэлыхъуэм. — Хъан гуэрым и къуэ къыкIэлъыкIуащи, абы дэкIуэну пылъщ. Шу дэкIуатэ нэрыбгэ щитI щIыгъущ. Ар иджы я деж щыIэщ, зыгуэрым Iэужь къыритащи дигъакIуэркъым. Езы лIыжьыр ягъэшынауэ дэкIауэ къэтщ. Езы ирагъэшэнуми идакъым дэкIуэн. Хъаным и къуэр шынагъэкIэ пылъщ.

ИцІыхуащ Бэтрэз зылъыхъуэр къызэригъуэтар.

— Бысым сыпхуэхъунщ, я джэгум ухэзгъэтынщ, — жиІащ мэлыхъуэм.

— Дэгъуэщ, — пидзыжащ Бэтрэзи.

И шыр илъахъэри еблэгъащ. Пщэдджыжьым нэху къекІри уэредадэ жаІэу зэхыхьащ.

Бэтрэз нысашэм яхэлъадэщ, хъыджэбзыр шыплІэм къыдилъхьэри къежьэжащ. И адэм хъыбар ирагъэщІащ. «Зыгуэр къытхэлъадэри пщащэр тфІихьащ», — жаІэри. Адэри къэсыжащ. «ЛІыжьым илъэгъуащ пщащэмрэ щІалэмрэ. «СыкъырицІыхужьынщ» — жиІэри адэм и деж и пхъур игъэкІуащ. ЕркІуцэ нІумпІэр иІыгъэу».

Адэм шыр щилъагъум щІалэр къицІыхужащ. Пщащэм шыр и адэм къыхуигъэнащ, лІым зэрдыжиІам хуэдэу. ИужькІэ ахэр лъэсу ежьэжауэ мэзым щІэкІрэ пэт, хъунщІакІуэ гуп яхэхуащ.

ЩІалэри пщащэри гупым яубыдащ. Пщащэр щІалэм и фызми и шыпхъуми яцІыхукъым. Жэщ хъури гупыр гъуэлъащ. ЩІалэри пщащэри жейркъым. Аурэ щІалэр, алпу ицІыху шыр къиубыдри къежьэжахэщ. ДыгъуакІуэ гупыр къакІэлъежьэри щІалэр яуІащ, пщащэри яубыдыжащ.

А пщащэм щоукІытэхэри зыми къыздэкІуэ жиІэфакъым. Ар яхэту хъуащІакІуэ къакІухь «Бэтрэз лІащ, дакъэжьым щІалъхьащ», — жаІэри.

Тенджызым къыхиха блэ цІыкІур щІалэм къыбгъэдыхьэщ, къебзейри Бэтрэз щыхъужым, и фызым лъыхъуэну ежьащ. Ауэрэ а щІалэр зыхэт гупыр мэзым къыщигъуэтщ, хъунщІакІуэхэм я пашэр зэ уэгъуэкІэ иукІри и фызыр къатырихыжащ.

Аращ Хъымыщ и къуэ Бэтрэз и фыз къызэригъотыжар.

534. НЭСРЭНЭУ КЪУШЪХЬЭМ ХЭІУЛІАГЪЭР ПЭТЭРЭЗЫ КЪЫЗЭРИЩЭЖЬЫГЪЭР

(Шапсыгъэ - ШІоикъо текст)

ПакІо бэ шІагъэу нартмэ къафэгубжыгъэу щытыгъ. Ар къызфэгубжыгъэр нарт лІы бэлахь горэу щытыгъ. ПакІо ащ текІон ылъэкІыщтыгъэп. Ащ игубжь нартмэ атикъутэжьынэу ыгу къихьагъ. Нартымэ ялэжьыгъэхэр зэкІэ ашІуигъэкІодыгъэх, мэзмэ чыгэу ахэтхэр зэужьэу чынэ лъакъом фэдэу ыушъхьашъугъэх. Нартхэр ащтэу зэришІырэм пае ПакІо фэгубжьыгъэхэу аІоу зэхихыгъэ. Ипоу-

рэм нахьыеу ПакІо нартмэ къафэгубжьыгъ. Жьы оешхо къыригъапщи ямашІо ыгъэкІосагъ, мэшІуашъхьэ гори ашІуихьыгъ. Нартыхэр Нэсрэн еупчІыгъэх: «Джы сыд тшІэн фаер?»

Нэсрэн къыІуагъ: «Сэ машІор къэсхьыжьын!»

Ар Іошъхьэмаф зынэсым, ПакІо риІуагъ:

— МашІор схьыжьын фае. ЦІыфымэ машІо яІэп, тхьамыкІагъо хэфагъэх.

Нэсрэн къызэрэпэгущыІэжьыгъэр ПакІо шІошъхьэкІуагъ. Іошъхьэмафэ дихьыи ыІэхэр, ылъакъохэр гъукІ пшъэхъуджэ рипхыхи хьалъэкъиблыджэ хиІулІагъ.

ПакІо бгъэжъ горэ иІагъ: Ар цІыфмэ алыджэ шхэщтыгъэ, алъ ешъощтыгъэ. Бгъэжъыр ПакІо Нэсрэн ритІупщыгъ.

Нартхэр егупшысагъэх: «Хэт тимашІо къыфэхьыжьыщт?... Титхьамати шъхьафиты къытфишІыжьыщт?

Нартхэр Іошъхьэмафэ зынэсыхэм, ПакІо ибгъэжъ къапигъэгъокІыгъ. Дунаер зэкІэ мэзахэу хъугъэ. Бгъэжъыр

нартмэ къатеуи нарт заулэ ыукIи Iыстыжьыгъэ.

Пэтэрэз Iошъхьэмафэ нэси ПакIо еджагъ:

— Уибгъэжъи къэтIупщ, уиблагъуи къэтIупщ, ахэмэ сэ сязэощт. МашIори схьыжьыщт, Нэсрэни сщэжьыщт.

ПакIо ибгъэжъ къытIупщыгъ. Бгъэжъым ытамэмэ зэкIэ дунаер мэзахэу къашIыгъ. Ар Пэтэрэз къытебэнагъ. ТIэкIурэ зэзэуагъэхэу Пэтэрэз исэшхокIэ бгъэжъым ытамэ хиутыгъ. Дунаер нахь нэфынэу къэхъугъ. Пэтэрэзырэ бгъэжъымрэ зэзаощтыгъэх. ЕтIанэ Пэтэрэзы исэшхо бгъэжъыр къыпигъани къушъхьэ лъапсэм ышъхьэ щыпиупкIыгъ. Ежь къежьи Iошъхьэмафэ къыдэкIоежьыгъ. Блэгъожъым къызыIокIэм, ащи ышъхьэ пиупкIыгъ. Хъурэр ПакIо зелъэгъум рэщти хэхьажьыгъ. Пэтэрэз Iошъхьэмафэ дэкIуаий машIор къызэригъэгъотыжьыгъ. Нэсрэни тIэкIурэ лъыплъи ари къыгъотыжьыгъ. Хьалъкъиблэр къыхихыжьи гъучI пшъэхъури къыхихыжьи Нэсэрэн шъхьафиты къышIыжьыгъ. Пэтэрэз Нэсрэн игъусэу нартымэ адэжь къэкIожьыгъ.

ЯмашIо къызэрагъотыжьыгъэм ятхьаматэ къызэрэкIожьыгъэм фэшIы нартхэр мэфэ тIокIитIурэ чэщ тIокIитIурэ джэгугъэх.

Апэрэ сэнабжъэр Пэтэрэз къыфагъэшъошагъ. Пэтэрэз сэнабжъэм ешъоным ыпэу къыIуагъ:

— Сэ сызфешъорэр егъашIи машIор шъутамыхыжьэу, шъори къин шъумыхъоу шъущыIэнэу ары!

535. КЪУШЪХЬЭ ЛЪАГЭМ ХЭIУЛIЭГЪЭ НЭСРЭН-ЖАКIЭР ПЭТЭРЭЗЫ ШЪХЬАФИТ ЗЭРИШIЫЖЬЫГЪЭР

(Бжъэдытъу текст)

Нарт Нэсрэн акъылышIоу, щытхъу пылъэу, ыгу хьарамыгъэ имылъэу тхьамыкIагъо къызэхъулIэрэм дэIэпыIэу нартмэ пащэу яIагъ.

Тхьам пэлъэшыжьэу, тхьэ папкIэу зилъытэжьэу ПэкIожъэр аIоу щыIагъ. Губжыгъэ зэпытэу, «сытхь сэ!» ыIоу цIыфымэ ялыеу ПакIор щытыгъ.

Бэ шIагъэу ПакIом нартыхэр ылъэгъу хъутыгъэп. Ащ фэшIыджэ нартымэ зы мыхъун горэ аришIэным ПакIор ренэу пылъыгъ. ПакIом нарт хэгъэгум щынэгъошкор егъакIо, чы цIынэм фэдэу чъыгаер къеуфэ, нартмэ яунэхэр екъутэ, уашъом нэсэу хы уалъэхэр дефыех, гъажъуи, хьи егъэкIоды, чIыгор зэкIэ зэгуегъэчы, нарт шъофхэр егъэгъушъы.

— Шъыд пшIэрэр, шъыд пае мыщ фэдизэу укъытэгуаорэ? Насыпынчъэгъэ чъыIэшкор тихэгъэгу кIаси къиптIупщыхьагъ?! — аIо нартмэ.

Нартмэ аIорэр ПакIом зызэхехым, жьыбгъэ чъыIэшкор къытIупщи, яхьакухэр зэхигъэтэкъуагъэх, яжьи шIомыкIи жьыбгъэшком ригъахьи, нартымэ машIо ямыIэу къыгъэнагъэх.

Нартхэр Нэсрэн дэжь кIохи:

— Титхьэмэтэ мафэу Нэсрэн, мыщ фэдиз къинэр тэзыгъэлъэгъурэм шъыд етшIэт? — аIуи еупчIыгъэх. МашIуи нэфыни тимыIэу, лIэныгъэр къытажэ! — аIуагъ нартымэ.

—Шъумыгумэкl, а ПакIом сэ машIор къытесхыжьын, — ыIуагъ Нэсрэн-жэкIэ кIахьым.

Уанэр шым тырилъхьи, иныбэпхыхэр ыгъэпыти Нэсрэн Iошъхьэмафэкъушъхьэежьагъ. Нэсрэн бэрэ кIуагъа, макIэрэ кIуагъа, Iошъхьэмафэнэсыгъ.

Нэсрэн мыщтэу къушъхьэ лъагэм идэкIоякIэ хъутым еплъэу щытзэ, зэджэм къушъхьэ лъагэм шыблэр къыщыгъогъуагъэм фэдэу, гущэIэ макъэм фэмыдэу, ау уашъор зэгоутыгъэм фэдэу, Нэсрэн къышIошIыгъ.

— А лIы цIыкIу, о мыщ шъыд пшIэнэу укъэкIуагъ?! УзымыкIожьыджэ сэ усIэкIэкIодэт, — ыIуагъ ПакIом.

— О тхьам ычIыпIэ уит, удэгъоуи аIо. Ау щытымэ, шъыд пае нартымэ ямашIо атепхыгъ? Шъыд пае тэ машIо тимыIэу чъыIэм тебгъэстырэ? — ыIуагъ Нэсрэны.

— УкIожьытмэ кIожь, сшъхьэ умыгъэузы! Джащ узыблэкIыджэ, пшъхьэу акъыл зэрымылъ шъхьэ нэкIым сышъхьасытэп, — ыIуагъ ПакIом. Тхьэр зыфэдэр шъушIэрэп шъо нартхэмджэ! Сышъущыгъупшагъ. Лэжьыгъэ бэгъуагъэр къэшъухьыжьи, Iэнэ лъэкъуищым шъукIэрысэу шъуешкэу-шъуешъо зэхъум, сэ сышъухэсыгъэп! — ыIуагъ ПакIом. А лэжьыгъэ бэгъуагъэм щыщи тхьэм ешъутыгъэп. ЗекIо шъукъикIыжьы хъумэ шъукIочIэшкоу шъоIо, ау сэ зыми гъэхъагъэр къыздигочырэп. Шъо къушъхьэм шъузэрэдэкIоетым шъулъэхъу! Ыджи тхьэми къаигъэу шъупэуцужьы, ау непэ узышIомыкIыжьыны урихьылIагъ. Къушъхьэ лъэгэ шъыпкъэм ухэсIулIэт. ОлIэжьыфэ сэ тъэрэу усIыгъыт, — ыIуагъ ПакIом.

ПакIом гъучI пшъэхъумджэ Нэсрэн хъурэябзэу зэкIоцIипхи къушъхьэу IошъхьэмафэпытэуриIулIыгъ.

ПакIом бгъэшко иIагъ. Ар цунтхъакIоу, цIыфылыджэ бзаджэу щытыгъ.

ПэкIожъым губжыгъэу бгъэшхъошкор къытIупщыгъ. Бгъэжъым ытамэхэр къушъхьэ тIуакIэмэ адэмыфэу, пщэ-

гъо шIуцIабзэм фэдэу къэбыбыгъ. Къэбыби, Нэсрэн кIочIэшком ыбгъэ къытетIысхьагъ, ыпэ чанджэ лIыхъужъым ыбгъэ зэхицутхъагъ. Нарт Нэсрэны ыгу лъэу кIэтым бгъэжъэр ешъо, ытхьабылхэр пэ чанджэ еуIух.

Дунаем хырэ псыхъорэ щычъэрэр бэ, ау Нэсрэны пае псы гъуаткIуи щыIэп. Къушъхьэ чIэгъым мэкъэшко апыIукIэу псынэкIэчъхэр шэчъэх, ау Нэсрэн пшъэхъушкомджэ зэкIоцIыпхагъэшъэ псы Iэгубжъи ешъонэу амал иIэп псыфалIэм зэгуеуты.

Мылы джанэмджэ фэпагъэу гъучIы пшъэхъушком онтэгъоу ыIэхэмрэ ылъакъохэмрэ ефырзых. Iошъхьэмафэу лъагэм щычIэIулIагъэшъ, Нэсрэн мэщэIу—мэгырзы, ащ игырзы макъэ жьыбгъэм негъэсы нартымэ адэжь. Аш игырзы макъэ пае агу хэкIэу агу егъэузы.

Нартымэ хасэ ашIышъ, Нэсрэн къызэрагъэнэжьытэу къызэращэжьытым тегущаIэх. Нартхэр егупшысэхэзэ агу къагъэкIыжьи блэкIыгъэ зэманхэм зэкIалэм лIыгъэ зезыхьагъэмэ кIуачIэ зиIэмрэджэ Имысыри, Iарыши, Саусэрыкъуи. Ахэмэ ягугъу кIочIэшкоджэ ашIи, къащагъ Ау ахэми, «тэ шъыд етшIэшъун?» — аIо ПакIом щэщтэх. ПакIор кIочIэшку. щынагъо, утекIон плъэкIытэп.

ЕтIуанэ нартымэ къаугупшысыгъ. Нэсрэн къэзыхьыжьырэм, ипшъашъэ гушIуапкIэу шъузыджэ ратынэу ыджи мылъкушко къыратынэуи аIуагъ.

«Сэ сыкIот» къэзыIотым ежэхэу нартыхэр бэрэ щытытъэх, ау зыми «сэ сыкIот» ыIуагъэп, а гъогу щынагъом техьанэу зыпари къахэкIыгъэп. Нэсрэн ипшъадшъэ укIытэжьыгъэу щыт нысэджэ пхъатэ памыхьэу къышIошIы.

— ЗэкIэ тызэхэтэу тыжъугъакIу, — аIуи нартыхэр ежьагъэх.

Нартымэ Iошъхьэмафэ залъэгъум икIэрыкIэу жъыоу алъэгъугъ. Ащ ышъхьэшыгу шъыпкъэм къушъхьэм хэIулIагъэу хэлъэу Нэсрэн къинышко елъэгъу. Къушъхьэр лъэшэу гъэпытагъэ, гъогуи урыдэкIоенэу иIэп.

Нартхэр ПакIом къылъэгъугъэх. Къызелъэгъухэм, бгъэшхъо пэсакIоу иIэр зэкIэ къытIупщыгъ. ПэсакIохэр къушъхьэм къехых, мары чыжьэхэп мэшIотхъуабзэр аIуихэу бгъашхъохэр апэджэ къэкIыгъэх. Атамэмэ мэкъэшкохэр апыIукIэу къушъхьэм къебыбэхыхи хъуатэм къыдэбыбагъэх. Хъотым мыжъохэмрэ уцыхэмрэ ыгъэбылъыгъэх. Бгъэжъэу къэбыбыхэрэмэ атамэмэ уашъор ауплыцIэу мэфэ нэфыр чэщныныкъо мэзахэм фэдэу мэзахэ къашIыгъ.

А мэзэхэшком нарт Шэбатыныкъо лIэбланэ иш шIухэ-

кIодагъэшъ ыгъотыжьырэп. Джар икIодыкIэу нартэу кIодыгъэр бэ, псаоу къэнэжьыгъэхэр зэкIэ зэрэугъоижьыгъэх. Ашъхьэхэр пыулэлэу псаоу къэнэгъэ нартыхэр къежьэжьыгъэх, яхэгъэгу кIасэ хъотышкомрэ чъыIэшкомрэ ит, машIо яIэп. Нартымэ ямашIо ПакIо атырихыгъ. Шъыд пшIэт тхьэматэ тиIэп титхьаматэ пшъэхъум пэлIахьы аIо нартымэ. Шъыд тшIэт нартыхэр тэдэ къитхыт ухъумапIэ машIор къэтхьыжьын тлъэкIыгъэп Нэсрэни къэтщэжьын тлъэкIыгъэп. Шъыд тшIэт, шъыдым теусэт, шъыд ищыIакIэу тыщыIэт? — аIо нартымэ.

АшIэтэр амышIэу нартыхэр егъэзыгъэ хъугъэх. Джыри кIон агъотырэп.

— Сэ сыкIот, тимашIуи къэсхьыжьыт шъузгъэгушIот, ащыджэ мы уашхъо шхъуантIэу ташъхьагъы итымджэ тхьэ сэIо! — ыIуагъ Пэтэрэзы. Сэ титхьэматэ Нэсрэни къэзгъотыжьыт, къэзгъотыжьмэ псаоу къэсщэжьыт.

Пэтэрэзы ишэу КъэрэпцIэцIыкIуджэ заджэрэм дышъэ уанэр тырилъхьи ежьыри зэо щыгъынджэ зифапи, нахьыпэм Пэтэрэз зекIо зэрэкIотыгъэм фэдэу ежьагъ.

Мары Пэтэрэз Iошъхьэмафэ нэси, къушъхьэ лъапсэм къыщыуцуи джэ фежьагъ эй тхьацIэ зиIэу тхьэр зыупцIэпIырэр шъыд пае укIэзэзызэ хъуатэм зыщыбгъэбылъыжьыгъа? Зыбгъэбылъынэр дахэп, моу къыдэкI хъуатэм узэотымэ! О нартымэ ямашIо гушIуагъо атепхыгъ. Нартымэ япащэу ятхьамати атепхи, гъучIы пшъэхъумджэ чIэпIулIагъ. Сэ нартымэ сыкъагъэкIуагъ. О умыщтэрэмэ сэ зыфасIорэр гъэцакIэ, уибгъэжъ нэшкы-псэшк къэтIупщи къушъхьэм къетIупщэх».

Уашъор мэзэхэ шIуцIабзэ къэхъугъ, — ар бгъэжъэр къушъхьэм къыщытэджыгъэшъ ары. Бгъэжъым ытамэмэ тэдыджи мэзахэ къашIы, шэу Пэтэрэз зытесэр къегъащтэ Эх, КъэрапцIэкIыкIоу сиш, шъыд къыохъулIагъа?Бгъэжъ тамэмэ уагъэщтагъа? МакIа орырэ сэрырэ къинэу тлъэгъугъэр? Мы тамэхэр уищыпэлъэгъуа? Шъо къамыщымджэ КъэрапцIэцIыкIу щэбгъу рехы.

Бгъэхэр щылычыпэр къыфэгъэзагъэу Пэтэрэз дэжь къакIо. А чIыпIэ дэдэм тыгъужъым нахьи нахь мэлэкIалIэу цIыфышкэр къушъхьэ лъагэм къехы. Бгъэжъым ытамэхэмэ хъотышкор апехы, шэр щтагъэу ылъакъохэр къеуфэх. Шъыд адэ къэхъугъэр, КъэрэпцIэцIыкIу, ущтэгъапи? Шъыпкъэныгъэ къысфыуиIэу усиныбджэгъугъ, джы ущтэу гу симынэжь, щтапхэ умыхъу.

Пэтэрэз джыри КъэрэпцIэцIыкIу къамыщымджэ хэуагъ. КъэрэпцIэцIыкIу «пырхъ» ыIуи уашъом нэсэу

дэпкIэягъ, бгъэжъыми яэзонэу фежьагъ. ЕтIуани къушъхьэ мылым бэрэ щызэзэуагъэх.

Бгъэжъым езэонэр Пэтэрэзы къины къыщыхъутыгъ, ау щыт нахь мышIэми бгъэжъым ытамэ щэбзащэр пхырифыгъ Пэтэрэзы. ЕтIуанэ, шъхьаныгъупчъэр Iухыгъэм фэдэу, нэфынэ къэхъугъ, бгъэжъым ытамэ тыгъэр къыпхырыплъыгъ. Тыгъэм шъофхэмрэ къушъхьэхэмрэ къыгъэнэфыгъ, дунаери зэкIэ къыгъэнэфыжьыгъ. ЕтIуани щэбзащэр бгъэжъым ытамэ хигъэзыхьагъ. ПэкIожъы ибгъэжъы нарт Пэтэрэз текIуагъ.

Пэтэрэзы пчыпэм пылъагъэу бгъэжъэр къушъхьэ лъапсэм къырихьылIагъ. Ичатэ тыгъэм пэджэгоу къырипхъоти бгъэжъым ышъхьэ шIуиупкIыгъ. Бгъэжъым икIый макъэ ПакIом зэхихыгъэ, зэхихыгъэ ныкъуалIэр зэрэкIыирэр техэкIо шIуцIэжъыми. ТехэкIо шIуцIэжъэр къушъхьэм къехи нарт шыум къезэонэу къэкIуагъ. Пэтэрэзрэ техэкIо шIуцIэмрэ бэрэ зэзэуагъэх, ау Пэтэрэз текIуагъ, техэкIо шIуцIэм ышъхьэ пиупкIыгъ, техэкIо шIуцIэр гырзызэ чIыгум тефагъ. ЕтIуанэ псэхэхэр Пэтэрэзы къыпэгъокIыгъ, ау нарт ныор псаушъ джыри псэхэхым щыщтэрэп. Пэтэрэз псэхэхым еуи ышъхьэ пигъэхъушъутыгъ, фэдэгушъоу гъоргызэ, псэхэхэр чIыгум тефагъ. Псэхэхэр ебэджы зэхъум игырзы макъэ къушъхьэхэр ыгъэсысытыгъэх.

Ныбжьыкъу шIуцIэр къышIызэ къолэбзыори ащ ышъхьагъыджэ блэбыбыкIыгъ.

А мафэм нарт Пэтэрэзы гъэхъэгъэшкохэр ышIыгъэх мары ыпэджэ къэкIырэр зэхицIыцIэзэ бэнакIор къакIо. Пэтэрэз мыщтэу бэнакIом пэгъокIы, ичатэ жъыоу къырехышъ, ащи ышъхьэ пеупкIы. Пэтэрэз ишы КъэрэпцIэцIыкIу тесэу къушъхьэ лъагэм дэчъае, ПакIом зэкIэ къычIетэкъушъ ышъхьэ рехьыжьэжьы.

Пэтэрэз нарт чIэIулIагъэм къечъалIэ пчыпыджынымджэ пшъэхъор зэпеутышъ нартымэ япащэу Нэсрэн шъхьафит ешIышъ, ядэжь къежьэжьы.

А мафэм нартымэ янасыпэу ягушIуагъо къэкIожьыгъ. Нартымэ ячIыгу чэфышко телъыгъ. Мэлыхэр шIуабзыгъэх, мэлахъохэр ахьэкIагъэх, санэ зэдешъуагъэх зэкIэри зэфэдэу.

А мафэм нартымэ сэнашъор къызэIуахыгъ. Нартыхэр шымэ атесхэу уджыгъэх, орэдышко къаIуагъ.

Нартыхэр Пэтэрэзы къыщэтхъух. Къушъхьэ чыжьэми къарыкIыхи нарт чэмахъохэр сэнашъом къэкIуагъэх, ныожъы хъугъэу Пэтэрэз янэ ыкъо еплъышъ: «Сэ скъо

шъощ пае спIугъэ!» — еIо. Пэтэрэзы апэрэ сэнабжъэр къыратыгъ, гушIуагъоджэ, хъярыджэ къыпэгъокIых, гущэIэ дэгъубэрэ гущэIэ дэхабэрэ нартымэ Пэтэрэзы къыфаIо, бэри щыIэнэу фэлъаIох.

Пэтэрэзы игуапэу сэнабжъэр ришъуи ыIуагъ:

— Джы егъашIэм тэ машIо тиIэт.

Чэфышко ахэлъэу нартымэ яешкэ-ешъо джэгу макIо.

ЕгъэшIэрэ Iуашъхьэми джэманщэрыхъэр къырагъэчъэхы, дафыежьы.

Нартымэ анахь лIы дэгъор Пэтэрэз аIо.

536. БАТЭРЭЗ ИНЫЖЬЫР ИУКIЫУ УЭЗЫРМЭС КЪЫЗЭРИХЬЫЖАР

(Къэбэрдей текст)

Нарт Батэрэз и щIалэгъуэм щыгъуэ нарт тхьэмадэ цIэрыIуэу Уэзырмэс жари зы лIыжь Iущ бэлыхь яIэт нартхэм. А нарт тхьэмадэм пхъу дахэ иIэт, абы жылэр хузэблэкIырт, ауэ зыми дэкIуэртэкъым. Нарт нэхъыжьхэм ебийуэ щытми, Хъымыщ и къуэ Батэрэзыр ехъуэпсащ а пщащэ дахэм, къишэн мурадн ищIащ. Нартыжьхэм Батэрэзыр фIыуэ къалъагъуртэкъым, ахэр абы зыкъомкIэ зэригъэгулэзым къыхэкIыу. Ауэ Уэзырмэс лIыжь Iущым и псэкIэ ижагъуэтэкъым Батэрэзыр малъхъэ ищIыну.

А лъэхъэнэм иныжьхэр бгы екIуэкIым адэкIэ къыщыстхэт, пIалъэ-пIалъэкIэрэ ахэр бгым къыщхьэдэхыурэ нартхэ къатеуэрти я цIыхухэр яхьырт. Зэгуэрым апхуэдэу иныжьхэр къуршым жэщу къыщхьэдэхри нартхэм къатеуэри Уэзырмэсыр япхъуатэри къуршым щхьэдахьэхащ. Нартхэр кIэлъыпхъэра щхьэкIэ зы лъэужьи ямыгъуэту къагъэзэжащ.

Абы иужькIэ куэд дэмыкIыу Батэрэз и гухэлъ быдэр игъэзэщIащ: къишащ Уэзырмэс ипхъу тхьэIухудыр.

Батэрэзым и пщIантIэм хьэгъуэлIыгъуэр щызэрызехьэрт: хэти къафэрт, хэти ешхэефэу, хэти шурэлъэс джэгуу нартхэр зэхэтт. Батэрэзыр и нысащIэм и деж къыщIыхьэжащ. Еплъмэ, сыт щыгъуи къыхуэнэшхуэгушхуэу щыта пщащэ дахэр нэщхъэейуэ, и щхьэр къимыIэту щытщ.

— СлIожь, щхьэ унэщхъей, сыт къэхъуар? — еупщIащ абы Батэрэзыр.

— Сэ си гукъеуэм уэ ущыгъуазэн хуейщ, ныбжезмыIэми, — къитыжащ жэуап нысащIэм.

— Сэ къегъэкIуэкI негъэкIуэкI куэдыр сфIэфIкъым, къызжыIэ ущIэнэщхъэейр, — жиIащ Батэрэз.

— Уэрэ дэрэ IэфIу дыздэпсэуну ухуеймэ, щхьэгъусэу сыкъэплъытэмэ, си адэр къэгъуэтыж, — къыжыриIащ нысащIэм.

— Батэрэзым зыри жимыIэу къыщIэкIыжри зыпIыжа Вакъуэ нанэм и деж кIуащ упщIакIуэ.

— Абы, си щIалэ, — жиIащ нанэм, — уи шымкIэ укIуэфынщ, ауэ абыкIэ умыкIуэмэ нэхъыфIщ. Ар зыхьа иныжь бзаджэ лъэпкъхэр къуршым адэкIэ щопсэу. Абы нэхъ псынщIэу ущхьэдэзыхьэхыфыну щыIэр езы Уэзырмэс и шыр аращ. Уэзырмэс зэрыкIуэдрэ и шыр ежьэжауэ бгъуэщIагъ гуэрым щопсэу, дунейм къызэрытехьэ щIагъуэ щымыIэу, жэщкIэ фIэкIа махуэу абы зыри теплъэркъым. Жэщкlэ къыщIэкIыурэ мэхъуакIуэ, псы йофэри щIохьэж, уеблэмэ дыгъи тепсэркъым, — къыщIигъуащ нанэм.

Уэзырмэс и уанэр Батэрэз и щIыб ирилъхьащ, и шхуэр и кIэпкъ дилъэфри еуэри лъэсу ежьащ, Уэзырмэс и шыр къиубыдын гухэлъыр иIэу.

Куэдрэ къикIухьащ Батэрэз, нанэм жыхуиIа бгъуэщIагъыр имыгъуэтурэ. ИкIэм икIэжым, хьэ лъагъуэрэ шы лъагъуэрэ къыхуэмыщIэу зы лъагъуэ гуэрым теуващи макIуэ. Зыкъомыфlрэ кIуа нэужьым, псы хъурейм Iууащ; итIанэ, кIэщIу сэмэгурабгъумкIэ щыригъэзэкIым, бгъуэщIагъыр къилъэгъуащ. Къытеувэщ Батэрэз лъагъуэми, къыщырикIуэжым, а лъагъуэм ар къыщIишащ зы жыгышхуэ гуэрым и щIагъ. Батэрэзыр къызэтеувыIэри псынщIэу жыгым теувэри тетIысхьащ. Жэщ хъуху тесащ ар жыгыщхьэм. Пшапэр фIыуэ зэрызэхэуэу, Уэзырмэс и шыр бгъуэщIагъым къыщIэкIри хъуакIуэу уващ. Жэщыбгым лъагъуэ закъуэм теувэри псы хъуреймкIэ иунэтIащ. Шыр Батэрэз зытес жыгым нэсауэ щыщIэкIым, Батэрэзу плъагъур къелъэри шым зыкъытридзэри и щIыбым итIысхьащ. Шыжьым и щIыб къихуар къыщищIэм, нилъащ, къилъащ, зытыридзащ, имыщIэ къигъэнакъым, къыридзыхын щхьэкIэ, ауэ Батэрэзым зыкIи и напIэ хуэдакъым абы щхьэкIэ. МувыIэжыххэ щыхъум, Батэрэзым и куэпкъитIымкIэ шым и дзэжыналъэр зэхигъэщIащIэу хуежьэри щэIуу къэувыIащ Уэзырмэс и шыр. Батэрэз къепсыхщ, шхуэр пщIэхилъхьэщ, уанэр тырилъхьэри зэщIикъузэри шэсыжащ.

Иныжьым я хэкур къуршиблым адэкIэ къыдэтти абы кIуэну ежьащ.

Батэрэзым къуршихыр зэпиупщIу аузым щыдыхьэм, шы игъэхъуу зы лIыжь гуэр IущIащ. ЛIыжьым щIалэр зытес шыр къыщилъагъум, и нэпс пIащэшхуэхэр и жьакIэ кIыр зэщIэкIам хуэмурэ къыхэлъэдащ, шыжьми ар къызэрилъагъуу, бгъэдэлъадэри а лIыжьым зыришэкIащ щхьэкIэ.

— Сыт ущIэгъыр? — жиIэри еупщIащ ар телъыджэ зыщыхъуа Батэрэзыр а лIыжьым. Абы Уэзырмэсыр къимыцIыхужауэ арт, ар апхуэдизу фаджэ хъуати.

— Мыр дунейр зэрызгъэхъа сишщ, сэ иныжьхэм сыкъахьауэ мыбы сыщыIэу аращ. Мы шыр щыслъагъум си гур къызыфIэнауэ арщ си нэпс къыщIекIуар.

— Абы щыгъуэ Уэзырмэсыр уэращ — нартхэм я тхьэмадэу щытар. Сэ уэращ, мы къуршихыр къызэпызупщIу мыбы сыкъыщIэкIуар, усшэжынущ, — жиIащ Батэрэз.

— Ей, си щIалэ! Уэри сэри дызыIэщIалъхьэнщ сэ сыкъэзыхьа иныжьхэм, абыхэм я щIыпIэм уащытекIуэнкIэ амал имыIэу лъэщхэщ, иджыпсту дежьэжми зы къуршым дыщхьэдэмыхыу къытщIэхьэнщ, — жиIэри гъуэтыу IэплIэ къыришэкIащ.

— Уэ абы уримыгузавэ, деплъынкъэ зи насып текIуэм, сэ абыхэм си щIыб яхуэзгъазэу сыщIэпхъуэжын мурад сиIэкъым, уэ абыхэм къуаха лей бзаджэр сэ згъэгъунукъым; ауэ мыдэ псынщIэIуэу къызжыIэ абыхэм я псэупIэр тэмэмуи — нэхъыфIщ.

— Иджыри зы къурш зэпыбупщIыжым, адэкIэ щIыIэпс губгъуэ дахэ иIэщ, абы уфIэкIмэ щIыпIэ лъагэ IэтаплъагъунущIщ, мис абы къытет чэщанэжьхэр я псэупIэш а иныжьхэм, — къитащ жэуап лIыжьым таучэлыншэу и щхьэр игъэкIэрахъуэурэ.

— АтIэ, — жиIащ Батэрэз, — уэ къыхэщтыкI уимыIэу мы шы къомыр нэху, сэ сыныплъэщIыхьэжынщ. Ар жиIэри Батэрэзым къуршебланэмкIэ иунэтIащ.

Ауэрэ Батэрэзыр къурш ебланэм щхьэдэхщ, хъупIэ щхъуантIэ дахэм техьэщ, и шхуэмылакIэр тыриутIыпщхьэри и джатэр къихауэ чэщанэжьхэм хуэкIуэу иунэтIащ. НэсыхукIэ къыхуэмызэIауэ бгъэдыхьащ чэщанэжьым. Къепсыхри щыщIыхьэм, щхьибл фIэту, и пэ гъуанитIым маскIэр къырихуу, зэзэмызи дэпжьэражьэр къыжьэдихыу мэжьейри зы иныжь щынагъуэ щылъщ, абы зы хъыджэбз тхьэIухуди бадзэ хуоуэри щысщ. Батэрэзыр еуэн мурад иIэу и джатэр щишэщIым, хъыджэбзыр къыщылъэтри зыкъыпэщIидзащ, апхуэдэ щIыкIэкIэ къызэтыригъэувыIэн и мураду. Батэрэзыр цIыхубз езауэм ящыщ

лIытэкъыми, зыхуигъэкIуэнур имыщIэу ирихьэхыжащ и джатэр.

— Уэ уи джатэм абы и щхьэхэр пиупщIыфынукъым зэ уэгъуэкIэ — мес езым и джатэр мобы деж фIэдзащи, къыпхуэIэту пхуэгъэшэрыуэмэ, мис абыкIэ пыбупщI хъунщ и щхьэр, — жиIэри блыным фIэдза джатэр къыригъэлъэгъуащ.

Батэрэз иныжьым и джатэр езым ейм нэхърэ нэхъ къемыхьэлъэкIыу къыфIихри занщIэу еуэри иныжьым и щхьихыр пигъэщхъуащ. Иныжьыр къызэфIэтIысхьэри къелъэIуащ, иджыри зэ къызэуэж, жиIэри.

— Сэ си зэ уэгъуэ тIэу палъэщ, — жиIащ Батэрэз.

— Унарт пэтми лIыгъэ уиIэкъым, — жиIащ иныжьым, — сыжеяуэ укъызэуэн хуеякъым, сыкъэбгъэушын хуеящ.

— Сэ и щIыбкIэ зыми сытеуэркъым, фэ иныжьхэм дунейр аращ зэрыфхьри, пхуэфащэр уэсщIэжауэ аращ, ауэ уи лъэIур згъэзащIэмэ, пхузэфIэкIми деплъынщ.

Джатэр фIыуэ ишэщIу щеуэм, иныжьым и щхьихри къыпыкIэжащ. Иныжьыр гъуахъуэу къыщылъэтри Батэрэзым зыкъыридзащ. Иныжьыр къыщылъэм, Батэрэзыр пхъуэри и джатэр къищтэжащ, иныжьым ейри ипхъуэтэжащ.

Зауэр куэдрэ екIуэкIащ зэрыхэмыгъащIэу. Жыр джатитIым я удынхэр щыблэ макъыу къуршыжьхэм щоIу, маскIэу абыхэм я зэтехуэм къыпиххэр уафэхъуэпскI пэлъытэти махуэ дунейр шынагъуэу нэху къащI.

ЗэзауитIыр чэщанэжьым къызэрыщIохри тафэ хуитым къызэрытохьэ, зауэныр аргуэру щIэрыщIэу яублэ. Гузавэгъуиблым зэщIищта пщащэм и псэр хэтыж къудейуэ абыхэм йоплъ.

Батэрэзрэ иныжьымрэ я удынитIыр щызэтехуэжым, иныжьым и джатэу нэхъ хьэлъэр къызэпоуд. Иныжьыр щтауэ икIуэт щыхъум — Батэрэзым абы зыредзри пхъэдакъэжь палъэу хыфIехуэ, итIанэ и хьэджэсэу маисэ папцIэр иныжьыгум хехуэри быру пэлъытэу хеIуэнтIыхьыж. Мыбдежым иныжьым и щхьиблри зэрыпыту лIащ.

Хъыджэбзыр и шыплIэм къыдигъэтIысхьэри и гъуэгуанэ кIыхьым къытеувэжащ Батэрэз. Батэрэзыр къежьэжри зытэлай дэкIауэ адрей иныжьхэр къэсыжащ, ауэ иныжьым и укIыкIар, абы и джатэ зэпыудар щалъагъум — шынэхэри къыкIэлъыпхъэрынкIэ тегушхуакъым.

— Дауэ укъэкIуа хъуа уэ мыбы, дэни укъыриха мы иныжьым?

— Си адэ-анэр тенджыз Іуфэм щыпсэурт, абы накІуэ-ри ахэр иукІри сэ мыбы сыкъихьащ. Псори ишхащ, ауэ сэ бадзэ сыригъэуэну сыкъигъэнат мы зэкІэ; зыкъом дэкІмэ сэри абы сыІэщІэкІуэдэжынут.

Куэд мыщІэу ахэр Уэзырмэс шы гуартэр къихуу къалэщІыхьэжащ.

Зыкъомрэ къэкІуауэ Батэрэзыр еупщІащ Уэзырмэс лІыжьым:

— Иджы уипхъу дахэр яхьауэ дынэсыжым сыт пщІэнт? — жиІэри.

— Хэт ихьами къытесхыжынти лІыгъэу нарт псоми зэрамыхьар зэфІэзыгъэкІам естынт, — жиІащ лІыжьым. Батэрэзым псалъэмакъым къыпимыщэу зэпигъэужащ.

Къэсыжхэри Батэрэзым и пщІантІэ къыщыдыхьэжым, хьэгъуэлІыгъуэр зэхэмыкІауэ джэгуу зэхэтт. Нартхэ Уэзырмэс щхьэкІэ ящІыжа тхьэлъэІури абы къыхыхьэжри тхьэмахуэ зыбжанэкІэ зэхэтыжащ нартхэ я санэхуафэр.

Иныжьым къыІэщІахыжа хъыджэбзыр нарт щІалэ гуэрым иратыжащ.

537. НАРТ ПЭТЭРЭЗЫ ЛЪЭГУЦ-ЖАКІЭР ЗЭРИУКІЫГЪЭР

(КІэмыгуе текст)

Лъэгуц-жакІэр Лэбапэ дэжь щысыгъ Хъымыщыжъыр зеукІым ичэтацэ къыІуигогъагъэти Лъэпшъы дэжь къыригъэшІыжьынэу ыхьыгъагъ.

Чатэр тІопсахьы къыригъэшІыжьыгъэу ядэжьы къэкІожьы пэтзэ Пэтэрэзы къыІукІагъ. Чатэм еплъынэу ыІуи Хъымыщыкъо Пэтэрэзы ІэкІихи, ежь ичатэкІэ Барс губгъэ Лъэгуц-жакІэр риукІыхьажьыгъагъ.

Мыр пщыналъэу адыгэ къуаджэмэ къащаІоу зэхэпхышт.

538. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ЛЪЭГУЦ-ЖАКІЭР ЗЭРИУКІЫГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Пэтэрэзы ятэ Хъымыщ Лъэгуц-жакІэ ыукІыгъагъ. Пэтэрэз кІэлэджэгумэ ахэхьагъэу улІэхъупхъэмэ уятэ ылъ шІэжь къыраІогъагъ. Ятэ Лъэгуц-жакІэм зэриукІыгъэр

къыригъаІуи шы-Іашэ зэригъэгъоти лъыхъуакІо ежьагъ. Адрэм чатэр къаригъэгъэтэрэзыгъэу къэкІожьзэ Пэтэрэз ІукІагъ:

— Тэ укъэкІыжьрэ, сипщы тат? — зеІом.

— Хъымыщыжъэр зысэукІым лІыхъу копкъым чэтацэр къыІуигогъагъ, ар Лъэпшъ къезгъэгъэтэрэзынэу сыкІогъагъ, — ыІуагъ.

— Чатэм сегъэплъ — зеІом, чэтацэр фэгъэзагъэу къызещэим, Дул-Дулым къыІуихыгъ. Чэтэ Іапшъэр къызещэим, Дул-Дулым къыкІэрихьи, чэтэ Іапшъэр ыубыти къызІэкІехым, адрэм кІитхъугъ. Лъежьи бэрэ къезэрэфэкІыгъэхэу ыукІыгъ.

539. ПЭТЭРЭЗЫ ЛЪЭГУЦ-ЖАКІЭР ЗЭРИУКІЫГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Лъэгуц-жакІэр нартыгъ, Хъымыщи нартыгъ. Ахэмэ зэ агу зэбгъагъэ Агу зызабгъэм, а чІыпІэм Хъымыщыкъо Пэтэрэз кушъэм хэлъыгъ. Лъэгуц-жакІэм Хъымыщ ыукІыгъ.

Зэгорэм Лъэгуц-жакІэм гъусэхэр иІэу, Пэтэрэзэу кушъэм хэлъэр ыукІынэу къакІоу Пэтэрэз ягъунэгъу шъузым зэхихыгъ. Аш къыдэхъугъэу кІэлэцІыкІу горэ иІэти Лъэгуц-жакІэмдыхэр къэмысызэ, ежь икІэлэцІыкІу Хъымыщдыхэмэ адэжь ыхьи, Пэтэрэз кушъэм къыхихи, ежь икІэлэцІыкІу кушъэм хипхагъ. Пэтэрэз ежь адэжь къыхьыгъ.

Лъэгуц-жакІэр Хъымыщ адэжь зехьэм, шъузым икІэлэцІыкІу аукІишъ Уарпы хадзэжьыгъ.

Пэтэрэз зыхьыгъэм дэгъоу ыпІугъ. Ины зэхъум янэу къэзылъфыгъэм ритыжьыгъ.

КІалэр илъэс пшІыкІутІу зэхъум кІэлэ джэгум ахахьэу хъугъэ. Аущтэу зэхъум, кІалэмэ лъэшэу агу хигъэкІэу кІочІэшкоу хъугъэ.

— Тэрыджэ улІэблан, уятэ зыукІыгъэм зыджи игугъу пшІырэп, — аІуи кІалэм къыраІуагъ. КъэкІожьи, зи ымыІоу унэм къихьажьыгъ.

— Тян, бэджынэ сфэшІ.

— Фэсшіынба, сикІал, — ыІуи бэджынэ фишІыгъ. Жъапхъэм илъэу бэджынэ стырэр къытыригъэуцуагъ.

— Тян, къэтІыси тызэдэгъашк, — ыІуагъ кІалэм.

---

* КъэзыІуатэрэм Пщы-Марыкъо ыцІэ щыгъупши Лъэгуц-жакІ ыІозэ къыІотагъ.

— Ай фэдэ хабзэ мы унагъом ыдж нэс илъыгъэп, ар емыкIу, — ыIуагъ янэ.

— Ащыгъум Iухыжь сышкэтэп, — ыIуагъ кIалэм.

— Алахьэм, кIэлэ мыгъо, мафэ уешI, зыгорэ мы Iофым къыхэкIыт, — ыIуишъ янэ тIысыгъэ. Iаби ыIашъхьэ къыубыти, бэджынэм ыIашъхьэ хифагъ.

— Тян, пIашъхьэ бэджынэм пезгъэстыкIыт, тятэ зыукIыгъэр къысэмыIомэ.

Янэ гъыгъагъэ.

— Тхьэм ыжэ щэ дедз ар къыозыIуагъэм! Лъэгуцжакlэм ар ыукIыгъ, — ыIуагъ ныом.

КIалэм фэшкытэр ышки унэм икIыгъ. КIалэм къызэригъотыгъэри сшIэрэп, шы ежь фэхъун къызэригъэгъотыгъ. Онэжъ гори къызэригъэгъотыгъ. Iашэ тIэкIу-шъокIухэри зэригъэгъотишъ, кIалэр шэси ежьагъ зыдакIори ымышIэу, Уарп Iушъо рекIокIэу кIозэ, зы шыушко горэм IукIагъ.

— Гъогу мафэ уежь, сипщытат, — ыIуагъ Пэтэрэз.

— Тхьэуегъэпсэу, сишъау, тызэдежь, — ыIуагъ шыум.

— Сипщытат, емыкIу сыкъэмышI, сыоупчIы сшIоигъу, — ыIуагъ Пэтэрэз. — Тэ укъэкIыжьырэ, сипщытат.

— Сишъау, Хъымыщыжъэр зысэукIым сисэшкуацэу къыIуитогъагъэр Лъэпшъы дэжь сыкIуишъ тIопсахьы къезгъэшIыгъ.

— Ари дэгъу, сипщытат, себгъэплъыгъэемэ а сэшком, — ыIуагъ Пэтэрэз.

— Боу уезгъэплъын, сишъау, — ыIуишъ сэшкор къызырехым, шэу Дул-Дулэр Iушыти лъэшэу къыкIэбгъулъыгъагъ.

— Ащджэ сеплъын слъэкIытэп, сэшко дакъэр къысфэмыгъазэмэ, — ыIуагъ Пэтэрэз.

Лъэгуц-жакIэм сэшко дакъэр Пэтэрэзы фэгъэзагъэу къызещэим Iаби къыIихыгъ:

— УлIмэ укIожьын, си Лъэгуц, Хъымыщ ыкъоу Пэтэрэзым уIукIагъ!

— Лъэгуц-жакI, Хъымыщы ептыгъэгъэ дэдэр осэтыкIиIагъ. Пэтэрэзи ащ лъежьагъ. Насий губгъо нэсыгъэх. ЗыкIахьэм, ащ Пэтэрэз риIуагъ:

— Лъэгуц-жакI. Хъымыщы ептыгъэгъэ дэдэр осэтыжьы, — ыIуишъ, сэшкор хьазырти, ыукIыгъ.

Лъэгуц-жакIэр хьадэу шъофым къыринишъ, ежь къэкIожьыгъ.

Нартхэр зэIукIишъ Лъэгуц-жакIэм ихьадэ агъэIылъыгъ.

540. БАТЭРЭЗ БЛАГЪУЭР ЗЭРИУКІАР

(Къэбэрдей текст)

Нартхэ я щІалэ гуэр щылъыхъуат зы жылэ жыжьэ гуэрым щыщ хъыджэбз тхьэІухудым. ПІалъэу зэратар къыщысым, фызышэр дэкІащ, нартхэ нэхъ щІалэ хахуэу яІэ псори яхэту. Нарт нэхъыжьхэм ящІэрт а шІыпІэ зыдэкІуэр зэрышынагъуэри, Батэрэзыр абыхэм яхэтамэ я гуапэт, ауэ жыраІэн иракуакъым.

Апхуэдэу фызышэр ежьэри зыдэкІуэн хуейм нэсащ, ефэщ-ешхэщ, нысащІэр къырагъэтІысхьэри къежьэжащ.

Ауэрэ жэщищ-махуищкІэ къэкІуаэ зы къуэ бгъуэшхуэ гуэрым фызышэр къыщызэтеувыІэри загъэпсэхуащ, бжьэ зыбжани къаІэтащ. А къуэр щхъуантІэ дахэт, псышхуэ бэлыхьи къыдэжырт. Загъэпсэхунри, зэфІэкІауэ, шухэр шэсыжауэ плъэхэри гъуэзми пшагъуэми ямыщІэу къуэр хужь-щхъуафэ; хъуауэ къалъэгъуащ зыхуагъэкІуэнур ящІэртэкъым. ИтІанэ щІалищ хуэдиз елъэдэкъауэри япэкІэ щІэпхъуащ; зыкъомрэ жауэ плъэхэмэ зы благъуэжь бэлыхь гуэрым псыбэкъур хуэфІу иубыдащи псыр зыжьэдишэмэ, уафэм дыриутхейурэ мыпІащІэу къох. Ар апхуэдизу папщэрти, абы и жьым шыхэр къыриудащ.

Абы дыриутхей псырат нартхэм жыжьэу къалъэгъуа пшагъуэ хужьыр. А сыхьэтым къыздихуари къыздикІари ямыщІэу шууищым зы блэ фІыцІэ кІыхь къабгъэдэпщхьэри къажыриІащ:

— Фэ фшэ нысащІэр благъуэм тыгъэ къыхуэвмыщІмэ, нарту мыбы дэтыр фыкІуэдащ, кІуапІэ къывитынукъым. Къефту щытмэ, гъуэгур хуит къыфхуещІ.

Сыт ящІэнт шухэм, къагъэзэжри псынщІэу гупым къахыхьэжри Іуэхур зыІутыр къыжыраІэжащ. Нартхэр зэчэнджэщри унафэу ящІащ, нысащІэр благъуэм ирату езыхэр кІуэжыну. Апхуэдэуи ящІащ: фызышэр нысэншу къэсыжащ, ар нартхэ я гъащІэм къалъымыса напэтехт.

Нартхэ я тхьэмадэр я пашэу Батэрэз и деж лъэІуакІуэ кІуахэщ.

— ИгъащІэм къытлъымыса икІагъэм ІэкІэ дытырагъэІэбащ ди щІалэхэм: нарт нысэр благъуэм къыхуагъанэри къэкІуэжащ, — жиІащ нарт лІыжьхэм яхэту Батэрэз и деж къэкІуа тхьэмадэм. — Уэ удимыфІ пэтми, ди лъэпкъ укъыхэкІащ, ди хэку укъыщалъхуащ, ущапІащ, тхуэкІуи ди нысэр къытхуэщэж.

— Нысэр ныш шІыкІэу зыту къэкІуэжахэр нэхъ кІуапхъэщ, хэт нэхърикІ. Зи лІыгъэм щытхъуж фэ зымикІ

фыхуэныкъуэкъым, ирекIуэ ахэр. Сэ хущIыхьэгъуи сиIэкъым, зекIуэ сожьэ.

ЛIыжьхэм я щхьэ къыфIэхуауэ дэкIыжащ, Бэтэрэзи, зэрыжиIам хуэдэти, зекIуэ кIуащ. Хъымыщ и къуэм зытэлайкIэ къикIухьауэ тенджыз тIуащIэм дыхьащ. ЩIыпIэр нэр зытемыплъауэ дахэт: дыгъэр ибэт, къэкIыгъэр щыгъэщIэпщIыпщIэрт, псэущхьэу, хьэкIэ-хъуакIэу щыIэ псоми я лъэпкъыгъуэхэр куэдт, ауэ Батэрэзыр иджырикI зикI цIыху лъэпкъ хуэмызауэ куэду мамыру кIуэрт, и Къэрапцэу хъыжьэми жэщищ-махуищкIэ къемыпсыхат. ПыIэ бэлацэу зэщIэкIа Iуащхьэм дэкIуейри иригъэзыхауэ адэкIэ ехрэ пэт Батэрэз зы бжэныхъуэ цIыкIу къыхуэзащ.

— Бохъу апщи, щIал цIыкIу! Уэр фIэкIа имысу пIэрэ, мы фи щIыпIэр сыту нэшI?

— Упсэу апщи, зекIуэлI! Мы щIыпIэм исхэр зэхурокъуж, уэ сытым укъихьа, укъэзыхьари уи ажалыр хъунщ.

— Зэран сызыхуэмыхъупхъэ сыхуэхъуркъым, хэт дыIушIэн, япэкIэ дыкIуэмэ.

— Зы щIапщэуэгъуэкIэ укIуэмэ, узыIущIапхъэм уIущIэнщ, — жиIэри щIалэжь цIыкIур фийуэ и бжэнхэм яхыхьэжащ.

Батэрэзри и Къэрапцэм зэ щIэпщэуэгъуэ хуищIри зы бгъэныщхьэ унэжь цIыкIу гуэрым бгъэдэхутащ. Батэрэзым и Къэрапцэм къепсыхауэ и шхуэIур къыжьэдихрэ пэт, зы фызыжь цIыкIу къыбгъэдыхьащ. Ар а унэм шIэст.

— Сыт, нанэ, мы щIыпIэр апхуэдизэу щIэдэгур?

— Хьэуэ, си щIалэ ущоуэ, уэ хамэщI укъикIа хъунщ— Уэри абыхэм уащыщщи укIуэдыгъэххэщ, сэреижьым дэс тхьэIухудым хэт къыкIэлъыкIуами, зыми игъэзэжыфакъым. А бзылъхугъэ бзаджэм къытекIуэн зикI мы ди хэкужьым къихьэркъым. Мис пщэдей зэрыхь-зэриишхуэ щыIэнущ: тхьэIухудым и псэлъыхъу щIалэр пщэдей абы и хъумакIуэхэм езэуэнущ.

— АтIэ, ди анэ, деплъынщ пщэдей абы, ауэ дауэ дыхуэза хъуну псэлъыхъу щIалэм? — жиIащ Батэрэз.

— А, тIу, абы си унэр и бысымщ.

Фызыжь цIыкIум щIалэр иригъэблэгъащ. Абдежым Батэрэзымрэ псэлъыхъу щIалэмрэ зэхуэзащ, Фохъус зэрахри зэпсэлъылIащ.

— ТхьэIухудым и хъумакIуэу сэ сызытекIуэн хуей псоми сазэрыпэмылъэщынур фIыуэ сощIэ, ауэ си гур а пщащэм зыщIиубыдащи згъэзэжыныр си псэм дэхуэнукъым, — жиIащ псэлъыхъу щIалэм.

— Сэ, жэуап итащ Батэрэз, — зыми иджыри сыкъи-

лъэгъуакъым, ауэ уэ псоми уаІущІагъэнщи, уи щыгъынкІэ зысхуэпэнщи къытпагъэув Іуэхугъуэхэр дгъэзэщІэнщ.

ТІурикІ абыкІэ зэгурыІуащ. ЕтІуанэ махуэм пщэдджыжьым лІитІыр шэсри тхьэІухудыр зыщыпсэу сэрейм и пащхьэм иІэ губгъуэщхуэм кІуащ. ЦІыхур Іувт, псори нэгузыужьыгъуэм паплъэрт. ТхьэІухудри къыщІэкІри и плъапІэм къитІысхьащ.

Япэрауэ къызэдэжэн хуейт хъыджэбзым и жэрыжьымрэ щІалэмрэ. Къыщыщ1эпхъуэн хуей щІыпІэм шууэ кІуахэщ, нэхъ псынщІэу нэсын папщІэ. Батэрэзыр къулъшыкъушхуэм къэсыжащ, ауэ и гъусэр — тхьэІухудым и Жэрыжьыр жэщищ-махуищкІэ къэжащ, къызэрысыжыуи къытехуэри зэгуэудащ.

Іуэхур зэрагъэувамкІэ, щІалэ къэсыжамрэ хъыджэбзым и пелыуанымрэ Іэдакъэ мывэ зэдадзэу итІанэ зэбэнын хуейт.

Пелыуаным и мывэр къищтэри идзащ зыкъомкІэ, ауэ Батэрэз ар къимыштэу кІуэри бгым мывэ хьэдзэжь къыгуичащ, унэ пІащэ хуэдиз и инагъэу. Ар зыдэщыт щІыпІэм къыщыхыфІидзэри, Іэуэлъауэ шынагъуэр иІэу сэрей щхьэщыгум щхьэпырылъэтри адрей бгы бжьэпэм техуэри щыкъуейуэ лъэлъэжащ. Батэрэзыр абыкІи текІуащ.

Ар щилъагъум пелыуаным и псэр Іукіащ, ауэ ари щхьэхуимытти, зыкъыщыридзым, Іэ лъэныкъуэмкІэ къиІэтщ, еІэдэкъэуэжри бзу цІыкІу хуэдизу фІэкІа умылъагъужу уафэм дырихуейри, къемыхуэхыж щІыкІэ зи псэр хэкІа пелыуаныр щІым къытехуэри хьэбэ-сабэу зэхиущэбащ.

Иджы къэнэжар шабзэ уэнкІэ зэныкъуэкъуныр арти бгы лъагэм яхьри джэдыкІэ блырыбл къыхутырагъэуващ шабзэуитІмикІ. ЗэкІэлъыуэурэ Батэрэзым джэдыкІиблыри къыриудыхащ, ауэ мыдрейм и шабзэшэхэр ауэ жыжьэу нэсыхакъым бгыщхьэм.

ПлъапІэм ису псоми кІэлъыплъа тхьэІухудым унафэ ищІащ, етІуанэ пщэдджыжьым мылъкуу, иІэр зэщІакъуэу ягъэхьэзырыну, езыри щІалэм зэрыдэкІуэнур цІыхубэ къызэхуэсам къажыриІащ.

ЩІалитІыр фызыжь цІыкІум и деж къэкІуэжащ; нэху къекІри Батэрэз къежьэжащ, щІалэми тхьэІухудыр ишэну сэрейм кІуащ.

Хъымыщ и къуэр Нарт хэку къихьэжа къудейуэ зы выгужь къыхуэзащ, выгум хъыджэбзищ ист пыхьэу, гублащхьэм дэс лІы фІыцІэ гъурым гъыбзэ жиІэрт.

— Сыт мы уигъыбзэр зищIысри, мы хъыджэбзищри щхьэ зэщыджэхэрэ?

Гублащхьэдэсым и щхьэр къимыIэту и гъыбзэр зэпигъэури жиIащ:

— Сыт пщIэуэ иIэ бжесIэкIи бжезмыIэкIи, ауэ укъыщыщIэупщIэкIэ щыгъуазэ усщIынщ. — Нарт Хэкум къилъадэу ди гъавэр къэзыгъэбатэу, ди Iэщыр къэзыгъэпшэру, ди Iэшэлъашэхэр къэзыгъэущхъуэнтIу, ди жылэр зыкъуэс ди псышхуэр благъуэжьым иубыдащи зы ткIуэпс къигъакIуэркъым, махуэ къэси хъыджэбзищ тыгъэ хуэдмыщIуи къытхуидэркъым. Мис аращ си гъыбзэр зытегъэпсыхьари, мы хъыджэбзищ абы хуэсшэхэр щIэпыхьэри. Абы фIэкIаи ди лъахэ зы хъыджэбз исыжкъым.

— АтIэ, ныбжьэгъу, мы уи выгур къэгъэши еуи нэкIуэж псыншIэу фи жылэм. А хъыджэбзищыр ептIкIи йомыткIи мыхьэнэуи иIэ щыIэкъым, абы нэхърэ нэхъ щхьэпэ хъунщ дызэхыхьэрэ зы унафэ гуэр тщIымэ.

Выгум къигъэзэжащ. Батэрэзри нарт жылэм дохьэ. Хъымыщ и къуэм унафэ ищIащ, гуищэ ярыз хьэцбанэрэ къэзмэкъ банэу зэратъэпэщыну, ахэри пхыр пIащэ-пIащэу зэпхыжауэ. Нарт жылэр зэхуэсри Батэрэзым и унафэр ягъэзэщIащ псынщIэу. Выгуищэр псыхъуэм дэт Iуэщхьэжьым яшэри къуагъэувэ, Батэрэзым ахэр абдежым къыщенэри и Къэрапцэм йоуэри шабзэ цIыварауэ мэлъей. Блэгъуэжьым зыжьэдишэ псыр уафэм дыреутхей, ар уэшхыу къыщешхыжкIэ дунейр пшагъуафэ ещI. Батэрэзыр уэшхышхуэм хэту бгыщхьэ лъагэм къыщыхутащ. Мыбдежым блэгъуэжьым и пэпщэныр щызэпигъэум зыхуигъазэри шабзитI зэкIэлъыпыту ириутIыпщащ, зыр абы и нэ сэмэгум техуэри жьэ къупщхьэр пхыриудри щIым хэхьэжащ, адрейр нэ ижьым техуэри Iэмыщ щыз фIэкIа къэмынэу щхьэкуцIым нэсу хыхьащ. Благъуэжьым нэхъри дунейр зэтырикъутэ хъуащ, ауэ и нитIыр иIэжтэкъыми бгъэдэхьэпIэ иIэ хъуат. Батэрэзыр напIэзыпIэу псыхъуэм къыдэлъэдэжри цIыхухэм къайжэлIэжащ, унафи къахуищIащ, щIэху гухэр благъуэм гъунэгъуу ирахулIэу банэ пхырхэр благъуэм и жьэм жьэдадзэну. Ауэ сыт ямыщIэми нартхэр благъуэм екIуэлIэнкIэ егъэзыпIэ ягъуэтакъым: абы и пэм къыриху жьым къиIэт гъуэжькуийм мыл джейм тетым хуэдэу ириудырт хэт екIуалIэми. ИтIанэ щымыхъужыххэм, Хъымыщ и къуэм банэ пхырхэр езым благъуэм и дежкIэ иутIыпщащ и жьэр икудэу Благъуэр гъуэтыгъуэ иримыгъахуэу Батэрэзыр и

джатэмкIэ еуэри абы и щхьэр пиупщIащ. Абы и пщэжь пиупщIам хы толъкъунэу къиуа лъы фIыщIэжьым нарт жылэм хъыджэбзу яфIыригъэлъэтэхар псори къыдырихуейжащ. Нартхэр ежэри ахэр псым къыхахыжащ.

ГуфIэгъуэ мыухыжыр зыгъуэта нартхэм лъэIукIэ ирагъэблэгъащ лIы и лIыж Батэрэзыр. Абы и шIыхькIэ санэхуафэ ящIри жэщибл-махуиблкIэ Батэрэзыр къагъэлъэпIащ, бжьэ куэди къыхуаIэтащ.

541. БАТЭРЭЗ ИНЫЖЪЫМ И КЪУЭР ЗЭРИУКIАР

(Беслъэней текст)

Иныжь гуэрыр нартхэм япэмыжыжьэу къурш лъагапIэм исащ, нартхэм ямыщIэу. Иныжьым иIэт зы къуэрэ зы пхъурэ. Иныжьым и къуэр лъагапIэм къытеувэу къаплъэм, нартхэм сыт ящIэми илъагъурт. Нартхэм джэгу ящIу щилъагъукIэ къехырт къурш зэхуакумкIэ къыдэкIырти джэгум къыхыхьэрти къэудж, къафэ хуэдэурэ я нэхъ хъыджэбз дахэу дэсыр дихырти кIуэжырт. Къурш зэхуакум дыхьэжырти яфIэкIуэдыжырт. Иныжьым и къуэр къыщыкIуам деж, иныжьым и пхъур къаплъэу тетт лъагапIэм, и дэлъхур щыкIуэжкIэ илъагъурти и адэм жыриIэжырти и адэр гуфIэрт, «си къуэр къокIуэж» — жери. Иныжьым икъуэм тIэурэ-щэрэ жыриIащ: «Нартхэ я деж умыкIуэ. Нартхэр угъурсыз лъэпкъщ, уаукIынщ»,— жиIэурэ. АрщхьэкIэ и къуэр и адэм емыдаIуэу къакIуэрт.

Батэрэз а зэманым щIалэ цIыкIут. ЩIалэ цIынэу и лъыр къезауэу, къэплъу щытти, къуршым дэкIыурэ къурш мыл зэхуакум пцIанэу дэувэу, лъапцIэу мылым тету, и щхьэми мыл трилъхьэурэ и лъыр игъэупщIыIурт. Апхуэдэу зы махуэ гуэрым нартхэм джэгу яIэу Батэрэзи абы щыIэу и лъыр къэплъу щыхуежьэм, къурш мылым кIуащ. Абы ирихьэлIауэ иныжьыкъуэр етхуанэрей къэкIуэгъуэу къэкIуащ. Джэгун, къэфэн иригъажьэри джэгуащ икIи къэфащ. Удж щаублэм иныжьым хъыджэбзым нэхъ дахэ дыдэр иубыдри зыкъомрэ къэуджри атIанэ хъыджэбзыр ирихьэжьэри ежьэжащ. Нартхэр кIэщIэмыхьэу хъыджэбзыр ихьу къуршым щыдыхьэжым, Батэрэз мылым хэту къаплъэри илъэгъуащ. Батэрэз занщIэу къыдэжщ къуршми, иныжьым и щхьэр зэ уэгъуэм IэштIымкIэ фIиудащ. Хъыджэбзыр нартхэм къаритыжри къэкIуэжахэщ. Иныжьым и шыпхъур къаплъэри и дэлъхур илъагъужакъым, и адэр къаплъэри и къуэр илъагъужакъым.

— Ар зыукIам сэри сиукIынущ, — жиIэри иныжьым и пхъур и гъусэу хэкум икIыжащ.

542. ПЭТЭРЭЗ ИНЫЖЪЫМ ЫКЪО ЗЭРЭДЕЗЭКIУАГЪЭР

(Хьатикъое текст)

Иныжъхэр ренэу нартхэм къянэкъокъухэу, къяшхъуашIэхэу щытыгъэх. Ахэр нэхъойнчъэхэу, моу анэ къитIэтIэу къыоплъыхэу, къыптецуахъохэу, цIыфхэр ахьыхэу, былымхэр афыхэу щытыгъэх.

Иныжъ лIыжъым зы пшъашъэрэ зы кIалэрэ иIагъэх. Джау къаплъэхэмэ къалъэгъоу, Пэтэрэздыхэм а иныжъ быныр апэблагъэу мэзым хэсыгъ. Пэтэрэз дэмысэу, ау икъэкIожьыгъо хъугъэти, Жъокъонанэ лы ыгъажъуи, щыбжьый-щыгъу зэхэубэджэ ыщыуий апс горэм ритэкъуагъ. Тхьэм ешI зэрэхъугъэр, иныжъым ыкъо мо апсыр IэкIэлъэгъуагъэти, Жъокъонанэ чэтэщым ришIахьи, ыупщэрахьыгъэр зэкIикъуй, лэпсэр тырикIэжьи кIожьыгъэ.

Пэтэрэз шъхьакIо мыгъэгъоу щытыгъ. КъызэкIожьым, Жъокъонанэ чэтэщым ишIахьыгъэу къытефэжьыгъэти, ныом къызэрэдезэкIуагъэм лъэшэу къыгъэгубжыгъ.

— Мыхэр тэ тигъунэгъоу Жъокъонани, нартхэми гупсэф яIэнэп, — ыIуи пэтIыси иныжъым ыкъо ыуIагъ.

ШIу зэрапыщымылъэр ышIи, иныжъым, ыкъуи ыпхъуи игъусэу, ышъхьэ Iуихыжьыгъ.

543. ПЭТЭРЭЗЫ ИНЫЖЪЭР ЗЭРИУКIЫГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Зы лъэхъанэ горэм нарт кIалэ горэм Нарт хэгъэгум къыримыщэу фэшъхьаф хэгъэгу шъуз къырищыны къыщэнэу унашъо ышIыгъ.

Гъогоу зэрыкIон фаер гъогу щынэгъуагъ. Арыти, шъузыщэхэр ежьэнхэ зэхъум, нарт лIыжъымэ шъузыщэ кIорэ кIалэмэ Пэтэрэз зыдащэ ашIоигъоу аIуагъ, ау Пэтэрэзы нарт пстэуми гъусагъэ адишIэу щытэпти, кIалэмэ Пэтэрэз гъусэ амышIэу, шъузыщэ ежьагъэх.

Гъогум зи къыщямыхъулIэу зыдежьагъэхэм нэсыгъэх. Шъузыщэхэр зынэсыхэм ешкэ-ешъо къафашIыгъ, мэфабэрэ ахэр ешкагъэх-ешъуагъэх, мэфэ пчъагъэу зэрэщысын фаехэр зыблэкIым, шъузыщэмэ пшъашъэр къыз-

дыращажьи ядэжь къэкIожьынхэу къежьэжьыгъэх. Къызежьэжьыгъэхэр чэщищрэ мэфищрэ хъугъэу, загъэпсэфынэу шъофышко горэм къыщыуцугъэх. Шъофышкоу къызыщыуцугъэхэм уцы лъэгэшкор уалъэу итыгъ. Ащ пэмычыжьэу псыхъо дахэри уалъэу блэчъытыгъ. Зызагъэпсэфыхэ нэужым нартыхэр яшмэ къяшэсыжьыгъэх. Шымэ къяшэсыжьыгъэхэу апэджэ зэплъэхэм, пщагъоу—мыпщагъоу, ошъуапщэу—мыошъуапщэу хьарзэу жьым хэтэу зы гъэшIэгъон горэ алъэгъугъ. Ащ нартыхэр бэрэ еплъыгъэх. ЕтIанэ, шъузэр къэзыщэрэ кIалэр кум исыти, шыухэр лъыкIотэнышъ, къэлъагъорэр зыфэдэм къеплъынхэу унашъо къышIыгъ.

Шыухэр апэджэ лъыкIуатэхи зэплъэхэм, алъэгъугъэр гъэшIэгъоны: шъхьибл зышIот иныжъэр псыхъом ыгузэгу итэу псыхъор решъушъ етIанэ а псэу ришъугъэр къежыжьи ошъогум дефые. Джары нартыми пщагъоу къашIошIыгъэр.

Нарт шыухэр иныжъым къызелъэгъухэм псыхъор ришъуи нарт шыумэ къафигъази псым жьышкор хэтэу къызяпщэм, нартхэр шымэ зэратесыхэу къыриутыгъэх. А чIыпIэм дэжь иныжъэр нартымэ къякIолIагъ.

— Нартыхэр, нысакIэу къашъущэрэр къызысэшъумытыджэ, шъусIэкIэкIодэт нахьыджэ псаоу шъуадэжь шъукIожьытэп, — ыIуагъ. — Ау нысэкIэ дахэр къызысэшъутыджэ, шъощ пае гъогор Iухыгъ. Шъуадэжь шъукIожьын шъуфит.

Нартыхэр къызщыхъушъутыжьыхи нысэр къэзыщэрэ кIалэмрэ нысэмрэ зэрысы кум дэжьы къэчъэжьыгъэх. Кум дэжь къэчъэжьыхи, алъэгъугъэмрэ иныжъым къариIуагъэмрэ аIотэжьыгъ. Иныжъым текIон алъэкIынэу щытэпти, нартхэр щтагъэх.

— ЗэкIэ тыкIодын нахьи, зы нэбгэ орэкIоды, нысакIэр етэжъугъэт, — аIуагъ.

НысакIэр иныжъым къырати, нартыхэр яхэгъэгу къэкIожьыгъэх.

Нарт шъузыщэмэ шъузэу къащэрэр иныжъым къырати къызэрэкIожьыгъэхэм пае, нарт лIыжъыхэр цIэцIагъэх:

— ЕгъэшIэрэ хьайнапэр къэшъухьыгъ, шъхьэкIошко къытэшъушIагъ! Нартыхэмджэ шъхьакIо къытэхъулIэрэр! — аIуагъ.

Нарт лIыжъыхэр ежьэхи Пэтэрэз дэжьы лъэIуакIо кIуагъэх. КIонышъ нысэр къафихьыжьынэу раIуагъ.

— Нарт лъэпкъымэ хьайнапэр къафэзыхьыгъэмэ ежь-ежьырэу анапэ арэтхьакІыжь! — губжыгъэу ыІуагъ Пэтэрэзы. — Тэ бэ къытхэкІырэр сылІы дэгъу, сыкІочІэшку, сылІэблан ыІоу, арышъ, джахэр орэкІох сэ сыкІотэп, — ыІуагъ Пэтэрэзы.

Нарт лІыжъымэ агу кІодыгъэ.

Пэтэрэзы ишэу КъэрапцІэцІыкІу уанэр тырилъхьи, зекІо кІонэу дэкІыгъ.

Пэтэрэз КъэрапцІэцІыкІу тесэу бэрэ кІуагъэ. КІоззэ, къэгъагъэхэр дахэу къыщыкІэу чІыгу бай горэм нэсыгъ. Уцы дахэхэмрэ мэзы дахэхэмрэ хьэкІэ-къуакІэу ахэсыхэр бэ мэхъух, ау псэ пытэу зы цІыф гори къэлъагъотыгъэп.

Аузэ мэфищэрэ чэщищэрэ зытешІэ нэужым, Пэтэрэз мэлышъо пэІо лъагэм яхьщырэу зы Іуашъхьэ горэм дэкІоягъ. Іуашъхьэм зыдэкІуаем, а Іуашъхьэм пчэныхэр ыгъэхъоу пчэнэхъо кІалэ горэм ІукІагъ.

— Нахьыбэ охъу апщи, сикІал! — ыІуагъ Пэтэрэзы. — Ощ фэшъхьаф мы чІыпІэм зи цІыф щыІэба? — еупчІыгъ.

— Тхьауегъэпсэу, гъогурыкІу! — пчэнэхъо кІалэм къыриІуагъ. Мы чІыпІэм цІыфэу щыІэр икъут, ау о шъыдым мыщ укъыхьыгъ! Узэрэщыкіодытэр умышІэу укъэкІуагъа?

— Сэ зыми сиягъэ езгъэкІырэп, шъыдэу хъумэ мыщ сыщыкІодына? — ыІуи Пэтэрэзы ыгъэшІэгъуагъ.

— Къысаіу, сапэджэ сыкІомэ хэты сыІукІэт?

— Шэу узытесым къамыщымджэ узеоджэ узыфаем уІукІэт.

Пэтэрэз пчэнэхъо кІалэм едэІуи, шэу зытесым къамыщымджэ еуагъ. Пэтэрэз къамыщымджэ шым зеом, уарзэджэ бгъагъэу унэжъ цІыкІу горэм шым къынигъэсыгъ.

Унэжъ цІыкІум зыІолъадэм, ныожъ горэ къыпэгъокІыгъ.

— Тян, мощтэу шъуалъэныкъо шъыд пае щырэхьат, цІыф щымыІ? — ыІуи Пэтэрэз ныом еупчІыгъ.

— О къызэрэпшІошІырэм тетэу тэ талъэныкъо цІыф щымыІэу щытэп, сикІал, — ыІуагъ ныом. Бэ мыщ ощ фэдэу къакІорэр; ау зыми ыгъэзэжьырэп. Тэ пшъэшъэ дахэ тиІ, а пшъэшъэ дахэр лъэшэу гъэпытагъэ. А пшъашъэр пытапІэу зыдэсым зи дэхьан ылъэкІырэп, ащ инасып зыми къыдихын ылъэкІырэп. Мары неущы типшъашъэ ибэ-

накIо ебэнынэу хэгъэгу горэм къикIи шыу горэ къэкIуагъ.

— Адэ тыдэ щыI а къэкIуагъэр?

— Тэдэ щыIэн, сэ садэжь щымыIэмэ, къакIо сиунэжъ къихь, — ыIуи ныом Пэтэрэз унэм рищагъ.

Пэтэрэз унэм зехьэм, а хэгъэгу шъхьаф къикIырэ хьакIэр унэм исэу къычIэкIыгъ.

Пэтэрэзы хьакIэм сэлам зырехы нэужым, хьакIэр къэтхьаусыхагъ:

— Сэ сэшIэ пшъашъэм ибэнакIо сызэрэтемыкIотэр, ау пшъашъэр лъэшэу шIу сэлъэгъушъ, сымыщэу згъэзэжьын слъэкIытэп, сшъхьэ къыщысынэтыми, — ыIуагъ ныом ихьакIэ.

— Ащыгъум моу къэдаIу, — ыIуагъ Пэтэрэзы, — сэ зыми силъэгъугъэп, тищыгъынхэмджэ тызэгъэхъожьыри о пчIыпIэджэ сэ бэнакIом сыпэгъокIыт.

Хэгъэгу шъхьаф къикIырэ лIыми Пэтэрэз къыIуагъэр хъунджэ диштагъ.

Пэтэрэз ищыгъынхэр ныом ихьакIэ зыщилъагъэх, хьакIэм ищыгъынхэр Пэтэрэз зыщилъагъэх.

ЯтIонэрэ мафэм нэбгыритIори зыщызэбэнынхэ фае чIыпIэм кIуагъэх.

Пшъашъэм апэрэ унашъор къытыгъ:

— Сэ сибэнакIорэ къебэнынэу къэкIуагъэмрэ апэрэмджэ къызэдэчъэнхэ фае, — ыIуи. Пшъэшъэ дахэм ибэнакIо ежьагъ. Пэтэрэзи ежьагъ, бэнакIом Пэтэрэз течъыжьыгъ. ЧIапIэу агъэнэфагъэм нэси Пэтэрэзы къыгъэзэжьыгъ, ау бэнакIор ящэнэрэ мафэр, ящэнэрэ чэщыр ары ныIэп къызысыжьыгъэр.

БэнакIор пшъыгъэу, гъунэм нэсыгъэу къэсыжьи, пшъашъэр зытес унитIу зэтетым щызэхэфагъ.

ЯтIонэрэм, Пэтэрэзрэ пшъашъэм ибэнакIорэ кIуачIэджэ зэнэкъокъунхэу пшъашъэм унашъо къытыгъ. Мыжъошкор къаIэтынышъ джы адзыт.

Пшъашъэм ибэнакIо зигъэпсэфи, етIуанэ мыжъор къышти ыдзыгъ, ау зэкIэмджи лъэубэкъу заулэ нахь чыжьэу фэдзыгъэп.

Пэтэрэз мыжъом екIуалIи къышти къызедзым, пшъашъэр зэрыс унэм ишъхьанытъупчъэ шъуезэ блифи, мыжъор чIыгум зытефэм, такъыр такъырэу зэбгырытэкъугъэ.

Пшъашъэр къэзыгъэгъунэрэ кIочIэшкор тIэкIуи щта-

гъэу, пшъашъэм ящэнэрэ унашъор къышIыгъ, нэбгыритIор кIуачIэджэ зэбэнынхэу.

Пэтэрэзрэ кIочIэшкомрэ зызэбэнхэм, Пэтэрэзы кIочIэшкор къышти зыдедзыем, бзыум нахь цIыкIоу плъэгъоу ошъогум дифыягъ. БэнакIор щти, чIыгум къытемыфэжьызэ мэхыгъэ.

ЯплIэнэрэм, щабзэмджэ щэрыонхэу хъугъэ. Зэрэщэрыотхэр къушъхьэ тхыцIэм чэт кIэнкIибл зэгосыхэу тырагъэIыстэнышъ, ащ ещэрыонхэу ары. КIэнкIэхэр ерагъэу плъэгъутыгъэх, ау кIэнкIэхэр нахь чыжьаIоу лъагъэкIотэнэу Пэтэрэз къыкIэлъэIугъ.

КIэнкIэхэр нахь чыжьэу лъагъэкIотагъэх. Пэтэрэзы блэ огъуджэ кIэнкIиблэри къыригъэфэхыгъ. Пшъашъэм ибэнакIоу къенэкъокъурэм ищэбзащэхэр кIэнкIэмэ анигъэсынхэ ылъэкIыгъэп.

Пшъэшъэ дахэм ащ ышIагъэр зэкIэ ылъэгъугъ. Ежь ибэнакIо къызэрэтекIуагъэхэр лъэшэу шIошъхьакIуагъ. Ау етIуани Пэтэрэзы фэдэ лIэбланэу, кIочIэшкоу, ащ фэдэу чъэрэу, щэрыор псэогъоу зэрэфэхъутыми пшъашъэр щыгушIукIытыгъэ.

Пэтэрэзы ищыгъынхэр зыщилъэжьхи, ишы къытеIыстэжьи, ядэжь къежьэжьыгъ.

Хэгъэгу шъхьафы къикIытыгъэ лIым пшъашъэу шIу ылъэгъурэр зыдищи, ядэжь кIожьыгъэ.

Пэтэрэз къежьэжьыгъэу къэкIожьзэ, цукум пшъэшъищырэ зы лIырэ исхэу къакIоу къаIукIагъ. Цукум зекIуалIэм пшъэшъищэр мэгъы, цумэ яорэ лIым орэд мэкIэ тIэкIу къеIо. Пэтэрэзы кор къыгъэуцугъ.

— Шъыд адэ, лIы дэгъу, о орэд къэоIо, бзылъфыгъэхэр мэгъы. Ар зытехъуахьырэр шъыда? — ыIуагъ Пэтэрэзы.

— Ар зытехъуахьырэр къыосIон — ыIуагъ цумэ яорэ лIым. IофымзихэпшIахьынплъэкIынэп, ау укъыкIэупчIэшъ, осIон. Зы иныжъ горэм типсыхъо пиубытыкIыгъэу псы тигъэгъотырэп, ащ тэ мафэ къэс пшъэшъищ етэты. Етымытымэ псыхъом псы къыхытигъэхырэп. Джы непэ мы пшъэшъищымэ ячэзыу къэсыгъэх, ащ естынхэу сэщэх. Мы пшъэшъищым фэшъхьафи пшъашъэу еттыни тиIэжьэп. Ныохэр тIихырэп. Ащ фэшIы, пшъэшъищэр мэгъы, сэри мыщ ятхьамыкIагъэ ехьылIагъэу гъыбзэ гухэкI сэусы, — ыIуагъ цумэ яорэ лIым.

— Ащыгъум, уицумэ ягъэгъэзэжьыри пшъашъэхэр

ядэжьы щэжьых. Сэ зыгорэм сеплъын, — ыІуагъ Пэтэрэзы.

ЛІым ыгъэзэжьи, пшъашъэхэр ядэжьы къыщэжьыгъэх.

Пэтэрэзы изакъоу иныжъым дэжь кІуагъэ. Иныжъым емыкІуалІэу, къушъхьэм дэкІуаий иныжъым псэу ришъугъэр къыжыжьэу, пщагъор зэбгырэкІыжьыфэджэ ежагъ. Пщагъор зызэбгырэкІыжьым, иныжъым щитІу фитІупщыгъ. Апэрэ щэр иныжъым ынэ лъэныкъо пхырыкІи чІыгум хигъэзыхьагъ. ЯтІонэрэ щэр иныжъым ынэ лъэныкъо къыхэнагъ.

Нэшъу хъугъэ иныжъэр губжыгъэу зыриутэкІыжьы зэхъум, псыорхэр ошъогум дифыетыгъэх. А псыормэ Пэтэрэз иныжъым рагъэкІуалІэтыгъэп. Псыорхэр зэІэсэжьым, Пэтэрэз Къэрапцэцыкіу тесэу иныжъым шъхьарылъади, иныжъым ышъхьэ пиупкІыгъ.

Иныжъым ыІыгъыгъэ пшъашъэхэу Пэтэрэзы шъхьафит къышІыжьыгъэмэ, нартымэ шъузыджэ къащэтыгъэ нысэри ахэтыгъ.

Пэтэрэзы нартымэ япсыхъо аригъэгъотыжьыгъ. Нартымэ тхьауегъэпсэу къыраІуи, Пэтэрэз ядэжьы къэкІожьыгъ.

544. БАТЭРЭЗ ИНЫЖЪЫР ИУКІЫУ ІУОН КЪЫЗЭРИХЬЫЖАР

(Беслъэней текст)

Хъымыщрэ Уэзырмэсрэ зы анэм къилъхуауэ зэкъуэшитІщ, зы махуэми къалъхуауэ зэтІолъхуэныкъуэу, къалъхуащ икІи къыздэхъуащ. Бэтэрэзыр Хъымыщ и къуэщ. Бэтэрэзым ядэ Хъымыщыр пасэу, Бэтэрэзыр ин хъууэ и фыз къэшэгъуэ зэман щыхъуам щыгъуэ нартхэм я тхьэмадэу щытар Іуонщ.

Іуоныр иныжьхэм ябийт. Иныжьхэмрэ нартхэмрэ я гъунапкъэу щытар къурш къекІуэкІырщ. Къуршым адэкІэ иныжьхэр щыІэу, мыдрей лъэныкъуэмкІэ нартхэр щыІэу.

Іуоным пхъуы тхьэІухуд, псори хузэпещэу иІэти Бэтэрэзыр абы пылът, къишэн мурад иІэу.

Зэгуэрым иныжьхэр къуршым къыщхьэдэхри, жэщым къытеуэри Іуоныр ихьащ я хэкум къуршым щхьэдахьэхащ.

Іуоныр кІуэдауэ ямыгъуэтыжыурэ зэман зыбжанэ дэкІауэ Бэтэрэзыр кІуэри Іуоным и пхъур къихьащ.

Бэтэрэзым и пщІантІэм нартхэр щыджэгуу дэту, иныкъуэр ефэу, иныкъуэр къафэу, иныкъуэми шы гъэджэгу ящІу, Бэтэрэзыр и нысащІэм дейж щІыхьэжащ.

УкъыщІэмыхьэж, — жиІащ Бэтэрэз и нысащІэм, — сэ укъысхуеймэ си адэу Іуоныр къэгъуэтыжи сырифызщ, армырамэ уэрэ дэрэ дызэщхьэгъусэкъым.

Бэтэрэз зыри жимыІэу къыщІэкІыжри енэшхуэм дейж кІуащ, и нысащІэм къыжыриІари хуиІуэтащ.

— Абы уишымкІэ укІуэфынукъым си щІалэ! Ахэр къуршым адэкІэ щопсэу, абы кІуэф щхьэпырыкІыф Іуон ишым фІэкІа щыІэкъым. Іуон зэрыкІуэдрэ и шыр ежьэжауэ бгъуэщІагъ гуэрым щопсэу. Махуэу дунейм къытехьэркъым, жэщу къыщІокІри мэхъуакІуэ, псы йофэри щІохьэж.

Дыгъэ тепсэркъым, цІыху инэ теплъэркъым, — жиІащ енэшхуэм.

Бэтэрэз Іуон и уанэр и щІыб ирлъхьэри и шхуэр и кІыпкъ дилъэфри ежьащ, Іуон и шыжьыр къигъуэтыжыну. Куэдрэ къикІухьащ Бэтэрэз енэшхуэм жыхуиІа псы хъуреймрэ бгъуэщІагъымрэ имыгъуэтурэ. ИкІэм и кІэжым лъагъуэ закъуэ хьэлъагъуэрэ шы лъагъуэрэ къыхуэмыщІэу теуващ. ИжьырабгъумкІэ кІуэри псы хъурейм хуэзащ. СэмэгурабгъумкІэ иІуантІэри БгъуэщІагъым хуэзащ. Къытеувэжщ Бэтэрэз лъагъуэми къыщырикІуэжым лъагъуэр жыгъишхуэ щІагъым щІэкІыу щыхуэзэм жыгым дэкІуейри тетІысхьащ. Жэщ Іуондэ тесащ Бэтэрэз жыгыщхьэм. Жэщ зэрыхъуу Іуон ишыр бгъуэщІагъым къыщІэкІри хъуэкІуащ. Жэщыбгым лъагъуэ закъуэм теувэри псы хъуреймкІэ иунэтІащ. Шыжьыр Бэтэрэз зытес жыгым нэсауэ и лъабжьэмкІэ щыщІэкІым Бэтэрэзым уанэр и гущІыІу илъу шым и гущІыІум зыридзащ. Шыжьым и щІыб исыр зэрымы Іуоныр къыщишІэм щІэпхъуэри къижьыхьащ. Дэлъэящ къелъыхащ къыридзыхын и мураду. Батэрэзи пелуант сыт имыщІэми къыхуейдзыхакъым. И куэпкъитІымкІэ зэгуикъузэри и дзэжналъэр икъутэу щыхуейжьэм шыжьыр щэІуу къэувыІащ.

Бэтэрэз къепсыхщ, шхуэр пщІэхилъхьэщ, уанэр трилъхьэри зэщІикъузэжри шэсащ.

Иныжьым я хэкур къуршиблым адэкІэ дэтти абы кІунэу ежьащ. Бэтэрэзым къуршихыр зэпиупщІри ебланэм

щыдыхьэм шы игъэхъуу зы лІыжь гуэрэм ІущІащ. Ар Іуонт. Бэтэрэзым Іуоныр ицІыхуртэкъым. Іуоным и шыжьыр къицІыхужри гъащ. Шыжьми Іуоныр зэрилъагъуу бгъэдэлъадэри ІэплІэ хуищІащ.

— Сыт ущІэгъыр? — жери еупщІащ Бэтэрэз лІыжьым.

— Мыр сищщ, сэ иныжьхэм сыкъахьауэ сыщыІэщ. Си унэ, си пхъу дахэр зэрыщытым и хъыбар сщІэркъыми аращ сыщІэгъыр, — жиІащ лІыжьым.

— Абы щыгъуэ уэ уы Іуонщ. Нартхэм ди тхьэмадэу щытари уэращ. Сэ уэращ сыкъыщІежьар. — усшэжыну, — жиІащ Бэтэрэз.

— Ей, си щІалэ! Уэри сэри даукІынщ сыкъэзыхьа иныжьхэм, — жиІэри гъуэгыу ІэплІэ къыришэкІащ.

Сэ абы сахуэукІынкъым, ауэ езыр сэ сыукІынщ. Дэнэ щыІэ ар езыр? — жери еупщІащ.

Ар, иджыри зы къурш зэпыбупщІыжым абы щопсэу,— жиІащ лІыжьым.

АтІэ уэ къыхэщтыкІ уимыІэу мы шы къуомыр нэсху, сэ сынэпкІэщІыхьэжынщ, — жиІэщ Бэтэрэзи къурш ебланэмкІэ кІуащ.

Къурш ебланэм и зэхуакум дэтт иныжьым и кэщэнэжьыр. Бэтэрэз и шыр шхуэмылакІэ телъафэу иутІыпщри и джатэ Іэпщэр иІыгъыу кэщэнэжьым щышІыхьэм илъэгъуащ щхьибл фІэту зы иныжь маскІэр къыІурихыу, дэпыр зэуэ-зэуэу къыІурихыу жейуэ, абы зы хъыджэбз тхьэІухуд бадзэ хуеуэу бгъэдэсу. Бэтэрэзым и джатэр къырихащ иныжьыр иукІыну. АрщхьэкІэ хъыджэбзыр къапхъуэри Бэтэрэзым и джатэр иубыдащ.

— Бадзэ едзэкъауэ мы уи джатэр къыщыхъунукъым абы. БукІынумэ мес и джатэри абыкІэ укІ, — жери блыным фІэлъ джатэр къыригъэлъэгъуащ.

Бэтэрэз иныжьым и джатэр къырихри зэ уэгъуэм иныжьым и щхьихыр пиупщІащ. Иныжьыр къызэфІэтІысхьэри къелъэІуащ.

— Иджыри зэ къызэуэж, — жери.

— Си зэуэгъуэ тІо палъэщ, — жиІэщ Бэтэрэзи идакъым.

Унарт пэтми лІыгъэ уиІэкъым, — жиІащ иныжьым,— сыжеяуэ укъызэуэн хуеякъым. ЛІыгъэ уиІэм сыкъэбгъэушу дызэбгъэзэуэн хуеящ, — жиІэри джэлэжри щхьэ ебланэр пыту лІащ. Иныжьым и унэм Бэтэрэзым дыщэ алэрыбгъу къыщІихащ. Ирилъату дамэ къыщІихащ.

Хъыджэбзыр и шыплІэ къыдигъэтІысхьэри и гъуогуанэ кІыхьым къытеувэжауэ хъыджэбзым еупщІащ:

— Сыт уэ иныжьым узэрищІу щытар?

Дэни укъыриха? — жиІэри.

— Си адэ-анэр тенджыз Іуфэм щыпсэурт, абы накІуэри си адэ-анэр иукІащ. Сэри сыкъихьри сиІыгъащ. Си лъэдакъэр дыдкІэ иугъуэнырти абыкІэ лІыр къысщІифыкІырт, — жиІащ хъыджэбзым.

Бэтэрэзым хъыджэбзыр къихьыу къэкІуэжыурэ Іуон лІыжьым шыр къихуу къыкІэщІыхьэжащ. Зыкъуомрэ къэкІуауэ, Бэтэрэзыр еупщІащ Іуон лІыжьым.

— Иджы уи пхъу дахэр яхьауэ дынэсыжым ар зыхьам сыт епщІэнт? — жиІэри.

— Хэт ихьами къытесхыжынщи уэ уэстынщ си пхъур, — жиІащ Іуон лІыжьым.

Абхуэдэурэ мазитІкІэ гъуэгу тетауэ Бэтэрэзыр и унэм къэсыжащ, хьэгъуэлІыгъуэр зэхэмыкІауэ джэгу зэхэту хьэгъуэ-лІыгъуэр нартхэм тхьэлъэІу ин ящІыжащ.

Іуон лІыжьыри жьантІэм яшэри дагъэтІысхьэжащ тхьэмадэу. Бэтэрэзи къихьа тхьэІухудыр адрей лэгъунэм щІигъэтІысхьэри нэхъыжь нэхъыщІэкІэ Іуон ипхъур япэ къишати, Іуон и пхъум дейж япэ щІыхьэжащ.

Бэтэрэзи и гъащІэм и кІуэцІкІэ апфІэкІа жеяуэ зыми езэуэжакъым. Жейуэ ирихьэлІами къигъэушрэ езауэу щытащ.

545. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗЫРЭ НАРТ ТЕМЫРЫКЪОРЭ

(КІэмыгуе текст)

Пэтэрэз ятэ Хъымыщыр, «ХъымыщкІэй» зыфаІорэм, Шъхьэгощашъхьэ дэсыгъ. Нарт Темрыкъор Пшызэ тІо зыщызэгокІырэ псы тІосэкум (зы псы лъакъор хы ШІуцІэм макІо, адырэ псы лъакъор Каспыи хым макІо, кІо джы арэу щытми сшІэрэп, ау зэрэщытыгъэу къаІожьырэр джары) дэсыгъ.

Нарт хэгъэгуитІум арыс Хъымыщырэ нарт Темрыкъорэ зэзаохи, Темрыкъом Хъымыщыр ыукІи, ихэгъэгун ыштагъ. Хъымыщ ягуащэ гъумэу къэнагъэти, Темырыкъо унашъо къышІыгъ:

«Мыщ пшъашъэ къызилъфыкІэ дышъэ лэныстэр ыІыгъэу дэнылъэм ІужъугъэтІысхь, шъао къызилъфыкІэ,— шъуукІы».

Шъузым шъао къылъфыгъ. УхъумакІо къыфишІыгъэ-

хэр, кIалэр къырахынэу унэм ихьагъэх, аукIын яхьысапэу, Янэ мырэу къялъэIугъ: «Шъумыукl мы сабыир, дышъэ чысэхэр шъостын. ТыукIыгъэ шъуIори, бэн шъутIыри, чIэшъутIагъэ фэдэу къэ шъушIы» — ыIуи, ялъэIугъ. Жъокъоянэр къэгущыIи, ар ыцIэу ныо горэ ахэтыти, «шъуфаемэ сэ спIун, цIыф езгъэлъэгъунэп, шъуфаемэ пхъуантэм дэслъхьани, хым тесыдзэн»—ыIуагъ.

«Хъун, ащыгъум хым тедз» — аIуи, кIалэр пхъонтэ шъхьэмыгъазэм дэнэ бзыуцыфыр кIалъхьи далъхьи, хым ахьыгъ. Хадзэн зэхъум, Жъокъоянэм ыIуагъ:

«Си Хъымыщкъокlэ Пэтэрэз,
Зыгумазэр гумэзишъэу,
Изымафэри мэфишъэу
Тхьам ышIынэу, сикIал.
Хы къопсыр уикушъэу, (ыгъэхъыенэу къекIы).
Хы шъалъэр уиджанэу,
Гъэ мэзихым укъыкIэшъоу,
Хыжьы уашъом зыкъишIымэ
Хыныджэм укъытыридзэн».

Хыжьы уашъом зыкъышIи, хыныджым кIалэр зыдэлъ пхъуантэр къытыридзагъ. Нарт шахъохэмэ къагъоти, къахьыгъ. Шыбзыщэкlэ апIузэ кIалэр ины хъугъэ. Ины зэхъум шэу ратырэм Пэтэрэзыр зэрихьэщтыгъэп. Арэу лъэшыгъ, арэу онтэгъугъэ. ИтIанэ къушъхьэм чIэтэу, гъэхъунэ горэм зехьэм, пкIэгъолэ кIако горэ къихьагъэу рилъагъуи, ошIэ-дэмышIэу шы Iалым зыридзи, ыубытыгъ. Ары, ыубытын ымылъэкIэу къиныбэ пилъэгъуагъ, рифыжьи, пкIэгъолэжъыр гъочIэгъым чIэхьажьыгъ. Хъымыщы ыкъо Пэтэрэз шым ыуж итэу гъочIэгъым чIахьи, пкIэгъуалэм зыридзи къыубытыгъ. ГъочIэгъыр къызеплъыхьам, ащ онэ тегъэпсыхьагъи, чэтэ кIэкIи чIигъотагъэх. ШыулIэу къычIэкIыжьыгъ. Шым «Дул-Дули» фиусыгъ. Шыоу къыкIухьэу хэтызэ, Хьэрам Iуашъхьэ дэкIоягъ. Нартымэ ядзэхэр зезэрэфэхэу ылъэгъугъ. Ар зэрилъэгъугъэр ежь Хъымыщ ыкъо Пэтэрэз мырэу къеIожьы:

«Нартымэ ядзэхэр зысэлъэгъум,
Си Дул-Дулэм сытIупщ» — къысеIо.
ШхоIум кIырэу,
Сичэтэ кIакоу зголъым
«Сыгъау», — еIо, бжиблэу къекIы.
А мафэм сызяом

Нэбгрэ мин плIыкI хэзгъэкIагъ. (ПлIыкI-тIокIитIу).

Хъымыщыкъо Пэтэрэз язаоу, нартхэр кIочIэгъу фырымыкъухэ зэхъум, нартхэр зэIуагъакIи, блэгъуаплъэхэр зэIуагъакIи агъэплъагъэх. Усэрэжъхэми яупчIыжьыгъэх.

— Къытэзаорэр хэт фэда, сыд ишыу гъэпсыкIа? — аIуи.

— Къытэзаорэр кIэлэ гъучIышъо цIыкIу, тэди къерэкI, ар Хъымыщ ыкъо Пэтэрэз, — ыIуагъ усэрэжъ горэм.

— Адэ сыдэу тшIыщт, амал тыфэхъурэп, кIочIэгъу тыфэхъурэп, нарт къыгъэнэнэп, — аIуи нартхэр тхьаусхагъэх.

Усэрэжъым къариIуагъ:

«Сыд ешъушIагъэми ащ нарт къыгъэнэщтэп, ау нартыдзэр пэжъугъэуцу, шъузэу шъуиIэхэмэ ясабый быдзашъохэр аIыгъэу ащ акIыбыкIэ къыдэжъугъэуцу, ежь Хъымыщыкъо Пэтэрэз ичатэ къихыгъэу къызыскIэ, шыудзэр къызэкIэрэчъи, шымэ зарарэтэкъох, ахэмэ акъогъукIэ, шъузымэ ясабыйхэр абгъэ кIэлъэу, абыдзхэр къыдэдзыгъэу ошIэ-дэмышIэу къыкъорэкIыхэри дзэм ыпэ къерэуцох. Джащ къыубытыщт».

Усэрэжъ къариIуагъэм тетэу зыфагъэхьазэрыгъ. Дзэр дэкIи уцугъэ, акъогъукIэ шъузыхэр къоуцуагъэх. Пэтэрэз ичатэ ихыгъэу къызэсым, нартыдзэр къызэкIачъи, шъузхэм абыдзхэр къыдэдзыгъэу, сабыйхэр аIыгъэу пэгъокIыгъэх. Пэтэрэз ичатэ рилъхьажьи, къепсыхыгъ.

— ХъымыщыкъокIэ Пэтэрэз,
Зигумазэр гумэзишъэу
Зимафэр мэфишъэу
Тхьам ышIын!
Тэ утикIал, утщыщышъ
Къытхэхьажь, уятэу
Хъымыщыр къытфэгъотыжьыщтэп,
Ау уятэ илъэуасэ къыоттыжьын:
— Адэ къысэшъутыщтымэ
Шыбгъуишъэр медэу, дахэу,
Шъынэбгъэ шъиир цы пашхъоу,
Щэбарыр кулъэмыджыпхъэу
Мы хьамышкIутIэ панэр
Пчъэ пхъэбгъу зэикIэу къысэшъут,
Бжъалъэм из аргъой дагъи
Ащ къысфыхэжъугъахъу.

Уашъом лъэой ешъудзи
Сыдэжъугъэкіуай хъэбар къэсхьынэу
Хьанцэмкіэ къижъугъахъуи,
Щыбзэмкіэ псы къысфэшъухьызэ
Зысэгъэшъокіыфэ сежъугъашъу».

Ахэр нартымэ ялъэкі къыхьыгъэп. Афэмылъэкіыхэ хъуи, шъузхэр къелъэіуи, Хъымыщыкъо Пэтэрэз нартхэмэ ахэхьажьи, гъусагъэ адишіыгъ.

Етіанэ зекіоу хэтэу, Пшызакіэкіэ къикіи, ыхэкіэ дэкіуаезэ, Пшызэбгъу готэу, шыпэфышхом тесэу, ыкіэсэкухэр тіыргъоу зыгорэм кіэхьагъ. Джабгъур ритыгъ лІыжъыти а зыкіэхьагъэм. Къеплъырэп шыур, шы тхьакіумитіумэ азыфагу дэплъызэ макіо.

Пшызашъхьэ нэсыхэ фежьагъэу, нэбгъунджыкіэ къычіэплъи, лІыжъыр къэщхыгъ.

— Сыда уздэхьащхырэр, тят? — ыіуи еупчіыгъ.

— Орэп сыздэхьащхырэр, сикіал,—ыіуагъ лІыжъым,— цІыфымэ къэрарэу, шъыпкъагъэу ахэлъыр кіодыгъэшъ ары. Уятэу Хъымыщыр сыукіи, хэгъэгур зысэштэм укъэхъумэ уаукіынэу нартымэ іуагъэ язгъэшіыгъагъ, ау уятэу Хъымыщыжъыр зысэукіым, ыпшъэкіыбкіэ щылыч дэлъыти, сичэтапэ тіэкіу къыіуигогъагъ.

— Адэ нарт Хъымыщыр зыоукіым, чэтапэу къыіуигуагъэр сэгъэлъэгъу.

Шыум чатэр къызырехым, Дул-Дулэр къыгъащти, куогъуиблы ичыжьагъэу іуихыгъ Пэтэрэз.

— Тят, уичатэ ылъэгъоу си Дул-Дул къекіолІэщтэп, ау уицые гъуапэ чатэр игъэлъади, цІыкіу-цІыкіоу къибгъэщызэ, мэкіэ-макіэу сыкъыббгъодэхьани къысэгъэлъэгъу, — ыіуагъ Пэтэрэз. Аущтэу ышіи, готэу дакіозэ, адырэм чатэр тіэкіу-тіэкіоу къыригъэщызэ, чатэр кіыхьати, лІыжъым чэтэіапшъэр зыблегъэкіым, Пэтэрэз къетхъуи, чэтэіапшъэр ыубытыгъ, адырэм чэтэкур ыІыгъэу хъугъэ. ЛІыжъым ыіэхъуамбэхэр къыпеупкіыфэ чэтэкур ытіупщыгъэп. Чатэр зыіэкіехым, лІыжъыр ежьэжьыгъ, ышъхьэ іуихыжьынэу. Пшызакіэ зыщынэсыным, Пэтэрэз кіахьи, ащ нэс кіэхьагъэп, еуи, ятэ зэраукіыгъэ чатэмкіэ, ятэ зыукіыгъэр ыукіыжьыгъ.

546. ПЭТЭРЭЗЫРЭ НАРТ ТЕМЫРЫКЪОРЭ

(КІэмыгуе текст)

ПшызакІэ икІи Пшызашъхьэ нарт Темрыкъо кІозэ, Хъымыщыкъо Пэтэрэзы ІукІагъ. Ащыгъум Пэтэрэз кІэлагъэ. Темрыкъо джабгъур рити, ежь сэмэгумкІэ гоуцуагъ.

КІалэм Темрыкъо нэбгъузэкІэ къеплъыгъ.

— Икъэрар иІэу цІыф щыІэжьэп, — Темрыкъо къызэриІокІыгъ.

— Уянэу узыпІугъэм пшъашъэ къызилъфыкІэ, дышъэ лэныстэ ешъути, дэнэ дэнылъэм ІужъугъэтІысхь. Шъао къызилъфыкІэ шъуукІы — ясІогъагъ. Икъэрарэу язгъэшІыгъэр агъэцэкІагъэп, — Темрыкъо ыІуагъ.

— Уятэу Хъымыщыжъыр зысэукІым сичатэ къыІуигогъагъ.

— Адэ тятэ зыоукІым уичатэ къехъулІагъэр къихри сэгъэлъэгъу! — ыІуи Пэтэрэз елъэІугъ.

Чатэр Темрыкъо къызырелъэшъум, Пэтэрэз иш ыгъащти, куогъуиблэу шым Іуихыгъ.

— Темрыкъу, чатэр илъхьажьи, цІыкІу-цІыкІоу къигъэкІотзэ шІы нахь, си Дул-Дул щтапхэ — Пэтэрэзы ыІуагъ. Аущтэу Темрыкъо ышІыгъ.

ЧэтэІапшъэм Пэтэрэз етхъуи, чэтацэр Темрыкъо ыІыгъэу зэпакъудыизэ чатэр Темрыкъо ІэкІихыгъ. Темрыкъо къыгъащти кІитхъугъ. Ащ Пэтэрэз лъежьагъ. ПшызакІэ нэсыгъэу ащ щиукІыгъ.

547. БЭТЭРЭЗ, СОСРЫКЪУЭ, ІАЛЫДЖЫКЪУЭ, УЭЗЭДЖ, ХЪЫТЫДЖ СЫМЭ Я ХЪЫБАР

(Къэбэрдей текст)

ХьэкІагу и къуэ Бэтэрэз нартхэ дей хьэщІапІэ кІуащ, шыбз лъхуэщІа тесу. ЗыдэкІуар нарт зэшибл хъурт. Сосрыкъуэ, Іалыджыкъуэ, Уэзрэдж, Хъытыдж сымэ. Ишыр гужьым ирапхри шхахуэ тІэкІуи худалъхьащ.

ПщэдыжьыМ Хъытыдж къыщІэкІри илъэгъуащ Батэрэз и шыбзыр лъхуэри шыщІэ къилъхуауэ.

— Ди гуфэжьыр лъхуащ, — жиІэри шыщІэр бом щІидзащ.

Бэтрэз къыщІэкІри и шыр лъхуат, ауэ шыщІэр илъэгъуакъым. «ШыщІэр дэнэ кІуа» жиІэу щыщІэупщІэм,

* Джы Темрыкъо — къалэ зыдэщыІэ чІыпІэм исыгъэу аІо.

«ТщІэркъым къыжараІащ. Бом кІуэри шыщІэр щІэтт. Къырамытыжыхэ щыхъум Бэтэрэзи нарт хуэмыхутэкъым, псэущхьэу щыІэм я зэрыз къызэхуишэсащ, хабзэ яригъэщІэну. Ахэр махуэ ІэджэкІи къызэхуэсакъым. Япэ къэкІуар къыкІэрыхуам ежьэу зэхэсащ. «Псори къэкІуагъэнщ иджы» — жаІэу щызыхэплъэжым пыжьбанэр къэтт.

— Хэт кІуэуэ къишэн, — щыжаІэм,—Сэ къэсшэнщ,— жиІэщ хьэми кІуащ.

Хьэм пыжьбанэр и пщэм дэсу къихьри къэкІуэжащ.

Махуэ Іэджи хъуауэ уэ дыножьэр. Уэ дэнэ уздэщыІэр? — жаІащ къызэхуэсахэм.

— СощІэр фыкъызэрызэжьэр, ауэ фэ фи Іуэхур Іуэхукъым, сэ бэлыхь сызыхэтам елъытауэ, — жиІащ пыбжьбанэм.

А уэ бэлыхьыу узыхэтар къыджеІэ, — жари хагъэзыхьащ пыжьбанэр.

Мыбы сыкъыщыкІуэм щыгъуэ мы къуршышхуэ екІуэкІыр мафІэм ису сыкъыхуэзащ. Абы мэкъу тездзэурэ загъэункІыфыжыурэ мис абы и бэлахьым сыкъыкІэригъэхуащ, — жиІащ пыжьбанэм.

— Пэжкъым жыпІэр, мафІэр мэкъум игъэуикІыфІыркъым, къегъэлынд ахъумэ, — жари нарт зэшыжьиблым пыжьбанэр яукІыну хуежьащ.

АтІэ мэкъум мафІэр имыгъэункІыфІым, фи гуфэжьым ту шыщІэ къилъхуа, — жиІащ пыжьбанэми.

Псэущхьэ къызэхуэсахэр псори зэщІэдыхьэшхащ.

— Ар пэжщ, шыщІэр уэуейщ, — жари къыратыжри Бэтэрэзи къыдагъэкІыжащ.

548. НАРТХЭР УАШЪОМ ЗЭРЭДЭКІЫГЪЭ ШІЫКІЭР

(Сирием къыщатхыгъэ адыгэ текст)

Хъымыщыкъо Пэтэрэзы ятэ ылъэуасэкІэ нартхэр зырегъэзхэм ашІэн фаеу ариІуагъэхэр афэгъэцэкІагъэп, бгъэцэкІэн плъэкІынэу щытэпти.

ТІэкІу тешІагъэу, ежь нартхэр Пэтэрэзы еупчІыжьыгъэх:

— Орыгъэмэ сыдэущтэу уашъом удэкІыни? — аІуи.

Арыти:

— Лъэой ешъудзи уашъом шъудэкІ,
Шъузэтеуцуи уашъом шъунэс,

Ащ нэмыкI шъосымыIон! —
Афегъэпытэ Хъымыщыкъом.
Нартхэр зэплъыжьых,
Нартхэр зэупчIыжьых:

— Тыплъэмэ — тлъэгъоу,
ТыкIомэ — тынэмысэу,
Уашъом щэхъу сыд щыIах?! —
Сэтэнай-гуащэм ащ къареIо:

— Къушъхьэр уашъом кIао,
Уашъом инэзхэр тэлъэгъу,
Ошъуапщэр къэшхъмэ — чIым къынэсы
Тызэтеуцомэ — тынэсын!

ЯзэрэгъаIо, зэрэгъэгушхох,
Нартышхохэр зэтеуцох.

Ау нэсынхэ алъэкIыгъэп. ЕтIани: цIыфи, иныжъи, испи, былыми, къолэбзыу тэмабгъуи, чъыги, мыжъуи ятIи — мы псы-о-чIым тет пстэури зэтрагъэуцуи, ащ акIыIу дэдэ Пэтэрэз трагъэуцожьыгъ.

ЗыдэIэбаем, уашъом нэсынкIэ зы чэтыукIэ щиз щыкIагъ.

549. ПЭТЭРЭЗЫ НАРТ ОРЗЭМЭС ИНЫЖЪМЭ КЪЫЗЭРАТЫРИХЫЖЬЫГЪЭР

(Бжъэдыгъу текст)

Пэтэрэзы икIэлэгъум лIыжъ лIэбланэу Орзэмэс Нартые исыгъ.

Нарт Орзэмэсы пшъэшъэ дахэ иIагъ. А пшъашъэм Пэтэрэз шIу къылъэгъутыгъэ, ежь Пэтэрэзи пшъашъэр шIу ылъэгъутыгъэ. Орзэмэси Пэтэрэзы фэдэ махъулъэ ыгъотымэ лъэшэу шIоигъуагъ.

А лъэхъан дэдэм ехъулIэу къушъхьэ кIыбым щыIэ иныжъ нэзакъомэ Орзэмэс атыгъуи, къушъхьиблымэ акIыбы гъэрэу ащагъ. Нартэу алъежьагъэхэми Орзэмэс къамыгъотэу къагъэзэжьыгъ.

Ар хъугъакIэу, Орзэмэс ипшъашъэ Пэтэрэзы къыщагъ. Нартымэ джэгушко ашIыгъ, ешкэ, ешъох, мэгушIох. Ау Пэтэрэзы икъэщэгъакIэ имышэныгъэу лъэшэу чэфынчъэу, егупшысэшъ щыс.

— Шъыд къыохъулІагъэр? — еупчІыгъ Пэтэрэз. — Шъыд узэгупшысэрэр?

— Ор-орэуи къэпшІэн фае сэ сызфэчэфынчъэр, — ыІуагъ ишъуз ныбжьыкІэ. — Шъыдэу хъумэ сымычэфынчъэн, шІу слъэгъоу сятэ кІасэр иныжъ нэзакъомэ гъэрэу аІыгъмэ! СынэгушІоу плъэгъу пшІоигъомэ иныжъ нэзакъом дыжь кІори, сятэ Орзэмэс къэщэжь!

Зи ымыІоу Пэтэрэз унэм къикІыгъ. Ебэу къызэнэм зыпІужьыгъэгъэ ныоу Цокъэжъ дэжь еупчІыжьынэу кІуагъэ. Арыти:

— Зыужы уихьагъэр Іоф къин, сикІал, —ыІуагъ Цокъэжъы. Чыжьэу къушъхьиблымэ акІыбы щыІэх иныжъэу Орзэмэс зыхьыгъэхэр. Ащ о уишыджэ укІон плъэкІытэп. А къушъхьэмэ уадэзыхытэр ежь Орзэмэсы иш ары, ау Орзэмэсы иныжъымэ захьым, ар шъхьакІо ышІи, шэр къушъхьэ тІуакІэм дэхьажьыгъ. Ау а къушъхьэ тІуакІэм шэр мафэу къыдэкІырэп, ар чэщырэ ныІэп къушъхьэ тІуакІэм къызыдэкІырэр. А шым тыгъэри тепсырэп. — Хъунба! — ыІуагъ Пэтэрэзы ыджи егупшысагъ.

ЕтІуанэ Орзэмэсы ишы иуанэ Пэтэрэзы ытамэ тырилъхьи шкор ибырыпхы дигъани шым лъыхъунэу ежьагъ. Пэтэрэз, къушъхьэ мэзым хэхьагъэу кІозэ, имнэІосэ гъогу лъагъо горэм техьагъ. А гъогум тетэу кІозэ бэрэ кІуагъэу хъуатэу шым зызыщигъэбылъырэм Пэтэрэз нэсыгъ. Ау хъуатэм дэмыхьэу, хъуатэм пэмычыжьэу чъыг бырабэ горэ щытыти, чъыгым дэкІуаии чэщ охъуфэджэ ежэнэу тетІысхьагъ.

Пэтэрэз чэщэр зэфэдитІу охъуфэджэ чъыгышъхьэм тесыгъ. Чэщэр тІу зыщыхъуным, Орзэмэс ишэу зыфэдэ щымыІэр хъуатэм къыдэкІи псыхъом псашъо ежьагъ. Пэтэрэз зытес чъыгы чІэгъымджэ шэр чІэкІызэ, Пэтэрэзы чъыгым зыкъыридзыхи шым ытхыщІэ зыкъыридзагъ. Шэр щти кІитхъугъ, бэрэ зыриутэкІыжьыгъ, ау Пэтэрэзы ылъэгоджитІуджэ шым ыщагэхэр ыубыти кІы-кІыкІы макъэр ахигъэІукІыгъ, шэри ыгъэІэсагъ.

Шым шкомрэ уанэмрэ тырилъхьи Пэтэрэз игъогу техьагъ.

Иныжъэу Орзэмэс зыхьыгъэхэмэ яхэгъэгу къушъхьиблымэ акІыбыгъ. Пэтэрэзы къушъхьихэр къызызэренэкІ нэужым шъофышко горэм ихьагъ. Шъофым итэу кІозэрэ зы лІыжъ шъое-цые горэм шыхэр ыгъэхъоу шъофым итэу ІукІагъ.

Пэтэрэз шэу зытесэр фиузэнкІи шэхъо лІыжъым екІолІагъ, шэр лІыжъым екІуалІи, шым ышъхьэ лІыжъым

ытамэ тырилъхьи уцугъэ. ЛІыжъыми ынэпсыхэр къетэкъохэу къэгъыгъ.

«Шэу сызытесэр зые Орзэмэсыр ара ма мыр?!» — Пэтэрэз ежь-ежьырэу зэупчІыжьыгъэ. Ау Орзэмэс нарт чылэм зыдэсым мырэу шъое-цыягъэп, — ыІуагъ Пэтэрэзэзы.

— Шъыд узыфэгъырэр? — ыІуи Пэтэрэз лІыжъым єупчІыгъ.

— Мы шэу джыдэдэм о узытесэр сэ сишы, сикІал, — ыІуагъ лІыжъым.—Мы шэу узытесымрэ сэрырэ Іоф къинэу зэшІотхыгъэр бэ, гъэхъагъэу тщІыгъэр бэ, чІыпІэ къиныбэмэ сыкъарихыжьыгъ, ахэр сыгу къэкІыжьыхи шэр зысэлъэгъум сымыгъын слъэкІыгъэп, — ыІуагъ лІыжъым.

— Ащыгъум, орыба Орзэмэсэр? Сэ о сыпылъэхъу, сыплъыхъузэ къушъхьих къызэпысчыгъ, арышъ, зыгэрэхьат, сэ гъэрыпІэм уисщыжьыт, шъуадэжь усщэжьыт.

— Е-о-ой, сикІал, — ыІуагъ Орзэмэсым, — иныжъ нэзакъомэ уаукІын о, ахэр зэшиблы мэхъу, кІочІэшкох, бэлахьых, ащ зи атекІон ылъэкІыгъэп. Тэ тызежьэжьыджэ, ахэр къытлъежьэтых, къыткІэхьанхэшъ ори сэри таукІын, — ыІуагъ Орзэмэсы.

— Аущтэу хъуми текІорэм теплъын, сэ ахэмэ апае кІэстхъужьынэу сыкъэкІуагъэп, сэ сызыфаер нэрылъэгъу афэсшІынэу ары нахь, — ыІуагъ Пэтэрэзы. — Сэ ащ о къинэу уагъэлъэгъугъэр язгъэпщыныжьыт, умыгумэкІ, ащ нахьи нахьышІу ахэмэ адэжьы сызэрэкІот гъогор сэгъэлъэгъу.

— Ащ узэрэкІотэр: иджыри зы къушъхьэ зэпычыныжъ шъофышко горэм уихьат, шъофым узихьэджэ унитІу зэтет плъэгъут, джа унитІу зэтетэр иныжъымэ яун.

— Ащыгъум, тят, шыхэр гъэхъу, сэ бэрэ пэмытэу уадэжь сыкъэсыжьыт, — ыІуи Орзэмэсы къыригъэлъэгъугъэ гъогум Пэтэрэз техьагъ.

Пэтэрэзы джыри зы къушъхьэ зэпичыгъэ. Къушъхьэр зызэпечы нэужым къэгъагъэм зэлъиштагъэу шъофышко горэм нэсыгъ. Шъофышком нэси зэплъэм, Орзэмэс зыфІогъэ унитІу зэтетэр ылъэгъугъ. Унэр зелъэгъум ичатэ къырипхъоти унэм фиузэнкІыгъ.

Пэтэрэз унэм зынэсым шъхьибл зышІот иныжъэр мэчъыешъ пчъэшъхьаІум Іулъ, ащ пэмычыжьэу бадзэ феошъ зы пшъашъэ горэ щыс.

Пэтэрэз иныжъым еонэу чатэр къыІэтыгъ. Пэтэрэзы

чатэр къызеІэтым пшъашъэр къызыщыхъушъути иныжъымрэ Пэтэрэзырэ азыфагу къиуцуагъ. Пэтэрэз бзылъфыгъэм еонджэ фэягъэпти, ичатэ къыритІупщэхыжьыгъ.

ИтІуанэ бзылъфыгъэр къэгущаІи «улІэбланэу дэгъоу укъэкІуагъ, ау о уичатэджэ иныжъэр уукІын плъэкІытэп, ежь ичатэу пылъагъэр, сэ къысфэІэтытэпышъ, о къыпыхыри еуи ышъхьэ пыупкІ мы жъалымэжъым» — ыІуагъ.

Пэтэрэз Іаби иныжъым ичэтэ отэгъушко къыпихи, иныжъым зеом, зэогъум шъхьихэр пиупкІыгъ. Шъхьихэр зыпеупкІым иныжъэр къэущыгъ, ыджи «нарт лІыхъужъэр джыри зэ къысэожьыри спсэ хэгъэкІ» — ыІуагъ.

Эх, нарт лІыхъужъ, лІы чъыягъэм уео нахь, сыкъэбгъэущэу укъысэуагъэп, — ыІуагъ иныжъым.

— Сэ сегъашІэм лІы чъыягъэ сеуагъэп, ау шъо шъулъэпкъыджэ шъужъалым, шъо шъузэрэжъалымэм елъытыгъэу сыжъудэзекІон сиунашъо. Арышъ, о хьадэгъу лъэІоу укъызыкІэлъэІурэр сэ згъэцэкІэн, — ыІуи нартэр яблэнэрэшъхьэм еуагъ. Яблэнэрэшъхьэм зеом пиупкІын ылъэкІыгъэп. Куозэ иныжъэр Пэтэрэзы къытелъэдагъ, иджи, нэбгыритІор зэзэонэу зэфежьагъэх.

ЧэтитІумэ макъэу апыІукІырэр шыблэ макъэм фэдэу шъофым къыщэІу, чэтитІумэ мэшІобзыеу апихрэр пчыкІэм фэдэу шъофэр къагъэнэфы, пшъашъэри ыгъэшІагъоу ащ яплъэу щытыгъ. Аузэ, Пэтэрэзы лъэкІэу иІэмджэ иныжъым ичатэ зеом, иныжъым ичатэ зэпигъэтэкъугъ. Пэтэрэзы мэкъу Іагом фэдэу иныжъэр чІидзыгъ, ыджи иныжъым шъхьарылъади ыгу шъыпкъэм хиІугъ. Чатэр хиІуи шъхьиблэр зыпеупкІым, иныжъэр лІагъэ.

Пэтэрэзы пшъашъэр шыплІэм къыдигъэІысти къежьэжьыгъ.

Иныжъэу ыукІыгъэм ышынахьыкІэхэр зекІо къикІыжьи къэсыжьыгъэх, ау ашнахьыжъ зыукІыгъэм фырымыкъунхэджэ щынэхи къылъежьагъэхэп.

КъэкІожьыхэзэ, Пэтэрэз пшъашъэу къыхьыжьырэм «тэдэ ущыщ», — ыІуи еупчІыгъ. Пшъашъэм къыздэкІырэр къыІотагъ:

— Тэ тиунагъоджэ тытхъэу хы Іушъом тыІусыгъ, ау мы иныжъымэ сикъошхэр аукІи сэ гъэрэу мыщ сыкъахьыгъ. Пшъашъэу иныжъымэ аІэкІэкІодагъэр бэ, ау о уукІыгъэ иныжъым сэ ышъхьиблы бадзэмэ сафеонэу псаоу сыкъагъэнэгъагъ.

ШІэхэу ахэр Орзэмэс дэжьы къэсыжьыгъэх, лІыжъэри шым къытеІыстэжьи зэкІэри зэгъусэхэу Нарт хэгъэгум

къежьэжьыгъэх. Къэкіожьыхэзэ, Пэтэрэз Орзэмэсы гъогум щеупчіыгъ:

— Орзэмэс шъыд пшіэни о къыомыупчіыжьэу, уишіэ хэмылъэу уипшъашъэ дэкіуагъэемэ?

— Ащыгъум сэ ар зыдэкіуагъэм къыіысхыжьыныешъ, анахь лІэбланэу, анахь лІыхъужъэу джы къызынэсыгъэм анахь лІыгъэ зезыхьагъэм естыни, — ыІуагъ Орзэмэсы.

Пэтэрэзы ыжэджэ зи ыІуагъэп, ау ыгуджэ гъэнэфагъэу Орзэмэсы ипшъашъэ сэ къызэрэсщагъэмджэ зи ыІотэп, — ыІуагъ. Ахэр Нарт хэгъэгум къэсыжьыгъэх. Къызэсыжьыхэм джэгор нахь чэфы хъугъэ.

Орзэмэс къызэрэкіожьыгъэм ехъулІэу ешкэ-ешъошко ашІыгъ, санэ ешъохэу, чэфхэу джэгор джэгушкоу мэфабэрэ ыджи чэщыбэрэ нартымэ агъэкІуагъ.

550. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ГЪУД-ГЪУД КЪАЛЭР ЗЭРИШТАГЪЭР

(Абдзэхэ текст)

Нарт сэнашъом Хъымыщыкъо Пэтэрэз къахэхьагъ. Бжъэм ехъохъухэу зыфежьэхэм Хъымыщыкъо Пэтэрэз къэгущыІэзи: «Саусырыкъо пцІы къеусы, Сусранэ-шъхьащытхъужь, хъохъум ешъуІолІэн шъошІа шъо, мыдэ къашъуштэ бжъэр», — ыІуи къаІихыгъ.

— Мы хъохъубжъэм къесІолІэщтыр мышъыпкъэмэ сэнэф Іядэу мы итыр ышІэ тхьа регъэкІу, — ыІуагъ. — Шъыпкъэмэ къышъхьащэрэуи нарт ащыщэу мин пшІипшІ ерэтхьал.

— Щыуаныщэу зызгъэши, топ паІем зырязгъадзи Гъуды-Гъудэу гъунды къалэу къэлиблэу зэкІоцІытыр къэсштэгъагъ, — ыІуагъ. КъызызэплъэІим сэнэфэу пхъэчаим итыр щэрэч нахь къэмынэу ышІэ екІугъ.

— Мы къэсІуагъэм кІил (пцІы) тІэкІу хэлъ,—ыІуагъ. — Щыуаныщэу тау хъумэ зызгъэшына, топ паІеми тау хъумэ зырязгъэдзэния, — ыІуагъ. — Гыныжьыми ситхьалэныеба Гъуд-Гъудэу гъунд къалэу къэлиблэу зэкІоцІэтыр чатэІе кІоцІырысыупкІыІизи ар идэхьаІеу сыдэхьагъ. Ар икъэштаІеу а къалэр сэ къэсштагъ, — ыІуагъ. Сэнэф Іядэу ышІэ еІысэхыгъагъэр къыдэкІуаии къиІизи, нартэу зылъэ римыхьырэр ытхьэлагъ, зылъэ рихьырэр хэІижьыгъ. (Къалэр жьаур къэлагъэп, жьаур ащыгъум исыгъэп, ау иныжъ къал е испымэ якъэлагъ, зыдэщыты-

гъэр къаІожьэу зэхэсхыгъэп, ау Саусырыкъо къалэ иІагъэп; Саусэрыкъо Гъуд-Гъуд къалэм зыІи къекІуалІэрэп).

51. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИХЪИШЪ

(КІэмгуе текст)

Хъымыщыкъо Пэтэрэз нартмэ язаозэ мыхъужьынэу къауІагъ. Дэи хъуи лІэныгъэр къызыретым мощтэу къариІожьыгъагъ: «Ныбэм илъым лъыр ышІэжьын». Пэтэрэз ягуащэ а лъэхъаным лъэрымыхьэу щытыгъ.

Пэтэрэз къыІогъэ гущыІэхэр нартмэ зызэхахым усэрэжъ дэжь кІохи мощтэу раІуагъ: «Ныбэм илъым лъыр ышІэжьын» — къытиІуагъ, ау къикІырэр тшІэрэп.

Усэрэжъ къариІуагъ: «Пшъашъэ хъумэ зи ешъумышІ, кІалэ хъумэ пэсакІо фэшъушІи жъугъэкІоды». ЗэриІуагъэм фэдэу Пэтэрэз ягуащэ пэсакІохэр иІэу кІалэ къыфэхъугъ. КІалэм ятэ ыцІагъэр фаусыжьыгъ. Пэтэрэз къызэрэхъугъэм тетэу янэ къыкІачи, къэмланэм псы дэмыхьанэу ашІи, ащ далъхьи псым хадзагъ.

— КІалэр дгъэкІодыгъэ, — аІуи нартхэр ыужы икІыжьыгъэх. Шэхъо-пщыпІэ горэ хы тІуалэм пэгъунэгъоу иІэти, шахъомэ къэмланыр къыхахыгъ. Къэмланыр зызэдахым кІалэ къыдахыгъ. Шы лъфагъэу тетмэ щэ къакІахымэ рагъашъозэ кІалэм илъэсибл ыныбжь хъугъэ. Ащтэу кІалэм раІо хъугъэ: «Шетан мыр, шыхэри дэгъоу зэрифэ хъугъэ». ЕтІанэ шэхъо-пщыпІэм зыкъытыригъэкІодыкІи, Пэтэрэз чылэм къэкІуагъ, янэ дэжь занкІэу дахьи, унэм ихьагъ.

— Тян, — ыІуагъ Пэтэрэз, — сятэ иІашэрэ ишырэ тауштэу къысІэкІэхьащта?» Янэ къыриІуагъ: «УкІэлащ джыри о, сикІал, а шыр зычІэтым мыжъошхо Іугъэуагъ».

— Іусхыщт, тян, — ыІуи, кІалэм Іуихыгъ мыжъошхор. Іуихи, шыр къычІищи, шэсынэу зежьэм, янэ риІуагъ кІалэм: «Тхьар къысауи, укІэлэ дэдэу уежьагъ, боу уяти, уятэшыхэри аІэкІэкІодагъ ахэмэ, сикІал».

— УмыгумэкІ, тян, — ыІуи кІалэр Хьарам Іуашъхьэ кІуагъэ. Пэтэрэз Хьарам Іуашъхьэ нартмэ щязаоу ыублагъ. ЗыІотэжьын нахь къымыгъанэу, зыІотэжьын дигъэхьажьызэ, Пэтэрэз нартмэ язэуагъ. Ащ ыужым нартмэ: «Тыгу кІодыгъэ, къытэзаорэм теухы», — аІуи, рыгущыІа-

гъэх. Усэрэжъ къяупчIыгъ: «Къышъозаорэм сыд ицIыф гъэпсыкIа?».

— Къытэзаорэр зыфэдэр кIэлэ шIуцIэ лъэкIэпIэщэ цIыкIу, — аIуи, раIуагъ. «Ащыгъум ар Пэтэрэзэу къэхъущт зыфаIуагъэр арышъы шъуешIу нахь шъушIокIыщтэп. Бзылъфыгъэхэм абгъэхэр къыдэхыгъэу шъуапэ итхэу шъудэкIыщт. Джащ къащыукIытэны, шым къепсыхыни къэуцущт: «Сыд къышъущышIыгъэр», — ыIони, — джахэр Усэрэжъ къариIуагъ. ЗэриIуагъэм фэдэу пчэдыжьым къыдэкIыгъэх. Пэтэрэз бзылъфыгъэхэр къакIоу зелъэгъум шым къепсыхи къагохьагъ. «Сыд къышъохъулIагъэр?» — къяупчIыгъ.

— Тыгу кIоди тыкъыдэкIыгъ, лъэуасэ оттыщт, къытэшIу, — къыраIуагъ. Пэтэрэз къыфашIэн фаеу мыхэр ариIуагъ: «НысэкIишъэ зэфэдэмэ зышъхьэ чъэн, щыбзэкIэ псы къэшъухьымэ зышъхьэ чъэн, тхъур цацэм пышъулъхьэу жъугъажъэмэ зышъхьэ чъэн, щэбарэ кулъэмыджымэ зышъхьэ чъэн, хьамыщхунтIэр пчъэ пхъэмбгъумэ зышъхьэ чъэн». Пэтэрэз ахэр къыфашIэн алъэкIыгъэп. ЕтIани мощтэу ариIуагъ: «ЛъэуасэкIэ згъэуцущт сятэ зыукIыгъэр къызысашъуIокIэ».

— Боу отIон, уятэ зыукIыгъэр Лъэгуц-жакI, уапэ къызщифэщтэри къыотIон. Лъэгуц-жакIэр УарпкIэ къекIы Пшызэ къыдахьэ, джащ уапэ къыщифэщт, — Пэтэрэз къыраIуагъ. Пэтэрэз янэ дэжь къэкIожьи, риIуагъ: «Лъэгуц-жакIэ ылъ къыпфэсхьыны уезгъэшъощт».

— Оры гущи уIэкIэкIодэн, сикIал, — ыIуагъ янэ, ау шIокIуагъ Пэтэрэз. КIуи зыфаIуагъэм теуцуагъ, щытзэ лIыжъыр къакIоу ылъэгъугъ. Къызэсым лIыжъыр щхыгъэ.

— Да уздэхьащхырэр, тят? — ыIуи, Пэтэрэз еупчIыгъ.

— Сыздэхьащхырэр, сикIал, уятэ зысэукIым сисэшхо ыцэ къыIуигогъагъэти ары.

— Адэ, тят, себгъэплъына, а сэшхом ыцэ? — еупчIыгъ Пэтэрэз.

— Боу уезгъэплъын, сикIал. ЗэкIотылIэхи лIыжъым сэшхор къырихынэу ригъэжьагъ. Сэшхор къызырехым шым шIэн иIэти, кIалэр къыIуихыгъ. Шыр къэгущыIи, Пэтэрэз лIыжъым риIонэу къыриIуагъ: «Сэшхо Іапшъэр сэгъэубыти сегъэплъ нахь, шыр сфэгъэIорышIэрэп, сыкIалэшъ». Ар къызеIом ыуж шым кIалэр лIыжъым дэжь къыIуихьажьыгъ.

— Адэ, сикIал ущтагъа? — къеупчIыгъ Лъэгуц-жакIэ.

— Шыр ары, ситат, шым ынэ сэшхор къыкIэлыджэшъы къысфекIуалIэрэп. Сэшхо Iапшъэр къысэт, — ыIуагъ Пэтэрэз.

— Боу остын, сикIал. Шыри фемыкIуалIэ фэдэу зишIызэ, Пэтэрэз къекIуалIи, сэшхо Iапшъэр ыубыти Лъэгуц-жакIэ ышъхьэ къышIуиупкIыгъ. Псыулыкъу ыIыгъыти лъыр изы къышIи, янэ дэжь къыхьи рыригъэшъугъ. Ятэ ыIуагъэр ыгъэцакIи, Пэтэрэз псаоу тхъэжьэу къэнэжьыгъ.

552. ПЭТЭРЭЗЫ ИКIОДЫКI

(Бжъэдыгъу текст)

Хъымыщыкъо Пэтэрэз лIы мыгъэгъу—лIы пхъашэу, гу бзаджэхэм ашъхьашъо рикIоу, атхыцIашъо шъолъыр рищэу Нарты къихъуагъ.

Пэтэрэзы щэ хахьэщтыгъэп, «псэ лые иI» зыфаIорэм фэдагъ. Чъые хъуми ынитIу зэдиупIыцIэтыгъэп, зы нэр ыупIыцIэми ренэу, адырэ нэ лъэныкъор къаплъэтыгъ. Арыти, нахь дэгъоу зызэригъэпсэфыным фэшI, Хъымыщыкъо Пэтэрэз гъолъыжьэу, ыIу дэгъэзыягъэу пхъэнтIэкIу кIахьэу дэпкъым пхырыгъэкIыгъэм зытегъолъхьажьырэм, Жъокъоянэу зыпIугъэм щэбзэ IапIэр къыштэти, Пэтэрэзым тырищаети «Усэукlы, унэ упIыцIэри чъые» ыIозэ ыгъэчъыетыгъэ. Джар ицIыф шIыкIагъ.

Хъымыщыкъо Пэтэрэз еохи шъхьае щэ хэхьагъэп, ебэнхи шъхьае афикIыгъэп. Арэу лъэшыгъ.

Хъымыщыкъор зыукIынэу пылъхэр усэрэжъ горэм еупчIыжьыхи шъхьае Пэтэрэз игъэкIодыкIэтыр ащи къыфэгъотыгъэп.

— Пэтэрэз щыIэжьэп шъуIори янэ ешъуIори ыIорэм шъуеплъ, — къариIуагъ усэрэжъым.

А уахътэм, Хъымыщыкъо Пэтэрэзы гупчэр щиIыгъэу зэошко горэм къэтыгъ. Арыти, гу бзаджэ зышIыгъэ купмэ зыхагэкIи, Жъокъо янэ дэжь агъэкIуагъ.

— Жъокъоян, Пэтэрэз щыIэжьэп, заом щыфэхыгъ, — ыIуагъ лIыкIоу къаIопщыгъэм.

— Шъушэхъугъ, сикIал, сэ скъоп, а фэхыгъэр нэмыкI нахь. Сэ си Пэтэрэзы синэплъэгъу тефэу щэ къытемыфэмэ ыпсэ хэкIынэу щытэп, — ыIуагъ Жъокъоянэм.

— Ащыгъум тышэхъугъ, Жъокъоян, — ыIуи къаIопщыгъэр кIожьыгъэ.

ЛIыкIор нэсыжьи, купэу къэзгъэкIуагъэхэм ныом ыIуагъэр ариIожьыгъ.

— Ащыгъум Хъымыщыкъом икIодыгъо къэсыгъ, — аIуи укIакIохэр гушIуагъэх.

Зыкорт тешIагъэу, Хъымыщыкъо Пэтэрэзи къыгъэзэжьыгъ. Нэфшъагъоу ядэжь къыдэхьажьыгъ.

Пэтэрэз зехьажьым янэ ыгъэшкагъ, ригъэшъуагъ. Хъымыщыкъор гъолъыпIэм екIужьи, ыIу дэгъэзыягъэу пхъэнтIэкIу кIахьэу дэпкъым пхырыгъэкIыгъэм зытегъолъхьажьым, Жъогъоянэм щэбзэ IапIар тырищаий, «унэ исэуты, упIыцIэ» ыIозэ ыгъэчъыежьыгъ.

Ныор игъолъыпIэ екIужьи, чъыежьыгъэ.

Хъымыщыкъо Пэтэрэз къепыирэ купыр къешэу, къеплъакIохэу IутыхэтI, шъэфэу унэм ихьэхи, Пэтэрэз къамыгъэущэу пшъэхъукIэ пхъэнтIэкIум тырапхахьыгъ.

ИтIанэ унэм къикIыжьыхи, бырысырышко щагум къыщаIэтыгъ. Куохьэо бырысыр макъэм Пэтэрэз къыгъэущыгъ, къызыщылъэти, пхъэнтIэкIур ыкIыб зэрипхахьыгъэу ежьагъэти, пчъаблэм зеутэкIым пхъэнтIэкушкор зэгуиутыгъ, хьакIэщыр ыгъэукIорэигъ.

Пчэдыжь нэфылъ къыкIидзыгъэу щытыти, Хъымыщыкъор хъугъэр ымышIэу шагум зекIым щэбзащэр къытырапхъакIэу, къогъумэ къакъоухэмэ къеохэу хъугъэ.

Жъокъоянэр къызыщылъэти, гумэкIэу унэм ихъушъути, къэбар ымышIэу ыкъо дэжь плъагъэ. Ныом инэплъэгъу зыщидзыгъэ дэдэм щэбзащэу къыкIэлъыси тефагъэм Хъымыщыкъо Пэтэрэз ыукIыгъ.

Янэ икIэу кIэлъымыплъагъэмэ, шъыд фэдизрэ еуагъэхэджи Пэтэрэз афэукIытыгъэп. Хьадэгъу фэхъугъэр— Жъокъоянэ инэплъэгурэ щабзэмрэ зэрэзэдытефагъэр ары.

553. ПЭТЭРЭЗ ИКIОДЫКI

(Бжъэдыгъу текст)

Нартыхэр, ятэ зэраукIыгъэм пае, Пэтэрэз ыгъэпыеу фежьагъ. Нартыхэр кIочIэгъу къыфэхъунэу щытыгъэп. Нартхэр зэIукIишъ Пэтэрэзы къыдэгущэIагъэх:

— ЗыфапIорэ лъэуасэу оттыт, къытэшIу.

— СIорэ шъушIэхэны хъумэ сышъошIу, — ариIуагъ. Нартхэр еуцолIагъэх.

— Шъукъедэ Iу, нартхэр, ыдж силъэуасэ:

Щыбзэджэ псы къэшъухьын сежъугъэшъот, уашъом лъэой ешъудзын шъудэкІоет, цацэджэ тхъу сфэжъугъэжъон сэжъугъэшкыт. Хэшъаеу сипчъэ къыІушъулъхьат, дэнэ стафэджэ сиунэ шъубгъэт.

Нартхэр пыхьи шъхьай афэшІыгъэп. Нартмэ агу кІодыгъэ, Пэтэрэзи кІочІэгъу фэхъухэрэп. КІочІэгъу фэмыхъухэ зэхъум, мыдэеу, ыІони ышІэу, ыджыри лъэгъупхъэу, Пэтэрэзы янэ пагъэхьагъ. Пагъахьи шъузэр ыштэжьынэу лІэр дэгущэІагъ. Шъузым къыдиштагъ. КІасэджэ фепсыхыгъ. Шъузым лъэшэу шІу къылъэгъугъ.

ЛІым Пэтэрэзы янэ риІуагъ:

— Пкъо тыкъызишІэрэм сэри ори тигъэпсэутэп, ау зыхъуджэ дгъэкІодмэ нахьышІу.

Янэ къыдиштагъ.

— Шъыд амал?

— Ащ иамалэр: нэмыкІ кІапсэджэ къулае хъутэп, пшъхьац щыщэу ІапІэ хэуупкІыни, шыкІэ хэдгъэщэни дгъэхьазэрыт.

— УизгъэкІытэп, пкІуачІэ зыфэдизэр сымышІэу, мыджэ успхыни къызэпэочмэ сеплъыт, — Іуи еІу. Зыупхыджэ ар къызэпичын ылъэкІытэп. Сэ псынкІэу сыкъэсыни тыукІыт.

ЗэриІуагъэм фэдэу шъузым ышІыгъ. КІалэр зепхым къызэпичын ылъэкІыгъэп. Адрэр хьазырти къэси ыукІыгъ. Джар иукІыкІэу Хъымыщыкъо Пэтэрэз нартмэ аукІыгъ.

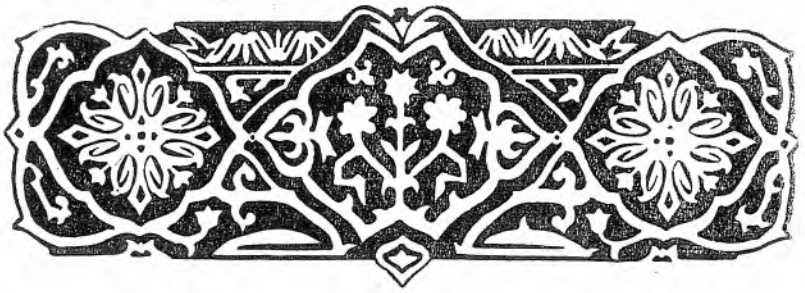

ЯЕНЭРЭ ЦИКЛ

НАРТ ЧЭЛЭХЪСЭТ

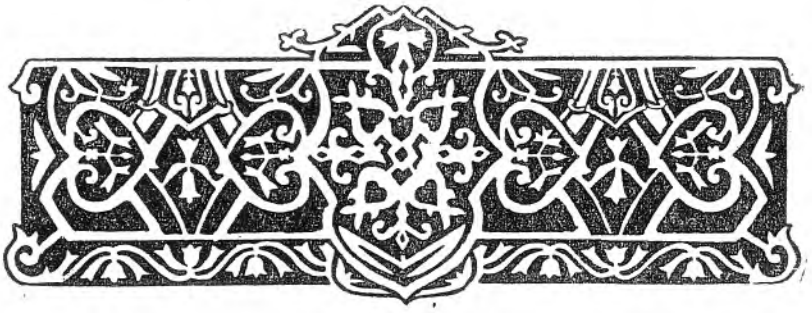

554. НАРТ ЧЭЛЭХЪСЭТ КЪЕХЪУЛІАГЪЭР

(Абдзэхэ текст)

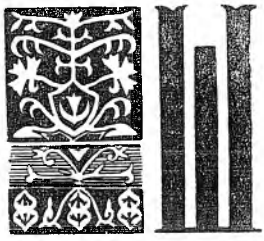

Шэбатныкъо нартымэ адэжь къэкІогъагъ, сэнэшъуапІэм зыкъызэрэщашІырэм еплъынэу, СэнэшъуапІэм зэкІом, исэшхорэ ипчышхорэ пкъэужъыем ыІатыгъэп, ау дэпкъым риусэигъэх. Апэу къэзыублэщтыр, шІагъор къэзгъэлъэгъощтыр Саусырыкъу. ЦІыфи боу къыІехьагъ.

Саусырыкъо джэхэшъо гузэгум гъушІы папцІэІе гъэпкІагъэу иІэм къытелъади къэшъуагъ, гъушІымэ анэмысэу.

Саусырыкъо ыужъ Шэбатныкъо къэшъонэу къытехьагъ, ау гъушІыхэр хао зэхъум, къытехъушъутыжьыгъ. Саусырыкъо шхъоІе къызэрашъорэм гу лъитагъ. Къызытеижьым, иІашэхэр ежь зыгуилъхьажьыгъэх. Исэшхо Іапшъэ ыІыгъэу пшэмІе къакІо зэхъум, ай гу лъызытагъэхэр унэм къиІигъэх, адырэ къинагъэхэр зэІе Шэбатныкъо зэхиупІетагъ. Саусырыкъо филъи шъхьае, ай ятІэм зыхигъэбылъхьан ылъэІити, зигъэбылъи, зыригъэгъотыгъэп.

Шэбатныкъо къафэгубжъи дэІизи ежьэжьыгъ.

Саусырыкъо лІыжъ фыжьыбзэ бэлахьэ зишІи елъэІоу фежьи, къыригъэгъэзагъ. Къыригъэгъази, зэрэ Саусырыкъори зыригъашІэзи, къырищэІизэрэ нарт Чэлэхъсэт шэкІо Іазэу щытыти, ащ ищэ зынэсыщт Іуашъхьэм нэсыхи, тыригъэуцуагъ. Саусырыкъо кІэим дэтэу, модэрэр бжъапэм тетыти, нарт Чэлэхъсэти къызелъэгъум, къеози Шэбатныкъор къыригъэфэхыгъ. Шэбатныкъо зауІи ыужы ядиІе къылъыкІон щыІагъэпти, лІым ихъупхъагъэ нартымэ ашІэти, гъыбзэ фаусыгъ. Фэзыусыгъэр мы тэ тихэгъэгу нартхэр ары. Сыд фэдиз хьагъо-шъуагъо нартымэ къашІыщтыми Саусырыкъо къыригъажьэщтыгъэу аІо.

555. НАТ КЬЕЛЭХЪСЭТРЭ НАТ БЫЩЭ-КІЬЭКІРЭ

(Шапсыгъэ текст)

Натымэ ащыщыгъ Быщэ-кІьэкІ аІоу зы лІы горэ. А Быщэ-кІьэкІэр зэрэщытыгъэр ары: изакъоу былым къы-

хьынэу рэкIощтыгъ, гъусэ фэягъэп. Аущтэу щытыгъ а лIыр.

Ащ фэшъхьафэу Къелэхъсэтэр ыIоу зы лIы горэ щыIагъ: ар изакъоу дзакIо рэкIощтыгъэ, гъусэ фэягъэп. Лъэщэу зышIогуепшъаеу, хэти ыпэ еIэн ыIоу шIошIыщтыгъэп.

Еоу Къелэхъсэтэр изакъоу былымыхьэ рэкIопэтзэ, натымэ ащыщэу Быщэ-кIьэкI зыфиIорэр къыIукIагъ.

— Адэ, о уизакъоу окIо, гъусэ уфэмыемэ сшIэрэп нахь, — ыIуагъ Быщэ-кIьэкIы.

— СэкIо, — ыIуагъ, — сизакъоу сыкIоу сесагъ.

— Адэ пщэрахь уфаеба? — ыIуи, еупчIыгъ.

Лъэшэу егупшысагъ Къелэхъсэтэр.

— Сыда сызкIыфэмыещтэр, бэу сыфай, — ыIуагъ Къелэхъсэтым.

— Пщэрахьы сыпфэхъунми сшIэрэп, ау пщэрахьы зыфэсшIын, — ыIуагъ. Пщэрахьы Къелэхъсэтым зыфишIи, ежьагъэх.

Еуи рэкIохэзэ кIыпIэм нэсыхи, щыхэр къырафыжьагъ. Къалъежьэхи, зэофо ашIыгъ. Ау щытми, щыхэр къатырахыхи къафыгъэх. Къафыхи, лIитIор зыщзэIукIэгъагъэхэм къэсыжьыгъ. Зао зашIыми лIыгъэшIапIэ зехьахэми Быщэ-кIьекI Къелэхъсэтым такIощтыгъэ. Ащ фэшIы Быщэ-кIьекIы ыгу еIугъагъ. Зыгу еIугъэр Къэлэхъсэтэр ары.

Къелэхъсэтэр къызыхъугъэм къазыфагу мы лIым щэхъу къытэкIыгъэп. Благъэ ышIы шIоигъоу ыгу къихьагъ. Ары шъхьае, зи зэригъотын шIыкIьэ къолай къыфыхэхыгъэп. Ау щытми: «Мыр благъэу сымыгъоты хъущтэп, — ыIуагъ. — Сыдэущтэу згъотын?»

Ыджьы зэбгъодэкIьыжьынхэу хъугъэ. Щэу къафыгъэр аугощынэу Къелэхъсэтым ыIуагъ.

— Сыфаеп, —ыIуагъ Быщэ-кIьэкIы, — ихъяры олъэгъу! Сэ сиIоф хэлъэп мы къэтфыгъэм.

Ар хъуна уиIоф хэмылъэу, къызэдэтфыгъэх, — ыIуагъ адырэм.

— Хэлъэп, — ыIуагъ Быщэ-кIьэкIы. — Апэу тызежьэм, шъуиунэ тыщызэгохьагъэу щытыгъэемэ, сиIоф хэлъыгъ. Ау ори укъакIоу, сэри сыкъакIоу тызэIукIи, тызэдэкIуагъ.

— Адэ шъыдэущтэу хъун, шымэ ащыщ горэ осымытыхэу! — ыIуи, Къелэсхъсэтэр уцугъэ.

— Ащыгъум, — ыIуагъ Къелэхъсэтым, — хэкIуапкIэ осымыты хъущтэп.

Щыбзипшlым зы хакlо хэтэу хэкlуапкlэ къыритыгъ.

— Ыджь усиблэгъэнджьэ сыфаеу сыщыт. Зы пшъашъэ шъхьаупсэкlьэу[1] сиунэ иси, — ыlуагъ Къелэхъсэтым, — уфаемэ, хъун пшlошlымэ остын.

Арэущтэу Къелэхъсэтым къызырелом, укlьытапкlэу, хэкlуапкlэу къыритыгъэри лъэхинэжьыгъ.

Быщэ-кlьэкlы сыкъэкlони ыlуагъэп, сыкъэкlонэпи ыlуагъэп. Натитlури зэбгъодэкlыжьыгъэх.

Къелэхъсэтэр ядэжьы рэкlожьыгъэ. Зэкlожьым, бынмэ ариlуагъ:

— Благъэ къэсшlыгъ. Благъэу къэсшlыгъэр мыщ къэкlощт.

Зыми мыкlоу, лlым паплъэу тlыси, зы илъэс псао щысыгъ. Къэкlуагъэп.

Бащэрэ щысыгъэти ышlуабэ рэшlи, былымыхьэ рэкlонэу Къелэхъсэтым хьисап ышlыгъ. Дэкlьыны зэхъум, бынмэ къариlуагъ:

— Дэгъу къыдэхьанджьи дэи къыдэхьанджьи хъун. Дэеу къыдахьэрэми дэгъум фэшъушlэн фаем фэдиз фашъушl. Шъогъуджэ[2] зыкъышlынышъ къэкlонджьи мэхъу, емыкlу зышъумышl. Мы лlым тэрэзэу шъудэмзэкlуагъэу сыкъыздэхьажьыджьэ, зэужьымджьи шъусыукlьын.

Дэкlьи былымыхьэ рэкlуагъэ.

Къелэхъсэтэр зыдэкlьыгъэмрэ Быщэ-кlьэкl къызыкlуагъэмрэ азыфагу мазэ ифагъ. А мазэм къыкlоцlы дэи къыдахьэми дэгъум фащlапхъэр фашlэу къырыкlуагъ. Бынэр езэщыгъ. Мазэм къыкlоцlы къэкlуагъэп. Етlанэ къыдахьэрэм шlагъоу пымылъыжьыхэу быным къащтагъ. Ащ фэдизым Быщэ-кlьэкl къякъэрэгъулэщтыгъ.

Лъэтхъы щэжъхэр къызыщилъэхи, щыбэжъыр щыгъэу, фарэм къытэтlысхьи, фарэм ижьэгъупс ыгъэлэлагъ.

Къеуи lэгум къыдахьи, щышlоlум ифарэ рипхыгъ. Еуи ежь Быщэ-кlьэкl унэм ихьагъ.

Зы псэлъыхъо унэм исыгъ, пшъашъэр исыгъ. Ау зэуи къашlошlыгъэп, зыхаlуагъэп.

— Тlыс, аlо фэдэу ашlыгъ, ау къыпылъыгъэ шlагъохэп.

Зигъэфэхи, пхъэцlэкlьэхалъэм[3] зыхигъэукlорэягъ. Къеупкlыгъэх хьакlэм:

---

[1] Ятэ ыпхъу ысlэ къыриlонджэ укlытагъэ. Ащ пае «шъхьаупсэкlьэу» ыlуагъ. — А. Ю.

[2] Шъогъуджэ — шъо, пчэнышъоу е мэлышъоу лъэгупджэм къыблэкlэу лъэе лъэпкъ.

[3] Пхъэцlэкlэхалъ — пхъэ итэкъугъэу къогъум къолъыр ары.

— ТихьакIэ, хэтымэ уащыщ? — къыраIуагъ.

— Натымэ ащыщэу Быщэ-кIьэкI зыфаIорэр сэры, — ариIуагъ.

Тэрэзэу ареIо, тэрэзэу ымыIо хъущтэп ащ!

Лъэшэу къыщытушIукIыыжьыгъэх.

— ТихьакIэ, бэу лIы дэгъу зеогъэфэдым[1]! — аIуагъ.

Щысэу, ыжьэ лъэщэу зэкIэкIыыгъэ.

Пшъашъэр къеплъ-къеплъи, янэ дэжь рэкIуагъэ.

— Тян, — ыIуагъ. — Зы хьакIэ къэкIуагъэу мы унэм иси, лъэщэу ыжьэ зэкIэкIыы, зыгорэ къегъэщх, армырмэ тэри тищхыщт, — риIуагъ.

ЩэпIэстэ щэнакъыфо янэ къыфишIи, зы джэмыщх игъусэу япхъу къырити, Iанэми тэмытэу хьакIэм Iэджьэ къыфыригъахьыгъ.

Iихи, къэбзэ-лъабзэу, зыгорэ къыримынэу ыщхыгъ. Щэнакъ нэкIым джэмыщхэр ридзэжьи етIэ баим тыригъэуцожьыгъ.

Къелэхъсэтым фарэхэр иIагъэх щэщым итыхэу.

Мыдырэ лIым ифарэ ижьэгъупс ыгъэлэлагъэу тIогъагъэ, къэшъошIэжьын фае. Фарэм зитIэтэжьи, фэрэ щэщым ихьи, фарэхэр зэхищхахьэу рэхъугъэ.

Быщэ-кIьэкIри унэм ис, псэлъыхъори унэм ис, яз-язи икIыырэп.

Бырсырыфо щаум дэхъуахьыгъ: хьакIэм ифарэ щэщым ит фарэхэр зэхещхахьы. Быщэ-кIьэкIы ифарэ щэщым къыращыжьын алъэкIыырэп, кIокIэгъу фэхъухэрэп.

Арыти, фарэм амалы фэмыхъухэхэ зэхъум, хьакIэм къелъэIугъэх.

— КIо, емынэр шъуиунэ ехь, ащ нахь пкIэ шъуимыIэмэ! — ыIуи, рэкIуи фарэр щэщым къырищыжьи, щышIоIум рипхыжьыгъ.

КъэкIожьи, а зыдэщысыгъэ дэдэм тIысыжьыгъэ.

— ТихьакIэ, хэтымэ уащыщ, тэрэзэу къытаIу, — аIуи итIуани къеупкIыгъэх.

Арыти, итIуани:

— Натымэ ащыщэу Быщэ-кIьэкIыр сэры, — ариIуагъ.

— ТихьакIэ, бэу лIы дэгъу зеогъэфэдыжьым! — аIуагъ итIуани.

— СшIэрэп, — ыIуагъ Быщэ-кIьэкIы, — ащ нахьэу сэ зэрэшъосIон шIыкIьэ.

ТIысыжьыгъэу пхъэцIэкIьэхалъэм хэс.

---

[1] Зеогъэфэды — зыфэогъадэ.

Псэлъыхъом лъэщэу зыщиплъахьыгъ. Пхъэ пщынэ горэ дэпкъым пылъагъэу щытыти, ар къыпихыгъ. Пщынэр ыгъэпсыки, еон ихьисап. Ау зыджьи амал фэхъугъэп.

Быщэ-кІьэкІ къаплъэти:

— Щыкіьэ пэлъэ фыжьэу къыхэщырэр хэтхъи, дэгъоу бгъэпсын плъэкІьыщт, — псэлъыхъо кІалэм къыриІуагъ.

Псэлъыхъо кІалэр лъэщэу пыплъахьи шъхьае, зи хигъотагъэп.

Хэмытэр хэбгъотэна!

Псэлъыхъом пхъэ пщынэр пкъэужъыем пилъэжьыгъ.

Зи ымыІоу тІэкІурэ нат Быщэ-кІьэкІ щысыгъ Іофыфо хидзагъэх. ИтІуанэ Быщэ-кІьэкІ тэджьи пщынэр пкъэужъыем къыпихыгъ. Пшъашъэмрэ псэлъыхъомрэ лъэщэу ІущхыпсІыкІьыгъэх:

Къызэщихъу-зэщихъожьи пщынэр ыгъэпсыгъ.

Быщэ-кІьэкІы пхъэ пщынэр зегъэпсы нэужьым, ежьырырэ Къелэхъсэтрэ къяхъулІагъэ орэд къыригъэІонэу фежьагъ.

Пшъашъэм янэ пщынэ-орэд макъэр къызызэхехым, къежьи хьакІэщ шъхьаныгъупчэм къыІухьагъ.

— Тхьэм лІэужь кІодэу урегъэкІуад мы узэрысым, — янэ пшъашъэм къыриІуагъ. — Мы пщынэо макъэр зэхэпхырэба! Унэм сэ сыригъэсыжьрэп, щагум сэ сыдигъэсыжьырэп, ар шъыдэущтэу о зэхэмыхырэ?!

Пшъашъэр пчэмджьэ имыкІьыжьэу, укІьыти, шъхьангъупчэмджьэ зыридзыжьыгъ.

Быщэ-кІьэкІ хьакІэщым къикІьыжьи, ифарэ къещэсыжьи, щаум къыдэкІьыжьи, къуаджэм нэмыкІ бысым щишІыгъ.

Ащ нэсыджьэ Къелэхъсэтым къыгъэзэжьи, ядэжьы къыдэхьажьыгъ.

Бынмэ яупкІыгъ:

— Сыкъэтыфэ хэт къыдэхьагъ, хэт дэкІьыжьыгъ? — ыІуи.

— Узэнэгуегъэ шъыпкъэр къытэхъулІагъ! — ягуащэ ыІуагъ.

Ягуащи, ыпхъуи афэгубжьыгъ, яуагъ. ЕтІанэ Быщэ-кІьэкІ кІэупчІагъ:

— Дэса, кІожьыгъа? — ыІуи.

— Дэс, мыщ дэс, — къыраІуагъ.

Арыти, Быщэ-кІьэкІы лІыкІо фишІыгъ:

— Мардж, емыкІу серэмышІ. Амал хэлъымэ, пшъашъэр ерэщ.

— Зы мазэ нахь сымыIыгъыщтми, ылъэкIьэпIитIу ихьатырджьэ сщэн, — Быщэ-кIьэкIы ыIуагъ.

Iакондэ-дахэр зыдищи Быщэ-кIьэкI къэкIожьыгъ. Зы мазэ ыIыгъи ытIупщыжьыгъ.

Нарт Шэбатныкъорэ нарт Саусырыкъорэ аримыпэсыгъэ Iакондэ-дахэр Къелэхъсэтым зэрипэсыгъагъэр нарт Быщэ-кIьэкI арыгъэ.

556. КЕЛЭС ХЪЭРТЭНЫМРЭ САУСЭРЫКЪОРЭ ЯХЪЭБАР

(Шапсыгъэ текст)

Саусэрыкъорэ Келэс Хъэртэнымрэ, нэбгыритIор, зы пшъашъэ горэм епсэлъыхъоу щтыгъэх.

Нат джэгуфо горэ щыIэу, Келэс Хъэртэнэри щэгъэндакъ щыоу а джьэгум къытефагъэу щытыгъ. Натыхэр рэуджыхэу, бзылъфыгъэхэри ахэтыхэу щтыгъ. Ищ щышIоIум рипхи, Келэс Хъэртэнэр уджьым хэхьагъ. Пшъашъэу нэбгыритIори зэпсэлъыхъорэм ызыблыпкъ Нат Саусырыкъо ыIыгъэу къыготыгъ, адырэ лъэныкъомкIэ нат кIалэ горэ щытэу, къыIыгъыгъ. Келэс Хъыртэнэр къэсыгъ. Нат кIалэм пшъэшъэ блыпкъэр къыригъэутIупщи, Iуифи, ежь ызыблыпкъ къыубытыгъ. Келэс Хъэртэнымрэ Нат Саусэрыкъорэ зэрэшIэу щтыгъ. Аджьы, Саусэрыкъуи пшъашъэри Келэс Хъыртэным щэщтэх.

Саусэрыкъо хъорщэрыгъэ ыгу къихьагъ. Тхьам елъэIумэ, зыфелъэIурэр къыдэхъунэу, къыфишIэнэу щытыгъ. А мафэм пшъашъэр ыщэнэу морад иIагъэти, нат Саусэрыкъо тхьэм елъэIугъ: «Фэбэфоу-фэбэфоу о, къэгъэхъу!» — ыIуи.

Фэбэфоу тхьам къыгъэхъугъ. Келэс Хъэртэным ышъхьэ гъуаплъэ идэжьыгъэущтыгъ. Моу фэбэфом уджьым цIыфэу хэтыхэр жьаумэ акIигъэхьажьыгъэх. Къамылапщэхэр жьаумэ акIэтэу епщэхэу щтыгъэх, джьэгуакIохэр пхъэм еоущтыгъэх. А кIыпIэм уджьым щыщэу къинэгъагъэхэр: Келэс Хъэртэнэр, Саусэрыкъу, пшъашъэр — а нэбгрищэр ары. Ау Келэс Хъэртэным ышъхьэ гъуаплъэу идэжьыгъэр тыгъэм къыгъэплъи, фэмыщаIэу хъуи зэхэфагъэ.

«Хьайт!» — ыIуи, рэщэси, пшъашъэр ыпхъуати, щым тыригъэтIысхьи Саусэрыкъо къежьэжьыгъ.

Ыужьым Келэс Хъэртэным: «Псы чыIэ сшъхьэ къыташъукI», — ыIуагъ.

Псэр цІыфмэ къынагъэси ышъхьэ такІьагъ. ТакІьэ зэхъум, «Цахъ», «цахъ» ыІоу гъоплъэ стырым пахъэр къытырихэу щтыгъ.

Кьелэс Хъэртэнэр къэтэджьыгъ. Ищ къыфаубыти ещэсыгъ. Нат Саусэрыкъоу пшъашъэр зыхьырэм лъежьагъ Келэс Хъэртэнэр. Ыфыгозэгъо, кІахьэу фежьагъ. Чэгозэгъо сагъындакъэр зэтригъэпсахьи, Саусэрыкъо ыукІьын ихьисапэу, еуагъ.

Нат Саусэрыкъо щэр тэфагъэп, пшъашъэм тэфагъэ нахь. Пшъашъэр Іаеу уІагъэти, къыкІидзи Нат Саусэрыкъо ечэжьэжьыгъ. Саусэрыкъо ыджь мэкІожьыпэ! Келэс Хъэртэнэр пшъашъэм дэжь нэсыгъ. Зынэсым, пшъашъэм дэжь Келэс Хъэртэнэр щылъыгъ.

Ащ хэкІьыгъэ кІалэр кІыунэджьэ апІуи, мышІэр ыгъэхъэжьыгъагъэу къаІотэжьы.

557. ШІЭЛЭ ЛЪЭХЪСТЭНЫМРЭ САУСЫРЫКЪОРЭ

(Адыгэ хэкум щатхыгъэ кощхьэблэ текст)

I

Сэтэне гуащэр шІэлэ Лэхъстэным ифызашъ.

Абыхэм пхъу яІагьт, — абым Бабыху ицІащъ. Саусырыкъо ар къищэну гу ишІашъ, Яду шІэлэ Лъэхъстэныр абы хоякъым, ао янэ абы рирэзаж.

Лъэхъстэным псынэ (дыжъынкІэ даху зэтегъэпсыхьао) ярягьэшІашъ. Абы дежь Саусырыкъо кІори, зигъалІэри гъолъа.

УнэІутым ар къылъэгъуашъ. КІожьри Лъэхъстэным жъыриІэжьашъ.

— Тэрэзкъым, зегъэнэпцІ, — жьиІашъ.

— Мэхуишъкіэ (зэкІэлъыкІу) унэІутыр плъакІо кІуашъ. Саусырыкъо етІани шъылъ.

Хъэбарыр етІани Лъэхъстэным лъигъэІэсыжьашъ.

— Абщыгъом, — жьиІашъ, — бырур хьыи илъэдый убыруи, куцІ къихи къэхь.

...Мэлахъом куцІыр къыхьи, Лъэхъстэныр епэмашъ.

— Мыр псо, — къыжьыриІашъ.

Сэтэнерэ ипхъурэ: «ор-ору кІори къеплъ!» — жьаІэри, Лъэхъстэныр плъакІо къагъэкІуашъ.

Лъэхъстэныр шъекІуалІэм, Саусырыкъо къызщьыпкІри, исэшхокІэ къеуэри, ишъхьэ къыпипхъуашъ.

Саусырыкъо шІэлэ Лъэхъстэным къылъежьашъ.

Унэм Лъэхъстэныр шъышIэлъэдэжьым, Саусырыкъо гъушI бгыкъур исэшхокIэ зэпиупшIыри, ар Лъэхъстэным ишъхьэ къытыригъэхуа, нартыр абы къыригъэукI пэта, удын хуабжъ рихашъ.

...Лъэхъстэныр шIэху хъужьа.

II

Зэ Лъэхъстэным Саусырыкъо къыжьыриIашъ:

— IэхъомбэжъемIэшъэр фIэхэлъао, Iэшъхьэ шIыIуи щыпсу тетыр имыкIуту, бану узытетхэр сабэ охъуккIэ къафэори, Бабыху дахэр къыостын къыжьыриIашъ.

Саусырыкъо апходу зызэтригъэпсыхьри къэфашъ.

— Увэкъэ кIэраху, Iэхъожъым урикъош остынэкъым, — къыжьыриIэри, Бабыхъу дахэр къыритакъым.

Зэбийху зэбгъодэкIыжьахэшъ.

558. КЕЛЭХЪЭСТЭНРЭ САУСЫРЫКЪОРЭ

(Щапсыгъэ текст)

Келэхъэстэным ипшъашъэу Iакуандэр Шэбатнэкъорэ Саусэрыкъорэ адимыгъэкIонэу ыIуагъэу зызэхахыжьым езэонхэу кIуагъэх. Келэхъэстэнэр зыдэсы чылэм къызынэсыхэм лIыкIо фашIыгъ къыдэкIьынэу, ау адрэр имысыти Iакуандэм раIуагъ Iофэр зытэтэр. Келэхъэстэнэр сэнашъо щыIагъэти къызэкIожьым Iакуандэм риIуагъ:

— Щэбатынэкъорэ Саусэрыкъорэ къыозэонхэ агу хэлъэу къэкIуагъэхи хэгъуашъхьэм Iутых. ЛIыкIо къагъэкIогъагъ, тIэкIу шIагъэу къыпаплъэх.

— Хъунба ащыгъум, — ыIуи Келэхъэстэнэр къыдэкIьыгъ.

Саусэрыкъорэ Щэбатнэкъорэ зэуапIэм къызынэсыхэм кIапIэу зыдэщытын фаехэр амыгъэнафэу мыхъуштыти лIыкIо Келэхъэстэным зылъагъакIом Щэбатнэкъо къыIуагъ:

— Саусэрыкъу, о уцIыкIуи Iуашъхьэм теуцу, сэ сыфуи лъгум сиуцощт, амырымэ зыкIыпIэ тыщытэу хъумэ Келэхъэстэным нахь ыIэ къихьагъошIоу тыхъущт. Ащ ищэ тэ къызыщыднэсыщтым тэ тищэхэр ежь нэсыщтэп. Арэу ашIыгъэу Келэхъэстэным зелъэгъум ыгъази Iакуандэм еупкIыгъ:

— Iакуанд, мы щыуитIумэ язэрэр бгым тэт, язэрэр лъэгум ит, хэт язэу ыпэу сызэощтэр?

— Лъэгум итым нахь еогъуай, бгым тэтым нахь еогъошIу, ау зыхъуджьэ бгым тэтым ыпэу еу,—ыIуагъ Iакуандэм, Саусэрыкъо бгым зэрэтэтыщтэр ышIэу ыджьи Келэхъэстэнэр ыпэу заорэр ыуIэми псаоу къэнэным щыгугъи.

Ахэр зэужьэу къыгурыIуагъэу ыджьи ипырапшIэу Щэбатынэкъо, ыуIэми ыукIьыми еони, ащ ыужьым ерэхьатэу Саусэрыкъо иIоф хигъэкIьынэу ыгу риубытагъэу къыдэкIьыгъ.

Щэбатынэкъо еонэу зэхъум ашъо джьанэу щыгъым щэр зэрэхэмыхьащтэр ышIи Келэхъэстэным ыгъэшъхъи уагъэ. Щэбатнэкъо ыко зэпиутыгъэ. Щэбатынэкъо ыко уIэгъэ дэеу зэхъум Саусэрыкъо къеджагъ:

— Саусэрыкъу, нэпэрэ Iофэр къыплъэхэнэ сэ сыуIагъ, — ыIуи шым зыкъыридзи къыIукIыжьыгъ. Щэбатынэкъо щымыIэжьэу зэхъум кезыор зынэсыгъэр Саусэрыкъоти Келэхъэстэнэр еуагъ, ау щэр тэмыфагъэу адрэм щым зыридзыхыгъ. Келэхъэстэныр къэкIожьи Iакуандэ риIуагъ:

— Щэбатынэкъо шъхьахьыжьыджьэ кIожьыгъэ, ау Саусэрыкъо щым едзыхыгъэу щылъ. Сицэ тэфагъэп шъухъахьынытъэджьэ зыридзыхыгъэ нахь.

— Ары, ежюь-ежьырэу зыридзыхын е уIэгъэ дэи, е укIьыгъэ, — яз, кIори еплъыба, — ыIуагъ Iакуандэм Келэхъэстэнэр кIомэ Саусэрыкъо къызэриукIьыщтэр ышIи.

— Ащыгъум аущтэу тшIыщтэп, лIыкIохэр дгъэкIощт, — ыIуагъ Келэхъэстэным Iакуандэм игухэлъыхэр къыгурыIохи.

Келэхъэстэным Саусэрыкъо ыдэжьы кIэлитIу ыгъэкIуагъ моущтэу ариIуи:

— Шъуязэрэр Тхъожъыеу лъэдэкъэкIьыцэм пэIорэуцуи, адырэм Саусырыкъо ылъэдакъэ ерэубырыуи къупшъхьэм куцIэу илъым щыщэ бырыу щыхьым къызихьаджьэ къэшъухьи шъукъэкIожь, куцIым сефэмымэ Саусэрыкъо псаоми хьадэми къэсшIэщт.

Келэхъэстэным зэриIуагъэм фэдэу кIэлитIумэ ашIыгъ, ау Саусэрыкъо хъыягъэп, сысыгъэп. КуцIэр къахьи къэкIожьыгъэх.

— Махь, Iакуанд, мыщ ефэм, о уныбжьыкI уихьапэбжьыпи нахь дэгъоу Iоф ешIэ, сэ жъэу сыхъугъ. О хьакъым тэтэу къаIо, — ыIуи Келэхъэстэным куцIэр Iакуандэм ритыгъ.

— Iакуандэр ефэми къыIуагъ:

Ет, илIыхъугуи мызэзэжьырэ, хьадэгъуами пэуа,

къинэу зэбгъэхъужьыгэр хьаолый Келэхъэстэным куцІэр ыщти ефэмыгъ:

— Ет, Іакуандэу сипшъашъ, жъалымагъэ хаплъхьи тэрэзэу къэпІуагъэп нахь илІыхъугуи мэсыса, псэогъуами пэуа. Сыбгъэкіони сыкъебгъэукІьын угу хэлъ шъхьакІьэм сыкІощтэп.

Нычэпэ сыпэплъэни зыІумыкІьыжырэм хьадэр шъыпкъэ, пчэдыжьым сыкІон.

Нэф зэшъым Саусэрыкъо ылъэгъужьыгъэп, чэщым ІукІьыжьыгъэу хъуи.

559. КЕЛЭХЪЭСТЭН ИКІОДЫКІ

(Шапсыгъэ текст)

Шъузышэ горэм къэкІьэу къэкІожьыхэри зэгъуджьэ Саусэрыкъо санэм ешъуагъэу кефыти Келэхъэстэным бгъодахьи риІуагъ:

— Келэхъэстэн, уилъэрыгъы плъакъо ихи слъакъо исэгъэгъэуцу.

— Сасэрыкъу, зэпыимэ зэраІорэр къысэоІо. Амырымэ мы къэпІуагъэр къыбгурыІощт? — къеупкІыгъ Келэхъэстэнэр.

— Арэу оІоми дэгъу. Тызэпыин пІомэ сыолъэІурэп, тызэблэгъэн оІоджьэ сэри ащ сыфаепи пшІэн зыфапІорэм уфит, — ыІуагъ Саусырыкъуи.

— Ащыгъум нэпэрэм щегъэжьагъэу пый уиІ, — Келэхъэстэнэм къыІуагъэ нэмыІэу, Саусэрыкъо бзылъфыгъэу апэрэр зэрыс кум тэлъ кубжъапэр къытихи къеуи Келэхъэстэным ышъхьа къыкъутагъ. Келэхъэстэнэр пхъаблэмджьэ псыкІэу къагъэсыжьи Іазэр рагъэплъыгъ.

— Мыщ сэ зи есшІэн слъэкІьыщтэп, къушъхьар ушъукъоигъэ. Къушъхьа ушъукъоигъэр сэ къыхэсхыни шъо Лъэпшъы шъуелъэІуи гъуаплъэ тежъугъади, гъуаплъэр хэзгъэкІьахьын, — къариІуагъ Іазэу къащагъэм. Келэхъэстэным Лъэпшъ къаригъащи елъэІугъ:

— УнэшІу къысчэф, сшъхьа гъуаплъэ къысытэд, амырымэ сылІэщт. ЕтІани пый сиІ, лъы сшІэжьыны фай.

— Дышъэ кисищ къысэптымэ фытэсыдэн, — ыІуагъ Лъэпшъы.

Келэхъэстэнэр къеуцолІагъ. Мэфэ пІалъэ зэфашІи Лъэпшъ ядэжьы къэкІожьыгъ.

Хъугъэ-шІагъэхэр зызэхехым Саусэрыкъо Лъэпшъ ыдэжьырэкІуи риІуагъ:

— Лъэпшъэу, нартымэ ахэкIодыкIьын сипыири щысымыгъэIэн сIуи сызэуагъэр о умыгъэхъужьмэ мыхъунэу шъыды лажь къыптэфагъэр. ПIастэ пщхэу мы ошъокIэгъым укIэзгъэтынэп.

— Саусэрыкъоу зыфэдэмэ ялый, сыолъэIу Келэхъэстэным къыситыщт дышъэр сшIомыгъэкIодынджьэ, ащ иблэкIьэу сэ зи пфэсшIэн слъэкIьын, ау ыджь дэдэм укъысэмыуп.

СшIэщтэр зысшIахэджьэ хъурэр плъэгъун, зи сымышIэми сыкъызэрэбгъотышъущтымыджьэ сицахьы птэлъ. ЗэтIуагъэр зыми ышIэн фаеп.

Келэхъэстэнэр Лъэпшъы ыдэжьы къащагъ. Лъэпшъы шъхьа къутагъэм гъуаплъэр дышъэ Iуниблыджьэ тидэщтыти лIыжъым ыжьэ пхъэIумбыр далъхьаным ыпэу къялъэIугъ игъусэмэ:

— ПхъэIумбэр сыжьэ къыдэшъумылъхь, Iунэхэр къыхэосэфэ орэд едзыгъо къэсIощт дежьыуакIохэмрэ, орэдым къыхэсынэмэ едэIунрэ къапщи орэдэр къасIори зэгъу гъуаплъэр сшъхьа къытад. Келэхъэстэным зэриIуагъэм фэдэу зэужьэ ашIи Лъэпшъ IофшIэным фежьагъ. IуниплIэр дэгъоу ригъэкIоу хисагъ, Iунищэр зыдыхисагъэм дэжьы дэхьанэу ышIыгъ.

Келэхъэстэнэр ышъхьакIуцIы жьы зэхьэм илIыкIьыгъ.

560. ЧЭЛЭХЪСЭТ ИКIОДЫКI

(Хьатикъое текст)

IэкуандэнартЧэлэхъсэты ыпхъугъ. Чэлэхъсэтыр, къызэраIотэжьырэмджэ, Саусырыкъо къыукIыгъагъ.

Ар зэрэхъугъагъэр мары. Сэ слъэгъугъэп, ау къызэраIуатэрэмджэ, Саусырыкъорэ Шэбатныкъорэ псэлъыхъо къэкIогъагъэх IэкондэдахэмдэйЯпсэупIэ иIэгъоблагъо шыуитIор къызехьэм, лIыжъым къыгъэлъэгъуагъэх.

— Мы къэкIоритIумэ агу шIу къысфилъэп, — ыIуагъ Чэлэхъсэты. — Язырэр сыукIымэ, адырэ къанэрэр нахь IэрыфэгъуСфэхъужьын.

Ищэрэ ибзэрэ зэIуидзи, еуи нат Шэбатыныкъо ыукIыгъ. Адырэр Саусырыкъоти, ар къэнагъ.

Саусырыкъо кIуачIэджэ Чэлэхъсэтым текIошъунэу щытыгъэп. Арыти хъор-шэрыгъэм еуагъ. ЗигъалIи гъогум тегъолъхьагъ.

Чэлэхъсэтри делагъэп: цахь ышIыгъэп, ежь къэмыкIоу, плъакIохэр къыдигъэкIыгъэх. «ЛIагъэ мыр» — аIуи дэхьажьыгъэх. Мэфэ заулэ тешIагъэу, фэмыщаIэ хъуи, ежь ышъхьэджэ ыдэй къэкIуагъ.

— Саусырыкъу, о къыптекIон щыI IоУ пшIагъэп! — ыIуагъ.

— Тэрэз! — ыIуагъ Саусырыкъо. Къызыщылъэти, къеуи ышъхьэ къызэгуиутыгъ. Къызэгуиути, пшъашъэр ишыплIэ къыдигъэIысти къэкIожьыгъ.

Ай ыужы Чэлэхъсэты ышъхьэ нарт Лъэпшъы гъоплъэ идэжьын фишIыжьыгъагъ, ау ай пай къэмынэу, ыгъэшIэжь щымыIэу лIагъэ. IэкуандэрИ Саусырыкъо шъхьэпагъэп, — ятэ зэрэщымыIэжьыр зешIэм:

— Сятэ зэкIодылIагъэм сыдыщыIэнэп, — ыIуи зилIэжьыгъ аIо.

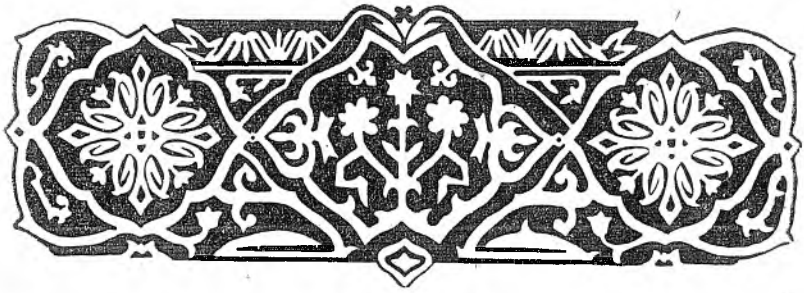

ЯБГЪОНЭРЭ ЦИКЛ

НАРТ ТХЬАГЪЭЛЫДЖ

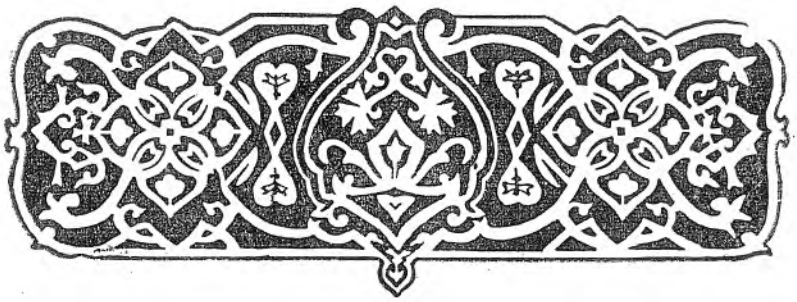

561. ТХЬАГЪЭЛЫДЖЬ-БЛАН

(Шапсыгъэ текст)

Ер адэ, натэу Тхьагъэлыджь,
Тхьагъэлыджь — Іумаф,
Іофымджьэ тибланэу
Гъэ лэжьыгъэр зиІорышІ!
ШІыхьаф рэхъугъэми,
Джэгу рэхъугъэми
Хъохъубэ къытфаІо,
Натэу Тхьагъэлыджь!

Цуймэ о уарэжъо.
Гъэбэжъур къихъохъоу,
Нэхъоер къебэкІьэу
Уихьасэ къепщтыкІьы!

... Ер адэ, натэу Тхьагъэлыджь,
Тхьагъэлыджь — Іумаф,
Тхьагъэлыджь-нэхъой,
Натхэм урягушІуагъу о.
УишІушІэр гъунэнчэ!

562. ТХЬЭГЪЭЛЭДЖ, ІАМЫЩ, МАМЫЩ СЫМЭ Я ХЪЫБАР

(Къэбэрдей текст)

Нартхэ я зэманым псэуащ зэкъуэшищ Тхьэгъэлэдж, Іамыщ, Мамыщ жиІэу. Тхьэгъэлэджыр мэкъумэшыщІэт, Іамыщыр мэлыхъуэт, Мамыщыр блэгъуаплъэт. Пщыхьэщхьэ туэрым Іамыщ и мэлым щыщ иукІри, Тхьэгъэлэдж и хум щыщ пІастэ ящІри зэшищым зэш — зэхуефэ ящІауэ зэбгъэдэст. Зыкъомрэ зэбгъэдэса нэужь, Мамыщ блэгъур къыхихри иплъэри, блэгъум къырихри жиІащ:

— Къытехьэнущ дунейм зы угъурсыз гуэрэ нарт Сосрыкъуэкіэ еджэу, ар къытехьа нэужь, ди лъэпкъыр псори кІуэдынущ. Хэт и бынми дэищым дидейуэ зыгуэр дэІэ-

пыкъуэгъуншэу, и щхьэм хьэрчэт хуимыщIэжыфу къытенэну къокIыр. Сосрыкъуэр дунейм къытехьа нэужь, щIыми, Iэшми берчэту хэлъыр, щIым и IэфIымрэ Iэщым и дагъэмрэ щIэкIынущи, ар дунейм къытемыхьэ шIыкIэ, Iамыщ, уи мэлым щыщ укIи и лыр гъэгъу, уэри Тхьэгъэлэдж уи мэшым щыщ зы ху фунджей из щIыи зы щIыпIэ гуэрым щыдывгъэгъэтIылъ, — жиIэри.

ЕтIуанэрей махуэм зэшищыр зэдэIэпыкъури зы мэл Амыщ ейм щыщу яукIащ. Тхьэгъэлэдж и хум щыщу зы фэнджей из ху щIыгъуу яхьри бгъуэщIагъ гуэрым щIалъхьащ.

Абы лъандэрэ зэман зыбжани дэкIащ. Арщхьэкlэ егупсыпсыжри мэзым кIуэри псы Iуфэм и деж зэшищым унэ хащIыхьащ.

Унэм щIалъхьащ мэл гъэгъуамрэ, ху фэнджеймрэ. Зэшищым я унэгъуищым цIыхуу ису хъуар, цIыкIуи ини къамыгъанэу яшэурэ а унэр ирагъэлъэгъуащ, ирагъэцIыхуащ.

Ауэрэ зэманыр екIуэкIыурэ нарт Сосрыкъуи дунейм къытехьащ. Зэшищри лIэри, зэшищым иужь иту адрей я бынхэри лIэурэ я лъэпкъым зы фызыжь закъуэ къинащ. Мамыщ жыхуиIам зэщищыр хуэкIуащ. Фызыжьыр дэIэпыкъуэгъунэу, и щхьэм и сэбэп хуземыхуэжу къыщынэм, шхын щхьэкIэ мэжэщIалIэ щыхъум, къыжыраIауэ щытар ищIэжырти, — унэ ирагъэцIыхуам кIуэжри Амыщ и мэлылымрэ Тхьэгъэлэдж и хумрэ ишхыуэ щыпсэууэ щIэтIысхьэжащ унэм.

Зэ зэман зыбжанэ дэкIаи абы иужькIэ. Илъэс зыбжанэкIи щыпсэуаи а фызыжьым зыри имылъагъуу, зыми емыпсалъэу, зыри абы деж щемыпсыхыу.

Нартым къахэкIауэ, Сосрыкъуэр лIы хъуауэ, шуу гуп игъусэу къакIухьыурэ губгъуэм къинащ, мэжэлIалIэу, гъуэмыладжэу.

Яшхэр яукIыу яшхыжынуи абы я Iуэхур нэсащ. Заплъыхь Iуащхьэ Iуащхьэхэм дэкIуейуэрэ, яхъуреягъкIэ зыри цIыху щыпсэууэ ялъагъуркъым. ИкIэм икIэжым, заплъыхьыурэ зыдэкIуэм, мэзым Iугъуэ машIэ щалъэгъуащ.

— Мо Iугъуэр зыдэщыIэм цIыху щыIэщ, Iугъуэм фыкIуи феплъ, — жари шыуищ ягъэкIуащ. Шыуищыр нафIэм хуэкIуэрэ унэ хэту къахутащ.

Шухэр унэ бжэIупэм зэрыIухьэу, фызыжьри гуфIэри къышIэжащ.

— Уи закъуэ мыбы щыпсэур? — жари еупщIахэщ фызыжьым.

— Си закъуэщ, — къажыриIащ фызыжьым.

— Дянэ, дыгъуэмыладжэщ, мэжэщIалIэу губгъуэм дыкъинащ. Шу гупышхуи дохъу дыбгъэшхэфыну пIэрэ? — жаIащ шыуищым.

— Шыуищэ фыхъуми фызгъэшхэнщ зывгъэнщIыху, фыкъеблагъэ, — жиIэри, шыуищыр къиутIыпщыжри Сосрыкъуэ и гупым къахыхьэжащ.

— Феблагъэ къыджиIащ, дигъэшхэну дыкъигъэгугъащ, — жаIэри, шу гупыр Сосрыкъуэ яхэту фызыжьым деж щызэхэпсыхащ.

— ФыкIуэ, си щIалэхэ, пхъэ къэфхь, псы къэфхь, нэхъ щIэхыу сыфхуэпщэфIэнщ, — жиIэри фызыжьым Сосрыкъуэ и гупым яжыриIащ. Сосрыкъуэ и гупыр зэбгырыжри хэт псы, хэт пхъэ къихьащ. Фызыжьым лэгъуп инитI тригъэувэри псы изу щIалэхэм ирыригъэкIащ, езыми нафIэ щIищIэжащ.

ЛэгъупитIыр къавэу щыхуежьэм, зы лэгъупым хугу Iэмыщ Iэ закъуэ фэнджейм къырихри хикIутащ.

Мэл дзажэ закъуэ фIэлъти абы тIыуалэ тридзэри къыпиупщIри адрей лэгъупым хилъхьащ.

Шу гупыр зэплъыжащ, зэIущэщащ. Псоми жаIащ, — «Мыбы и гугъэр сыт, абы хикIута хумрэ, хилъхьа лымрэ зылI и кIэтIий кIапэ къигъэбыдэнукъым» — жари.

Лэгъупыр къавэщ, хугури тIэпIри лэгъупым из пIастэ хъуащ, хьэнтхъуэпс Iэнлъэ ини къыщхьэщыкIауэ.

ПIастэр яубащ. Хьэнтхъупсу шынакъ зырыз ирафащ, лыр вэхукIэ.

Лыр вэри шу гупым къахутрилъхьэри, шу гупым яхуэмышхыу лым щыщи, пIастэм щыщи къэнащ. Лэпс мащIэ тIэкIу тырафыхьэжри къэтэджыжахэщ:

— Дыбгъэтхъащ, тхъэгъуэ махуэр тхьэм къуит, дежьэжьынщ, — жари.

Шу гупыр гъуэгум теувэжа нэужь гупсысэжащ.

— Мэл имышхыу, пIастэ шыуан абы дэщIыгъуу, дэ гупым зыри тхэткъым, мыбы ищIа тIэкIунитIэр щхьэ тхурикъуа, щхьэ тхуэмышхарэ? Дывгъэгъази девгъэупщI мыбы и ирыскъыр къызыхэкIамкIэ, ахъумэ дыделэу дыкIуэжьынкъым, — жаIэри унафэ ящIащ Сосрыкъуэ яхэту шыуищ ягъэзэжу еупщIыну.

Сосрыкъуэ яхэту шыуищ ягъазэри фызыжьым деж

дыхьэжащ. Шыуитlыр пщlантlэм къыдинэри Сосрыкъуэ фызыжьым деж шlэхьащ.

— Дянэ, зыгуэрэкlэ дыноупщlыну къэдгъэзэжащи емыкlу дыкъомыщlу къыджепlатэмэ гуапэ тщхъунут, — жиlащ Сосрыкъуэ.

— Жыlэ, си щlалэ, упщlэ хъуэн илъкъым, сщlэм бжесlэнщ, — жиlащ фызыжьым.

— Атlэ, дянэ, дэ шу гупым пlастэ шыуанрэ зы мэлрэ имышхыу зыри тхэткъым. Уэ тхуэбгъэва хугу lэмыщlэмрэ лы тlыулэмрэ дрикъун щхьэ хъуа? — жиlащ Сосрыкъуэ.

— А, Сосрыкъуэ угъурсызыр дунейм къытехьащ, — жиlащ фызыжьым, ар зэры Сосрыкъуэр имыщlэу. Сосрыкъуэ губжьащ и нэщхъыр зэхиукlащ. И напщlэр дригъэуеящ. Арщхьэкlэ зиубыдри еупщlащ:

— А жыхуэпlэр сыт, дянэ? — жиlэри.

— Сэ сыщlалэу зэхэсхыу щытащ, нартхэм къахэкlауэ Сосрыкъуэ ицlэу зы щlалэ дунейм къытехьанущ — жаlэу. Сосрыкъуэ дунейм къытехьа нэужь, дунейм и берчэтыр текlынущ. Щlым и lэфlыр щlэкlынущ. lэщым и дагъэр хэкlынущ, — жаlэрти пэж хъуащ.

Ар фэ зы мэл зэрыфшхыфым къегъэлъагъуэр. Сэ фэзгъэшха хужьгъэр Тхьэгъэлэдж и мэкъумэшщ, Сосрыкъуэ къамылъху ипэкlэ къэкlащ, икlи дгъэтlылъауэ щытащ. Фэзгъэшха мэлыр Амыщ и мэлым щыщщ. Сосрыкъуэ къамылъху ипэкlэ къалъхуауэ щытащ. Аращ фыщlырикъуари, аращ зыщlэвгъэнщlари. Иджы Сосрыкъуэ къалъхури щlым и lэфlымрэ lэщым и дагъэмрэ щlэкlащи, сыт хуэдиз фымышхами зывгъэнщlынукъым, — жиlэри къыжыриlащ.

Сосрыкъуи фызыжьым ехъуэхъури и щхьэр къыфlэхуауэ къэшэсыжри и гупым къахыхьэжащ. Къыжыриlамкlэ гупыр къеупщl щхьэкlэ яжыриlакъым.

563. ТХЪАГЪЭЛЫДЖ ИХЬЭМЭ ЛЪАП

(Кlэмгуе текст)

Нартымэ язэманым лэжьыгъэр зыlэ илъыгъэр Тхьагъэлыдж ары.

Нарт зэшищ горэм гъажъор аlожьыгъэу, самэу хьамэм телъэу, зэшищымэ янэ къакlуи, къытехьагъ.

Зым хьанцэр къыкIигъэлъахъэщтыгъ, адырэм хъыр ыIыгъыгъ, ящэнэрэм гъажъор къафигъэкIуатэщтыгъ. Зэшищымэ яшъыпкъэу хьамэм Iоф щашIэщтыгъ.

— Гухахъо шъошх, нынэ, — ыIуагъ ныом.

— Тхьауегъэпсэу, тян, — раIожьыгъ.

— А нынэ, гъэжъо хэкIэу мыгъэ сыд фэдиз къешъухьылIэжьыгъ? — ыIуи янэ къяупчIыгъ.

— IакIоцIишъэр — зы бганэу,
Бгэнишъэр — зы Iатэу,
Iэтишъэр — зы гъэсэкоу,
Гъэсэкуишъэр — зы шэнджэу,
Шэндж минибгъу тшIыгъэ.
Тфикъунба, тян? — ыIуагъ анахьыжъым.

— Арымэ, нынэ, ерэгъэ дэдэу, хьантф-фынтф тIоми, нэшъу тIэкIу горэ хэкIыжьымэ тфикъунык1и хъун, — ыIуагъ.

— Арэу оIуа, тян? — заIом.

— Ары, нынэ! — ыIуагъ.

— Арымэ, тэ къинэу тлъэгъугъэр тлъэгъугъэу, ащ фэдиз нахь тигъажъо мыхъущт нэмыIэмэ, курджыжъ мыжъуакIэу Тхьагъэлыдж ешI! — аIуи зэшищымэ хьанцэр кIагъэлъади, къыблэ лъэныкъомкIэ гъажъор ратэкъухьагъ.

Нартымэ аIорэр къадэхъоу хабзэти, гъажъор зэкIэ мыжъуакIэу хъугъэ.

«Тхьагъэлыджы нхьэмэ лъап» зыфаIорэр джары.

564. ТХЬЭГЪЭЛЭДЖ И ЛЭЖЬЭКIАР

(Къэбэрдей текст)

Тхьэгъэлэдж, гъэ мэкъумэшыр къырихьэлIа нэужь, и анэр еупщIащ.

— Мы гъэм сыт диIэ, си щIалэ, гъавэу? — жиIэри.

— Мы гъэр уэгъу хъури гъэр фейцей хъуащ, гъавэ щIагъуэ щIым къытетхакъым:

IэкIуэцIищэр зы пхыру,
Пхырищэр — зы Iэтэу,
Iэтищэр — зы гъэсэгуу,
Гъэсэгуищэр — зы щэджу,
Щэдж щий тезгъэуващ,—жери жэуап иритащ и анэм.

— Сыт тщIэн, хьэнтху-хунтху жытIэми зыридгъэкъунщ, — жиIащ и анэм.

565. «ИБГЪУ МЫЖЪУАКІ»

(КІэмгуе текст)

Лэжьыгъэр Тхьэм зыІэ къырилъхьагъэр Тхьагъэлыдж.

Зэшищыр Іуагъэу, гъажъор самэу хьамэм телъэу, зым — хьанцэр ыІыгъэу, адырэм — хъыр ыІыгъэу, ящэнэрэм — гъажъор къафигъэкІуатэу янэ къакІуи хьамэм къытехьагъ.

— Гухахъо шъошх, нынэ, — къариІуагъ.

— Тхьэуегъэпсэу, тян, — раІуагъ.

А нынэ, гъэжъо хэкІэу мыгъэ сыд фэдиз къешъухьылІэжьыгъа? — къяупчІыгъ.

— ІэкІоцІишъэр — зы бганэу,
Бгэнишъэр — зы Іатэу,
Іэтишъэр — зы гъэсэкоу,
Гъэсэкуишъэр — зы шэнджэу,
Шэндж минибгъу тшІыгъэ, —
анахьыжъым ыІуагъ.

— Арымэ, нынэ, ерэгъэ дэдэу, хьантф нэшъукІэ тыхэкІыжьын, — къариІуагъ.

— Ара, тян, о пІорэр! — ыІуагъ ыкъо нахьыжъым.

— Ары, нынэ, — зеІом,

— Арымэ, тэ къинэу тлъэгъугъэр тлъэгъугъэу, ащ фэдиз нахь мыхъущтмэ, о тхьэ, мыжъуакІэ шІы! — ыІуи хьанцэр кІигъэлъаий, къыблэм ылъэныкъокІэ ытэкъугъ.

Нартмэ ятхьэлъэІу а лъэхъаным къадэхъути, гъажъор зэкІэ мыжъуакІэ хъугъэ. «Ибгъу мыжъуакІ» зыфаІорэр джары. Непэ къызнэсыгъэми, Мыекъопэ кІэй «Ибгъу мыжъуакІ» раІо.

566. ТХЬЭГЪЭЛЭДЖ

(Къэбэрдей текст)

Тхьэгъэлэдж Дэсто губгъуэ кІуат вакІуэ, ИІэри витІт. ВитІым Лабэрэ Псыжьрэ я кур жэщым яхъурт. Пщэджыжьым Лабэ ирафырти ягъэгъурт, пщыхьэщхьэм Псыжь ирафырти ари ягъэгъурт. И витІым зэреджэрат:

ШкІэжьыхъурэ Выхъунрэт.
АйтІумкІэ къырихьэлІащ гъавэр:
Іэ кІуэцІищэр — зы пхыру,
И пхырищэр — зы мэшІэтэу,
Мэш Іэтищэр — зы гъасэгуу,

Гъасэгуищэр — зы щэджыжьу,
Щэджыжь щийр къырихащ.
Янэм и дей къыдыхьэмэ,
ПІастэ щІыІэ гъущэрэ
Кхъуищэ къарыкІа лъынэрэ,
И зэшхыгъуэт.
Вибгъур зыхэва лэпсри
И Іэпэ шыпст,
Шыпсым дишх и пІастэр
Дестынэ* щийм и гъавэт,
И вакъитІыр домбей пщІибгъут.
А гъуамэ цІыкІур,
«УцІыкІущэщ» жаІэри зэхагъыхьэртэкъым.

567. ТХЬЭГЪЭЛЭДЖРЭ ІАМЫЩРЭ

(Къэбэрдей текст)

Зы зэман гуэрым псэуащ УэрсэркІэ еджэу зы фызыжь гуэр. Уэрсэр къуитІ иІащ: Іамыщрэ Тхьэгъэлэджрэ. Іамыщыр къыщІэкІ имыІэу мэзым щІэтт. Абы мэзым щІэхъукІ Іэщ лъэпкъхэр къиубыдырт, е зыпэмылъэщхэм я щІэжьей цІыкІухэр къиубыдырти цІыхум къаритырт. Псалъэм щхьэкІэ шы, вы мэл, бжэн, жэм къинэмыщІхэр къиубыдыурэ, къахуищэурэ къаритурэ Іэш яІэ хъуащ. Ар Іэщхэр яхузэзыгъэпэща лІым и фэ ираплъыурэ, и цІэ Іамыщымкіэ Іэщхэми еджэ хъуащ. Ар Іамыщ и Іуэхукіэщ.

Тхьэгъэлэдж гъавэ лъыхъуэт. Абы зыгуэр къыкІэрыныкъэри, гъуэгу зытетым залымыгъэкІэ зыригъэукІащ. Абы уэсят къыхуищІат и кхъащхьэм кІэлъыплъыну. А уэсятыр игъэзащІэу кхъащхьэм кІэлъыплъыурэ Тхьэгъэлэдж къихутащ, кхъащхьэм ху щхьэмыж цІыкІуищ къыщыкІуищым къытехъкІащ цыхум яшх гъавэр. Абы папщІэкІэ а гъавэр къахуэзыгъуэта Тхьэгъэлэдж и фэр ираплъри гъавэм «тхьэгъэлэдж» фІащащ.

568. ТХЬЭГЪЭЛЫДЖ И МЭШЫМ И НЭГУ ЩІЭЛЪАР ЩІЭКІАЩ

(Адыгэ хэкум ис къ. Кощхьаблэ щатхыгъэ текст)

Тхьэгъэлыджрэ и къуэмрэ мэш трасэри къэкІуэжащ. Зыкъом дэкІауэ и къуэр игъэкІуащ игъэплъэну. И къуэр мэзым еплъри къэкІуэжри жиІащ:

— Ди мэшыр икъукIэ бэгъуащ, мэш бэв къытетхынущ мы гъэм, — жиIэри.

А мэшым зыгуэр и нэгу щIэлъщ, — жиIащ Тхьэгъэлыдж.

Зыкъом дэкIри аргуэру Тхьэгъэлыджым икъуэр игъэкIуащ мэшым, игъэплъэну.

Тхьэгъэлыдж и къуэр кIуэщ, еплъри къэкIуэжри жиIащ:

— Ди мэшыр бэгъуат, ауэ зы къру гуп къеуэсауэ ди мэшыр хьэлэч ящIыр, яшхыр, — жиIэри.

— А къру гупым зыгуэр я нэгу щIэлъщ, — жиIащ Тхьэгъэлыдж. Ауэрэ, зы зэман дэкIри, ещанэу Тхьэгъэлыджым и къуэр мэшым игъэкIуащ. Тхьэгъэлыдж и къуэр мэшым еплъащ, къыгъэзэжри къэкIуэжри ядэм жыриIэжащ:

— Ди мэшым къеуса къру гупыр зы щакIуэ гуэурым къищIауэ зэтреукIэ, хьэлэч ещI, — жиIэри.

— А щакIуэм и нэгу зыгуэр щIэлъщ, — жиIащ Тхьэгъэлыдж. ЕкIуэкIыурэ, зы зэман дэкIауэ, Тхьэгъэлыджым и къуэр мэшым игъэкIуащ.

— КIуэи иджы зэ къаплъэ ди мэшыр зэрыхъуам, — жиIэри. Тхьэгъэлыдж и къуэр кIуэщ, мэшыр зыригъэлъагъури къигъэзэжри ядэм жыриIэжащ.

— Ди мэшым къеуса кърухэр къэзыукIыу щыта щакIуэм и шабзэр IэщIэуэжри зиукIыжащ, ди мэшри хуабжьу бэвщ, — жиIащ.

— Ди мэшым и нэгу щIэлъар щIэкIащ, — жиIащ Тхьэгъылэдж.

569. ТХЬЭГЪЭЛЭДЖ И ХУМ И ХЪЫБАР

(Къэбэрдей текст)

Зы фызыжь гуэрым деж къекIуэлIат нарт шу гуп, «дыгъашхэ» — жари.

Фызыжь цIыкIум нарт шу гупыр игъэшхэн мурад иIэу, зы хугу хьэдзэр къищтэри плIыуэ зэгуигъэпкIащ. Iыхьищыр къигъанэри еплIанэр лэгъупым хидзащ. ДзэжналъитIи къищтэри и зы кIапэмкIэ и Iэхъуамбэ залэр тридзэри зы залэ къыпиупщIри ари адрей лэгъупым хилъхьащ. Нарт шу гупыр зэIущащэжахэщ. Ахэр зэрызэIущэщэжари фызыжь цIыкIум зэхихащ, ауэ зыри жиIакъым.

Нарт шу гупыр щысурэ пІастэр лэгъупым имыхуэжу хъуащ. Лыри лэгъупым имыхуэжу ващ.

Фызыжь цІыкІум лІы гупыр игъашхэри, яхуэмышхыу пІастэм щыщи лым щыщи къэнащ.

ЛІы гупыр щигъэшхэсыжым фызыжь цІыкІум яжыриІащ:

Мы тхьэгъэлэдж ихущ. Берычэтыр хэлъщ. Иджыри фыкъакІуэ фызгъэшхэнщ. Мыхуэдэу иджыри ху плІэнищ сиІэщ: Абы нэмыщІ иджыри сиІэщ хуыуэ:

ІэкІуэцІищэр — зыпхыру,
Пхырищэр — зыгъэсэгуу,
Гъэсэгуищэр — зы щэджу,
Шэджишэ сиІэщ.

Мы лыр Амыщ и мэл гъэхъуам щыщщ, бэрычэтыр зыхэлъщ. Зи фымажэлІэхукІэ фыкъекІуалІэ, фызгъэшхэнщ, — жиІэри къыдигъэкІыжащ.

570. ТХЬЭГЪЭЛЭДЖРЭ ЛЪЭПЩ И КЪУЭ ДЗЭХУШРЭ

(Мэздэгу адыгэ текст)

Нарт зауэм щыІауэ, нартхэм псоми ятекІуауэ Лъэпщ и къуэ нарт Дзэхущ къэкІуэжырт. И альпыжьыр унэ хуэкІуэт. Дзэхуши и щхьэр лъагэу Іэтауэ, и бгъэр япэ иту «Сэ схуэдэ дэнэ щыІэ?» — жыхуиІэу, нарт шу хабзэу шыбгым итт. Нартыр губгъуэшхуэкІэ къокІуэжыр. Нэм къиплъыхьыр губгъуэшхуэщи псэущхьэ закъуи щилъагъуркъым. Къэущащ, къэлъэхъуащ. Ауэрэ къакІуэурэ вийкІэ вэуэ зы нарт лІыжъ къыхуэзащ. Дзэхущ и альпыр бгъэдихуащ.

— Бов апщи, тхьэмадэ! — жиІащ Дзэхущ.

— Бэв тхьэм къуит, Дзэхущу нарт шу, зи адэм и Іэщ Іагъэр зымыдэжу нарт шу хасэу ежьэжа,—жиІащ нарт лІыжъ Тхьэгъэлэдж. Выхэми ящІэкІиери ежьэжащ.

Дзэхущ, къэгубжьщ, и нитІыр вагъуэр къилыдыкІщ, и пащІэкІитІым зырисэри и альпыжьым елъэдэкъауэри кІэлъежьащ. КІэщІэмыхьэурэ къекІуэкІыгъуищ къикІухьащ. ЯпэкІэ къилъэдэни и нарт напи иригъэкІуакъым. ЯужькІэ сыт имыщІэми щІыхьакъым. Еуэну Іэмал имыгъуэту къигъэзэжри къэкІуэжащ. Ядэ Лъэпщ кІыщым шІэтти щІыхьэри хуиІуэтащ.

— ВийкІэ вэуэ зы лІыжь гуэрым сыхуэзат. «Бов апщи» щыжесІэм, «Бэв тхьэм къуит» къызжиІащ. «Зи адэм

и Іэщіагъэр зымыдэжи» къызиудэкІащ. Сытеухьыну сыщежьэм вым ящІэкІиери ежьэжри сыщІыхьэну Іэмал хуэзгъуэтакъым. ЯпэкІэ сыкъилъэдэн сищхьэ еспэсакъым. Абы ивхэм си алъпыжьри кІэщІыхьакъым.

Лъэпщ къищІащ ар и ныбжьэгъужь нартхэ Тхьэгъэлэджыр арауэ зэрыщытыр.

— Умыгузавэ, сэ уэ абы уезгъэуэжынш Іэмал имыІэу, — жиІащ Лъэпщ.

Апхуэдэурэ гъэр кІуащ. Гъэ мэкъумэшыр къырахьэлІэжри нэртхэ я санэхуафэри къэхъуащ. Нартхэ я тхьэлъэІум и къуэ Дзэхущ игъусэу Лъэпщ къэкІуащ.

Нартхэ я тхьэлъэІум Тхьэгъэлэдж лІыжьри къашащ, жьантІэми дагъэтІысхьащ. Лъэпщ яшэри абы бгъурагъэтІысхьащ. Дзэхуши бжэкъуагъым къуэуващ.

Тхьэгъэлэдж лІыжьым санэхубжьэр къищтэри хъуэхъуащ, Бжэкъуагъым къуэт нэхъыщІэ Дзэхуши хигъэфыну къыритащ. Дзэхуш укІытэри хэфащ. Бжьэр щыритыжым Лъэпщым и къуэм нащхьэ хуищІащ, «араш уеуэжынум» жыхуиІэу.

Дзэхуш укІытэжри еплъыхащ.

Тхьэгъэлэдж лІыжьым бжьэр Дзэхуш къыІихыжри къыжиІащ.

— Сэ сывэу сыхэтт. Мы уи щІалэм и бгъэр япэ иту, ищхьэр лъагэу Іэтауэ, жьыр къыщепщэр имыщІэу, «Сэ схуэдэ дэнэ щыІэ?» — жиІэу къызбгъэдыхьауэ щытыгъащ, — жиІэри. Дзэхуш укІытэри нарт тхьэлъэІум къыхэкІыжащ. Ядэм и кІыщым щІэувэри шыуищэ и яфащи ищІащ.

571. ТХЬЭГЪЭЛЭДЖ И ЛІЭЖЫКІАР

(Къэбэрдей текст)

Тхьэгъэлыдж зыгъэлІэнэу узыр къеуэлІэ нэужь жиІащ:

— Иджы сэ куэд сиІэжкъым, сылІэнущ. СызыгъэлІэну узыр къызэуэлІащи къэкІыгъэу щыІэм ящыщ зырызым и лъабжьэ къысхуэфхьи тхьэ севгъэлъэІу, ахэр къыфхуэкІыну, — жери.

ЦІыхухэр гупсысэжри:

— Иджы мыбы жиІэри мэхъу, къыумыгъэкІ жиІэуи тхьэ елъэІумэ дигъэунэхъуащ, — жари щэмэджгъэдыргъ удзым и лъабжъэр хуахьаша, ар къамыгъэкІым я гуапэу.

Тхьэгъэлэдж лъабжьэр къищтэри тхьэ елъэІуащ:

— Дэ ди тхьэу тхьэшхуэ, мыр мыкІэщхъыу, уэгъуи пэмылъэщыу дуней мыр зыщышынэ темытыу къэбгъэкІыу сынолъэІу, — жиІэри, елъэІури апхуэдэу щэмэджгъэдыргъыр къэнащ, уэгъуми, зыми щымышынэу, быдэу къэкІыу, и лъабжьэр къыпхуимычу.

Тхьэгъэлэджи лІащ.

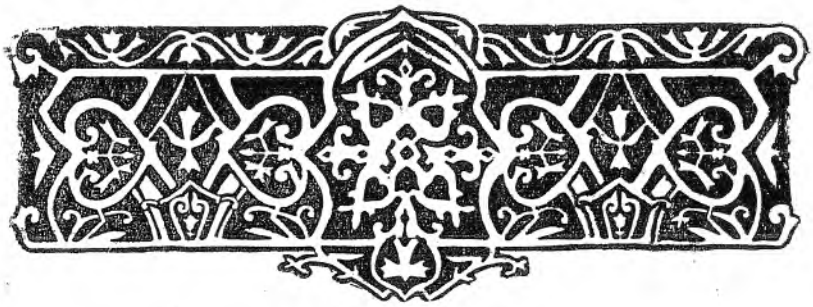

ЯПШІЭНЭРЭ ЦИКЛ

НАРТ ДЭХЭНАГЪУ

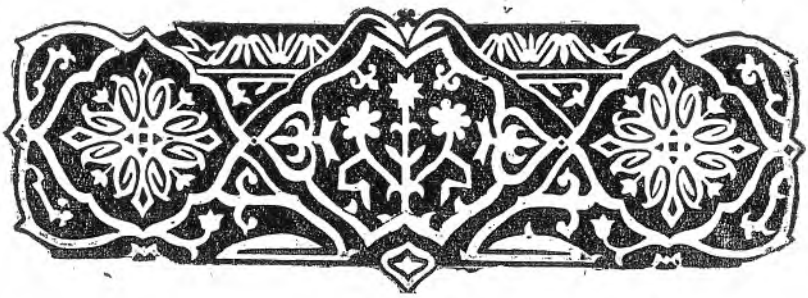

572. ДЭХЭНАГЪО ИОРЭД

(Еджэркъое текст, Іэпэ-цып)

ахэу щыІэм анахь дахэр
Хэт?
Дэхэнагъор!
ЛІышІум фэдэу адэшэсэр
Хэт?
Дэхэнагъор!
Дэхэнагъор зыфэдэм
Моу къедэІу:
Нэ нэгъуитІум нурэр кІехы,
Нэ нэгъуитІур — жъогъо бын,
Нэ нэгъуитІур — жъогъо лыд,
Ахагъадэрэм ар къыхехы,
Чэщы шІункІыми ар щэнэфы,
Мэфэ нэфми ар щытыгъ,
ПцІэшхъо тамэу ынэпцІитІур
Нэгу нэфым щызэхэкІы,
ІШъхьацы кІыхьэр Іэплы блэр,
ЗекІо шыумэ анахь ес,
ЗекІо шыумэ анахь хаф!

573. ДЭХЭНАГЪО ИХЪИШЪ

(Еджэркъое текст)

Нартмэ насып яІэу, былымыр афэбагъоу, лэжьыгъэр гъэбэжъу афэхъоу, огъум щымыщынэжьхэу зыфэхъугъагъэр Дэхэнагъо фэгъэхьыгъэу тилІыжъхэмэ къаІотэжьыщтыгъэ.

Дэхэнагъо псыхъуабэмэ, мэзыбэмэ, къушъхьэтхыбэмэ акІыбэу, уекІолІэни уечІэлІэни умылъэкІынэу къэрэгъулабэ иІэу лъэгапІэ горэм тесыгъ. Пшъашъэр о къэплъэгъугъэмэ анахь дахэу, итеплъэ закъо укъыгъэукІытэу, цІыф Іушэу щытыгъ. Ау ащ фэдиз шІуагъэ зыхэлъыр пІэ къибгъэхьан плъэкІынэу щытыгъэп. Сыд фэдиз лІыгъэ

зэрахьэу а лъэгапІэм цІыфхэр нэсхэми, ежь Іэшэ—мэІоу шыоу къыпэгъокІыти къыукІыжьыщтыгъэх. А насыпыр ежь ышъхьэ пае къыхьы шъоигъоу, пстэуми ежь ахэбаикІын игухэлъэу ыдэжь кІозэ, екІодылІагъэр шыуишъэ хъункІэ зы щыкІэ хъугъэ.

Пчыхьэ горэм нартмэ яшэхъо — мэлахъохэр тэкъэжъ машІом пэсхэзэ, лІыжъ горэм къыригъажьи Дэхэнагъо икъэбар къафиІотагъ.

— Шъуащыщ горэм гу ышІэу кІоу нартмэ а Дэхэнагъо къафихьыгъот, сэрмафэ! — ыІуагъ лІыжъым.

ТІымыс ыцІэу нарт шъао горэ щысыти иныбджэгъухэр къесэмэркъэугъэх.

— Ей, ТІымыс, хьаолыеу ущымыс, уипкІэгъуалэ ешэсыри зегъахь Дэхэнагъо дэжь!

Нарт кІалэм ар тІэкІу шъхьакІо щыхъугъ, ау къызхигъэщыгъэп. ЛІыжъым гущыІэ къырити, зыкъызэкІиугъуаий къэшэси къежьагъ.

КъакІозэ нарт ТІымыс мэз горэм къынэсыгъ. Мэзым хьакІэ-къуакІэуи, хьацІэ-пІацІэуи хэсыр къыфилъыгъ, ау ахэр зэтриукІыхьи, зитхьакІыжь-зилъэкІыжьи игъогу техьажьыгъ.

Псыхъуибл арыкІыгъэу Дэхэнагъо зытес къушъхьэм еблэгъыгъэу дунаир ыупІыцІэу бгъэжъышхо къытеуагъ. ЗыкъиутІэрэбгъуи ытамэкІэ къеуагъ. Зи зыхимышІэ фэдэу мыдырэм зыригъэхьы зэхъум, етІани бгъэжъыр къытефарзи къеуагъ. Утынхэр хьылъагъэх, ау ышІэщтыгъэх. Ау бгъэжъым ар къодыеу блэкІын зэримылъэкІыщтыр ышІошъ зэхъум, зыфигъэпси, бгъэм икъэогъу чатэр пэІуидзи ыукІыгъ.

Къушъхьиблымэ атхыхэр зэпичи, моу Дэхэнагъо зытес къушъхьэ шыгум зыщдэкІоеным, бгыбзэмрэ хъонымрэ къыІутэкъоу, зихъумэ-зилъэу, ынэтІэгу нэ закъо итэу, ыбгъэгу маисэ хэлъэу мэзлІыныкъо мэхъаджэ къыпэгъокІыгъ. Ащ зыкъебгъэдзы хъунэу щытыгъэп, — ыбгъэ хэлъ маисэмкІэ ши, цІыфи къызэгуиупкІынэу щытыгъ. Ар ешІэти ипкІэгъуалэ елъэдэкъауи ичэтэІапшъэ пытэу ыІыгъэу мэзлІыныкъом телъади иІоф ышІагъ.

Пшъыгъэу, пагъэу, кІуачІэу къыфэнэжьыгъи щымыІэу, ишы ылъабжъэхэри пыутыгъэу щыт нахь мышІэми, ыгу мыкІодэу, къеомэ къакІозэ, жьы хьарзэр пылъэу зыгорэ шыпцІэгъоплъ тесэу къыпэтэджыгъ.

Къызэрэсырэм тетэу шыубгъэмкІэ зэбэныхэу фежьагъ. Арыти, ТІымысэ ипкІэгъуалэ бгъэкІэ къыпэгъокІыгъэм

ишы зеом, тесым итандж паІо шъхьащызи, ышъхьац благъэ къычІэзыгъ. ТІымысэ ичатэ Іэтыгъахэти адырэм ичатэ еуи ІэкІиутыгъ. ИІашэ къыштэжьынэу псынкІэу зыкъыридзыхи шъхьае, нарт шъаор лъыуи ышъхьац гъэщыгъэ къызІэкІигъахьи, ыІэ пытэхэмкІэ къызэхицІыцІи къызІэкІиубытагъ:

— Дэхэнагъу тинасып,
Псэм нахьи тинахь лъапІ,
Нарт ябыны сырилІыкІу,
Сэ сшъхьэ пай сыкъэкІуагъэп!

Арэущтэу игухэлъ зыреІом, адырэм Іуапі-шІапІи иІэжьыгъэн фаеп.

— О ТІымыс! — еІо пшъашъэм, —
Зышъхьэ сымылъэгъоу,
Зинэплъэгъу сыкІэхъонсэу,
Илъэсыбэ сызэжагъ!
Еблагъ, нартмэ яшъау!

Пшъашъэр къелъэІуи шъхьаем, феблэгъагъэп. Дэхэнагъо ежь ишыплІэ къыдигъэтІысхьи, ащ ишы пцІэгъоплъ ежь ипкІэгъуалэ къыгуишІи къеуи къежьэжьыгъ.

Нартхэр гушІуагъэх, шыгъачъэрэ псэгъаорэ хэтэу мэфибл джэгу фашІыгъ. Нысэр агъэшІуагъ, алъытагъ.

Дэхэнагъо шэн-сэн гъэшІэгъон хэлъыгъ: огъумэ — ощх къыригъэщхыщтыгъ, оялэмэ — ошІу къышІыжьыщтыгъ. Ащ фэдэу цІыфхэмкІэ насыпышхо а бзылъфыгъэм пылъыгъэу адыгэмэ къаІотэжьы.

574. ДАХЭНАГЪУЭ И ПЩЫНАЛЪЭ

(Къэбэрдей текст)

Мыр — жаІэ:
Дахэу щыІэм я нэхъ дахэт,
ТхьэІухудхэм ар ящхьэжт.
Жэщи махуи нэхуу маблэ,
ЛІыфІу щыІэм йолІыфІэкІ,
ЛІыгъэ щІэнкІи пэхъу щымыІэ.
Дахэнагъуэу, нагъуэ дахэ,
Хэдэ зыщІми ар къыхехыр,
Ар жэщ кІыфІхэм я мэзагъуэщ,
Пшагъуэ махуэм и дыгъэпс;
Гур пІэпехыр и напэхум,

Іэдиихури хопсэ жэщхэм,
Данэм хуэдэщ и щхьэщыгъуэр.
Дахэнагъуэу, нагъуэ дахэ,
Вынду фІыцІэщ и набдзитІыр,
ВагъуитІ хуэдэщ нэшхуэ лыдхэр.

Дыхьэрэну мэплъ и нэкІур,
Нэр щоджылыр уІуплъамэ,
ЗекІуэ кІуамэ нахь шу хахуэщ,
Хуарэм тесмэ нарт шу бжьыфІэщ
ІуэхуфІ щІафэр и Іэужьщ,
Иужь уихьэм ущІэмыхьэ,
Ущыхьауи укъелынкъым.

Ар жыхуаІэр Дахэнагъуэщ.
Дахэу щыІэм я нахь дахэрщ,
И хэщІапІэр къурш зэхуакурщ,
Хэкухэм кІуэну къыхуимыхуэ,
Е хуэзыхьыр къыхегъащІэ.

ШІалэ екІуу ар хуэпащ,
Пщащэу ауи уигу къэкІынкъым,
КъыщикІухькІи лІы зекІуэкІэщ,
ШыкІэ зыри пэмыхъухэ;
Хыми лъэщу ар щызокІуэ,
ЩІылъэм тетмэ щхьэмыгъазэщ.

Зауэм хэтмэ щыблэу мауэ,
Уафэм итмэ шэуэ зокІуэ.
Ар жыхуаІэр Дахэнагъуэщ
Дахэу щыІэм я нэхъ дахэрщ
И хэщІапІэр къурш зэхуаку,
Нартыжь Хэкум и лъагэпІэщ,
ЗэІупІауэ къурш сэрейщ,
Езы пщащэр узэдащ,
Нэхъ лІы быдэм поувыф,
ТемыкІуэфри къыхегъащІэ,
ГъащІэу иІэр къыІэщІех,
Хигъэщіахэм ари хелъхьэ,
Ауэ лІыхъухэм щІамыгъачэ,
Зэпымычуи пщащэм хуокІуэ,
ХуэкІуэр хэтми къыхегъащІэ,
ЩІылъэ гъащІэм къыпегъэкІ.

Мис апхуэдуэ бгъущІрэ бгъурэ
Дахэнагъуэм хузекІуат,
ХуэкІуар псори цІыху щхьэхуещэт,

Зэщэр езым я щхьэ фІыгъуэт,
Зэрыгугъэр я щхьэ закъуэт.
Ауэ, жаІэ, Дахэнагъуэр
ФІыгъуэу цІыхухэр зыщыгугът,
ФІы гугъапІэу яІэ пщащэт,
Жэщи махуи цІыху хъуэпсапІэт.
Ауэ пщащэм шы зэблэхъукІэ
БгъущІрэ бгъурэ къыхуэкІуат,
Къыхуэкіуахэр цІыху щхьэхуещэт,
Ахэр зэщэр я щхьэ фІыгъуэт,
Дахэнагъуэр бэм Іахынут,
Абы тепщэ зыхуащІынут.
Ар игу илъу хэт хуэкІуами
Дахэнагъуэм къицІыхуащ
Пэмылъэщхэр бжым пиІуащ, —
Ар зыІуатэу нарт зэхэтхэм
Япэнэсыр къабгъэдохьэ,
«МафІэхъу апщи!» — яжыреІэ,
Іуэху яІуатэм ныщІоупщІэ.
— Зи гугъу тІуатэр Дахэнагъуэщ,
Дахэу щыІэм я нэхъ дахэрщ,
Къурш тхыцІакІуэр зи хэщІапІэрщ
ЩІыпІэ жыжьэм щызекІуэлІырщ.
Уигурэ уи щхьэрэ зэтелъмэ
Уи лъэрыгъым къиувэ,
Умыгувэу гъуэгум техьэ,
Хьэ самырхэр зыщІыгъу,
Бгъэ гъэсахэр зыдэшэ,
Уэ, Япэнэс, жи, ныдэшэсыкІ!
— Уи гуэбэнэчыр егъэлъагъу закъуэ,
Ар къомыплъыну лъэкІынкъым!..
— УзэрыІэхъуэр абы хуэпІуатэм,
И пІэм зэриту ар къогуэкІуэнщ!..
— Гуэбэнэчыжьу а хьэщхъуэжьыфэр
Уи афэ джанэу пщыгъ игугъэнщ,
БгъущІрэ бгъурэ къиукІащи,
Щэм хъущыщІэр уэ уи закъуэщ,
ЛІищэр уэркІи ирикъунщ!

Нарт ауанхэм ар щІодэІу,
ЖаІа псори къыримыдзэ,
Дзы къыхуащІри къимылъытэ,
Ауэ нартхэм ар лІыгъэншэу
Зэралъытэм къырогубжь:

— Сыти жыфIэ, сыти фIуатэ,
Нартхэр схуэщIэм фезгъэплъынкъэ,
Сэ сежьэнущ, куэд дэмыкIыу,
Зэпысчынущ, гъуэгуанэфI,
Сыщежьэнур Дахэнагъуэщ,
Къэзгъуэтынущ щIылъэм тетмэ,
Къыфхуэсщ Iэнущ и пэжыпIэр,
И псэупIэм сынэсынщ,
Си псэр пытми къэзгъуэтынщ!

ФIэкI хэмылъу Япэнэс
Хьэ самыри зыщIимыгъуу,
Бгъэ гъэсари зыдимышэу,
И сэшхуэжьыр зыкIэрещIэ,
И пщIэгъуалъэр бом къыщIеш.
Шабзэу иIэр къызэщIекъуэ,
И шабзэкъур нэхъ ешэщI,
ЗызIэщIекъуэри дошэсыкI.
МакIуэр, малъэр Япэнэс,
Псы ин Iэджэм зэпырокI,
БгыкIи, мэзкIи къэмувыIэ...
Гугъэу иIэр Дахэнагъуэщ,
Дахэу щыIэм я нэхъ дахэрщ,
Жэщым мазэу, махуэм дыгъэрщ,
ФIыгъуэу цIыхухэм я гугъапIэрщ.
МакIуэр, малъэр Япэнэс,
Къуахъуэ — псэхъуэр абы екIу,
Гъуэгуу икIур зэхэкIыпIэщ:
Бэшэчагъыр щызэхэкIщ,
ЛIым лъэкIынур щагъэунэхущ.
Мис апхуэдэу ар зыдэкIуэм:
Мэзхэм и гъуэгу къыIуащIэ,
ЩIыр гъуэжькуйхэм зэщIащтэ.
Ар къызщыхутэр нафIэсщ,
Псыуэ зыIущIэр индылш.
Ауэ щIалэр къэмыскIэ,
Мэз кIырхэм ар кIуэцIырокI,
Псы икIыгъуэ мылъыхъуэу макIуэ,
КIуэ пэтми и гъуэгу нэхь хьэлъэщ.
Ар хьапщэ иным ныхохуэ,
Шхий хуэдэ хьапщэм зэредзэ.
Къыр хьэдзэ инхэм ireудэкI
Абы къыфIокIри уэшх уэрым хохуэ,
Зыхэхуа уэшхым уэ щIэтщ,

Уэуэ къытехуэр фебжьауэщ,[1]
Удын ишэчыр бжыгъэншэщ.
Уэшхыр зэпоури уэс къос,
Япэнэс хахуэри уаем зэщІещтэ,
Ар хэмыщтыкІыуи гъуэгу зэпеч,
Гуэбэнэчыжьыр и унэу,
Жэщ уае Іэджэ егъакІуэ,
Гъуэгуу икІуами щІэ щІэткъым,
Къурш зыдэкІари бжыгъэншэщ,
Ишри хэщІакІэщ — иІэжкъым,
Иджы и лъитІкІэ къекІухь,
Шхьэрыхь, псэрыхьу ар макІуэ,
МакІуэ, макІуэ,
Зэпымычу макІуэ Япэнэс...

МыдэкІэ и анэжьыр абы кІэлъопыхьэ,
ПщІыхь Іей хуелъагъури мэгуІэ,
МувыІэу джэщи абы хуредзэ,
И блэгъу фІэдзами анэжьыр хуоплъэ,
ТІуми хилъагъуэр абы гуІэгъуэщ:
Зэ благъуэм и къуэр яшхыу къырех,
Зэм хым хэкІуадэу щІалэр елъагъу,
Шхынышэу губгъуэм къинауи къокІ,
Ар хьэкІэкхъукІэм яшхауи фІощІ.
КъыщІокІри анэр Псатхьэм йолъэІу:
— Уэ, Псатхьэу, Псатхьэ,
Зи щхьэр псоми телъытэ,
Зи тыгъэм псори дигъэфІ,
Зи фІыщІэр дэни щыдгъэІу,
Псори зыхуэлъаІуэ,
Зыми емылъэІуж!
Псы къиуахэр уэ гъэжэщІ,
ЩІым борэныр уэ щхьэщых,
Уэшхи уэси къомыгъэх,
Хыжьыкуу инхэр уэ тхуэгъэгъу,
Благъуэр и гъуэм къыумыгъэкІ,
ХьэкІэкхъуэкІэм я пэр щыпхэ,
Е хым хуэзэм зэпырых,
Псым хыхьамэ кэнж къыщыщІ,
ЩІалэ закъуэр, сынолъэІу,
БэІутІэІуншэу къысхуэхьыж! —
И бжэн хужь пшэрыр анэм еукІ,

[1] фыбжьауэжь — фыжь зышІу уэщ.

ЩIиукIа Псатхьэм хуехьри бгъэделъхьэ,
Езыр къыщIохьэжри
Аргуэру мэлъаIуэ:
— Уэ Псатхьэу, Псатхьэ,
Си хьэтыр къэлъагъу,
Си укIыгъэ пшэрыр
Уэри зылъыгъэс,
Япэнэсу щIалэр
Благъуэм къысхуегъэл,
Лыгъэм йомыгъэс,
Уэс къытомыгъасэ
Псым йомыгъэтхьэлэ,
Уэ си щIалэ закъуэр
Къысхиухьэж си щIапIэ!..

Япэнэсыр макIуэ, макIуэ емызэшу,
Шы имыIэу лъэсу кIуэцIырокI.
КъуакIи, бгыкIи, къурши къимыгъанэу
Дахэнагъуэм папщIэ ар щолъыхъуэ
Лъыхъуэ пэтми лъэужь темыхьауэ
Псышхуэ гуэрым жэщ хэщIапIэ щещI,
Дакъэжъ мафIэ зэщIегъанэ,
Бланэу къиукIари зэIех,
Шхэну тIыса къудейуэ,
ЛIы гуэр къелъагъу.
ЛIыуэ къилъэгъуар бэлэбанэщ,
ЩакIуэуи къыпхуэмыщIэ,
ХъункIакIуи хуэмыдэ,
Езыр дадафэщ,
Бланафэр зэкъуэкIащ.
— Ей-ей! Дадафэу
Бланафэр зи щыгъын!
ФIым урителъхьэмэ,
Тхьэм инэфI къыпщыхуэ!
IуэхуIей зезыхьэм уащыщмэ,
Банэ пIураулъэф.
Мылыф пIураукудэ!
Дахэнагъум сырилъыхъуакIуэщ,
Гъуэгу къэскIуами щIэ щIэткъым,
Мэуэ къызэкIуэталIэ,
ЛIы чэнджэщ къызэт,
Дахэнагъуэр дэнэ, къыщызгъуэтыну?
Япэнэсым щыжиIэм,
ЛIыжъ бацэм и Iэр къеIэт,

Къокіуатэри ину къогуо,
Къэуну щабзэр къырех,
ЗапщІэхехри шабзэкъур ешэщІ,
Япэнэс щІалэми куэр пхеупщІэ.
— Ей, лІыжъ бзаджэ, бэлэбанэ!
Щхьэ уи ней сэ къысщыхуа,
Схумыфащэу щхьэ укъызэуа? —
Япэнэсым ар щыжиІэм:
— Куэд жумыІэу зыкъызэт
Зыкъыумытмэ ер уэстынщ!
Дахэнагъуэщ сэ си плъапІэр,
НапІэр араш щІызтезмылъхьэр,
И щІым къихьэр сэрщ зыукІыр,
ЛІы укІыпІэ укъихьащи
Укъелынкъым мы си шабзэм,
НокІуэ! — етІуанэу къоуэ лІыжъыр,
ЛІыжъым фийуэ къидза шабзэр
Япэнэсым къеубыд,
Быдэу ешэщІ и шабзэкъур,
ЛІыжъ къэуами ар хуедзыж,
Жыг гъуа хуэдэ иреуд.

А лыжь хьэдэм къыпекІухь
Ар мыщхьэхыу гъуэгу тохьэж.
Куэд ар кІуами, мащІэ кІуами —
Куэ уІэгъэр зэшІобагэ,
Бым дэкІыныр къохьэлъэкІ,
БжыкІ дыкъуакъуэр зыщІигъакъуэу,
КъуакІэ гуэрым ар ныдохьэ.
Зыдыхьари къуакІэ куущ,
МэзкІэ Іуву зэщІэкІащ,
ХьэкІэкхъуэкІэм зэщІиблащ:
Мыщэ инхэр къызэхуос,
Аслъэн нэщІхэм къаувыхь,
ХьІуцыдзхэр хуодзэлашхэ,
Блэ шыхьахэм зыкъатІатэ,
Къытеуэну псоми защІ.
Сыт ищІэну, сыт амал,
СыткІэ къелын ар абы,
Япэнэсыр амалыншэщ,
Шабзэу иІэр къомэщІэкІ.
БжыкІэ уэну зеудзэдыр,
Бгы дэкІыпІэм пэщІоувэ

Мывэ инхэр яжьэхедзэ,
Зыкъэзыдзыр бжыпэм пелъэ.
Лъыр къежэхыу къафыщIами
ХьэкIэкхъуэкIэр егъэкIуэщI,
Жэщ хэщIапIи игъэпсыну
Япэнэсыр бгыщхьэм докI.
Бгыщхьэм кIуами Япэнэсым
Зы псэхугъуи щигъуэтакъым,
Къыр хьэдзэжьхэр и уэншэкуу,
Уэс куу къесыр и шхыIэну,
МафIэу иIэр уае сыхъэу,
Сытхъум Iувуэ зэщIиблауэ
Ар бгы щыгум нэху къыщокI.
КIыф зэхэту ар къотэдж,
Гуэбэнэчыр зырепхъуэкI,
И кIэрэхъхэр лъетIэгъэж,
Бжыпэр щIэуэ егъэжан,
Бгы нэпкъ инми ар къохыжь.

МакIуэ, макIуэ Япэнэс,
ПсыкIи бгыкIи къэмувыIэ,
ГъащIэу иIэр зы гугъапIэщ
И гугъапIэр Дахэнагъуэщ,
Дахэу щыIэм я нэхь дахэрщ.
МакIуэ, макIуэ Япэнэс,
Псышхуэ гуэрым ар нокIуалIэ.
ЕмылIалIэу псым зыдикIым,
МэкIэ къещIэ благъуэ гуэрым,
Гурымыжу къожьэ благъуэр,
Дахэнагъуэрщ зи хъумакIуэр,
КIэкIэ тету псым щызожэ.
И дзэ жанхэр къегъэIэгъуэ,
Гужьеигъуэр къыритауэ
Япэнэсыр хегъэзыхьыр,
Щхьэхь-псэрыхьу ар зыдэжэм,
Благъуэм жьабгъуэр кIэлъеущI,
Жьэ ущIамкIи абы къопхъуэ;
Ауэ щыхъум, Япэнэс
И хьэджысэр къырепхъуэт,
Щыту благъуэм ар хуеший,
И жьэ пхъэбгъухэм жьэдегъуувэ.
Жьэ пхъэмбгъуитIыр зэпхеупщIэ,
Жьэр ущIауэ блэр къегъанэ,
И гъуэгуани тоувэж.

Куэд дэкІами, мащІэ кІуами
Япэнэсыр псышхуэм йокІыр,
Джабэ гуэрым ар кІэрохьэ,
А джабащхьэм зылІ щелъагъу.
Илъэгъуари лІы икъугъэт,
Дахэнагъуэм и хъумакІуэт.
Джабэ нэкІум щилъэгъуар,
Иныжь щхьихти ар ныхуозэ,
Зыхуэзауэ иныжь щхьихым
Зым къыхедзэ тхур йожьу.
Ауэ щІэхыу ар мэувыІэ,
Іэщэм псынщІэу зырет,
НэкІум итуи къокІий:

— Ей, цІыкІужьу, щІалэжь цІыкІу!
Щхьэ мы си щІым укъихьа?
Мыбы къихьэр си шхынытъуэщ!

— Уий! Иныжьу къуабэбжьабэ,
Угубжьауэ Іей жумыІэ,
Сэ мы щІылъэм сырибынщ,
Дахэнагъуэщ сызылъыхъуэр.
ЗыбгъэлІыхъуу умыкІий,
Лей уэсхынуи сыхуэмей,
Е зылэжьым щІэзмыгъакІуэ
ЛІы икІуэтми сащымыщ,
Сызыщыщыр сэ нарт лъэпкъщ,
КъыщІэскІухьыр си цІыху фІыгъуэщ,
Игъуэу плъытэм чэнджэщ зэзгъэхьэлІэ.

— Сыт къипсэлъыр мы цІыкІужьым,
Сэ сызэжьэ уэ пхуэмыди,
ХэтІэ-хэсэ ныпхуэсщІынкъэ,
Укъыхэмыщу щІым ухэсхуэнкъэ,
Абы укъелмэ сэ ускъузынкъэ,
Іэдакъэм бадзэу ущІэспІытІынкъэ! —
ЖиІэу иныжьыр къокІуатэ,
ТемыпыІэжу нэкІум къожэх,
Щхьихым губжьауэ зызэхаукІэ,
Япэнэс и бжыкІри зыІэщІеубыдэ,
Зигъэбыдауэ нэкІум кІэрохьэ,
ЩІихьауэ бгым къех иныжъым
И бгъэм бжы папцІэр пэщІесэ,
Маисэр псынщІэу къырехыр,

Шхихыр зэ уэгъуэм пегъэху,
Лъы хуабэр уэруи бгы нэкIум йожэх.
Абы хэту пщэ гуэрэнышхуэр
Япэнэсым псыдзэу къыщIоуэ,
Уафэр лыдыжу мэхъуэпскIыр,
Мэз кIырхэр жьыбгъэм зэредзэ,
Къыр хьэдзэ инхэр епхъэх,
Хы абэрагъуэр мэгыз,
ЩIылъэри гызу мэхъей,
Уаем зеIэт,
Гъатхи мэхъуж,
Псыхэр мэжэщI,
ЩIыр мащIэ-мащIэурэ мэпыIэ.

Пшэху IэтэгуэрИ уэгум щызожэ,
А пшэ IэтэзежэрIэулъауэщ,
ЩIопщ уэ макъыр щыблэу къыхоIукI,
МаскIэр а удыным къыхолъэлъ,
МаскIэу къелъэлъэхыр вагъуэ ижщ,
Уэгум зежэу итыр Дахэнагъуэт,
КъокIуэтэх тIэкIу-тIэкIуурэ къоIэгъуэ,
Гъунэгъу къызэрыхъуу щIым зехъуэж,
Жьыбгъэр къопщэ, уэсыр къос,
Япэнэсри уаем ещтэ,
ЩIы зытетыр зэщIозджызджэ,
ЩIопщ джэ макъыр щыблэу мауэ,
Ауэ сытми Япэнэсыр
ЗикI зымащIи хуэдзыхакъым:

Уэ къытехэр зэхимыщIэ,
Жьапщэ уейри фIэмыIуэху,
Уэшхри, уэсри ипкъ хэмыхьэ.

Щымыхъужым, Дахэнагъуэм
Уафэгъуагъэу зыкъызщIещIэ,
ЩIыр аргуэру къызэредзэ,
Япэнэсри зедзэн ещI,
Зэми щIылъэм щогурым,
Зэм уафэпшэр егъэунхъуэ,
Уэс укхъуахэр егъэщащэ,
Бгыхэр щащэу еудыныщIэ,
Ауэ щIалэр зэрэщытщ:
Япэнэсыр зикI мыдзыхэ,
Зэхих псори егъэщIагъуэ,
Илъагъу псоми ирогушхуэ,

Щымыхъуххэм, Дахэнагъуэр
Уэгум пшэхуу хобзэхэж.

А сыхьэтми хъуреягъыр
Дыгъэ бзийхэм ягъэпщIыпщI,
ЩIыр мамыру мэпыIэж,
Жыг зедзэнхэр тосабырэ,
Псори я пIэ йозэгъэж.
Япэнэпсыр итщ бгы щыгум,
И гур хэхъуэу мэгупсыпсэ,
Уэсым хуэдэу а шы хужьри
Дахэнагъуэу гугъэ ещIыр.
Нэхь псынщIауэ,
Нэхъ жанауз
Япэнэсыр гъуэгу тохьэж.
Жыжьэ кIуами, благъэ кIуами
Ар къурш лъапэ иным нос.
Нэм къиплъыхьыр щIыпщIэ инт,
Хьэдэ къупщхьэр дэни телът,
Лъым накъыгъэр иуфIыцIат,
Iэщэу щылъыр удз и пэбжт,
Бжыхэр дэни щикъухьат.
Зыхуихьынур зикI имыщIэ,
ЩIалэр абы йогупсыс,
И гупсыси зикI хуэмызэ,
ЗэупщIыни имылъагъу,
«Дахэнагъуэщ, шэч хэмылъу,
Мы сэ слъагъур зи Iэщ Iагъэр,
БгъущIрэ бгъурэ хигъэщIауэ
Зи гугъу ящIыри, дауи, мыхэр.
Хэт си упщIэ есхьылIэну,
Гъуэгур науIэ хэт схуищIын?» —
Абы хэту Япэнэс
Мис абдежым къыщелъагъу,
Дахэнагъуэ хигъэщIахэм
Ящыщ зыуи ар йоупщI.
ЛIыжь фэтегъуэм и щхьэр сысу
Япэнэсым къыжыреIэ:

— Ей, си щIалэ, умыупщIэ,
Дэ щIэщхъу инхэр къытщыщIащ:
Ди щIалэгъуэу, ди делэгъуэу,
Мис мы плъагъухэр дыкъэкIуат,
Гъуэгу къэткIуами щIэ имыIэт,

Дигу зыхуеІэми дылъэІэскъым,
КъэткІуа псори пщІэншэ хъуащ,
Мыхъужынуи фэбж къыттехуэщ.
Іуэху дэ тщІари Дахэнагъуэт,
ФІыгъуэу бэхэр зыщыгугът,
ТлъэкІыгъамэ ар гъэр тщІынут,
ЗыхуэтщІынур ди щхьэ закъуэт,
КъэкІуар псори дыщхьэхуещэт,
Дэ дызэщэр ди щхьэ фІыгъуэт,
ЦІыхухэр фІыгъуэм пыдгъэкІынырт,
Ауэ мисыр бгъущІэрэ бгъумрэ
Мы щІы плъагъум щыхэщІащ,
ГъащІэр гугъэм щыхэтлъхьащ.
Ей, си щІалэ, умыделэ,
Гугъэ делэ уигу иумылъхьэ,
Гугъэ делэр насыпыншэщ,
Хуэмышэнум кІэлъобанэ,
КІэлъыбанэ щхьэкІэ ар мэикІэ,
ИкІэ хъуауи хокІуэдэж...
Мес, мо къуршыощ Дахэнагъуэ
ГъащІэр щихьу и хэщІапІэр,
Къуршым дэкІыпІи имыІэ,
Къуршым дэхьэпІи имыІэ,
И екІуэлІапІэу бгъуэтынур зы закъуэщ
Дыгъэр къыщыщІэкІым
Дахэнагъуэр къуршым къыдокІ,
Дыгъэр щыкъухьэм
Ар къуршым къуохьэж.

А лІыжь фэтегъуэм ар къыщыжиІэм
Япэнэсыр и гъуэгу тохьэжь.
Жэщ хъуауэ къурш лъапэм нос,
Зигъэпсэхуауэ абы нэху къыщокІ.
Дыгъэр къыщІэмыкІыу пшэкІэхур къещІ,
Уафэр дэп бьэражьэу къызэщІонэ,
Дыгъэр уафэ гъунэм къыщолыд,
ЗэщІэлыдэу Дахэнагъуэр бгым къыкъоукІ,
ЗэщисыкІыу уэгум зеукъэбз,
Бзухэм я уэрэдыр зэдаІэт,
ЩІылъэм тет къэкІыгъэхэр мэгъагъэ,
Бгъэхэр зэрызехьэу мэхуэразэ,
Гъуэзым пшэху Іэрфлъхьэу шы къыхокІ.
Шыуэ къыхэкІари алъп пщІэгъуалэщ,
Ар къызыхуэкІуари Япэнэсщ,

Ар къэзыгъэсари Дахэнагъуэщ.
Япэнэс пІщэгъуалэр къеубыд.
Быдэу а пщІэгъуалэр зэщІекъузэ,
ЗыкъеІэт, зепхъуатэри мэшэс,
Япэнэс хьэзыру зеузэд.
Дахэнагъуи абы къыщохутэ,
ЗэпокІуэтри зауэр зэхаублэ,
Къэлыбауэ бжыкІэ зэроІэт,
Джатэ ихакІи а тІур зобгъэрыкІуэ,
Зы темыкІуэу зэбгъэдокІуэтыж.
Жьы Іухьэгъуэ зырагъэгъуэтауэ,
Аргуэрыжьти зауэр зэхаублэ,
Щыблэ макъыр я удыным хощ,
ЗыкъаІэтри пшэм щызэрызохьэ,
ЩІылъэ гуэрым къызэрытохьэж,
Я бжы кІыхьхэр щІылъэм къыщакъутэ,
Джатэ ихакІи а тІур зобгъурыкІуэ,
Джатэ жанкІэ ахэр зодзэпкъауэ,
Уэгъуэ къэскІэ уафэхъуэпскІ къолыд,
Дэпу хъуаскІэр щІылъэм къытолъалъэ,
ТІури плъауэ зэрыхогъэзыхь,
ЩІым къызэрохьэх.
Дахэнагъуэр и шым къыщехуэхым
И пыІэщхъуэр абы къыщхьэроху,
ГъэпщкІуа и щхьэцышхуэри къыщІощ.
Япэнэс арыхэу къыщолъэтри:
КъищІэ пщащэм мыр жыреІэ:

— Ей, Дахэнагъуэу, нагъуэ дахэ,
Уэращ цІыхухэм я гугъапІэр,
ПлъапІэу уэращ псоми диІэр!
ЛІыгъэ, Іэпщэ дызэхуемыкІуэу
СыкъыщІэкІуар сыгъэІуатэ.
Сэ нарт лъэпкъырщ сызыщыщыр,
Си щхьэр уэращ къыщІэсхьар...

— Хьэуэ, хьэуэ арауэ щытмэ,
Си щхьэр уэри пІэрыхьэнкъым,
КъэпкІуа гъуэгуми пщІэ имыІэ,
СыплъэІэсми псэ уиІэнкъым!..

Ар къепсэлъри Дахэнагъуэм
Уафэгъуагъуэ къызэщІещІэ,
ЩІылъэр вджызджу абы зэредзэ,

Къыр хьэдзэ инхэр егъэщащэ,
Щыблэр щхьэщыту Япэнэс
къоІэпщакІуэ,
КІуапІэ, жапІэ иримыту къыхегъэзыхь.
Ауэ Япэнэсми зыкІэ зимыт,
Зэрыщымытуи
А тІур зэрызохьэ,
Къызэрохьэкі,
Іэпщэкіэ тІури къызэроІэт,
Зэрыщымытуи зэрыхогъащІэ,
ЩІым щызэрызокъуэ,
Къыщолъэтыж.

Зэрубыдыжыным нэмысэу,
Япэнэсым аргуэру жеІэ:
— Ей, Дахэнагъуэу, нагъуэурэ дахэ,
ЦІыхухэм я фІыгъуэ,
ЦІыхухэм ягугъапІэ,
ЗэкІэ уи пІэм ит,
Іуэху зытетыр бжызоІэ:
Сэ си закъуэу сыкъэплъагъуу щытми
Сэ зэикІ сыцІыху щхьэзакъуэкъым,
КъэскІуар къыщІэскІуари си щхьэ
Іуэхукъым,
ЦІыхухэм я фІыгъуэр яхуэсхьыжынущ:
Абы я гугъапІэр уэрщ, Дахэнагъуэ,
Си лІыгъэм лъэкІмэ уахэсхьыжынщ.

Аращи къакІуэм си лІыгъэ Іэпщэм
Къарууэ хэлъыр уэри гъэунэху,
Сэри схулъэкІмэ сыныптекІуэнщ,
Сыкъыщ Іэкіуа Іуэхури
зэзгъэхъулІэнщ», —
Ар жиІэурэ Япэнас мэкІуатэ.

Дахэнагъуэ Іуэхухэр еІэтыр,
ИпІэ итуи мыхэр, къыжыреІэ:
— АтІэ, гъуэгуанэшхуэр
Аращ щІэпкІуфар,
Уафэм ущылъэщу,
ЩІылъэм ущыбыдэу,
Аращ ущІыщытыр!

Бэм я фІыгъуэм щІэкъурщ
ФІыгъуэ зыхуэфащэр!

Уащхъуэ! — Уэ лІы ухъумэ,
Псэгъу сыпхуэхъуфынмэ! — »

Ар Дахэнагъуэм щыжиІэм
Уафэм пшэ фІыцІэхэр токІуэт,
Дыгъэр Іэтауэ мэпщІыпщІ,
ЩІылъэр щхъуакІэплъыкІэу мэлыд,
Бзухэм я уэрэдхэр зэдаІэт.
Япэнэсым Дахэнагъуэр щІыгъущ,
ФІыгъуэр ящхьэщыту ахэр къокІуэж,
Нарт жылагъуэм ахэр къыдохьэ,
ЩІыхь инкІэ цІыхухэр къапожьэ,
Жьыри, щІэри — псори къахуохъуахъуэ,
Хъуэхъум и уардэр нартхэм къыжаІэ,
ЗэрыжаІэжымкІэ, Нарт Хэку
Дахэнагъуэ къызэрихьэжу
Фэгъуэр нарт щІыналъэм
щхьэщыкІыжакъым.

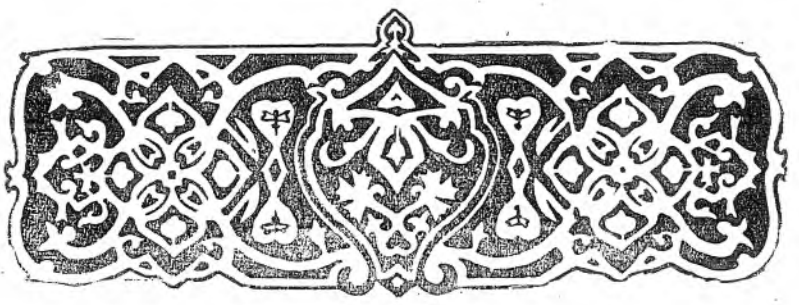

ЯПШІЫКІУЗЭНЭРЭ ЦИКЛ

НАРТ ТЫРИШЪАУ

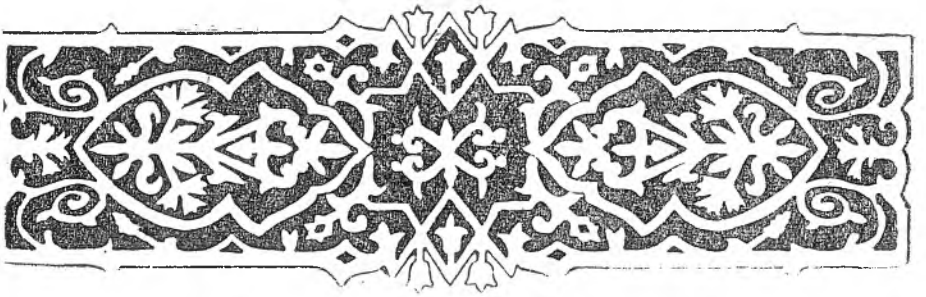

575. ТЫРИШЪАО ИПЩЫНАЛЪ

(Абдзэхэ текст)

Со-ой, Тыришъау!
Тыришъао нарт Іелэшіу,
Ятэ къыщегъэжьагъэу,
Зы лІы благъэ горэ яІэти,
Нарт шъэо благъэуи иІэм
ИпкІэгъолэшІу фищэнэу
Тыришъао ыгу къегъэІи.
Тыришъао пкІэгъуалэм къешэсышъ
къыдэІи,
Нартшъэо благъэм дэжь къынэс,
Зыфэсыгъэри дэсэу къыІеІи,
ПкІэгъуалэр тыны къыфешІ!
Ари гопэІахьІе къыІех,
— Тыришъау, емыкІу къэмышІ,
ІофшІэн сэ сиІэзы сежьэщт, —
Мо бысымылІым къыреІу,
Мо бысымылІыр къыдэІи,
Ежь фэдэу хьаІеу, дисынэу
Сэдэкъэхэдзыри къеуалІ,
Гъолъыжьынхэу зэхъум, —
Тыришъао бынмэ пІэ къыфахьы,
Адырэм — зы шъхьанти зы пІуабли къырат,
ПхъэцІэкІэхалъхьэм хагъэгъолъхьажь.
Мо машІом мэшІуачэр къыхэлъэт,
Сэдэкъэхэдзым иджанэ пхырел,
ЕтІэнэрэ мэшІочэ лъэтэгъум
Тыришъау иджанэ къытеф.
Тыришъау къызыщэлъэты,
Ащ лъыпытэу джанэр зыщедз.
Иджанэ педзэзы егъэсы,
Сэдэкъэхэдзым щхэны ар щэхъу:
— Сыд уздэхьащхрэ? — Тыришъао еІо.

— Уиджанэ бгъэсыгъэу слъэгъугъэти,
Сэри згъэсыгъэ! — еІо Тыришъао.
— Ау сыд пай арэущтэу пшІэрэ? —
Джэнэ закъоу уиІэр о бгъэсыгъэ!

— Е-о-ой, Тыришъау, — еІо игъусэ, —
Сиджанэ зыфэзгъэсыгъэр осІон,—
Чъынахьыжъы шъао иІэти
Мы тэпхэр гушІуакІо къысфакІуи,
Сиджанэ гушІуапкІэу ястыгъ.
Е-о-ой, Тыришъау, мэшІуачэу
Уадэжьы къэфагъэр фэшъхьаф
«Хьа-хьай!» Іоу шъуичылэ зэрипхъуи,
Андрыхъуаеу Дышъэкокіыр рагъэзи,
ЗэкІоцІапхи аштагъэу
Ягъэрэу яку исэу джы ащэ!
Ащ фэшІы шыхьатэу
Тэпхэр уадэжьы къыпфакІу.

Мо нарт шъаоу Тыришъаор,
Мэхьэо-зеошъы пчІэІупэм Іут,
Зэоным паІе зэгоут!
Нартшъэо дэмысыр къэсыжь:
— Тырэ-тырэу, Тыришъаоу,
Сыд гуао къыпщышІыя?
— Тиблэгъэ кІасэу сишъэогъушІу,
ПкІэгъолэшІоу къыпфэсщагъэр
Зы мэфэ хьафэу къысэтыжь! — реІо.

— Осэтыжьы! Шъхьаіэу зэратырэм
Хьафэу ептынкІэ зи фэмыІуагъ!
Тыришъао нагъор къэшэсы.
ШыуцІыкІу горэ дзэм ыпэу къыІокІэ,
Е-о-ой, ШыуцІыкІу,
Иныжъмэ алъыкІуи сыфяІу, —
Андрыхъуаеу Дышъэкокі къысарэтыжьи,
Ахьрэ былым пстэуми сырыраз!
Зепхъуатэзы ШыуцІыкІур алъэкІо,
Тыришъао илъэІу арелО.

— Тхьырэ былымыр зыфэтхьырэр
Арыба, аІозы къыІуафы.
ЕтІэнэрэ гъогоу тыридзэу
Дзэм дэжь шъаор еІопщы.

Шыуцlыкlум ынэтlашъо
Лъыпсыр къечъэхэу къэкlожьы.
— Ащыгъум, о цlыкlу-цlыкlоу
Зэрэфэлъэlеу хэlижь!
Дзэм къэмыкlо рапшlэу
Янэрэ ятэрэ адэжь нэсыжьы
Ятэрэ янэрэ кургъоу
Хэкужъым илъхэу елъэгъу.
— О тэтэжъ, о тянэжъ,
Сыды лэжьаер къышъущэшlа?
— Е-о-ой, Тыришъау,
Пкlэшъэхъу чэл тыфэпшlыжьыгъэмэ —
Орыlе-псэпэшхо,
Тэрыlе-гопэшхо!
— Е-о-ой, тян,
— Е-о-ой, тят,
Щыlогъэ шъхьакlор[1] шъхьакlошхо,
Андырхъуаеу Дышъэкокl
Хэкlыиlеу мэкуо:
— Уикъэптан пшъапlэ
Бзищ дэлъ дэздытыхьагъэу!
Тыришъао мэlабэшъ тыретхъы,
Бзэ дэдытыхьагъэхэр къыдехы.
Шыр зэрэчъэрэм тетэу
Копкъышъхьэlе еозы тыредзэ:
Дзакlэм къекlузы къыхахьэ,
Лъыпсыр къыщегъашэ,
Якъоджэ лlы пхыгъэхэр,
Кlапсэр зэпеупкlызы, етlупщы.
Зы пыижъ къыкъоlизы,
Ибзашъхьэ къеозы пеуты
Тыришъао иаджал къыщэсы.

Андрыхъуай Дышъэкокlыр къэуцуи:
— Тыришъао сэ сшыба! — къыреlо. —
Бэн шъушlыри зэрэхабзэу жъугъэlылъ,
Бэн ашlызы хьадэр къыдалъхьэ,
Андрыхъуай Дышъэкокlыр къэкlошъы
бэным къыдахьэ.
Шырлэныстэр къызкъуехызы, зелlэжьы.
— Мыхэр — зэшыхэп, — ареlо,
Мыхэр — зэпсэлъыхъу! Ау зыхъуlе

[1] Пшъашъэу зэпсэлъыхъухэрэр ары.

Зэпэчыжьэхэу щэрэлъых.
Зэпэчыжьэу якъэхэр афашІы
Ары шъхьае, къитІур зэфэкІожьы,
Зэпэблагъэхэу къитІур зэфэхъужьы,
— Аймэ ахэпшІахьышъун щыІэп,
Зэгомыгъэлъыни плъэІинхэп, —
НэбгыритІумэ арэущтэу афаІо,
ЗыуІигъэхэр арэущтэу ІоІижьых.[2])

576. ТЫРЫШЪАО ИПЩЫНАЛЪ

(Бжъэдыгъу текст)

Тырышъаор нартмэ ялыий, е-ей,
Ялыягъэу пкІэгъуалэ иІатъ ащ.
Зыгъэрэ зыкІырэ къегъашкэ, е-ей,
Былымы гъэшкэныхэр ихъой ащ!

Зыгъэшкэн лІэхъусэхэр имыІи, е-ей,
Пщышъаомди хьакІэгъуакІо къэкІуагъ ар.
КъыздэкІогъэ пщы шъаохэр дэмыс — е-ей
Нарты бысым шІагъохэри егъот ащ.

Ипчэдыжьы машІохэри мэшІошІу, е-ей,
Ипхъэжъы мэшІошІухэри мэлъалъ ащ.
Хьаджэжъыми иджанэми джэхалъ, е-ей.
Ар къеущэрэхьышъы къыпедза.

ЕтІонэрэ пчэдыжьыхэр къынэсы, е-ей,
Ипчэдыжьы машІохэри мэшІошІуа.
Ипхъэжъы мэшІошІухэри мэлъалъа, е-ей,
Тырышъаом иджанэми джэхалъа.

Ер къеущэрэхьы гущэшъ къыпедзэ, е-ей,
Уиджанэ зыкІептыгъэр шъыда, Тырышъауа?

Тырышъау:

Зы гущи хэсшІыкІы гущэджэ естыгъэп, е-ей,
Епты зысэлъэгъуми естыгъэ нахь.

Бысымэр:

Сэ сиджанэ зыкІестыгъэр, Тырышъау, е-ей
Сятэшыми шъао имыІэтыгъэу ыгъотыгъ ащ,

[2] Орэдыр зыусыгъэн фаер Тыришъау зыщыщыгъэхэр ары. Арэущтэу тапэрэ лІыжъмэ къыраІотылІэжьы. — КІуай З.

Мэшо цIыкIор гушIуакIоуи къызэкIом, е-ей,
Сэ сиджани гушIуапкIэуи естыгъ ащ.
О уиджанэр зыкIэптыгъэр, Тырышъау, е-ей,
Хьатикъуаеу Дышъэкокlэр дзэм ехьа,
Нарт бынэр иныжъы дзэм ехьышъ мэкIожьа, е-ей,
МэшIо цIыкIор куожьэуи къызэкIом
О уиджанэр ептыгъ ащ, Тырышъауа?..

О илъэсы гъогу гущэджэ къыкIугъэр, е-ей,
Ор зыщэджэгъуапэ гущэджэ къекIужь ащ.

Тырышъау дзэм еупчIы:

— Нарт бынэу дзэм ыхьырэм сырразэмэ, е-ей,
Хьатикъуаеу Дышъэкокlэр къысэшъутыжьына?

Дзэм къеIо:

— Нарт бынэу дзэм ыхьрэр остынэп, е-ей,
Хьатикъуаеу Дышъэкокlэри остынэп,
Орзэ-набзэ хэсхэуи остынэп!

Тырышъау:

Ащыгъум зэ шъукъызэтеуцо, е-ей,
ЫIотэжьынэу зызакъори къегъанэ,
Ынэ рекIы, ытхьакIум гуеупкIы етIупщыжьы.
Хьатикъуаеу Дышъэкокlэр къехьыжьы, е-ей,
Ятэ ичылэу дзэм ыхьыри къыхьыжьи,
Тырышъао гущэри къэкIожьы.

Хъишъэу пылъэр.

Тырышъао нарт шъэуагъ, кIэлэзэкъо ебагъ, пщылI иIагъэп. Ежь фэдэ пщы кIалэ горэми цIыф къыIихынэу, былымхэр агъэшкэнэу кIогъагъэ. Ау пщышъаоу зыфэкIуагъэр дигъотагъэп.

Урамым хьакIо-бгъуакIоу тетызэ, нарт лIыжъ горэм къыIокIэ, регъэблагъэ. Пчэдыжь джэныкъо машIом пэсэу щысыхэзэ машIор къэцIычэшъ, бысым нарт лIыжъым иджанэ къыхафэ. Джанэр сты зэхъум, зыщихи, ыутIэрэхъи машIом пидзагъ. ЕтIонэрэ пчэдыжьэри къынэсы. МашIом пэсыхэзэ, машIор къэцIычи, кIалэм иджанэ къыхэфагъ. Бысымым зэришIыгъэм фэдэу джанэр зыщихи, ыщахьи машIом пидзагъ.

— Шъыд пай уиджанэ ептыгъ машIом, Тырышъау?— къеупчIы нарт лIыжъэр.

— Зи хэсшIыкIэу естыгъэп, ептэу слъэгъугъагъэти естыгъ нахь, — еIо кIалэм.

— Сэ сиджанэ зыкIестыгъэр, — еIо бысымым, — сятэшым кIалэ имыIэтыгъэу ыгъотыгъэти, мэшIо цIыкIум сэ сиджанэ гушIуапкIэу естыгъ. О уиджанэ зыкIептыгъэр къыосIон, Тырышъау. Уишъузэу Хьатикъуаеу Дышъэкокiэр иныжъы дзэм ехьы, уятэ ичыли дзэм ехьыти мэшIо цIыкIор мэкъэгъэIоу къызыпфакIом о уиджанэ ептыгъ.

Тырышъао Iофэу щыIэр къызгурэIом, къэкIожьыгъ, иныжъыдзэм ыужы ихьи, дзэм езэуагъ, текIуагъ. Орэдэр ащ ехьылIагъ.

577. ТЫРИШЪАУ

(Шъхьащэфыжь текст)

Е-ей, Тыришъауа!..
Тыришъау ипкIэгъолэжъыхэр
МэфиплIы пIалъэкIэ ытIупщи,
Къэлъырэ гулъырэ регъэшх.
Гъэжъо кониблыр тырепшхахьыжь.
МэфиплIы пIалъэри къызэсым,
ПкIэгъолэжъыхэри къыщэжьи
Шыпсыхэгъахьэми рещажь.
ШышIоIужъым къышIуидзи,
Ионэжъхэри тырелъхь,
Ныбэпхищхэри кIикъузи,
КIэкIо шIуцIэри зытрихъуи,
ПкIэгъолIэжъыми ешэси,
Тхьамэфэ гъэгуми къытехь
Мэфищы гъэгу зырэкIом,
Къоджэ цIыкIу горэм къыIукIи,
Къэлапчъэр Iухыгъэу зелъэгъум,
ПкIэгъолэжъхэр дигъэзыхьи,
ПкIэгъолэжъыми епсыхи,
ШышIоIужъ горэм къышIуидзи,
Унапчъэхэр Iуихи, зычIахьэм,
ХьакIэхэри исыхэуи къыIукIи:
«Ей, нарт Тыришъауа,
ХьакIэ тепсыхэ ухъугъ!
Тыришъаури къэгубжишъ къычIэкI!

Гощэнысэми гу лъити
Унэшхоми ригъэблагъи,
Гъомылэ тІэкІум къыхагъаІ,
Тыришъаури къычІэкІыжьи,
ПкІэгъолэжъми ешэси,
КІэй ныбэми къыдахьи,
ПкІэгъолэжъхэр ыгъэланли
ПкІэгъолэжъыр етІупщ.
Шъуз псыхьхэр къыІокІ:
«Ей, ей, Тыришъауа,
Тыришъау зыфаІорэр урары?!
Уикъоджэ цІыкІухэр щыІэжьэп,
Къалымэкъы дзэхэр къыдахьи,
Къалымэкъы дзэр къытеуи,
Уикъоджэ цІыкІу мыгъо зэрапхъу,
Пшыпхъу Сэтэнаери рахьыжьи,
Къалымэкъы дзэхэр дэкІыжь!

* * *

ПкІэгъолэжъхэри къыщэжьи,
Ионэжъхэри тырилъхьи,
Ныбэпхищхэри ыкъузи,
ИкІэкІоитхэр ыгъэпыти,
ПкІэгъолэжъми ешэси,
Тхьамэфэ гъэгум къытехьи,
Чэщищ-мэфищкІэ зэпеч.
Икъоджэ цІыкІум къэсыжьмэ,
Хьыгъэ-шхыгъэуи къыІукІи,
Къалымэкъы дзэмэ алъежьи,
Къалымэкъы дзэмэ акІахьи,
Лъэрэ кІорэ къымгъанэу,
Къалымэкъы дзэхэри къыухи,
Мылъкоу апылъри къапихи,
Ышыпхъу Сэтэнаери къыхьыжьи,
Икъоджэ цІыкІуми къэсыжьи
Зыдэс къоджэ цІыкІури псаоу,
Псаоу-тхъэжьэуи къэнэжьи,
Тришъау нарт мыгъор тІысыжьи!

КІалэр нарт шъаоу, кІэлэ дэгъоу щытыгъ. Арыти, къыдаохи ышыпхъу Сэтэнаер къалмэкъыдзэмэ ахьыгъ. Ахэр тхьамафэрэ гъогу къырыкІуагъ. Тыришъао къэбар зешІэм, алъежьи ышыпхъу Сэтэнаер къатрихыжьыгъ, къалмэкъхэри хьэлачэ ригъэфагъэх. А гъэхъагъэр иІэу икъуаджэ зэригъэпэшыжьи тІысыжьыгъэ. мы орэдыр — жъы, тятэжъхэмэ къаІоу зэхэтхыщтыгъ, — ОсылІ Пщымаф.

578. ТРЭШЪАУРЭ АЛЭРХЪУАЕУ ДЫШЪЭКОКІЫРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Трэшъаур былымджэ фэигъоу цІыфэу зыгъэшкэтымджэ фэмакІэу щытыгъ. ИпкІэгъуалэ тхьэмэфэ гъогор зы мафэджэ ыкІоу, мэзэ гъогор тхьэмафэджэ ыкІутыгъ. Пщы шъаор иблагъэти, ипкІэгъуалэ гъэуцэр ригъэхъуи, кознэ пхъэмбгъум щыджэгоу, хэджэгукІэу Трэшъаур ежьагъ. Пщы шъаоу зыдэкІуагъэр дэмысэу, хьэкІэ цІыкІу горэ унэм исэу ІукІагъ. Тхьэ исэлам къырихи, иІашэ зыгуихи Іыстыгъэ.

Пчэдыжь машІоу мэшІошІум хьэкІэ цІыкІор къэтэджи пэІыстагъ. Мэшіощэ цІыкІор къыхэзи хьэкІэ цІыкІум иджанэ къытефи хистыкІыгъ. Джанэр зыщихи хьэкІэ цІыкІум машІом пидзи ыгъэстыгъ. Пчэдыжьыр къызэсым, Трэшъаур къэтэджи машІом пэІыстагъ. Пчэдыжь машІом имэшІуащэ къыхэзи Трэшъаом иджанэ къытефи хистыкІыгъ. Трэшъауи иджанэ зыщихи машІом пидзагъ. ХьэкІэ цІыкІор къаплъи, щхыпцІыгъэ.

— Шъыдым уфэщхыпцІырэ, хьэкІэ цІыкІу? — ыІуи Трэшъаор еупчІыгъ.

— Уиджанэ шъыдым фэгъэстэу бгъэстыгъэ, Трэшъау? — ыІуи хьэкІэ цІыкІор къеупчІыжьыгъ.

— СшІэрэп, бгъэстыгъэу слъэгъугъэти згъэстыгъэ, щыхабз сшІошІы, — ыІуагъ Трэшъао.

— Сэ зыфэзгъэстыгъэри осІон, — ыІуагъ хьэкІэ цІыкІум, — о зыфэбгъэстыгъэри осІожьын. Сэ сшынахьыжъы шъао имыІэу бэрэ хэтыгъ. Ащ шъао къыфэхъугъэу къысфаІопщыгъэти, сиджанэ зыщысхи гушІуапкІэу стыгъэ. О уятэ ичылэжъи ашкыгъ, уянэ ичылэжъэри ахьыгъ, Алэрхъуаеу Дышъэкокіэри ахьыгъэти, икуожь къыоІуешъ зыщыпхи яптыгъ. Джары о зыфэбгъэстыгъэр, Трэшъау, — ыІуи хьэкІэ цІыкІум игущаІэ къыухыгъ.

ЕтІанэ Трэшъаор шъхьэгугъу ихьыешъ, пщы шъаоу зыдэкІуагъэм ежэу, кІозэ-уазэу дэтызэ, пщы шъаор къакІуи Іэгум къыдэхьажьыгъ.

— О, Трэшъаоу сынэм фэд, сыпсэм фэд, шъыд пае Іэгум удэт? Еблагъэба унэм! — ыІуагъ пщы шъаом.

— Себлэгъэтэп, пщы шъау, шы хьаф къысэтыри сыгъэкІожь, — ыІуагъ Трэшъао.

— Шы хьаф зэратырэмэ уащыща о? Шы шъхьаІэ зэратыжьырэп къытаІон, — ыІуи пщы шъаом пкІэгъуалэр къыубыти къыритыгъ.

Трэшъаом иуанэ пкIэгъуалэм къытырилъхьи, еIу — дэфэжьэу къежьэжьыгъ.

Хьэ самырэр гъогум къырычъэу,
Хьэджэшъожъэр гъогум рыпамэу,
Зы лIыуакIыгъэ гущэм къыIокIэ.
Тхьэ исэлам къырихи,
Яхы-языбгъуджэ къыдэхи,
Трэшъао еIу — дэфыжьэу къежьэжьы.
Хьэ самырэр гъогум къырычъэу,
Хьэджэшъожъэр гъогум рыпамэу,
Янэжъ-ятэжъыхэр рэкъургъэу,
Губгъожъ нэкIым къинагъэхэу
Трэшъаор къаIокIэ:
Тхьэ исэлам къарихи,
Яхы-языбгъуджэ къыдэхи,
Лъынэпс жъуагъор кIигъэзи,
Лъыпсэр къыIузэу Трэшъаор
ЕIу-дэфыжьэу къежьэжьы.

Трэшъаор гъогум тетэу къакIозэ, зы шыу цIыкIу горэм къыIокIэ.

— Идж, — ыIуагъ Трэшъао, — шыу цIыкIу, мы къужъэе чIэгъым къепсыхыри зы гущыIэ осIотышъ, шыу купымэ уакIэхьани сфяпIожьыт.

— Язау пIоми сязэон, ябэн пIоми сябэнынджэ тхьэ пфэсэIо, — ыIуагъ шыу цIыкIум.

— Язауи сIотэп, ябэни сIотэп. Мыщ фэдиз цIыфыми сырыраз, мыщ фэдиз былымыми сырыраз, Алэрхъуаеу Дышъэкокiэр къысэтыжьыри сезэгъы, шыу цIыкIоу къыпкIэхьагъэм еIо Iори дзэм изабыты сфеIу, — ыIуагъ Трэшъао.

— Шыу мин къыткIэхьагъэджи яттынэп, — аIуи шыу цIыкIор нэкIэпакъэ къашIи къатIупщыжьыгъ.

— Сэ къысашIагъэри олъэгъу, къысаIуагъэри осIон, Трэшъау, — ыIуагъ шыу цIыкIум. — Шыу мин къыткIэхьагъэджи яттынэп къыуаIуагъ.

— Ащыгъум, шыу цIыкIу, — ыIуагъ Трэшъао, — сызэонэу сызыфежьэджэ сапэ зыкъимыгъаф, — пхъэшъомэзышъом екIужь.

Трэшъаор еIэбэхи.
Ныбэпхищэр кIикъузи,
Зимыгъазэу тохътэри тырихи,
Чатэр рихи къалмэкъыдзэм хэхьагъ.

Заозэ, дзэм ызыщанэ ыукIыгъэу Трэшъаом ибзэпс къыщаупкIагъ. Алэрхъуаеу ДышъэкокIэр дышъэкум исыти, къаплъи къызелъэгъум, моу ышIи ижьабгъу куашъо теIэжьыгъ. Сэе гупэм бзэпсэр дитахьыгъэу къышIи, Трэшъаум къыдихи ридзэжьыгъ. Дзэу къэнагъэм ызыныкъо ыукIыгъэу, етIани ибзэпс къыщаупкIагъ. ЕтIани ышIэтэр ымышIэу зигъэчэрэзэу щытызэ, Алэрхъуаеу ДышъэкокIым къызелъэгъум, моу ышIи ыпшъапIэ еIэжьыгъ.

Трэшъаор къаплъи къызелъэгъум, исэепшъапIэ бзэпс зэрэдитахьыгъагъэр къышIи, къыдихи ридзэжьыгъ. ЕтIани Трэшъаор заозэ, бащэ къэмынагъэу ащ къыщаукIыгъ. Дзэм ипащэ къэгущаIи:

— Типый тыухыгъэшъ шымэ шъуяу, — ыIуи ежьэжьыгъ.

— Бэджи сыкIонэп, макIэджи сыкIонэп, мы хьадэр къэшъухьын коу сызэрысым къижъугъэгъолъхьан, ышъхьэ сакокIы илъэу чылэ горэм тынэсын, хьадэр жъугъэIылъынышъ, джащыгъум шъуIэ сыкъихьагъ, — ыIуагъ Алэрхъуаеу ДышъэкокIым.

Хьадэр къахьи, кум рагъэгъолъхьагъ. Трэшъао ышъхьэ Алэрхъуаеу ДышъэкокIым ыкокIы илъэу кIохэзэ чылэ горэм IукIагъэх.

Чылэу зынэсыгъэхэм хьадэр щауджэдэкIугъ. Бэнэри атIыгъ. ЕтIанэ рахьыжьи, Алэрхъуаеу ДышъэкокIэри адежьи адэкIуагъ. Хьадэр бэным зырагъэгъолъэхым:

— Лъэубэкъу тIокIитIу горэм шъушъхьарыкIотыри, бэным сыдыдэжъугъахь, — ыIуи Алэрхъуаеу ДышъэкокIэр цIыфэу къырихьылIагъэмэ къялъэIугъ.

— Бзылъфыгъэм шы ихьылъэ лъэханэ, — аIуишъ лъэубэкъу тIокIитIо фэдизыджэ цIыфыхэр шъхьарыкIотыгъэх.

ЕтIанэ Алэрхъуаеу ДышъэкокIэр бэным дахьи, чъыр лэныстэр къышти, зилIэжьи, хьадэм IаплI рищэкIи гъолъыгъэ. Бзылъфыгъэр къыдэмыкIыжьыхэ зэхъум:

— Хьайнапэ тыхъугъэми тшIэрэп, — аIуи цIыфыхэр бэным къышъхьарыхьажьыгъэх.

ЕтIанэ цIыфыхэр къызышъхьарэхьажьыхэм, ефэндэр хьэдитIумэ яплъышъ:

— Трэшъаорэ Алэрхъуаеу ДышъэкокIырэ зыкъэ-зыбэны хъуныхэу щытыгъ,—ыIуи чIаригъэлъхьагъэх. Ащ ыужым илъэс лаузэ тешIагъэу бэным ыпшъэджи зы чъыг

къыхэкIэкIи, ыхэджи къыхэкIыкIи, итIумэ зызэращэкIи, зы чъыгы хъужьыгъэу ары къызэраIожьырэр.

579. ТЭШЪАУРЭ ДЫШЪЭКОКIРЭ

(Бжъэдыгъу текст)

Къайткъокъор Шыужъые ыпхъоу Андырхъой Дышъэкокiым епсэлъыхъуи шъхьаеджэ, къыдэкIуагъэп. Къайткъокъом шъхьакIо ышIи, пшъашъэр къаригъахьынэу ыгу къэкIыгъ. Шыу шъэныкъо рищэлIэнэу морад ышIи, шыу тIокIитIурэ бгъурэ пчъагъэр ригъэкъугъ. Ау шъэныкъо ригъэкъужьышъугъэп.

— Джыри зы шыу згъотыжьыгъэемэ! — ыIуи, Къайткъокъом купым ыпашъхьэ щиIуагъ.

— Тэшъау хъут, зы шыу нэмыIэмэ, къыфэт щыIэп,— ыIуагъ Тэшъау икъэбар зышIэ горэм.

— Тэшъау шъыдыджэ былым, кIэлэ ебэ цIыкIоу къуаджэм дэсэр шыу пчъагъэмэ ахэпIонэр емыкIуба? — аIуагъ нахьыбэмэ.

— Хьау, а шыу тIокIитIурэ бгъурэу зыцIэ раIуагъэмэ ашIэтэр Тэшъау изакъоу ышIэн! — ыIуи къэгубжыгъ а лIэу «Тэшъау хъут» зыIуагъэр.

«Мы лIым зыгорэ ымышIэрэмэ ар ыIотгъагъэп» — ыIуи Къайткъокъом, ежь зыфаери ащ фэдэу лIыти, лъцгъакIохи Тэшъау къаригъэщагъ.

— Моу щытэу шыу шъэныкъо сыфаеу тIокIитIурэ бгъурэ изгъэкъугъ, ау шыу тIокIитIурэ бгъурэмэ яшъэныкъоу о ухъмэ сшIоигъоу укъязгъэщагъ. Шъыдэу пIора? — ыIуи еупчIыгъ.

— Сэ шъыдджэ сыбылым, шыу пчъагъэмэ сахапIо хъуна, сызыкIэлэжъ еб, шы сиIэп, Iашэ сиIэп, щыгъын сщыгъэп. Ау, кIо сыкъэмыкIо мыхъутымэ, хэгъырэеу сыкъэкIон, — къыриIуагъ. Тэшъао.

А уахътэм Тэшъау кIэлагъэ ныIэп, илъэс тIокIырэ тфырэ горэ ыныбжьыгъэн.

КIалэр кIонэу зеIом, мыдырэр шъыдэу пэтыни, Iаши, шъуаши къыфигъотыгъ. Шы Iэхъогъум аригъащи: «Узыфаер къыхэщ» — ыIуи, ахигъэдагъ.

Тэшъау шымэ ахахьи, пкIэгъолэ фыжь горэ, сэкIыгъэу, гъэм хэтыгъэу, илъэсищэр зэринэкIыгъэу ахэтыти,

аркъэнэр ыпшъэ ридзи къыубытыгъ. А чIапIэм шы емылычым уанэр тырилъхьи, ешэси адежьагъ.

Мафэм кIуагъэхэу, мэз Iапчъэ горэм чIэхьагъэх. Тэшъау лъэгъун иIэти, шыу купымэ ауж зыкъыригъэнэгъаIоу мэкIэ-макIэу алъыкIожьызэ, шыушко горэ къыкIахьи къыубытыгъ.

— Сымыгъэохъу, шыу купмэ сакIыгъу, сакIэмыхьажьы хъутэп, — ыIуагъ Тэшъау.

— УстIупщыжьыт, зы лIы горэм сыкъыкIэупчIэтышъ, ащ ихъэбар къысэпIонэу тхьэ къысфапIомэ, — ыIуагъ шыушкоу къыкIэхьагъэм.

— СэшIэмэ осIон, — ыIуи, Тэшъау тхьэ ыIуагъ.

— Тхьэ зыфыозгъэIуагъэр, — ыIуагъ лIым, — Тэшъау ыцIэу лIы горэ ошIэмэ къысэпIонэу арышъ, къаIо ошIэмэ, а лIэр зыщызгъотытэр?

— ЛIыми сшIэрэп, ау сэры Тэшъаур, бгъотыгъэ.

— Ащыгъум устIупщыжьытэп, оры сэ силъэгъунэу сызылъыхъурэр, — ыIуи рищэжьагъ.

КъакIохэзэ, Тэшъау игъусэ шыу купым къыкIэхьагъэх.

— Тигъусэ къытэтыжь, тэ Iоф тиIэу тежьагъ, — аIуи купэр къелъэIугъ.

— Хьау, шъуигъусэ сщэт, сымыщэ хъутэп. Мыры сэ зыужы ситэр. Шъукъысэзэон шъуIоми, сыхьазыр, — ыIуагъ лIым.

— Шъукъыщымыхь, ыIорэр сшIэнэу тхьэ сIуагъэшъ сымыкIо хъутэп, — Тэшъау зеIом, купэр къыIукIыжьыгъ.

Джы, а зыIукIагъэхэу, Тэшъау зыщэрэ лIэр нарт Шыужъыеу зипшъашъэ къащэнэу зыдэжь кIохэрэр арыгъэ, ау джыри ахэр зэрэшIэхэрэп.

Андырхъой ДышъэкокIэр нэгъой хъаным[1] ыкъо аригъахьыгъэу, ятэ ащ зэрефэ, мыдыджэ Къайткъокъом икуп хъэбар амышIэу ежьагъэхэу макIох. КIо, нэсхэмэ хъэбар ашIэн.

Нарт Шыужъые Тэшъау къыщи, ядэжьы къэкIожьыгъ. ХьакIэр чэщищэ щигъэси, мырэу щытэу къыриIуагъ:

— Тэшъау, Iоф сиI, ау укъызыфэсщэгъэ Iофэр мыщ щыосIотэп. Гъогу тытехьанэу щытышъ, тызежьэджэ Iофэу щыIэр гъогум къыщыосIот.

Шыужъыерэ Тэшъаурэ ежьэхи гъогум зытехьэхэм, лIэр Iофэу зыуж итэр кIалэм къыриIуагъ:

---

[1] Ыпшъэрэ текстхэм «Къалмэкъ хъанэу» къахэфэ — Хь. А.

— Джы, Тэшъау, укъызыфэсщагъэр осІон: «пшъашъэр» ыцІэу мы унэу укъызыдэкІуагъэм зыгорэ исыгъ. А исыгъэр, сэ сыдэмысэу нэгъой хъаным ыкъо аригъахьыгъ. Ахэмэ алъежьагъэу скъо алъыкІозэ, къеохи къауІагъ. Скъо уІэгъаеу щылъэу, а бырсырым къекІуи, шыуитІу къыІухьагъ. ШыуитІумэ а чІапІэм язырэр нэгъой хъаным идзэ щыпэуцуи, ежь щэ щэкІэу ыІыгъэри, игъусэ щэ щэкІэу ыІыгъэри еухыфэ яуагъ. Щэу ригъэкІыгъэм пэпчъэу зы нэбгырэ ыукІыгъ. ЕтІанэ щэр ыухи, ичатэ къырихи зежьэм, игъусэ къэгущаІи: «Уизакъоу шыудзэр пфэухытэп, хъугъэ, икъун, лые япхыгъ, ауж икІ» — ыІуи Іуищыжьыгъ. Скъоу, нэгъой хъаным идзэ къыуІагъэр ыпсэ пытэу, а шыуитІумэ къахьыжьи, зыми зырамыгъашІэу агъази дэкІыжьыгъэх. Скъо ыпсэ пытэу сыкъытефэжьи, мы къэбарэр къысиІотэжьыгъ.

— «СыкъэзыхьыжьыгъитІумэ язэу нэгъой хъаным идзэ лые езыхыгъэм «Тэшъау» ыІуи адырэ игъусэр къеджагъэу зэхэсхыгъагъэ... А Тэшъаур бгъотмэ сшыпхъоу Андрыхъой ДышъэкокІэр бгъотыжьын, тят», — ыІуи, ащ ыужы скъо ыпсэ хэкІыгъ.

Хьадэр зысэгъэІылъыхэм, кІалэу зыфиІуагъэм ыуж сихьагъ. Тэшъау, а кортэр зыгъэхъагъэр оры. А хъугъэшІагъэми сэщ нахьи нахьышІоу о ущыгъуаз. Джы укъызыфэсщагъэр, а бзаджэу нэгъой хъаным ыкъо аригъахьыгъэр къэозгъахьыжьынэу ары. Сэ моу мэз Іапчъэм джы сыкъыщыуцут, о чылэм дахьэри хъэбарэу дэлъэр къыдэх, етІанэ етпэсытым теплъын.

Тэшъау ежьи чылэм дахьи, бысым ышІыгъ.

— Хъэбарэу шъыда мы чылэм дэлъэр? — ыІуи Тэшъау ибысымы еупчІыгъ.

— Шыужъые ипшъашъэу Андрыхъой ДышъэкокІ нэгъой хъаным ыкъо къаригъахьыгъ шъхьай «пшъашъэм ятэ непэ къэкІот, неущы къэкІот» аІошъ, мащтэх. Сэраери къэрэгъулэхэмджэ къэуцуахьыгъ. Пшъашъэр зэрыс унэм ипчъэІуи пелыуан Іут. Ежь Андрыхъой ДышъэкокІым чъыр лэныстэр ыІыгъэу унэм ис, хэти ыдэжь ригъахьэрэп.

Тэшъау къэбар зешІахэм, къыгъази къыдэкІыжьыгъ. Къэбарэу щыІэр Шыужъые риІожьыгъ. Нарт Шыужъые лІы тІурысагъ, ащ пае нахь шъхьэкІафэ фишІэу, нахь фигъэкІуатэу щытыгъ.

— Джы, Тэшъау, уишы сиуанэ телъхь, уиуанэ сэ си-

шы телъхь. Зэ сищы ешэсыри гъэхъушIэ, — ыIуагъ лIыжъым.

Тэшъау мо Шыужъыем ишы ешэси, къамыщ щэогъу рихыгъ. Шэр лъэшэу ригъэлъыгъ, Iэ сэмэгуджэ къызыжэIаIэм, шы пелыуан пхъашэр пхэкIыджэ къыгъэIыстыгъ.

— УлIэхъупхъ, Тэшъау, сэ узэрэсшIошIырэм ушIокIы, — ыIуагъ нарт Шыужъые. — Джы а пшъашъэм улъыкIот. УзэрэIухьагъэм тетэу, мы шэу узытесэр сэраим етIупщыри, къэмыуцоу бгъэджэ IуикIыт. УкъэгумэкIэу хъумэ, сцIэ къемыIоу «сигъусэ» Iори къаджэ. Унэм узихьэджэ пшъашъэм еупчIыри «сыкъэкIогъах» къыуиIомэ зи емыIу, ау «сыкIожьыт» зиIоджэ, къыдэхыжь.

Тэшъау ежьи кIуагъэ. Сэраер IуикIи дэхьагъ. Пелыуанэр щылъыти, икъэтэджыгъом шэр ригъэуалIи риутыгъ, чатэмджэ еуи ышъхьэ пигъэлъэтыгъ. ЕтIанэ Тэшъау епсыхи, шэр рипхи, ежь унэм ихьагъ. Бзылъфыгъэу исыхэри тэджыгъэх.

— Нарт Шыужъыеу уятэр къысэлъэIуи сыкъыгъэкIуагъ, «СыкъэкIожьын» пIомэ усхьыжьыт, «сыкъызэрэкIуагъэм тетэу сыкъэнэн» зыпIоджэ, хъэбар схьыжьынышъ сыкIожьыт, — ыIуагъ Тэшъау.

— Сыпхьыжьымэ сыкъэкIожьыт нахь, сыкъэнэтэп, — къыриIуагъ.

Тэшъау пшъашъэр къыпхъуати Iэгум къыдихыжьыгъ.

Шыужъые пкIэгъуалэм тесэу ыпэ итэу, Тэшъау пшъашъэр ыIыгъэу ыужы итэу къэкIожьых. Щэджагъо нэсы къэкIуагъэхэу, загъэпсэфынэу епсыхыгъэх. Шыужъые апэшIодзыгъаIоу епсыхыгъэти, ар Тэшъау дэжьы кIуагъэ.

— Тэшъау, джы шъхьадж ишы терэIыстэжь, — риIуи, шъхьадж иш ыубытыжьыгъ. — Джы а бзаджэр иаталыкъмэ адэжь щэжь, о пшIэхэрэп шъхьай ежь ешIэх, хэгъырэи пфэхъут. Сэ сэкIожьы.

Шыужъые ежьэжьи ядэжь кIожьыгъэ.

Тэшъау пшъашъэр къырихьыжьэжьыгъ. А мафэм къакIуи, пшъашъэм наталыкъымэ адэжь чэщым къыдэхьажьыгъэх.

Пшъашъэр унэшком ращагъ, Тэшъауи хьакIэщым рагъэблэгъагъ. А чIапIэм мэфэ пшIыкIутфэ щысыгъэх.

— Ощ нахь ифэшъуашэ ар IукIэжьынэп, — аталыкъым ыIуи, Шыужъые ипшъашъэу Андрыхъой Дышъэ-

кокIэр Тэшъау къыритыгъ. Фикъуни фэдиз мылъкуи кIалэм къырити къытIупщыжьыгъ.

Къайткъокъом ичылэ къэмысынэу Тэшъау унагъоу Iыстыгъэ. Тэшъау мо пшъэшъэ дахэу Андрыхъой Дышъэкокiэр ишъузэу щысызэ, кIохэмэ унагъохэр готIысхьэхэзэ чылэ хъугъэ.

Къайткъокъор а пшъашъэм фэягъэти, Тэшъау аригъэукIынышъ, шъузэри ыштэжьынэу, чылэ цIыкIори зэхитэкъожьынэу лIы укIыхэр ыгъэхьазырыгъэх.

Арэу щытэу зызэхелъхьэм, лIы горэ ыдэжь кIуи, Тэшъау къэбарэр риIотагъ.

Тэшъау къэшэси, Къайткъокъом дэжь къэкIуагъ. КIуи, занкIэу хьакIэщым ихьагъ.

— СылъэIуакIу, — ыIуагъ Къайткъокъом ыдэжьы Тэшъау къызехьэм.

— Шъыд уфай? — ыIуагъ Тэшъау.

— Андрыхъой Дышъэкокi сыфай.

— Остын уфаемэ, — ыIуагъ Тэшъау. — Ащыгъум тызэдэшэсынышъ тыкIон.

— НекIо арымэ, — ыIуи Къайткъокъор къэшэси, тIури къежьагъэх.

Гъогу ныкъор акIугъэу, Тэшъау чатэджэ еуи Къайткъокъор ыукIыгъ. Хьадэри шыри цIыф ригъэлъэгъужьыгъэхэп, ыгъэкIодыгъэх нахь.

Къайткъокъор къызэрэтэр ашIуабэ хъуи, кIэупчIэнхэу ыужы ихьагъэх. Тэшъау дэжь кIохи еупчIыгъэх.

— Бэзрыкъо уигъусэу укъыдэкIыгъагъ, тэдэ хъугъа адэ?

— СшIэрэп, бэшIагъэ къызигъэзэжьыгъэр, — къариIуагъ.

Тэшъау Къайткъокъор зэриукIыгъэр ашIагъ. Ау ыукIыгъэри лIы жъалымэу, цIыфымэ агуи риутыгъэу, зыукIыгъэри лIы пхъашэу, лIышIоу щытыти, ащ нахь Iофы зырамыгъэшIэу Iыстыжьыгъэх.

Къайткъокъом ичылэ дэкIыжьыхэмэ Тэшъау ичылэ кIожьыхэзэ, чылэшко хъугъэ, рэхьатэуи къэнэжьыгъэх.

* * *

Тэшъау благъэ горэ иIагъ КIахэм щыIэу. «КIэхэ Шъаор» аIоти еджэтыгъэх а иблагъэм.

«ПкIэгъуалэм сызэрэтесэр пикъун. Гъэм хэзгъэтынышъ, кIым сIыгъын, гъатхэм хьэкIэгъуакIо сырыкIон», — ыIуи Тэшъау шэр гъэ уцым хитIупщхьи хигъэтыгъ, бжыхьэм ыубытыжьи шэщым итэу кIым ыIыгъыгъ.

Гъатхэр къызэсым, Іэдэжьэу пкІэгъуалэр зыгуиубыти, ежьагъ.

КІэхэ Шъаом дэжь нэси, щагум дэпсыхагъ. Иш шышІоІум рипхи, хьакІэщым ихьагъ, лъэс хьэкІэ цІыкІу горэ исэу тефагъ.

«Укъыстепсыхэу!» — ыІуи, а лъэс хьэкІэ цІыкІум зигъэгусагъ.

— Зымыгъэгус, ухьакІэмэ сэ сыпфэхэгъырэин. Ори сэри тифэн мы хьакІэщым, — ыІуи Тэшъау, хьакІэщым тІори къызэдинагъэх.

Тэшъау хьэкІэгъуакІо кІуагъэти, пкІэгъуалэр КІэхэ Шъао ритыгъ.

Тэшъаурэ лъэс хьэкІэ цІыкІумрэ хьакІэщым зэдисытыгъэх.

Пчэдыжь горэм хьакІэщ машІор афашІыжьыгъэу, машІор къэцІышхъ-кІэцІышхъэжьи лъэс хьакІэм иджэнэ чІэгъчІэлъы къытефи хистыкІыгъ. Арыти, машІом пидзи ыгъэстыгъ. Нэпэмыкі джанэ къышти зыщилъэжьыгъ.

ЯтІонэрэ пчэдыжьым машІор къызафашІым, ащ фэдэу машІор къэцІышхъи, Тэшъау иджанэ Іапэр ифэнэу хистыкІыгъ. Тэшъауи джанэр зыщихи, машІом пилъхьи ыгъэстыгъ. Ащ пэмыкІ джанэ къышти зыщилъагъ.

Лъэс хьакІэ цІыкІор къэІысти къеупчІыгъ:

— Тэшъау, шъыд уиджанэ зыфэбгъэстыгъэр?

— О уиджанэ бгъэстыгъэу слъэгъугъэти згъэстыгъэ, мыщ ар щыхабзэу къычІэкІын сэІо, — ыІуагъ.

— Сэ сиджанэ зыфэзгъэстыгъэ щыІ, ар сшІэзэ згъэстыгъэ. О уиджанэ зыфэбгъэстыгъэр пшІэрэп, ау сэ осІон: сэ сшынахьыжъы ишъуз гъумэу сыкъыдэкІыгъагъ. Ащ «шъао ыгъотыгъ» ыІуи, мэшІо гушІуакІо къысфэкІуагъэти, гушІуапкІэу сиджанэ естыгъ. «Андрыхъой Дышъэкокіэр нэгъой хъаным ыкъо ехьышъ мэкІожьы» ыІуи, мэшІо шъыхьыхь о къыпфэкІуагъэти, уиджанэ бгъэстыгъэ. Сэ къысфэкІуагъэр мэшІо гушІуакІу, о къыпфэкІуагъэр мэшІо шъыхьыхь, — къыриІуагъ.

Тэшъау зифэпэжьи къэтэджыжьыгъ. Шэу зэрэкІуагъэм къыхьыжьытэп, шэу ыщагъэр ытыгъах. Тэшъау къикІыгъэу шэщымрэ хьакІэщымрэ азыфагу хьэкІо-бгъуакІоу итэу хьэкІэгъуакІо зыфэкІогъэ лІым къылъэгъугъ.

— Шъыд, Тэшъау, узыгъэгумэкІырэр? — ыІуи къеупчІыгъ.

— СызгъэгумэкІырэр: зы пкІыхьэпІэ гумэкІыгъо нычэпэ слъэгъугъэ, зэ тадэжьы згъэзэжьы сшІоигъу. Мэфищ

ипІалъэу пкІэгъуалэр хьафэу къысэт, — ыІуи шэу ежь ытыгъэм кІэлъэІужьыгъ. Шэри къыритыгъ.

— Узэпэш, сэ сежьэжьыгъ, — ыІуи лъэс хьэкІэ цІыкІум риІуагъ.

— Тэшъау, сыхьатмафэ тхьэ урегъажь! УмыІуакъомэ Іоф шІагъо хъунэп узыфэкІожьырэ Іофэр, ау уІуакъомэ утэрэзыджэт, — ыІуагъ лъэс хьакІэм.

ПкІэгъуалэм къешэси мэфищым ыкІугъэр зы щэджэгъуапэм къыкІужьи, Тэшъау къэсыжьыгъ. Къыздэхьажьыгъэ чылэм былыми дэтыжьэп. Андырхъой Дышъэкокіэри унэм исыжьэп. Нэгъой хъаным ыкъо идзэ чылэр зэрипхъуагъ, шъузэри ахьыгъ.

Тэшъау алъежьи, плъэмэ ылъэгъухэу хьазырэу кІэхьагъ. Лъэс цІыкІу горэ гъогум тетэу кІозэ, зыкІахьэм къелъэІугъ:

— Тэшъау, уишы сыкъегъэкІэси дзэм сыкІэгъэхьажь.

Лъэсэр ыІати, ишы ригъэкІэси, дзэм нэсы ыхьыжьыгъ.

— Шъыд пфэсшІэн адэ джы, Тэшъау, къаІо узыфаер пфэсшІэт, — ыІуагъ лІым, шым зепсыхыжьым.

— ЛІыкІоу сфэхъу, хъаным ыкъо дэжь кІори, сишъуз къыситыжьынэу сфеІу, — ыІуагъ Тэшъау.

ЛІы цІыкІор ежьи нэгъой хъаным ыкъо дэжь кІуагъэ. ЗыфэкІогъэ Іофэр зыреІом, лІы цІыкІум ытхьакІумэ лъэныкъо къыгуигъэчъи къытІупщыжьыгъ.

— КъысашІагъэр олъэгъу, Тэшъау, джыри кІо пІомэ сыкІот, — ыІуагъ лІы цІыкІум.

— Джыри кІори: «Шъорыджэ шъузэр нахь былымыми, чылэ былымэу шъуфырэр къысэшъутыжь Іори сфеІу», — ыІуи лІы цІыкІор ыгъэкІуагъ.

ЕтІани адырэ тхьакІумэ лъэныкъор къыгуигъэчъи, ынэ лъэныкъуи къырикІи, лІы цІыкІор къытІупщыжьыгъ.

— Джы шъыд пфэсшІэт, Тэшъау? Джыри кІо пІомэ сыкІот, къысашІагъэри олъэгъу.

— Икъун ар, уишІэн пшІагъэ, тхьэуегъэпсэу, — ыІуи лІы цІыкІор ытІупщыжьыгъ.

«Тэшъау, умыІуакъомэ узыфэкІожьырэ Іофэр хъатэу хъунэп, ау уІуакъомэ утэрэзыджэт» къезыІогъэгъэ лІы цІыкІоу хьакІэщым дисыгъэр ары джы зыІукІагъэри. ЗыкъызэблихъугъаІоти ышІэжьыгъэп. Ау Тэшъау Іохъугъэ. Иакъыл тефагъэп нахь, «Тэшъау, шъыд пфэсшІэт?» ыІуи лІы цІыкІор къызеупчІым: «Гъусэу къысфэхъу» риІон фэягъэ. ЛІы цІыкІор зыфэягъэр арары. Тэшъау ар

гъусэу ышІыгъагъэемэ, иІоф псынкІэу хъутыгъ, шъузэри ыгъотыжьыгъ, ау ышІагъэп.

А лІэр Тэшъау зышІэрэ цІыфыгъ. ЦІыф къызэрыкІоуи щытыгъэп, — Іушэу, чанэу, зишІуагъэ къэкІон цІыфэу, мыдэеу щытыгъ.

Тэшъау изакъоу заор ригъэжьагъ. Щэбзэщэ тІокІищ ыІыгъыти, щэкІырэ уагъэ, нэбгырэ щэкІи ыукІыгъ. ЕтІанэ нэгъой хъаным ыкъо къэгущаІи:

— Шъыда адэ узыпэтыр, дзэр къеухы! — ыІуи ипелыуаны риІуагъ.

Пелыуанэр къакІуи Тэшъау къыгуахьи, ищабзэ бзэу илъэр къызэпиупкІыгъ.

Андрыхъой ДышъэкокІэр къаплъи къызелъэгъум, ыко теожьыгъ. Тэшъау икъэптан гупэ, Андрыхъой ДышъэкокІым дилъхьагъэу бзэ шІыгъахэ дэлъти, дэІаби къыдихыгъ. Ыпэрэм нахьи нахь лъэшэу яоу зэхъум:

— Дзэр къеухы, укІы мы лІэр! — ыІуи хъаным ыкъо, етІани ипелыуан къыгъэкІуагъ.

Пелыуанэр зэкІом, Тэшъау хыети, ыукІынджэ ыгу егъуи, ищабзэ зэпиупкІи къэкІожьыгъ.

Андрыхъой ДышъэкокІэр къызэплъэм бзэр имылъыжьэу, Тэшъау ышІэн ымышІэу зэрэщытэр къылъэгъугъ. Андрыхъой ДышъэкокІым ыІэ къыІэти ыпшъэтыкъы еІэжьыгъ.

Тэшъау ар зелъэгъум ыпшъапІэ дэІэбэжьыгъ. Хьазырэу бзэ дэлъэу къычІэкІыгъ. Бзэр къыдилъэшъуи ридзэжьыгъ. Шъыдэу щытыми щэ тІокІищэр еухыфэ щэунае ибзэ зэпаупкІыгъ, бзищ ридзэжьыгъ. Щэр зеухым чатэр рихи, ахэхьагъ. Заом хэтызэ, пелыуанэр къеуи Тэшъау къыукІыгъ.

Нэгъой хъаным ыкъо ишыудзэ хьадэу хэхъуахьыгъэхэр Іуащыжьынэу аугъоижьыгъэх. Тэшъау ихьадэ къыІуанэнэу зежьэхэм: «Мы хьадэр шъумыгъэІылъэу чІыпІэ симыкІынджэ» ыІуи, Андрыхъой ДышъэкокІым тхьарыІо ышІыгъ.

Купэр еуцуалІи бзылъфыгъэм зэриІоу бэнэр Іэхъулъэхъоу атІыгъ. Хьазыры хъуи, Тэшъау ихьадэ бэным зырагъэІылъэхым, «Зэ сэжъугъэлъэгъужь» ыІуи Андрыхъой ДышъэкокІэр бэным дэхьагъ. Чъыр лэныстэр къышти зилІэжьи, Тэшъау зыгуигъэфэжьыгъ.

Нэгъой хъаным ыкъо ишыудзи къыІукІыжьи кІожьыгъэ.

Тэшъуарэ Андырхъой ДышъэкокІырэ якъэкІыІу чъыг

цIыкIуитIу къытекIи, алъапсэджэ чъыгитIоу, ахахъомэ, зызэращэкIызэ ашъхьэджэ зычъыгэу хъужьыгъэ.

Мафэ горэм мэлэхъо кIалэ горэ фабэм ригъэзи, зи а Iэгъо-благъом жьау Iутэпти, Тэшъаурэ Андрыхъой Дышъэкокiырэ якъэ тет чъыгым ычIэгъы чIэIыстагъ. ДэIэбаий, къутамэ горэ къыпиупкIи, сырынэ ышIыгъ. Сырынэм епщэзэ, а чъыгэр зытеты къэм чIэлъ нэбгыритIумэ тхьамыкIагъоу къяхъулIагъэр къырипчъыкIыгъ. Ар орэдышъо фэхъугъэу, гъыбзэ гъэшIэгъон афаусыгъэу щыI...

580. ТЫРШЪАУ ИПЩЫНАЛЪ

(Сирием щатхыгъэ адыгэ текст)

Бамбэт икъоу, нарт шъаоу зигъу!
ПкIэгъуалэм гъэуцэр регъэхъу.
Бжыхьэ зэхъум Iахь мэфибл ыгъашки,
«Тхьэм ыгъэхъумэ хьэкIэгъуакIо сыкIон»,—
ыIуи
Бамбэт шъаор мэшэс.

Пщэу зидей кIуагъэр дэмысэу,
Зы хьаджэжъ горэ щыIэу IукIагъ.
Бамбэт шъаор кIэлэшIути,
Пчэдыжь машIор икIасэти,
Пчэдыжь машIом кIигъэстти,
Ащ машIоу тэпэр къыхэзи
Хьаджэжъэу щысым ыкокI къифагъ.
Ифыжь джанэ къызщихи
МашIом пилъхьи ыгъэстыгъ.
ЯтIонэрэ пчэдыжьэр къэси,
Пчэдыжь машIом кIигъэстти,
МэшIо тэпэр къыхэзи
Бамбэт шъаом къытефагъ.

Идэнэф джанэ къызщихи
МашIом пилъхьи ыгъэстыгъ.
— Бамбэт шъау, нарт шъэо зигъу!
Уиджанэ сыд пай бгъэстыгъэ — ыIуагъ.
— О уиджанэ бгъэстыгъэти згъэстыгъэ, —
ыIуагъ
— Сэ сиджанэ зыкIэзгъэстыгъэр осIон.
О уиджанэ зыкIэбгъэстыгъэри къэсIон.
«Пщынахьыжъы шъао иI» аIуи
ГушIуакIо къысфэкIуагъэм естыгъ.

О уиджанэ зыфэбгъэстыгъэр осIон, —
ыIуагъ. —
Уятэ икъуаджэу Чылэунэри ашкыгъ,
Хьатыкъуай ДышъэкокIэри ахьыгъ,
Уянэжъырэ уятэжъырэ мэкъургъэх,
Бгъэныжъ стафэр зэIашIэу
Хэкужъ нэкIым къыхэнагъэх.
Джарары уиджанэ зыфэбгъэстыгъэр.

Бамбэтэр щысэу ибысым къэкIожьы.
Тхьэм исэлам лъапIэр Бамбэтым къырихи:
— Бамбэт, шъау, уилъэгъун къысаIу, —
риIуагъ.
— Ер-ей гущэр пщы шъау, силъэгъун
осIонмэ
Былым гъэшкэнэр — сибэ,
Былымэр зыгъэшкэтэр — симакIэ,
ПкIэгъуалэр хьалжъые папкIэу къэсщагъ.
Зы пшылI бын сыфаеу сыкъэкIуагъ.
— Ер-ей гущэр пщы шъау,
Лъэчы гущэу о уилэгъу зы кIалэ горэ
КъэбгъэкIогъагъэемэ къестыни,
Зы тхьэмэфэ пIалъэ къысэт!

Пщышъаор щэси ежьэжьыгъ.
Тыршъаор мэтIыси,
Зы пчэдыжь горэм къэтэджыжьы
Лъэшэу мэкIозэуаз,
Лъэшэу епэзэзэхы.
Пщышъаор къаплъи ылъэгъугъ.
— Ер-ей гущэр, тянэжъ,
Лъэшэу окIозэуазэ,
Лъэшэу уепэзэзэхы.
ПIалъэу остыгъэр пшIочыжьа,
Бынэу остыгъэр пшIомакIа?
— ПIалъэу къысфэпшIыгъэри сшIочыжьэп,
Бынэу къысэптыгъэри сшIомакIэп,
Зы щыгъупщэгъэ макIэ горэ къэсшIыгъ.
ПкIэгъуалэр мэфэ хьэфэу къысэтри,
Бынэу къысэптытымджэ штэжь!
— ПкIэгъуалэри мэфэ хьэфэу осэты.
Бынэу остытэри къязгъащэмэ,
ПкIэгъуалэр къысфягъэщэжь.
ПкIэгъуалэр мэфэ хьэфэу къыIихыгъ.

Тхьэмэфиблым къыкIугъэм
Зы мафэджэ къэкIожьыгъ.
Ятэ икъуаджэу Чылэунэр ащкыгъэу,
Хьатыкъуаеу ДышъэкокIэри ахьыгъэу,
Янэжърэ ятэжърэ зэкъургъэх.
Бгъэныжъ стафэр зэIашIэу ахэхьажьыгъ
— Ер-ей гущэр Бамбэт шъау!
Бгъэныжъ стафэм тыхэщыжьри
Пхъэщыкъу чыл къытфэшIри
Быдзыщэу оттыгъэмджэ тырыраз, — аIуагъ.
Ер-ей гущэр, тятэжъ,
Ер-ей гущэр тятэжъ,
ЩыIуагъэм ишъхьакIор ины,
МэкIэ-макIэу дзэ ужым сырыкIонышъ
Къызызгъэзэжьджэ шъухэсщыжьын —
ыIуагъ.

Бамбэт шъаор мэщэсы.
Дзэ ужым техьи ежьагъ.
Зэ зеом ишы — апэрэм кIэхьагъ,
По зеом—ятIонэрэм кIэхьагъ.
Шэ зеом, — ящэнэрэм ебгъучъагъ.
Абгъуджэ чъи дзэр къыгъэуцугъ.
Дзэр зэхеукIэшъ, ежьыри аукIыжьы.
ДышъэкокIыми зашIуеукIыжьы.

581. ТЫРШЪАУ

(Шам щатхыгъэ адыгэ текст)

Ер-ейхэр Тыршъау!
Тыршъао ипкIэгъуалэ гъэ иуц регъэхъу.
«Зао хъумэ сырыкIон» еIошъ
Хьэ конибгъу регъэшх.
Бжыхьэ зэхъум: «Былымыми сыфэмымакI,
ХьэкIэгъуакIо сыкIон» — еIуи къэшэс.
Пщы шъаоу иблагъэр дэмысэу хьэкIэщым епсых,
Пщы шъаор къэсыжьышъ шIуфэсхэр къырехы,
Пщы шъаоу иблагъэм ипкIэгъолэшIу къырет,
Тыршъао былымэу ритытым пщы шъаор фэшэс.
Пщы шъаор къэшэси къыдэкIи,
Тыршъаорэ пщы-татэрэ зэгос.
Пчыхьэр къызэхъум
Чъыгэежъ машIо къафашI.

Чъыгэежъ машIор къэцIыртэри
Пщы-татэм иджанэ къытеф.
Иджанэ къызщехышъ еуплIакIэ,
МашIом пелъхьэшъ егъэсты.
Зэригъэстыгъэр Тыришъаом елъэгъу.
Пчэдыжь машIор къафашI.
Чъыгэежъ машIор къэцIырт,
Тыршъаом иджанэм къытеф.
Ифыжь джанэ зыщехы еуплIакIэ.
МашIом пелъхьэшъ егъэсты.
Пщытатэм: — Сыд зытебгъэстахьрэр? —
Тыршъао къыреIо.
Бгъэстэу слъэгъугъэшъ сэгъэсты.
— Зытезгъэстахьыгъэр осIон, Тыршъау.
Скъо нахьыжъ дэмысэу
Шъао нысэм ыгъотыгъэти,
ГушIуакIо къэкIуагъэти естыгъ.
Пчыхьэшъхьэ машIор гушIуагъо!
Пчэдыжь машIор куожь,
Уятэм ичылэр ашкыгъ,
АнтIрэхъуаеу ДышъэкокIэр ахьыгъ.

Тыршъау хьэкIэщым къекIышъ мэкIозэуазэ,
Епэзэзэхзэ пщышъаор къэсыжь:
— Шъыды гущэу укIозэуазэрэ,
Шъыды гущэу уепэзэзэхрэ, Тыршъау?
Былымэу остырэр — пшIомакIа?
ПIалъэу къыпфэсшIыгъэр — пшIочыжьа?
— Былымэу къысэптырэр сшIомакIэп,
ПIалъэу къысфэпшIыгъэр сшIочыжьэп,
УипкIэгъуалэ зы мафэ хьафэу къысэт.
— Сыд зыкIыосымытрэр, Тыршъау.
ИпкIэгъуали зы мафэ хьэфэу къырити:
— Уибылымэр къызязгъащэрэм
СипкIэгъуалэ къысфягъэщэжь.

ЗекIо онэжъэр тырелъхьэшъ
Тыршъао егъэшэсы,,
Тыршъаор хэгъуашъхьэм щылъэпIэжъажъи,
Игужъым ригъэзыхьажьи ятэм ихэкужъ нэсыжь.
Ятэм ичылэ ашкыгъэу,
ЗыIотэжьын щымыIэу нэсыжь.
Тыршъао онэгум еуцошъ зеплъахь.
Янэрэ ятэрэ къаплъи, Тыршъао къалъэгъу.

Тыршъао ятэ къеджэшъ
Зыдэщысым негъэсы.
— Тыршъау, нымрэ тымрэ ягонахь бэдэд.
Мы щтэкIупIэм тищыжьри
Быдзыщэу иодгъэшъугъэм тырыраз.
— Нымрэ тымрэ, ныжъымрэ тыжъымрэ ягонахь
Щыуагъэм—игубгъэн нахьыб.
Дзэ ужым сырыкIон
СыкъызыкIожьджэ шъухэсщыжьын.

Тыршъао дзэ ужым къырэчъэ
Тыршъао къачъэгозэ
Нарт Шыу цIыкIу къыIокIэ:
— Шъыд узачъэрэр, Тыршъау?
— Тятэм ичылэ ашкыгъ,
АнтIрэхъуаеу ДышъэкокI ахьыгъ.

Къалмыкъ хъаным дэй
УсфэкIона, ШыуцIыкIу?
— Шъыд сызыпфэмыкIорэр, Тыршъау?
КIо пIомэ, сыкIон,
КъысаIорэр — сIотэн.
— Къалмыкъ хъаным о IукIи:
Ий, къалмыкъ хъан,
Тыршъао сыкъигъэкIуагъ
АнтIрэкъуаеу ДышъэкокIэр умыхьи
Адрэ пхьырэ пстэумджи сырыраз
ЫIуи сыкъигъэкIуагъ, Iори сфеIуат
ЗэриIуагъэм фэдэу къалмэкъ хъаным реIуат.

— АнтIрэкъуаеу ДышъэкокIэр сымыхьмэ,
Адрэ схьыхэрэм шъыд рысигъэшIэт? — ыIуи
ШыуцIыкIу ытхьакIумэ лъэныкъо къыгуеупкI.
ШыуцIыкIо итхьэкIумэм лъэр къечъэхэу къэсыгъ.
Къалмыкъ хъаным ыIуагъэр Тыршъаом риIуати:
— Мы сызэришIыгъэри олъэгъу,
Джы кIо пIоми сыкIон, Тыршъау.
ЯтIонэрэ кIогъум ыгъакIуи
Адэ къэнэгъэ тхьакIумэр къыгуиупкIи
ЗэрэгуаупкIыгъэр нэрлъэгъоу
ШыуцIыкIор къэсыжьыгъ.
— Тыршъау, мы сызэрэхъугъэри олъэгъу,
Уилъэгъунэу щытми, сыкIон!
— УзэрэкIуагъэр икъун, ШыуцIыкIу
Тыршъао къэшэси

Дзэ ужым къырычъэзэ
Къалмыкъы дзэм къыкIахьи,
Къалмыкъы дзэм язауи
Дзэри зэпэзэладжэу ришIахьыгъ.
Къалмыкъ хъаным къыгуахьэ,
Тыршъао ибзашъхьэ пауты.
АнтIрэхъое ДышъэкокI кум исти,
Къэтэджи икъэптан гупэ еIэжь.
Тыршъао гу лъити,
Икъэптан гупэ бзэ шIыгъэ къыдех.
Исатъындакъым ибзэ шIыгъэ дедзэжь
Къалмэкъы дзэм язаозэ
ДышъэкокIыр зэрысыкум къынэсы,
Къырелъэсыкlышъ къэкIожьы.

582. НАРТ ТЭРШЪАУ

(Сирием ис адыгэ къуаджэу Къунетрэ щатхыгъэ текст)

Е-е-ейхэр Тэршъау!
ПкIэгъуалэм гъэ иуцхэр ебгъэхъуи
Бжыхьэ зэхъум цощ фабэм иоубытэ,
Хьэ мэтэ щэкIхэр еогъэшкы,
«КIэхэпщ благъэу сиIэм фэсщэн
Сэри хьакIэгъуакIоу сыфэкIон», — оIо.
ПкIэгъуалэри кIэхэпщым фэощэ,
Ори хьэкIэгъуакIо укъыфакIо.
УкъызфэкIогъэ кIэхэпщыхэр дэмысэу
ХьакIэшкор щысэу уIокIэ.
— ПкIэгъуалэми гъэй уцхэри езгъэхъуи,
Бжыхьэ зэхъум цощ фабэм исыубыти,
Хьэ мэтэ щэкIхэри езгъэшки
КIэхэпщы благъэу сиIэм фэсщэн
Сэри хьакIэгъуакIо сыфэкIон — сэIо
ПкIэгъуалэри къыфэсэщи
Сэри хьакIэгъуакIоу сыкъыфакIуи
СыкъыздэкIогъэ кIэхэпщри дэмысэу
ХьакIэшхори щысэуи къысфазэ —
ХьакIэшхом тыгъохэр зыритыджэ
Сэ сыд къыситыжьын, — еIошъ
Тэршъаом зегъэгусэ.
Бысымым шхынэр къахьми, афэмышк.
ГъолъыпIэ ашIми, афэмыгъолъ.

ИкIэкIо къуапэ икIэлъынэу
Бжыхьэ чэщ кIахьэр егъакIо.
Бысымым хьакIэ гусагъэу къафэкIуагъэу амышIэу,
КъызэкIуахэм ежьымэ агъэгусагъэу амышIэу,
Бысым гумэкIэу егъэгумэкIых.
Пчэдыжь горэм кIэхэпщым ыкъо
Унашъхьэм тетэу зиплъахьзэ
Ятэ гъусэхэр иIэу къэкIожьзэ елъэгъу.
КIалэр къапэгъокIы,
Шыу купым къагъэшэсы.

— А сикIал, къуаджэмджэ сыд къэбар — еIошъы
къеупчIы

— ХьакIэ цIыкIу къытфэкIуагъ.
ХьакIэ гусагъэу къэкIуагъэу тымышIэу,
Тэ тилажьэджэ гусагъэу тымышIэу,
Шкынэр фэтхьыми тфэмышкэу,
Гъолъыпlэ фэтшIыми тфэмыгъолъэу,
Быны гумэкIэу тегъэгумэкIы.
— Дунаем тетыхэмэ,
Тэршъао арэу къычIэкIын!

КIэхэпщэри къепсыжьы,
Сэламым идахи къарехы,
Тэршъаом къеупчIы:
— ХьакIэ гусагъэу укъэкIуагъа?
Хьаумэ бысыммэ уагъэгусагъа? — еIо. —
Бысымэр бын гумэкIэу огъэгумэкIы.

— ХьакIэ гусагъэуи сыкъэкIуагъэп,
СыкъзэкIуахэм бысыммэ ялажьэджи сыгусагъэп,
ПкIэгъуалэри къыфасщи,
Сэри хьакIэгъуакIоу сыкъыфакIуи.

ХьакIэшхор щысэу сыкъызIокIэм
«ХьакIэшхом дэгъухэр зыритыджэ:
Сэ сыд къыситыжьын» сэIошъ зысэгъэгусэ.
— ХьакIэшхом инасып зыхэлъэри — ыгъотын,
Ори уинасып зыхэлъэр бгъотын, — еIошъ
Тэршъаор егъэшIожьы.

ПкIэгъуалэри кIэхэпщымы рити,
ПкIэгъуалэри епхыпlэ рапхыгъ.
Шхынэр къахьыми машхэ,
ГъолъыпIэ ашIыми—мэгъолъыжьы.
Пчыхьэ горэм кIэхэпщым:
— Шъуипчыхьэ шIу! — еIошъ екIыжьы.

ПчъэІутмэ машІор къызэкІагъэсты:
— Шъуипчыхьэ шІу! — аІошъы екІыжьых.
ХьакІэшкор мэтэджы,
ПІэкІорым ипІэ хэтІысхьажьы.
Тэршъауи ипІэ хэтІысхьажьы.
МашІор къэцІырти,
ЦІыртэгъэ парчэ къэлъаиц
ХьакІэшхом иджанэ къытефэ,
Іэхъомбэшко ифэнэу хэстыкІы.
ХьакІэшхом иджанэ къызщехы,
МашІом педзэ егъэсты.
Тэршъаоми елъэгъу.
ЯтІонэрэ пчыхьэм кІэхэпщым:
— Шъуипчыхьэ шІу! — еІошъ екІыжьы
ПчъэІутмэ машІор къызэкІагъэсты:
— Шъуипчыхьэ шІу! — аІошъ екІыжьых.

ХьакІэшхори мэтэджы
ПІэкІорым ипІэ хэтІысхьажьы.
Тэршъаори ипІэ хэтІысхьажьы.
МашІор къэцІыртэ,
ЦІыртэгъэ пакІэ къэлъатэ.
Тэршъаом иджанэ къытефэ.
Іэхъомбэшко ифэнэу хестыкІы
Тэршъаом иджанэ къызщехы, машІом едзы.
ХьакІэшхор пэгъокІы, джанэр къеубыты.
— Ей, Тэршъау, — еІо, —
Джанэр сыд пай машІом пэудзэрэ?
— Тыгъопчыхьэ о пэудзагъэу слъэгъугъэти:
«Мы хэгъэгум яхабзэщтын»,—сІуи, пэсэдзэ.

ХьакІэшхор къэгущаІэшъы:
— Тыгъопчыхьэ сэ зыфпэсыдзагъэр — шъхьафы.
О зыфпэудзэрэр — шъхьафы.
Сэ зыфпэсыдзагъэр сшынахьыжъы ягуащэ
Лъэрмыхьэу сыкъдэкІыгъэти,
— КІалэ къыфэхъугъ, — ыІуи
ГушІуакІо къысфэкІуагъ.
ГушІуапкІэу зыфаер
Джанэр арыти, естыгъ.
О къызкІыфэкІуагъэр
УиІэгу къалмэкъэр къекІуи
Хьэжъ-быжъ ышІи
Уятэжърэ уянэжърэ быоу къыдини
Сырмэхъан-дахэу уигуащэр ехьы мэкІожьы!

Тэршъаом бжыхьэ чэщ кIахьэр
Дэпкъиплыым еплъэу егъакIо,
Пчэдыжьым кIэхэпщэр къызехьэм:
— ПкIэгъуалэр зы мэфэ хьафэу къысэт,—еIо елъэIу.

Тэршъаор къэшэси,
Чэщ мэфиблджэ зэпичыгъэ гъогур
Чэщ мэфищыджэ къызэпечыжьы.
ХьэкIэшхом зэриIуагъэм фэдэу:
Ятэжърэ янэжърэ
Хэкужъым быоу хэсэу къаIокIэ,
Iизын аIехы,
Къалмыкъымэ аужы ехьэ
Къалмыкъымэ акIахьэ,
Куп-купэу къыпигъэзыкIзэ
Шыкум ашIуекIуалIэ.
ЛIыгъэкIэ
Сырмэхъан-дахэр къытрихыжьынэу зэIабэм,
Шыкуаор къеошъы къеукIы.
КъызэкIаупкIэщт
Сырмэхъан-дахэр къалмэкъым ехьышъ мэкIожьы.

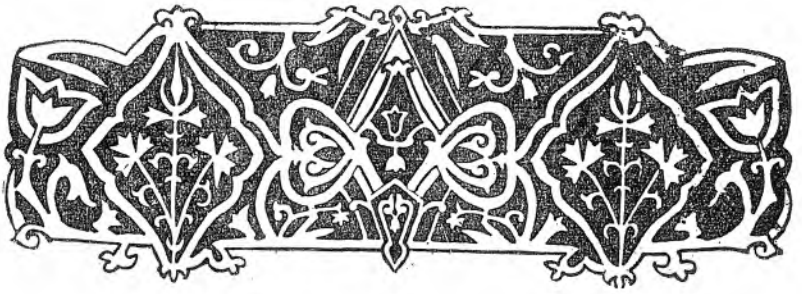

НАРТХЭМ ЯХЬЫЛІЭГЪЭ АДЫГЭ ОРЭДХЭУ, ПЩЫНАЛЪЭХЭУ МАГНИТОФОНКІЭ ТТХЫГЪЭХЭМ ЯОРЭДЫШЪОХЭР

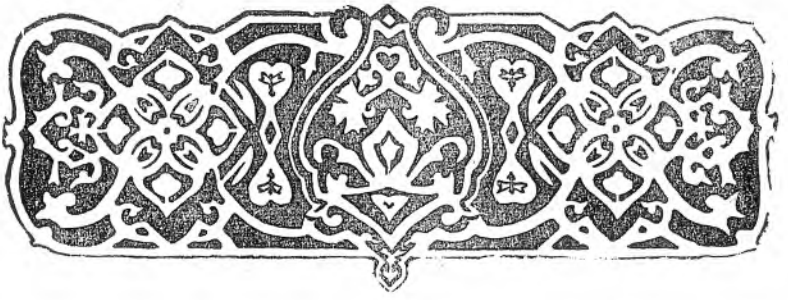

1. ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

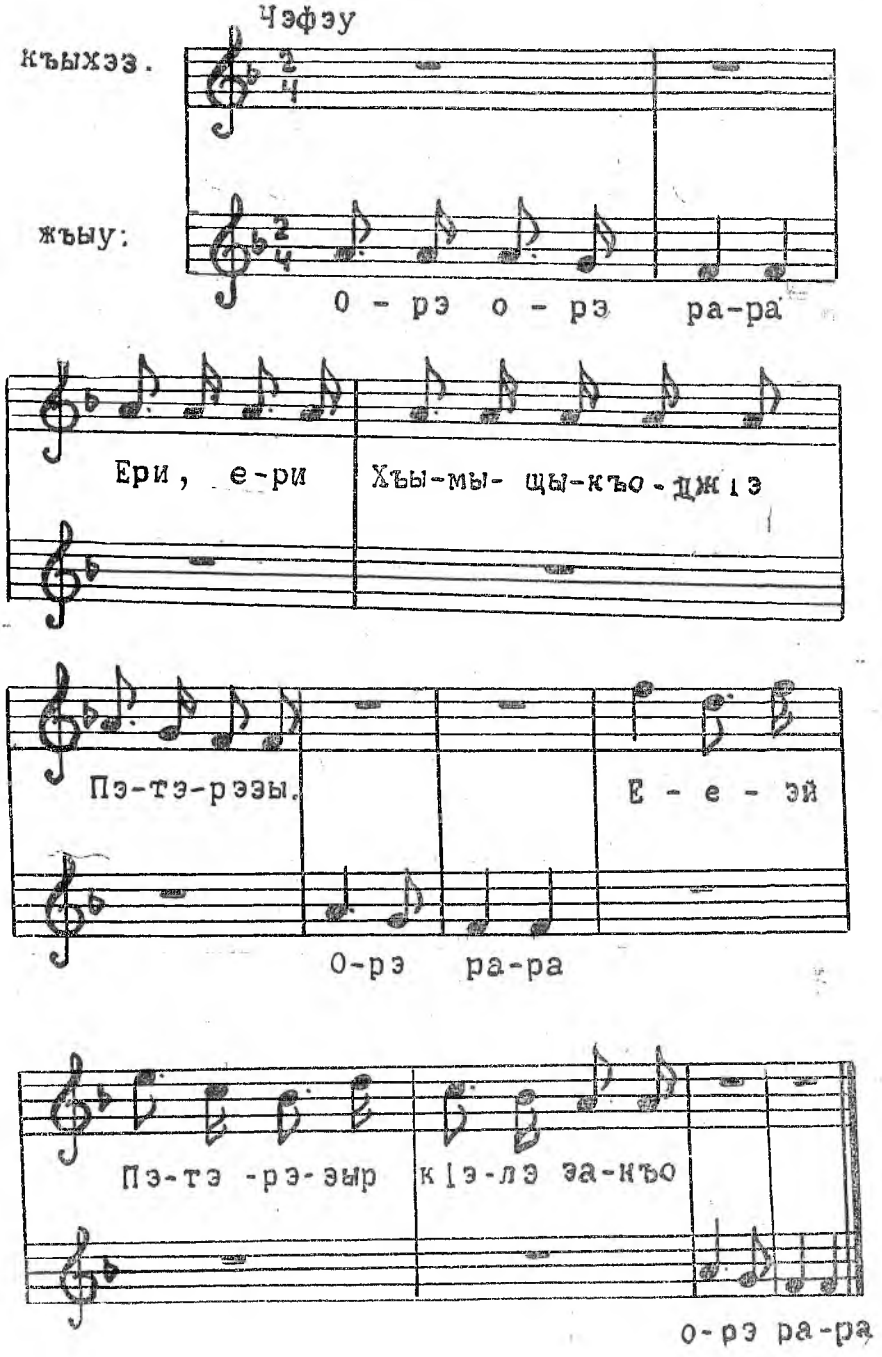

2. БАТЭРЭЗ И ПШЫНАЛЪЭ

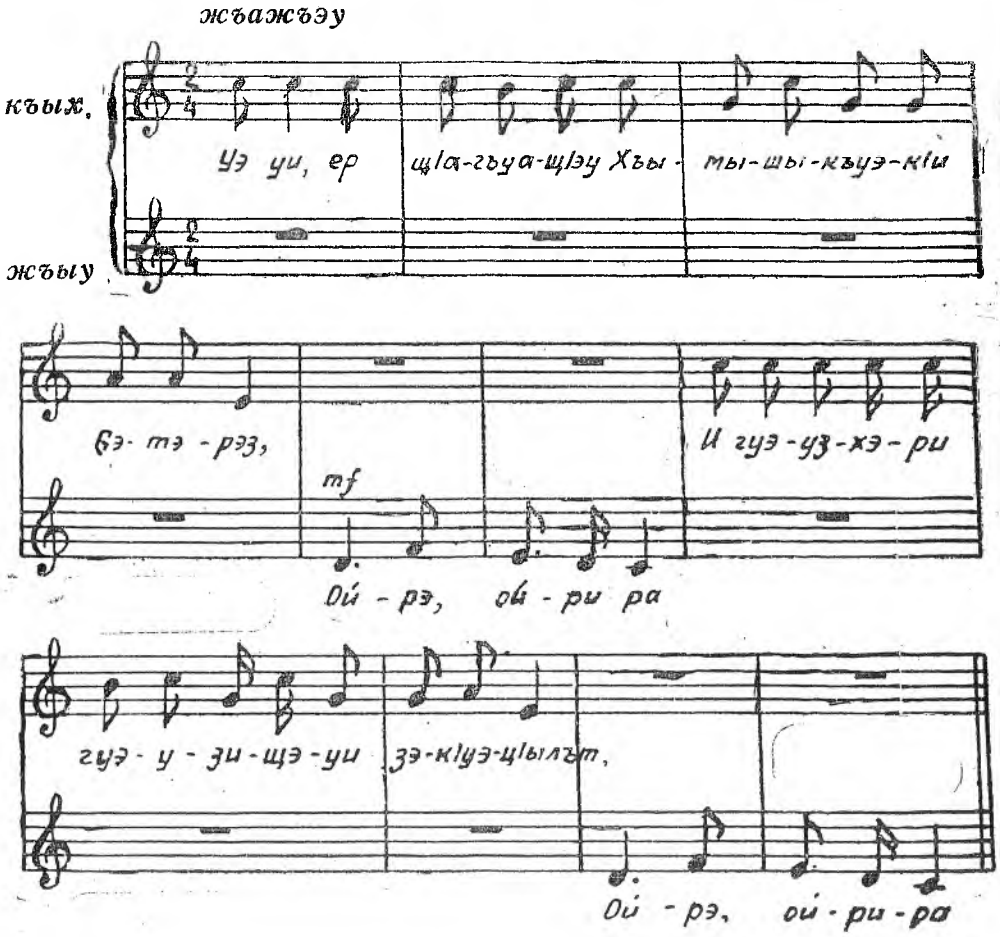

3. ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

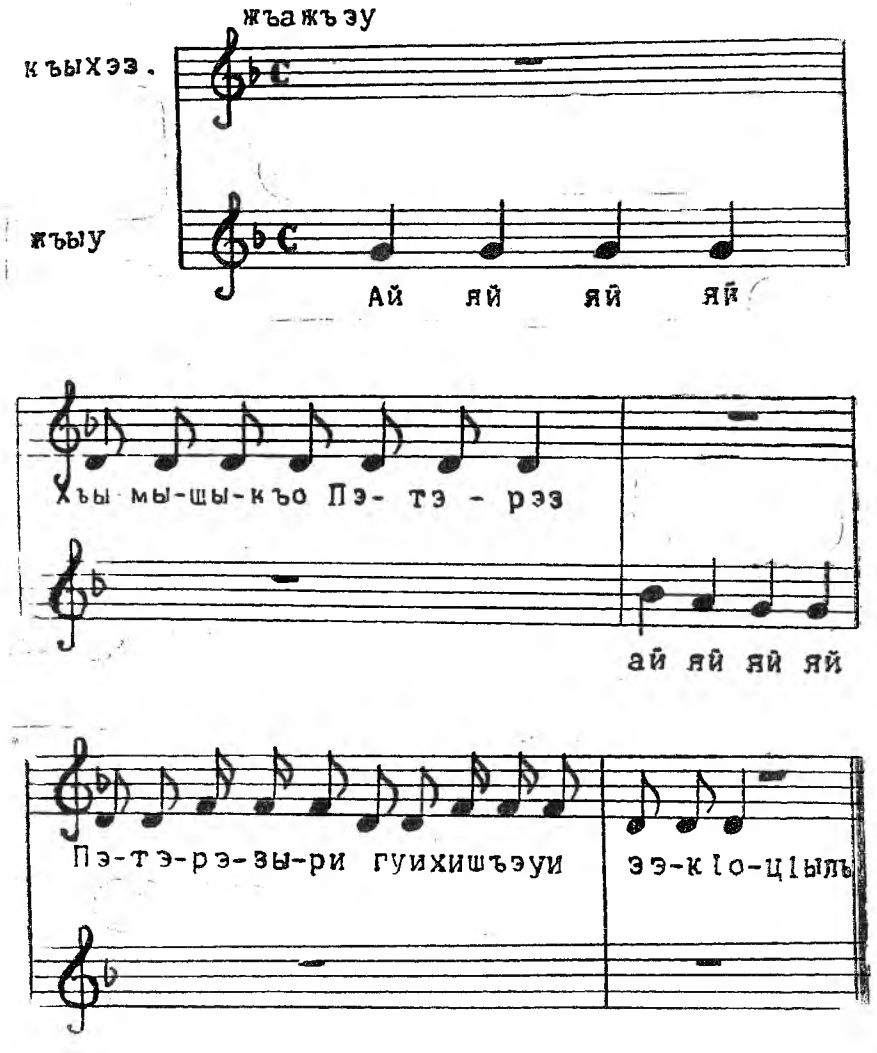

4. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ИПЩЫНАЛЪ

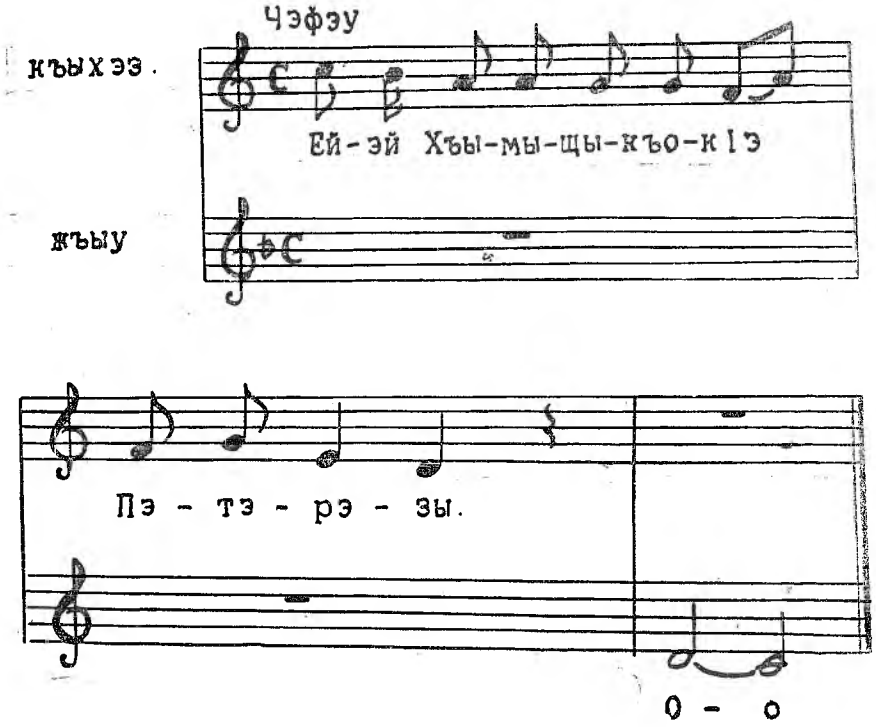

5. ПЭТЭРЭЗ

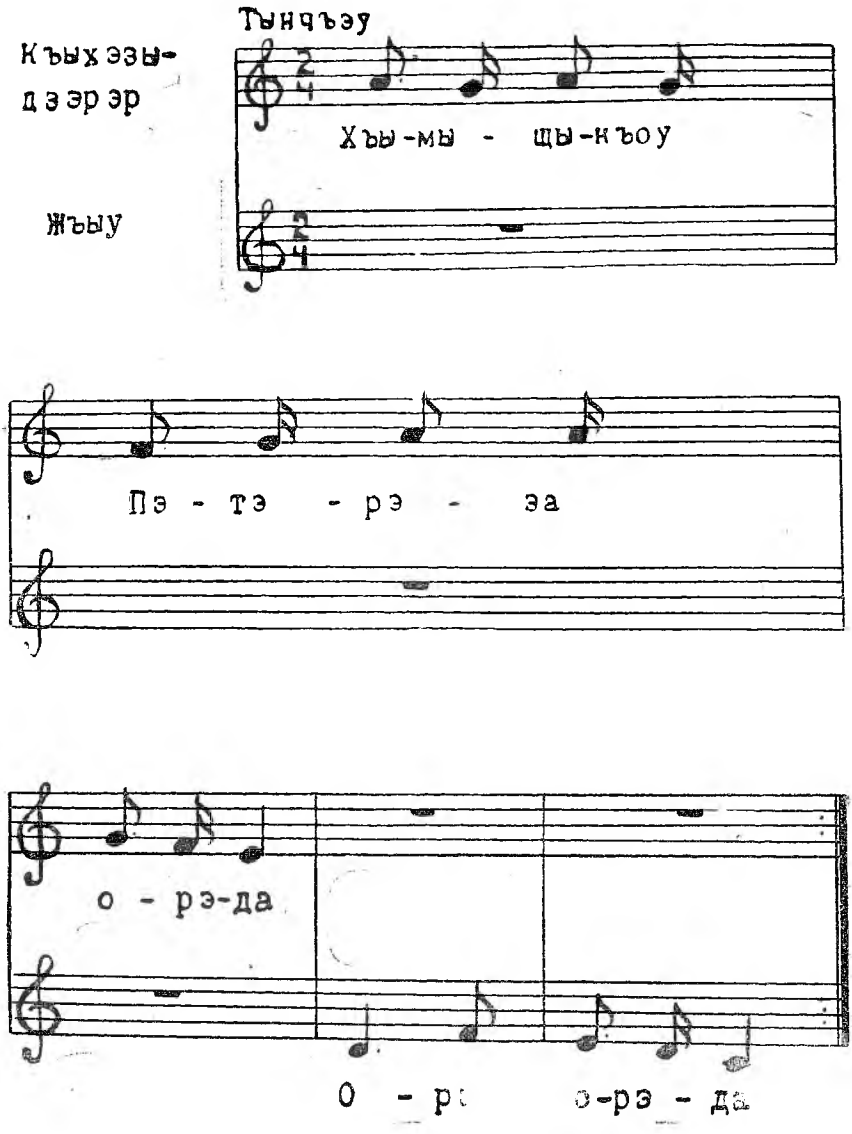
Тынчъэу
Къыхэзы-
дзэрэр
Хъы-мы - щы-къоу
Жъыу
Пэ - тэ - рэ - за
о - рэ-да
О - р
о-рэ - да

6. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

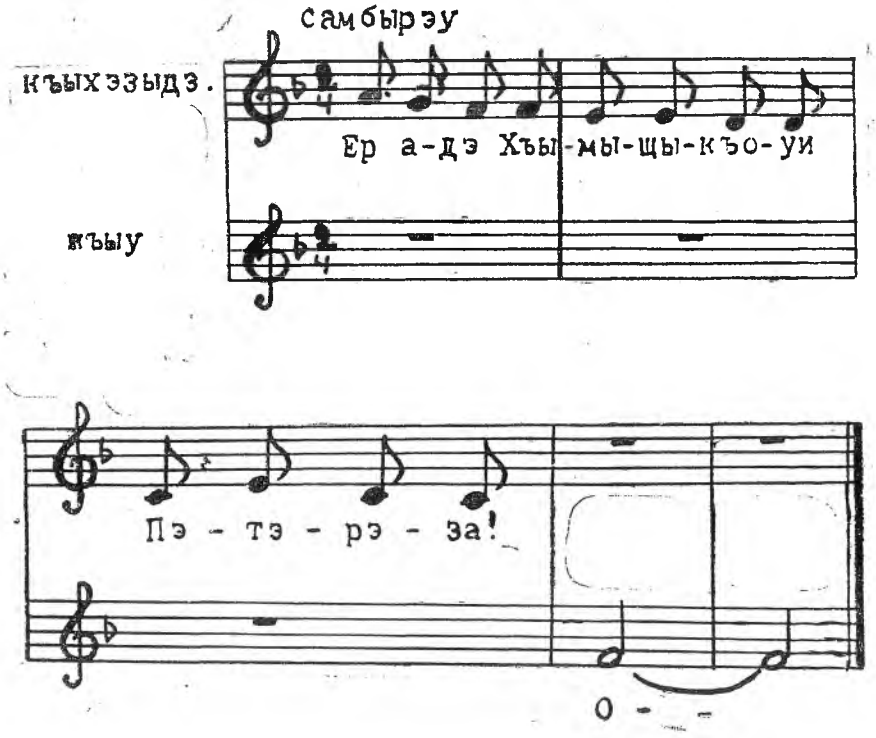

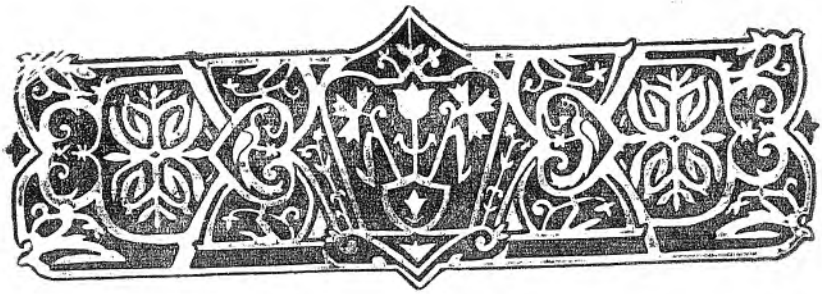

ТИОРЭДЫІОХЭМРЭ
ТХЫДЭІУАТЭХЭМРЭ

Нартхэм яхьылIэгъэ адыгэ текстхэр АНИИ-рэ КъНИИ-рэ яIофышIэхэм Хьакурынэхьаблэ щатхы (июнь, 1954).

ОрэдыIо, щыкIэпщынэо Iазэу
ХЬАТХЫ ХЬЭСАН
(Афыпсыпэ, Адыгэ хэкур).

Къамлэпщэ Іаззэу
КІЭЛЭБЫЙ ХЬЭСАН
(Натыкъуадж, Адыгэ хэкур).

АДЫГЭ ДЖЭГУАКІОХЭР.

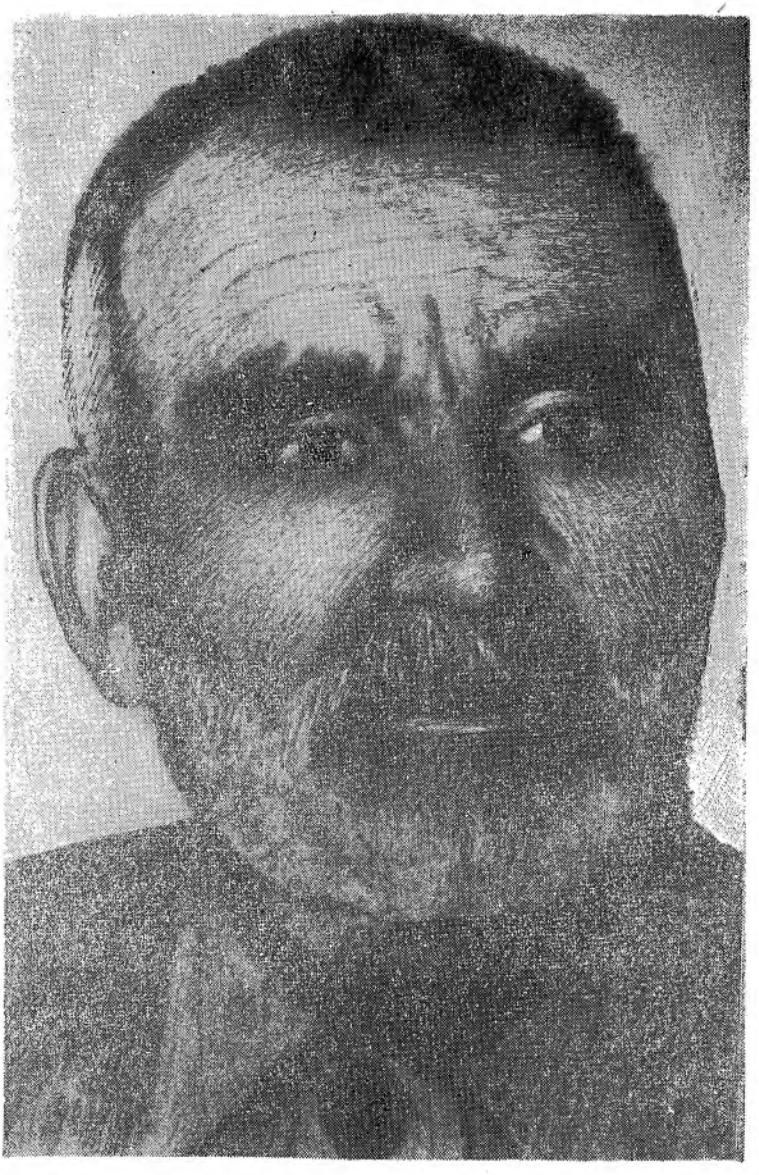

КIУАЙ ИСМАХЬИЛ

ТхыдэIотэ Iазэу, губзыгъэу КIуай Исмахьилэ 1876-рэ илъэсым Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Хьакурынэхьаблэ къыщыхъугъ, абдзах. Нартхэм яхьылIэгъэ адыгэ хъишъэу илъэс 60—70-кIэ уэкIэIэбэжьмэ хьакIэщхэм ащызэхихыгъагъэхэр лIымэ ацIэхэри, чIыпIэмэ ацIэхэри химыгъэзыхэу къеIуатэ. Илъэс 30-м ехъу Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым къыдэлэжьагъ, Исмахьилэ аригъэтхыжьыгъэ хъишъэу «Тыгъэр пщыхьэрэ къызфызэтеуцогорэр», «Саусырыкъо икъэхъуI», пщыналъэу «Хъымыщыкъо Пэтэрэз» зыцIэхэр «Нартхэр» зыфиIорэ томхэм якъадэхьагъэх.

Илъэс 93-рэ зыныбжь шыкIэпщынэо Iазэу
КОБЛ ЛЫУ
(Хьакурынэхьабл, Адыгэ хэкур)

ОрэдыIо-тхыдэIотэ Iазэу
КОБЛ НАХЪО
(Еджэркъуай, Адыгэ хэкур)

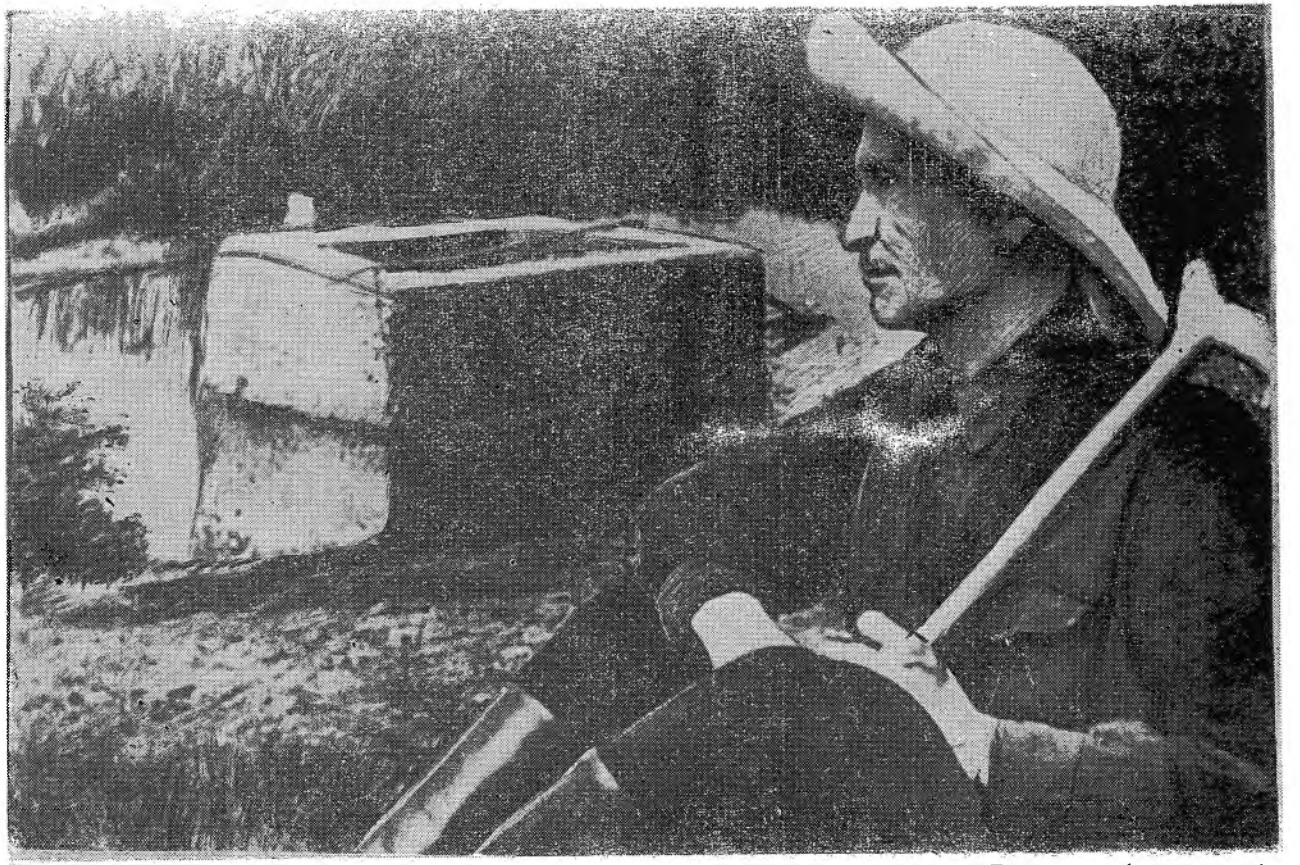

ТхыдэІотэ Іаззу Дэбагъо Юсыф (Лэшэпсынэ, Адыгэ хэкур)

Къэбэрдейм щыщ адыгэ пщынаохэу
Шоген Асхьадрэ (пщынэ тІаркъу) **Къазий Мамыщрэ** (шыкІэпщын).

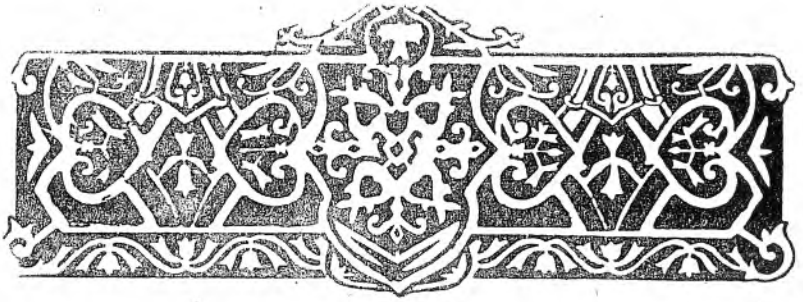

КОММЕНТАРИЕХЭР

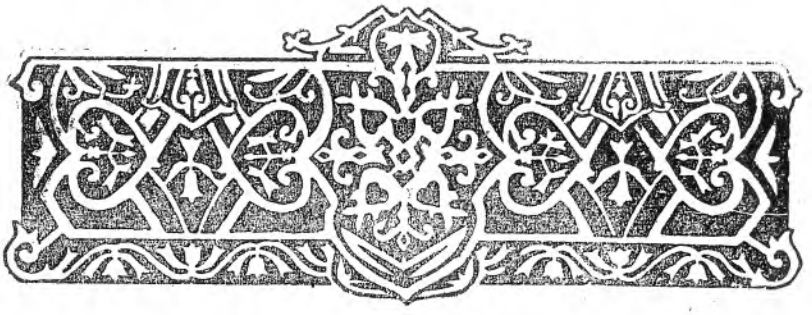

ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ ЕХЬЫЛІЭГЪЭ ТЕКСТХЭР

Нарт Пэтэрэз ехьылІэгъэ ІорыІуатэхэр адыгэ лъэпкъ пстэуми зэлъашІэ. Адыгеими, ХыІушъо Шапсыгъэхэми, Къэбэрдейми, Черкесиеми яорэдыІохэмэ Шэбатыныкъо ипщыналъэхэр непи дэгъоу къызэлъаІо. А пщыналъэхэм, орэдхэм ашъохэр магнитофонкІэ ттхыгъэхэу Адыгэ научнэ-исследовательскэ институтым чІэлъых, ахэмэ ащыщхэр мы томым ыкІэкІэ нотэкІэ тхыжьыгъэхэу дэтых.

Хъымыщыкъо Пэтэрэз «лІы гоузэу», «гоузишъэу зэкІоцІылъэу», лІыгъэ-пхъэшагъэ, шІошъхъуныгъэ ин зиІэ нартэу адыгэ эпосым хэтхэм ащыщ, нарт лІы щІэрыІу, пщынэлъабэрэ хъишъабэрэ иІ.

Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъэ апэу Тифлис (Тбилиси) урысыбзэкІэ къыщыхаутыгъ (еплъ: Записки Кавказского отдела Императорского Русского Географического общества, XXII, Тифлис, 1902). Москва 1924-рэ илъэсым къыщыдэкІыгъэ тхылъэу «Псалъэм» Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъэ адыгабзэкІэ къыдэхьагъ (н. 49—56). Ащ къыужырэ илъэсхэм Адыгэ хэкуми, Къэбэртаеми, Черкесиеми, ащ адакІоу Дамаски (Шами) къащыдэкІыгъэ ІорыІотэ тхылъхэм нарт Пэтэрэз ехьылІэгъэ текстыбэ къадэхьагъ.

ТЕКСТХЭР

VII. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

484. **Пщы-Марыкъо ыкъохэу Хъымыщрэ Чэчанрэ** — къэзыІотагъэр Бракъый Тыу, 1880-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Тэхъутэмыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Декабрэм и 18-м 1958-рэ илъ. Тэхъутэмыкъуае щызытхыгъэр Шъаукъо Ерэджыб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

485. **Нарт Хъымыщ** — Къэбэрдей-Балъкъэр научнэ-исследовательскэ институтым иархив щыщ.

486. **Нарт Хъымыщы къызэрищагъэр** — зышІэу мартым и 3-м 1959-рэ илъ. къэзытхыжьыгъэр Пщыдатэкъо Мэдин, бжъэдыгъу, Адыгэ хэкум щыщ къ. Очэпщые дэс. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

---

[1] Ащ. ехьылІагъэу еплъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 55—67.

487. **Натэ Хъымыщэ къызэрищагъэр** — къэзыІотагъэр Хьагъур Шъэофыжь, 1879-рэ илъ. Натыхъуаджэ къыщыхъугъ, шапсыгъ, орэдыІо Іаз.

Маим и 20-м 1960-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр Натхъо Къырмыз. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

488. **Нарт Хъымыщрэ Исп-гуащэмрэ** — къэзыІотагъэр Запсэкъо Хъусен, 1892-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Еджэркъуае къыщыхъугъ, къэбарІотэ Іаз, еджэркъуаи.

Августым и 12-м 1962-рэ илъ. Еджэркъуае щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

489. **Нарт Хъымыщ къызэрищагъэмрэ зэраукІыгъэмрэ** — къэзыІотагъэр ЩашІэ Бый, 1874-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. ПчыхьалІыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Апрелым и 20-м 1947-рэ илъ. ПчыхьалІыкъуае щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

490. **Нарт Хъымыщ и кІодыкІэ** — Къэбэрдей-Балъкъэр научнэ-исследовательскэ институтым иархив щыщ.

491. **Нарт Хъымыщ икІодыкІ** — зышІэу мартым и 20-м 1959-рэ илъ. къэзытхыжьыгъэр Пщыдатэкъо Мэдин, бжъэдыгъу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

492. **Хъымыщ Сэхъэр зэраукІыгъэр** — къэзыІотагъэр Ушъый КІыщыкъу, 1883-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Псэйтыку къыщыхъугъ, шапсыгъ, орэдыІо Іаз.

Маим и 20-м 1958-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр Зэфэс Л., Адыгэ пединститутым иеджакІу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

493. **Нарт Хъымыщ икъо Хъымыщ ихъыбар** — къэзыІотагъэр КІэрэщэ Асыет, Адыгэ хэкум ис. къ. Кощхьаблэ къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Августым и 15-м 1949-рэ илъ. Кощхьаблэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

494. **Пэтэрэз икъэхъуІерэ ипІуІерэ** — къэзыІотагъэр Хьакурынэ Рау, Адыгэ хэкум ис къ. Хьакурынэхьаблэ къыщыхъугъ, абдзах, орэдыІо-къэбэрІотэ Іаз.

Мартым и 13-м 1947-рэ илъ. Хьакурынэхьаблэ щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф, АНИИ-м инаучнэ ІофышІ, СССР-м иписательхэмэ я Союзы щыщ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

495. **Нарт Батрэз** — къыздэтхыгъэр: Нарт хъыбархэр. Нальчик, 1945, н. 65—66. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

496. **Пэтэрэз ипщыналъ** — къэзыІуагъэр Хьагъур Шъэофыжь, Нэтыхъуаджэ щыщ, шапсыгъ.

Августым и 15-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр Натхъо Къырмыз, Адыгэ пединститутым иеджакІу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

497. **Хъымыщ и къуэ Батрэз къызэралъхуар, и сабийгъуэ**—Къэбэрдей-Балъкъэр научнэ-исследовательскэ институтым иархив щыщ.

498. **Хъымыщыкъо Пэтэрэзы икъэхъуІер, шхэн зэрэрагъэшІагъэр** — къэзыІотагъэр КІуай Зэфэс, 1882-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Хьакурынэхьаблэ къыщыхъугъ, абдзах (мыщ ехьылІагъэу еплъ: Нартхэр, I том, Мыекъуапэ, 1968, н. 292—293).

Маим и 29-м 1958-рэ илъ. Хьакурынэхьаблэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

499. **Пэтэрэз икъэхъукІь, зэрапІугъэр** — къэзыІотагъэр Хьагъур Шъэофыжь, шапсыгъ.

Маим и 5-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр Нагхъо Къырымыз. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

500. **Пэтэрэз икъэхъукІэмрэ икІэлэгъумрэ** — зышІэу августым и 13-м 1959-рэ илъ. зытхыгъэр Пщыдатэкъо Мэдин, Адыгеим щыщ къ. Очэпщые къыщыхъугъ, бжъэдыгъу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

501. **Хъымыщэкъо Пэтэрэз икъэхъукІ** — къэзыІуагъэр Шъэотэхъу Титыу, 1885-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьатыгъужъыкъуае къыщыхъугъ, кІэмыгуй, орэдыІо Іаз.

Мартым и 14-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр Хьэдэгъэлі Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

502. **Пэтэрэз икъэхъукІ** — къэзыІотагъэр Къумыкъу Нашхъо, ХыІушъо Шапсыгъэм щыщ къ. Къэлэжъ дэс, хьакІуцу.

Августым и 1-м 1952-рэ илъ. Къэлэжъ щызытхыгъэр КІэрэщэ Зэйнаб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

503. **Хъымыщыкъо Пэтэрэзы ихъишъ** — къэзыІотагъэр ЩашІэ Бый, 1874-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. ПчыхьалІыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Декабрэм и 23-м 1940-рэ илъ. ПчыхьалІыкъуае щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

504. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз** — къэзыІуагъэр КІуай Исмахьил, 1876-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьакурынэхьаблэ къыщыхъугъ, абдзах, къэбарІотэ Іаз.

Маим и 26-м 1958-рэ илъ. Шэуджэнхьаблэ щызытхыгъэр Хъуажъ Мыхьамод, АНИИ-м иІофышІ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

505. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз** — къэзыІотагъэр Сэмэн Едыдж, 1876 илъ. Адыгеим щыщ къ. ПчыхьалІыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Октябрэм и 25-м 1940-рэ илъ. ПчыхьалІыкъуае щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

506. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз ихъишъ** — къэзыІотагъэр Шъхьэлэхъо Алый, 1882-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Афыпсыпэ къыщыхъугъ, шапсыгъ, орэдыІо-тхыдэІотэ Іаз.

Июлым 18-м 1963-рэ илъ. Афыпсыпэ щызытхыгъэр Жэнэ Чэримрэ Жэнэ Разиетрэ, кІэлэегъаджэх. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

507. **Нарт Къымыщ и къуэ Къымыщ и хъыбар** — къэзыІотагъэр КІэрэщэ Сосрыкъуэ, 1854-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Кощхьаблэ къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Июлым и 9-м 1949-рэ илъ. Кощхьаблэ щызытхыгъэр Кэрим Мухьаз. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

508. **Пэтэрэзы икъэхъукІ** — къэзыІотагъэр Шъаукъо Имысыкъу, 1875-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Хьатыгъужъыкъуае къыщыхъугъ.

Ноябрэм и 21-м 1958-рэ илъ. Хьатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр ШъхьапцІэжъыкъо Щухьаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

509. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз икъэхъукІ** — къэзыІотагъэр ХъуакІо Исмахьил, 1888 илъ. Адыгеим щыщ къ. ПчыхьалІыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Сентябрэм и 15-м 1960-рэ илъ. ПчыхьалІыкъуае щызытхыгъэр БрантІэ Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

510. **Батэрэзрэ Марыкъорэ** — Къэбэрдей-Балъкъэр НИИ-м иархив щыщ.

511. **Нартхэмрэ спы цІыкІухэмрэ** — къэзыІотагъэр КІуай Зэфэс, абдзах.

Маим и 26-м 1958-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

512. **Нарт Пщыдадэ и хъыбар** — къэзыІотагъэр Уэрдокъуэ Мырзэбэч, 1884-рэ илъ. Черкесием щыщ къ. Къэсэйхьаблэ (Хьабэз) къыщыхъугъ, къэбэрдей, орэдыІо-тхыдэІотэ Іаз.

Февралым и 22-м 1962-рэ илъ. Хьабэз щызытхыгъэр Сэкий Нурдин, ХьэдэгъэлІэ Аскэр, ГъукІэмыкъу Абубэчыр. Оригиналыр КЧ НИИ-м иархив хэлъ.

513. **Пэтэрэз** — къэзыІотагъэр Шъаукъо Имысыкъу, Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьатыгъужъыкъуае къыщыхъугъ, кІэмыгуй.

Июным и 10-м 1950-рэ илъ. Хьатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр Шъаукъо Б. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

514. **Батэрэз Нэсрэн-ЖакІэ къызэрихьыжар** — Къэбэрдей-Балъкъэр НИИ-м иархив щыщ.

515. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз** — пщыналъэр къэзыІуагъэр Къат Ахьмэд, 1900-рэ илъ. Сирием щыщ къ. Енэм къыщыхъугъ, орэдыІо Іаз.

Январым и 25-рэм 1965-рэ илъ. Шам (Дамаск) щызытхыгъэр Тыгъужъ Фуад, тхакІо, Дамаск дэт университетым щэлажьэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

516. **Хъымыщ и къуэ Батрэз** — къыздэтхыгъэр: Нарт хъыбархэр, Налшык, 1954, н. 66—71.

517. **Хъымыщэкъо Пэтэрэз ипщыналъ** — къэзыІуагъэр Хэшхы Казбек, адыгэ орэдыІо Іаз.

Августым и 4-м 1963-рэ илъ. ХыІушъо Шапсыгъэм щыщ къ. ПсышІуапэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

518. **Пэтэрэз ипщыналъ** — къэзыІуагъэр Хьагъур Шъэофыжь, шапсыгъ.

Июлым и 15-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр Натхъо Къырымыз. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

519. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъ** — къэзыІуагъэр ЛІыпый Билъэустэн, 1878-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Хьатикъуае къыщыхъугъ, ылъэпкъыкІэ хьатикъуай, орэдыІо-тхыдэІотэ Іаз.

Июным и 15-м 1934-рэ илъ. Хьатикъуае щызытхыгъэр Еутых Аскэр, СССР-м ипсательхэм я Союзы хэт. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

520. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз** — пщыналъэр къэзыІуагъэр Хьамтэхъу Аюб, 1881-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. ПчыхьалІыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Июлым и 17-м 1949-рэ илъ. ПчыхьалІыкъуае щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

521. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъ** — къэзыІуагъэр УдыкІаку Алый, 1901-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Нэшъукъуае къыщыхъугъ. бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 15-м 1959-рэ илъ. Нэшъукъуае щызытхыгъэр Дэхъужь Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

522. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъ** — зышІэу къэзытхыжьыгъэр Бэрзэдж Мэрзан. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

523. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз** — пщыналъэр къэзыІуагъэр Къэлэшъаукъо Ныхъу. ОрэдыІо Іаз. Къуаджэу Джамбэчые щыщ. КІэмыгуй.

Ноябрэм и 7-м 1946-рэ илъ. Джамбэчые щызытхыгъэр Бахъукъо Ерэджыб, кІэлэегъадж. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

524. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз** — Шам (Дамаск) щатхыгъэ адыгэ текст. Къытырадзагъ: Адыгэ усэнэр, Дамаск, 1940, н. 29—30.

525. **Хъымыщыкъо Пэтэрэзы ипщыналъ** — къэзыІуагъэр Ушъый КІыщыкъу, шапсыгъ.

Ноябрэм и 19-м 1947-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

526. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъэхэр** — ячылэ лІыжъхэр дежьыухэзэ къэзыІуагъэр Шъхьалэхъо Али, орэдыІо Іаз, шапсыгъ.

Июлым и 5-м 1958-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Афыпсыпэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр, оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: А. М. Гадагатль. Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 336—340.

527. **Хъымыщ и къуэ Батрэз** — къыздэтхыгъэр: Нарт хъыбархэр. Нальчик, 1954-рэ, н. 66. Оригиналыр КБ НИИ иархив хэлъ.

528. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъэ щыщ** — къэзыІуагъэр Хьаткъо Теуцожь, къэбар Іотэ Іаз, абдзах.

Маим и 30-м 1958-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьакурынэхьаблэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

529. **Хъымыщыкъо Фэтэрэз** — орэдэу къэзыІуагъэр Гъыщ Шыгъотыжь, 1898-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Джыракъые къыщыхъугъ, бжъэдыгъу ныс, орэдыІо Іаз.

Маим и 27-м 1960-рэ илъ. Тэхъутэмыкъуае щызытхыгъэр ТІэшъу З. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Пэтэрэз ыцІэ «Фэтэрэзэу» Шыгъотыжь янэжъ къыІощтыгъэу, ежьыри ащ тетэу къыІозэ есагъэу еІо.

530. **Батэрэз нартхэ я сэнэхуафэм зэрыщыІар** — Къэбэрдей-Балъкъэр НИИ-м иархив щыщ.

531. **Нарт Батэрэзрэ Дамызэпщым и къуэмрэ** — Къэбэрдей-Балъкъэр НИИ-м иархив щыщ.

532. **Пэтэрэз лъыуасэу къаІихынэу ариІогъагъэр** — къэзыІотагъэр КІуай Зэфэс, абдзах.

Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьакурынэхьаблэ щызытхыгъэр Гъыщ Нухь. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

533. **Хъымыщ и къуэ Бэтрэз и фыз къызэригъотыжар** — къэзыІотагъэр Кузший Чэрим, 1898-рэ илъ. Черкесием щыщ къ. ПсэукІэ Дахэ къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Июным и 10-м 1963-рэ илъ. ПсэукІэ Дахэ щызытхыгъэр Бэчыжъ Лейлэ, КЧ НИИ-м илэжьакІу, филологическэ шІэныгъэм якандидат. Оригиналыр КЧ НИИ-м иархив хэлъ.

534. **Нэсренэу къушъхьэм хэІулІагъэр Пэтэрэзы къызэрищэжьыгъэр** — къэзыІотагъэр ЦутІыжъ Салмэт, ХыІушъо Шапсыгъэм щыщ къ. ШІоикъо 1937-рэ илъ. къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Мартым и 12-м 1958-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр Хъут Щамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

535. **Къушъхьэ лъагэм хэІулІэгъэ Нэсрен-ЖакІэр Пэтэрэзы шъхьафит зэришІыжьыгъэр** — зышІэу мартым и 22-м 1959-рэ илъэс. Зытхыжьыгъэр къэзыІотагъэу Пщыдатэкъо Мэдин, Адыгэ хэкум щыщ къ. Очэпщые щыщ, ІорыІотэ угъоякІу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

536. **Батэрэз иныжьэр иукІыу уэзырмэс къызэрихьыжьао** — Къэбэрдей-Балъкъэр НИИ-м иархив щыщ.

537. **Нарт Пэтэрэзы Лъэгуц-ЖакІэр зэриукІыгъэр** — къэзыІотагъэр Шъэотэхъу Титыу, 1885-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьатыгъужъыкъуае къыщыхъугъ, кІэмыгуй.

Мартым и 14-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

538. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз Лъэгуц-ЖакІэ зэриукІыгъэр** — къэзыІотагъэр ХъутІыжъ Тыгъурыгъу, 1881-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Джэджэхьаблэ къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 19-м 1959-рэ илъ. Джэджэхьаблэ щызытхыгъэр Хъут Щамсудин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

539. **Пэтэрэзы Лъэгуц-ЖакІэр зэриукІыгъэр** — къэзыІотагъэр Мыгу Нухь, 1898-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Джэджэхьаблэ къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 19-м 1959-рэ илъ. Джэджэхьаблэ щызытхыгъэр Дэхъужь Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

540. **Батэрэз благъор зэриукІар** — Къэбардей-Балъкъэр НИИ-м иархив щыщ.

541. **Батэрэз иныжьыкъуэ зэриукІар** — къэзыІотагъэр ТІымыжъ Мыхьамэт, 1882-рэ илъ. Черкесием щыщ къ. Беслъэней къыщыхъугъ, беслъэней.

Июлым и 23-м 1949-рэ илъ. Беслъэней щызытхыгъэр Къэрдэнгъушіэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ ІуэрыІуатэхэр, Налшык, 1963, н. 266—267.

542. **Пэтэрэз иныжъым ыкъо зэрэдэзекІуагъэр** — къэзыІотагъэр Хьапэе Мыхьамод, Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьатикъуае 1887-рэ илъ къыщыхъугъ, шыкІэпщынэо-орэдыІо Іаз.

Октябрэм и 20 1960-рэ илъ. Хьатикъуае щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

543. **Пэтэрэзы иныжъэр зэриукІыгъэр** — зышІэу январым и 25-м 1960-рэ илъ. зытхыжьыгъэр Пщыдатэкъо Мэдин, Очэпщые щыщ, ІорыІотэ угъоякІу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

544. **Бэтэрэз иныжъыр иукІыу Іуон къызэрихьыжьар** — къэзыІотагъэр ТІымыжъ Мыхьамэт.

Июлым и 25-м 1949-рэ илъ. Черкесием щыщ Беслъэней къуаджэм щызытхыгъэр Къэрдэнгъушіэ Зырамыку. Оригиналыр КБ. НИИ-м иархив хэлъ.

545. **Хъымыщыкъо Пэтэрэзырэ нарт Темырыкъорэ** — къэзыІотагъэр Шъаукъо Имысыкъу, Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьатыгъужъыкъуае къыщыхъугъ, кІэмыгуй.

Июлым и 11-м 1949-рэ илъ. Хьатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф, Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

546. **Пэтэрэзрэ нарт Темырыкъорэ** — къэзыІотагъэр Шъаукъо Имысыкъу. кІэмыгуй.

Ноябрэм и 20-м 1958-рэ илъ. Хьатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр Шъхьапціэжъыкъо Щухьаиб. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

547. **Бэтэрэз, Сосрыкъуэ, Іалыджыкъуэ, Уэзэдж, Хъытыдж сымэ я хъыбар** — Къэбэрдей-Балъкъэр НИИ иархив щыщ.

548. **Нартхэр уашъом зэрэдэкІыгъэ шІыкІэр** — къэзыІуагъэр Уджыхъу Чэрим, Сириием щыщ къуаджэу Сэлмэные къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Февралым и 1-м 1965-рэ илъ. Дамаск (Шам) щызытхыгъэр Тыгъужъ Фуад, адыгэ тхакІу, ІорІотэ угъоякІу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: А. Гадагатль, Героический эпос «Нарты» и его генезис, Краснодар, 1967, н. 345.

549. **Пэтэрэз нарт Орзэмэс иныжъмэ къызэратырихыжьыгъэр**— зышІэу январым и 19-м 1960-рэ илъ. Адыгэ хэкум ис къ. Очэпщые къыщызытхыжьыгъэр Пщыдатэкъо Мэдин. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

550. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз Гъуд-Гъуд къалэ зэриштагъэр** — къэзыІотагъэр КІуай Зэфэс, 1882-рэ илъ. Адыгеим щыщ къуаджэу Хьакурынэхьаблэ къыщыхъугъ, абдзах.

Февралым и 18-м 1959-рэ илъ. Хьакурынэхьаблэ щызытхыгъэр Гъыщ Нухь. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

551. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз ихъишъ** — къэзыІотагъэр — ПэкІэшхо Ахьмэд, Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьатыгъужъыкъуае къыщыхъугъ. кІэмыгуй.

Апрелым и 10-м 1953-рэ илъ. Хьатыгъужъыкъуае щызытхыгъэр Бузэрэ Ким. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

552. **Пэтэрэзы икІодыкІ** — къэзыІотагъэр ЩашІэ Бый, 1874-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. ПчыхьалІыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Апрелым и 20-м 1947-рэ илъ. ПчыхьалІыкъуае щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф.

553. **Пэтэрэз икІодыкІ** — къэзыІотагъэр Мыгу Нухь, 1898-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Джэджэхьаблэ къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Ноябрэм и 19-м 1959-рэ илъ. Джэджэхьаблэ щызытхыгъэр Дэхъужь Л. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

VIII. НАРТ ЧЭЛЭХЪСЭТ.

Мы нартым ехьылІэгъэ хъишъэхэр абдзахэхэм, шапсыгъэхэм, къэбэрдейхэм, хьатикъуаехэм нахь зэлъашІэ. Мыщ ыцІэ зэтраІукІы (Чэлэхъсэт, Кьелэхъсэт, Келэс Хъэртэн, ШІэлэ Лъэхъстэн). Ежь ехьылІагъэу хъишъабэ иІэп, ау фэшъхьафрэ циклхэми бэкІаерэ къахэфэ.

ТЕКСТХЭР

554. **Нарт Чэлэхъсэт къехъулІагъэр** — къэзыІотагъэр КІуай Зэфэс, 1882-рэ илъ. Адыгеим щыщ къ. Хьакурынэхьаблэ къыщыхъугъ, абдзах.

Декабрэм и 14-м 1958-рэ илъ. Хьакурынэхьаблэ щызытхыгъэр Гъыщ Нухь. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

555. **Нат Кьелэхъсэтрэ нат Быщэ-кIьэкIрэ** — къэзыIотагъэр Ацумыжъ Юсыф, 1886-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Псэйтыку къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Июлым и 29-м 1958-рэ илъ. Псэйтыку щызытхыгъэр ХьэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

556. **Келэс Хъэртэнымрэ Саусэрыкъорэ яхъэбар** — къэзыIотагъэр ЩэхэлIэ Пщымаф, 1876-рэ илъ. Нэтыхъуаджэ (Хьатрамтыку, Хы ШIуцIэ Iушъом) къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Августым и 17-м 1946-рэ илъ. Нэтыхъуаджэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

557. **ШIэлэ Лъэхъстэнымрэ Саусырыкъорэ** — къэзыIотагъэр КIэрэщэ Асиет Саусырыкъо ыпхъу, 1854-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ, еджакIи тхакIи ышIэрэп, адыгэ-къэбэрдей.

Июным и 15-м 1949-рэ илъ. Кощхьаблэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

558. **Келэхъэстэнрэ Саусэрыкъорэ** — къэзыIотагъэр ДзэлI Шъалихь, 1880-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Псэйтыку къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Апрелым и 3-м 1958-рэ илъ. Псэйтыку щызытхыгъэр Натхъо Къырымызэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

559. **Келэхъэстэн икIодыкI** — къэзыIотатъэр ДзэлI Шъалихь, шапсыгъ.

Апрелым и 7-м 1959-рэ илъ. Псэйтыку щызытхыгъэр Натхъо Къырымызэ. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

560. **Чэлэхъсэт икIодыкI** — къэзыIотагъэр Шыблэкъо Исхьакъ, 1887-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьатикъуае къыщыхъугъ, хьатикъуай.

Маим и 5-м 1946-рэ илъ. Хьатикъуае щызытхыгъэр ХьэдэгъэлIэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

IX НАРТ ТХЬАГЪЭЛЫДЖ

Нарт Тхьагъэлыдж орэди хъишъэхэри иIэх. Мыр анахьэу зышIэхэрэр шапсыгъэхэр, къэбэрдейхэр, кIэмыгуехэр. Адырэ нартэу шыбгым тесэу зекIохэрэмэ афэмыдаIоу, нарт Тхьагъэлыдж мэкъумэщым нахь пылъ, лэжьыгъэ шIэн-къэхьыжьыным ыуж ит, «тхьэм илъэIу къыфишIэу», «гъэ лэжьыгъэр иIорышIэу» эпосым къыхэфэ. Лъэпшърэ мы нартым нобразрэ зэпэблагъэх, тIуми сэнэхьат гъэнэфагъэ ахэлъ: Лъэпшъ гъукIэн Iофым фэгъэзагъэмэ, Тхьагъэлыдж лэжьыгъэр ыIэ илъ.

Тхьагъэлыдж «цуймэ арэжъо», нартхэм ахэтэу зекIо адэкIо, ашIэрэ пстэури адишIэу ахэт.

Тхьагъэлыдж-мэкъумэщышIэри, Iамышъэ-мэлахъори, Мамыщблэгъуаплъэри зэпыхэу эпосым къыхэфэх.

ТЕКСТХЭР

561. **Тхьагъэлыдж-блан** — орэдэу къэзыIуатъэр Нэгъуцу Сэпщахь, 1872-рэ илъ. ХыIушъо Шапсыгъэм щыщ къ. Агуе къыщыхъугъ, шапсыгъ.

Октябрэм и 8-м 1951-рэ илъ. Агуе щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

562. **Тхьагъэлыдж, Іамыщ, Мамыщ сымэ я хъыбар** — къэзыІотагъэр Абазэ Хьэуди, 1895-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ Плановскэ къуаджэм къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Мартым и 19-м 1959-рэ илъ. Плановскэ къуаджэм щызытхыгъэр Къардэнгъущ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

563. **Тхьагъэлыдж ихьэмэ лъап** — къэзыІотагъэр Мустафэ Къэлэшъау, Адыгэ хэкум щыщ къ. Джыракъые къыщыхъугъ, орэдыІотхыдэІотэ Іаз, кІэмыгуй.

Къытырадзагъ: Іадэбыятугъоигъ, М., 1924, н. 149; Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжъхэмрэ, Мыекъуапэ, 1955, н. 70—71.

564. **Тхьагъэлыдж и лэжьэкІар** — къэзыІотагъэр Азэматхэ Хьэжкъасим, 1885-рэ илъ. Ижърэ Лэскен къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Апрелым и 6-м 1949-рэ илъ. Ижърэ Лэсхэн щызытхыгъэр КъардэнгъущІэ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Къытрадзагъ: Адыгэ ІуэрыІуатэхэр, Налшык, 1963, н. 77.

565. **«Ибгъу мыжъуакІ»** — къэзыІотагъэр Бысыдж Сэфэрбый, Адыгэ хэкум щыщ къ. Джамбэчые къыщыхъугъ, кІэмыгуй.

Ноябрэм и 20-м 1946-рэ илъ. Джамбэчые щызытхыгъэр Бахъукъо Ерэджыб, кІэлэегъадж, адыгэ ІорыІотэ угъоякІу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

566. **Тхьагъэлыдж** — къэзыІотэжьыгъэр Ашэбокъуэ Исмахьил, 1889-рэ илъ. Черкесием щыщ Инджыджышхо къуаджэм къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Сентябрэм и 27-м 1958-рэ илъ. Инджыджышхо щызытхыгъэр Иуан Хъусэн. Оригиналыр КЧ НИИ иархив хэлъ.

Къытырадзагъ: Адыгэ ІуэрыІуатэхэр, Налшык, 1963, н. 61—62.

567. **Тхьагъэлыджрэ Іамыщрэ** — къэзыІотагъэр Албот Хьажумар, 1885-рэ илъ. Къэбэрдейм щыщ къуаджэу Бахъсан ЦІыкІум къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Июным и 5-м 1957-рэ илъ. Бахъсан ЦІыкІум щызытхыгъэхэр Дадэ Адэлбий, ЩакІуэ Талъустэн. Оригиналыр КБ НИИ иархив хэлъ.

568. **Тхьагъэлыдж и мэшым и нэгу щІэлъар щІэкІащ** — къэзыІотагъэр Хъот Осмэн, 1881-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къ. Кощхьаблэ къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Июлым и 8-м 1949-рэ илъ. Кощхьаблэ щызытхыгъэр Къардэнгъущ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

569. **Тхьагъэлыдж и хум и хъыбар** — къэзыІотагъэр Азэматхэ Хьэжкъасим, 1885-рэ илъ. Ижърэ Лэскэн къыщыхъугъ, къэбэрдей.

Мартым и 8-м 1950-рэ илъ. Ижърэ Лэскэн щызытхыгъэр КъардэнгъущІ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

570. **Тхьагъэлыджрэ Лъэпщ и къуэ Дзэхущрэ** — къэзыІотагъэр Клычев Николай, 1870-рэ илъ. Ставропольем хэхьэрэ къутырэу Курскэм къыщыхъугъ, мэздэгу адыгэ-чыристанхэм ащыщ.

Мартым и 10-м 1949-рэ илъ. Курскэм щызытхыгъэр КъардэнгъущІ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

571. **Тхьагъэлыдж илІэжыкІар** — къэзыІотагъэр Каболойхэ Мурат, 1907-рэ илъ. Ижърэ Лэскэн къыщыхъугъ, къэбарІотэ Іаз.

Апрелым и 6-м 1949-рэ илъ. Ижърэ Лэскэн щызытхыгъэр КъардэнгъущІ Зырамыку. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

Х. НАРТ ДЭХЭНАГЪУ

Нарт Дэхэнагъуэ ехьылІэгъэ хъишъэхэри, орэдхэри, пщыналъэхэри Адыгеими, Черкесиеми къащаІох, ау мы нартыр анахьэу шІу зыщалъэгъурэр Къэбэрдеир ары. Дэхэнагъуэ иобраз насыпым исимволэу адыгэ лІыхъужъ эпосым хэт.

ТЕКСТХЭР

572. **Дэхэнагъо иорэд** — къэзыІуагъэр Запсэкъо Хъусен, 1892-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Еджэркъуае къыщыхъугъ, еджэркъуай.

Июным и 18-м 1952-рэ илъ. Еджэркъуае щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

573. **Дэхэнагъо ихъишъ** — къэзыІотагъэр Запсэкъо Хъусен, еджэркъуай.

Июлым и 10-м 1960-рэ илъ. Еджэркъуае щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

574. **Дэхэнагъуэ и пщыналъэ** къэзыІуагъэр Аргъэщокъуэ ТІалиб, Къэбэрдейм щыщ къуаджэу Къэлэжъ 1860-рэ илъ. къыщыхъугъ. къэбэрдей. Оригиналыр КБ НИИ-м иархив хэлъ.

XI. НАРТ ТЫРИШЪАУ

Нарт Тыришъау ехьылІэгъэ ІорыІуатэхэр адыгэхэмэ шІу алъэІъу. Ахэр анахьэу орэдым, пщыналъэм фэдэу, е хъишъэу абдзахэхэми, бжъэдыгъухэми, шъхьащэфыжьхэми къаІох. Мы нартым ыцІэ зэтраІукІы (Тыришъау, Трэшъау, Тэшъау).

ТЕКСТХЭР

575. **Тыришъао ипщыналъ**—къэзыІуагъэр КІуай Зэфэс, 1882-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэуХьакурынэхьаблэ къыщыхъугъ, абдзах.

Июлым и 3-м 1956-рэ илъ. Хьакурынэхьаблэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

576. **Тыришъао ипщыналъ** — къэзыІуагъэр Бэрэтарэ Хьабидэт, 1897-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу Нэчэрэзые къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Августым и 10-м 1963-рэ илъ. Нэчэрэзые щызытхыгъэр Бэгъ Нурбий. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

577. **Тыришъау**—орэдэу къэзыІуагъэр Огъулы Пщымаф, 1884-рэ илъ. Краснодар краим щыщ Шъхьащэфыжь къуаджэм къыщыхъугъ, орэдыІо Іаз.

Июным и 26-м 1956-рэ илъ. Шъхьащэфыжьым щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

578. **Трэшъаурэ Алэрхъуае ДышъэкокІрэ** — къэзыІотагъэр СтІашъу Бжъэдыгъухъан, 1878-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуа-

джэу Гъобэкъуае (джы Теуцожьхьабл) къыщыхъугъ, бжъэдыгъу.

Февралым и 15-м 1959-рэ илъ. Теуцожьхьаблэ щызытхыгъэр Шъынэхъо Аслъанбый, кІэлэегъадж, адыгэ ІорыІотэ угъоякІу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

579. **Тэшъаурэ Дышъэкокірэ** — къэзыІотагъэр ЩашІэ Бый, 1874-рэ илъ. Адыгэ хэкум щыщ къуаджэу ПчыхьалІыкъуае къыщыхъугъ, бжъэдыгъу, къэбарІотэ цІэрыІу.

Октябрэм и 30-м 1940-рэ илъ. ПчыхьалІыкъуае щызытхыгъэр Лъэустэн Юсыф. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

НАРТХЭМ ЯХЬЫЛІЭГЪЭ АДЫГЭ ОРЭДХЭУ, ПЩЫНАЛЪЭХЭУ МАГНИТОФОНКІЭ ТТХЫГЪЭХЭМ ЯОРЭДЫШЪОХЭР

1. **Пэтэрэз ипщыналъ** — къэзыІуагъэр Хъущт Ибрахьим, шапсыгъ. МагнитофонкІэ сентябрэм и 21-м 1959-рэ илъ. Афыпсыпэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

2. **Батрэз и пщыналъэ** — къэзыІуагъэр Кардэнгъущі Зырамыку, къэбэрдей.

Октябрэм и 14-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ магнитофонкІэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

3. **Пэтэрэз ипщыналъ** — къэзыІуагъэр Хъущт Ибрахьим, шапсыгъ.

Октябрэм и 24-м 1960-рэ илъ. Афыпсыпэ магнитофонкІэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

4. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъ** — къэзыІуагъэр Ушъый КІыщыкъу, шапсыгъ.

Октябрэм и 14-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ магнитофонкІэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

5. **Пэтэрэз** — къэзыІуагъэр Хьамтэхъу Аюб, бжъэдыгъу.

Маим и 20-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

6. **Хъымыщыкъо Пэтэрэз** — къэзыІуагъэр Ушъый КІыщыкъу, шапсыгъ.

Маим и 20-м 1959-рэ илъ. Мыекъуапэ магнитофонкІэ щызытхыгъэр ХьэдэгъэлІэ Аскэр. Оригиналыр АНИИ-м ифонотекэ хэлъ.

580. **Тыршъао ипщыналъ** — орэдэу къэзыІуагъэр Нажьэ Хьаджумар, Сирием ис адыгэмэ ащыщ.

Январым и 24-м 1934-рэ илъэсым къалэу Дамаск (Шам) щызытхыгъэр Къат Ахьмэд. АНИИ-м текстыр къыфэзгъахьыгъэр Тыгъужъ Фуад, Дамаск университетым икІэлэегъадж, ІорыІотэ угъоякІу. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

581. **Тыршъау** — орэдэу къэзыІуагъэр Къат Ахьмэд, Сирием ис адыгэмэ ащыщ, 1900-рэ илъэсым къэхъугъ.

Апрелым и 10-м 1965-рэ илъ. Дамаск щызытхыгъэр Тыгъужъ Фуад. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

582. **Нарт Тэршъау** — орэдэу къэзыІуагъэр Хьапыщтэ Хьазиз, 1901-рэ илъ. Сирием ис адыгэ къауджэу Сэлмэные къыщыхъутъ.

Июным и 28-м 1966-рэ илъ. Къунетрэ щызытхыгъэр Тыгъужъ Фуад. Оригиналыр АНИИ-м иархив хэлъ.

ДЭТХЭР

ГущыIап 5
Псэлъапэ 8

ТЕКСТХЭР

VII. ХЪЫМЫЩЫКЪО ПЭТЭРЭЗ

484. Пщы-Марыкъо ыкъохэу Хъымыщрэ Чэчанрэ 15
485. Нарт Хъымыщ 17
486. Нарт Хъымыщы къызэрищагъэр 20
487. Натэ Хъымыщэ къызэрищагъэр 22
488. Нарт Хъымыщрэ Исп-гуащэмрэ 23
489. Нарт Хъымыщ къызэрищагъэмрэ зэраукIыгъэмрэ . . 24
490. Нарт Хъымыщ и кIодыкIэ 28
491. Нарт Хъымыщ икIодыкI 29
492. Хъымыщ Сэхъэр зэраукIыгъэр 32
493. Нарт Хъымыщ икъо Хъымыщ ихъыбар 33
494. Пэтэрэз икъэхъуIерэ ипIуIерэ 35
495. Нарт Батрэз 38
496. Пэтэрэз ипщыналъ 39
497. Хъымыщ и къуэ Батрэз и сабийгъуэ 40
498. Хъымыщыкъо Пэтэрэзы шхэн зэрэрагъэшIагъэр икъэхъуIер 47
499. Пэтэрэз икъэхъукIь, зэрапIугъэр . . . . . —
500. Пэтэрэз икъэхъукIэмрэ икIэлэгъумрэ 49
501. Хъымыщыкъо Пэтэрэз икъэхъукI 53
502. Пэтэрэз икъэхъукI 54
503. Хъымыщыкъо Пэтэрэзы ихъишъ 55
504. Хъымыщыкъо Пэтэрэз 62
505. Хъымыщыкъо Пэтэрэз 66
506. Хъымыщыкъо Пэтэрэз ихъишъ 70
507. Нарт Къымыщ и къуэ Къымыщ и хъыбар 75

508. Пэтэрэзы икъэхъукI 82
509. Хъымыщыкъо Пэтэрэз икъэхъукI . . . . . —
510. Бэтэрэзрэ Марыкъорэ 83
511. Нартхэмрэ спы цIыкIухэмрэ 89
512. Нарт Пщыдадэ и хъыбар . . . . . —
513. Пэтэрэз 90
514. Батэрэз Нэсрэн-жакIэ къызэрихьыжар 93
515. Хъымыщыкъо Пэтэрэз 99
516. Хъымыщ и къуэ Батрэз 105
517. Хъымыщэкъо Пэтэрэз ипщыналъ 109
518. Пэтэрэз ипщыналъ 110
519. Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъ 111
520. Хъымыщыкъо Пэтэрэз 116
521. Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъ 118
522. Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъ 123
523. Хъымыщыкъо Пэтэрэз 126
524. Хъымыщыкъо Пэтэрэз 129
525. Хъымыщыкъо Пэтэрэзы ипщыналъ 130
526. Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъ 132
527. Хъымыщ и къурэ Батрэз 137
528. Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъэ щыщ 138
529. Хъымыщыкъо Фэтэрэз . . . . . —
530. Батэрэз нартхэ я сэнэхуафэм зэрыщыIар 139
531. Нарт Батэрэзрэ Дамызэпщым и къуэмрэ 141
532. Пэтэрэз лъыуасэу къаIихынэу ариIогъагъэр 147
533. Хъымыщ и къуэ Батрэз и фыз къызэригъотыжар . . . 148
534. Нэсрэнэу къушъхьэм хэIулIагъэр Пэтэрэзы къызэрищэжьыгъэр 152
535. Къушъхьэ лъагэм хэIулIэгъэ Нэсрэн-жакIэр Пэтэрэзы шъхьафит зэришIыжьыгъэр 154
536. Бэтэрэз иныжъэр иукIыу Уэзырмэс къызэрихьыжьар . 159
537. Нарт Пэтэрэзы Лъэгуц-жакIэр зэриукIыгъэр 163
538. Хъымыщыкъо Пэтэрэз Лъэгуц-жакIэ зэриукIыгъэр . . —
539. Пэтэрэзы Лъэгуц-жакIэр зэриукIыгъэр 164
540. Батэрэз благъор зэриукIар 166
541. Батэрэз иныжъыкъуэ зэриукIар 170
542. Пэтэрэз иныжъым ыкъо зэрэдэзекIуагъэр 171
543. Пэтэрэзы иныжъэр зэриукIыгъэр . . . . . —
544. Бэтэрэз иныжъыр иукIыу Iуон къызэрихьыжьар . . . 176
545. Хъымыщыкъо Пэтэрэзырэ нарт Темырыкъорэ 179
546. Пэтэрэзрэ нарт Темырыкъорэ 183
547. Бэтэрэз, Сосырыкъуэ, Iалыджыкъуэ, Уэзэдж, Хъытыдж сымэ я хъыбар . . . . . —

548. Нартхэр уашъом зэрэдэкІыгъэ шІыкІэр 184
549. Пэтэрэз нарт Орзэмэс иныжъмэ къызэратырихыжьы-
гъэр 185
550. Хъымыщыкъо Пэтэрэз Гъуд-Гъуд къалэ зэриштагъэр . 189
551. Хъымыщыкъо Пэтэрэз нхъиштъ 190
552. Пэтэрэзы икІодыкІ 192
553. Пэтэрэз икІодыкІ 193

VIII. НАРТ ЧЭЛЭХЪСЭТ

554. Нарт Чэлэхъсэт къехъулІагъэр 197
555. Нат Къелэхъсэтрэ нат Быщэ-кІьэкІрэ . . . . . —
556. Келэс Хъэртэнымрэ Саусэрыкъорэ яхъэбар 202
557. ШІэлэ Лъэхъстэнымрэ Саусырыкъорэ 203
558. Келэхъэстэнрэ Саусэрыкъорэ 204
559. Келэхъэстэн икІодыкІ 206
560. Чэлэхъсэт икІодыкІ 207

IX. НАРТ ТХЬАГЪЭЛЫДЖ

561. Тхьагъэлыдж-блан 211
562. Тхьагъэлыдж, Іамыщ, Мамыщ сымэ я хъыбар . . . . —
563. Тхьагъэлыдж ихьэмэ лъап 214
564. Тхьагъэлыдж и лэжьэкІар 215
565. «Ибгъу мыжъуакІ» 216
566. Тхьагъэлыдж . . . . . —
567. Тхьагъэлыджрэ Іамыщрэ 217
568. Тхьагъэлыдж и мэшым и нэгу щІэлъар щІэкІащ . . . —
569. Тхьагъэлыдж и хум и хъыбар 218
570. Тхьагъэлыджрэ Лъэпшъ и къуэ Дзэхушрэ 219
571. Тхьагъэлыдж илІэжыкІар 220

X. НАРТ ДЭХЭНАГЪУ

572. Дэхэнагъо иорэд 225
573. Дэхэнагъо нхъишъ . . . . . —
574. Дэхэнагъуэ и пщыналъэ 227

XI. НАРТ ТЫРИШЪАУ

575. Тыришъао ипщыналъ 245
576. Тыришъао ипщыналъ 248
577. Тыришъау 250
578. Трэшъаурэ Алэрхъуае ДышъэкокІрэ 252
579. Тэшъаурэ ДышъэкокІрэ 255

580. Тыршъау ипщыналъ 263
581. Тыршъау 265
582. Нарт Тэршъау 268

НАРТХЭМ ЯХЬЫЛІЭГЪЭ АДЫГЭ ОРЭДХЭУ, ПЩЫНАЛЪЭХЭУ МАГНИТОФОНКІЭ ТТХЫГЪЭХЭМ ЯОРЭДЫШЪОХЭР

1. Пэтэрэз ипщыналъ 275
2. Бэтэрэз и пщыналъэ 276
3. Пэтэрэз ипщыналъ 277
4. Хъымыщыкъо Пэтэрэз ипщыналъ 278
5. Пэтэрэз 279
6. Хъымыщыкъо Пэтэрэз 280

ТИОРЭДЫІОХЭМРЭ ТХЫДЭІУАТЭХЭМРЭ

1. Сурэт. Нартхэм яхьылІэгъэ адыгэ текстхэр Адыгэ хэкум щыщ къ. Хьакурынэхьаблэ АНИИ-мрэ КЪНИИ-мрэ яІофышІэхэм щатхы (Июнь, 1954) 283
2. ОрэдыІо щыкІэпщынэо Іазэу Хьатхы Хьэсан 284
3. Къамылапщэу КІэлэбый Хьэсан 285
4. Адыгэ джэгуакІохэр 286
5. КІуай Исмахьил 287
6. Кобл Лыу 288
7. Кобл Нахъо 289
8. Дэбагъо Юсыф 290
9. Къэбэрдеим щыщ адыгэ пщынаохэу Шоген Асхьадрэ (пщынэ тІаркъу) Къазий Мамыйрэ (шыкІэпщын) . . . 291

КОММЕНТАРИЕХЭР

Хъымыщыкъо Пэтэрэз ехьылІэгъэ текстхэр 295
VIII. Нарт Чэлэхъсэт 301
IX. Нарт Тхьагъэлыдж 302
X. Нарт Дэхэнагъуэ 304
XI. Нарт Тыришъау . . . . . —